

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС З МОВОЗНАВСТВА

Часопис засновано в 1993 році

№ 25

2016

Одеса
«АСТРОПРИНТ»
2016

У часописі представлено дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, російської, англійської, німецької, французької, іспанської, перської, казахської, кримськотатарської, турецької, башкирської, давньоруської, давньотюркської, шумерської та ін. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, методистам, викладачам, студентам.

В журнале представлены исследования актуальных теоретических и прикладных проблем лингвистики на материале разных языков: украинского, русского, английского, немецкого, французского, испанского, персидского, казахского, крымскотатарского, турецкого, башкирского, древнерусского, древнетюркского, шумерского и др. Адресовано широкому кругу филологов: учёным, методистам, учителям, студентам.

The journal presents the researches of actual problems of theoretical and applied linguistics at the material different languages: Ukrainian, Russian, English, German, French, Spanish, Persian, Kazakh, Crimean Tatar, Turkish, Bashkir, Old Russian, Old Turkic, Sumerian and others. It addressed to a wide circle of scholars, teachers, trainers and students.

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Евгений Николаевич Степанов
Ievgenii N. Stepanov

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Тетяна Юрїївна КОВАЛЕВСЬКА
Татьяна Юрьевна Ковалевская
Tetiana Yu. Kovalevska

Ірина Михайлівна КОЛЕГАЄВА
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Ольга Вадимівна МАЛЬЦЕВА
Ольга Вадимовна Мальцева
Olga V. Maltseva

Редакційна колегія:

д-р філол. наук В. І. Аннушкін (Росія), д-р філол. наук А. Валипур (Іран), д-р філол. наук М. Георгієва (Болгарія), д-р філол. наук М. Д. Голєв (Росія), канд. філол. наук Л. М. Голубенко (Україна), канд. філол. наук В. В. Горбань (Україна), д-р філол. наук Г. Н. Гочев (Болгарія), д-р філол. наук Д. Дзевановська (Польща), д-р філол. наук А. К. Каїржанов (Казахстан), д-р філол. наук В. О. Колесник (Україна), д-р філол. наук Н. В. Кондратенко (Україна), д-р філол. наук І. П. Лисакова (Росія), канд. філол. наук Мен Ся (Китай), д-р філол. наук Н. Б. Мечковська (Білорусь), д-р філол. наук І. В. Морозова (Україна), канд. філол. наук О. О. Пожарицька (Україна), д-р філол. наук С. О. Севіль (Франція), д-р філол. наук Г. Хенчель (Німеччина), д-р філол. наук О. В. Яковлева (Україна), канд. філол. наук Г. С. Яроцька (Україна)

Редакционная коллегия:

В. И. Аннушкин (Россия), А. Валипур (Иран), М. Георгиева (Болгария), Н. Д. Голєв (Россия), Л. Н. Голубенко (Украина), В. В. Горбань (Украина), Г. Н. Гочев (Болгария), Д. Дзевановская (Польша), А. К. Каиржанов (Казахстан), В. А. Колесник (Украина), Н. В. Кондратенко (Украина), И. П. Лысакова (Россия), Мэн Ся (Китай), Н. Б. Мечковская (Беларусь), И. В. Морозова (Украина), Е. А. Пожарицкая (Украина), С. О. Севиль (Франция), Г. Хенчель (Германия), О. В. Яковлева (Украина), Г. С. Яроцкая (Украина)
Vladimir Annushkin (Russia), Alireza Valipur (Iran), Margarita Georgieva (Bulgaria), Nikolai Golev (Russia), Lidiya Golubenko (Ukraine), Victoriya Gorban' (Ukraine), Gocho Gochev (Bulgaria), Dorota Dzielwanowska (Poland), Abai Kairzhanov (Kazakhstan), Valentyna Kolesnyk (Ukraine), Natalya Kondratenko (Ukraine), Irina Lysakova (Russia), Meng Xia (China), Nina Mechkovskaya (Belorussia), Iryna Morozova (Ukraine), Olena Pozharytska (Ukraine), Svetlana Seville (France), Gerd Hentschel (Germany), Olga Yakovleva (Ukraine), Halina Yarotskaya (Ukraine)

Рецензенти:

Н. І. Андрейчук, д-р філол. наук, проф. Львівського національного ун-ту ім. І. Франка; **Т. П. Вільчинська**, д-р філол. наук, проф. Тернопільського національного педагог. ун-ту ім. В. Гнатюка; **Л. П. Іванова**, д-р філол. наук, проф. Національного педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова; **В. Л. Іващенко**, д-р філол. наук, проф. Чернігівського національного педагог. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка; **Джеваль Кайя**, д-р філол. наук, проф. Ардаганського ун-ту (Туреччина); **Л. В. Сирота**, д-р філології, конференціар Бельцького державного ун-ту ім. А. Руссо (Молдова); **С. В. Форманова**, д-р філол. наук, проф. ДЗ «Південноукраїнський національний педагог. ун-т ім. К. Д. Ушинського»; **С. І. Хороб**, д-р філол. наук, проф. Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаника

З М І С Т**ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

<i>Панченко І. В., Дем'янова Н. О.</i> Присвійні детермінативи сучасної французької мови: комунікативно-прагматичний аспект	5
<i>Селгей П. О.</i> До проблеми комунікативних якостей наукового мовлення	11
<i>Сорока Т. В.</i> Методологічні принципи зіставно-типологічного аналізу системи цінностей віддалено споріднених і неспоріднених мов	15
<i>Нотина Е. А., Быкова И. А.</i> Интертекстуальность в сопоставительном изучении языков	19
<i>Самойлова С. П.</i> Обыденное индивидуальное языковое сознание в культурно-историческом контексте ...	25
<i>Сумарокова Л. Н.</i> Функциональный подход и когнитивная лингвистика: методологическое сопоставление	30
<i>Чернякова В. А.</i> Контрастивная специфика женской речи в политическом дискурсе Испании, Латинской Америки и Украины	34

ПИТАННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

<i>Гошовська О. В.</i> Вербалізатори базових диференційних когнітивних ознак концепту «ВІРА» як складники асоціативного поля	42
<i>Кальченко Т. Ю.</i> Вербалізація елементів національної пам'яті в українській мовній картині світу (на матеріалі поетичного тексту)	47
<i>Радбиль Т. В.</i> Вопрос о «культурном фоне» некоторых моделей и категорий русского языка	51
<i>Сайгин В. В.</i> Антиномия «ГРЕХ»–«ДОБРОДЕТЕЛЬ» в концептуальном поле «ГРЕХ» русской национальной концептосферы	56
<i>Степанова С. Е.</i> Эволюция языковой картины мира центрального персонажа рассказа А. П. Чехова «Душечка»	62

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЛОВОТВОРУ ТА ГРАМАТИКИ

<i>Коваль О. В., Гапєєва І. М.</i> Функціонально-стилістичні особливості вживання онімів у поетичних творах М. Вінграновського	68
<i>Нарушевич-Васильєва О. В.</i> Засади укладання «Зведеного словника-довідника термінів харчової промисловості»	72
<i>Немировська О. Ф.</i> Локально-темпоральна лексична парадигма у «Фронтових поезіях» О. Т. Гончара ..	78
<i>Ступак І. В.</i> Семантичні ролі акціональних похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах	83
<i>Тараба І. О.</i> Метафоризація та метонімізація як когнітивно-семантичні механізми неологізації німецької соматичної фразеології	88
<i>Філюк Л. М.</i> Моделювання тезаурусу української медичної термінології	94
<i>Авдонина М. Ю., Валеева Н. Г., Жабо Н. И., Никитин С. А.</i> Структура лексического гнезда с вершиной ЕЛЬ в русском языке: синхрония и диахрония	99
<i>Валипур А.</i> Изучение словесных и тоновых ударений по теории автосегментной и метрической фонологии в персидском языке	111
<i>Музя Е. М., Денисенко Н. В., Милько Н. Е.</i> Методы инкорпорирования топонимов в корпус словаря и их расположения в нём	115
<i>Степанов Е. Н.</i> Предикативно-наречные словосочетания или неполные односоставные безличные предложения?	119
<i>Moiseienko N. G.</i> Grammatical status of pronouns in Modern English	125

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

<i>Гончаренко А. В.</i> Номенклатура блюд монастырской кухни в древнерусском житийном дискурсе	131
<i>Дельсто М. С.</i> Частины мови в діалектному тексті	136
<i>Каиржанов А. К.</i> Иконические логограммы шумер и тамги-знаки, петроглифы евразийских кочевников	142
<i>Колесников А. О.</i> Іменникові займенники в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю	155
<i>Муссабекова У. А.</i> Антропонимическая система древних тюрков (на материале древнетюркских памятников письменности)	163

CONTENTS

ISSUES OF GENERAL AND COMMUNICATIVE LINGUISTICS

<i>Pantchenko I. V., Demianova N. A.</i> Possessive determiners in modern French: communicative and pragmatic aspect	5
<i>Selihey P. O.</i> On the problem of communication qualities in academic discourse	11
<i>Soroka T. V.</i> Methodological principles of contrastive typological analysis of nouns denoting national values of distantly related and unrelated languages	15
<i>Notina E. A., Bykova I. A.</i> The concept of intertextuality and comparative study of languages	19
<i>Samoilova S. P.</i> Individual trivial linguistic consciousness in the cultural-historical context	25
<i>Sumarokova L. N.</i> Functional approach and cognitive linguistics: methodological comparison	30
<i>Chernyakova V. A.</i> Contrastive specifics of female speech in the political discourse of Spain, Latin America and Ukraine	34

ISSUES OF LINGUISTIC CONCEPTOLOGY AND LINGUAL WORLDVIEW

<i>Hoshovska O. V.</i> Verbalization' means of basic classifying cognitive features of the concept «FAITH» as the constituents of the associative field	42
<i>Kalchenko T. Yu.</i> The verbalization of national memory elements in Ukrainian language worldview (on the base of a poetic text)	47
<i>Radbil' T. B.</i> Issue of «culture background» of some models and categories in Russian	51
<i>Saygin V. V.</i> Antinomy «GREKH» («SIN») — «DOBRODETEL» («VIRTUE») in the conceptual field «GREKH» of Russian national conceptual sphere	56
<i>Stepanova S. Ie.</i> Evolution of the language world picture of main character in the Chekhov's story «Dushechka» («Darling»)	62

ISSUES OF LEXICOLOGY AND GRAMMATICS

<i>Koval O. V., Gapyeyeva I. M.</i> Functional and stylistic features of the use of onyms in poetic texts by M. Vingranovsky	68
<i>Narushevych-Vasyliieva O. V.</i> Principles of compiling «Consolidated glossary of food industry terms»	72
<i>Niemirowskaja A. F.</i> The local and the temporal lexical paradigm in «The War Poetry» by Oles' Honchar	78
<i>Stupak I. V.</i> Actional derived causative verbs semantic roles in German and Ukrainian languages	83
<i>Taraba I. A.</i> Metaphor and metonymy as cognitive-semantic mechanisms of neology of somatic German phraseology	88
<i>Filyuk L. M.</i> Modelling thesaurus of Ukrainian medical terminology	94
<i>Avdonina M. Yu., Valeeva N. G., Zhabo N. I., Nikitin S. A.</i> The structure of lexical family of words with the root <i>EL'</i> (spruce / fir-tree) in Russian: synchrony and diachrony	99
<i>Valipour A.</i> Studying of verbal and tone accents according to the theory of segments and metric phonology in the Persian language	111
<i>Muzya E. M., Denisenko N. V., Milko N. E.</i> The toponymical incorporating methods in the dictionary body and its arrangement in it	115
<i>Stepanov Ie. N.</i> Predicative adverbial word-combinations or incomplete mononuclear impersonal sentences?	119
<i>Moiseienko N. G.</i> Grammatical status of pronouns in Modern English	125

ISSUES OF HISTORY OF LANGUAGE AND DIALECTOLOGY

<i>Goncharenko A. V.</i> Nomenclature of dishes of monastery cuisine in Old Russian hagiographic discourse	131
<i>Delyusto M. S.</i> Parts of speech in the dialectal text	136
<i>Kairzhanov A. K.</i> The Shumerian iconic logograms and tamga-signs, tokens of Eurasian nomads	142
<i>Kolesnykov A. O.</i> Substantive pronouns in the Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers	155
<i>Mussabekova U. A.</i> Antroponymic system of ancient Turks (on the base of ancient Turkic written monuments)	163

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.133.1'367.623.6'23

ПАНЧЕНКО Інна Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 067 9234097; e-mail: ines77729@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0001-5589-4206

ДЕМ'ЯНОВА Надія Олександрівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри французької філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 050 3339131; e-mail: nadyadem1005@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2048-663X

ПРИСВІЙНІ ДЕТЕРМІНАТИВИ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються присвійні детермінативи (ПД) сучасної французької мови у зв'язку з когнітивно-дискурсивною діяльністю людини. **Об'єктом** дослідження є ПД у складі іменних конструкцій, які являють собою особисту сферу суб'єкта в персональному дискурсі. **Предметом** вивчення виступають змістові та функціональні характеристики ПД, які об'єктивують результати пізнання людиною світу в категоріях «своє / чуже». Відношення посесивності не завжди є актуальним семантичним центром ПД. Ця обставина визначила **мету** дослідження, яка полягає у виявленні й аналізі комунікативно-прагматичних характеристик ПД, зумовлених конкретною комунікативною ситуацією. Дослідження відбувалося при використанні описового **методу**, а також **методів** структурного, контекстуального і прагматичного аналізу.

Висновки. Беручи участь у комунікативній інтеракції, мовець задає за допомогою ПД своє бачення деякої ситуації та реалізує низку комунікативних інтенцій, які дозволяють встановлювати різні відносини зі співрозмовником, а саме: дистанціювання, конфронтацію, комунікативний тиск, атракцію та солідарність. **Результати** дослідження можуть бути використані в роботах зі стилістики, психолінгвістики, а також дискурсивної лінгвістики.

Ключові слова: присвійні детермінативи, посесивність, міжперсональна інтеракція, особиста сфера суб'єкта, комунікативна тактика.

Постановка проблеми. Сучасне вивчення питань мовної особистості в рамках антропоцентричної парадигми призвело до постановки нових дослідницьких завдань. Очевидно, що прагнення людини освоїти світ знаходить своє відображення в її мовленнєво-розумовій діяльності. Людина виокремлює фрагменти світу, специфікує їх, надає особливу субстанцію та форму в залежності від власного бачення, яке формується розумом, а також відчуттями і почуттями.

Людина освоює дійсність шляхом відчуження та присвоєння [8], а потім об'єктивує в мові результати пізнання світу і самого себе у світі. Традиційно дослідження процесів відчуження та присвоєння вивчається в рамках аналізу категорії посесивності. Оскільки ж основними одиницями, які спеціалізуються на вираженні відношень посесивності, є присвійні детермінативи (ПД), то розгляд їх складових і функціональних особливостей дозволить глибше проникнути у проблему та дати пояснення закономірностей їх уживання у відповідності до комунікативних тактик суб'єкта в дискурсі.

Стан вивчення проблеми. ПД французької мови були предметом вивчення в діяхронічному [5; 8], семантичному, референційно-прагматичному [2; 9] та синтаксичному аспектах [14]. При вивченні проблем детермінації особлива увага приділялась ПД серед інших актуалізаторів іменника [1; 11; 12]. Дослідженню також підлягало питання про лінгвістичний статус ПД в порівнянні з класом прикметників [10; 13]. Граматичні та семантичні особливості ПД аналізувались у порівняльних і типологічних дослідженнях мов [3].

Наявні дослідження показали особливу змістовну та функціональну роль ПД у мові та мовленні. У роботах, присвячених вивченню референційної семантики присвійних детермінативів, зазначалося, що референційно-семантичний об'єм ПД уточнюється в комунікативному акті та визначається рівнем актуалізації суб'єкта [2]. При цьому не було приділено достатньо уваги неоднозначності референції ряду конструкцій ПД + іменник при різних актуалізованих суб'єктах.

Факт широкого використання ПД у французькій мові отримав пояснення в ході аналізу певних комунікативно-прагматичних факторів, які виділяються в мовній ситуації. Тим не менше, спеціального дослідження сукупності когнітивних і комунікативних факторів, які зумовлюють уживання ПД з позицій домінуючого фактору суб'єкта думки та мовлення, який вступає у міжперсональну інтеракцію в конкретних умовах висловлювання, не проводилося.

Усе вищезазначене визначило мету нашого дослідження, яка полягає у виявленні когнітивно-референційних і комунікативно-прагматичних характеристик ПД як засобів вираження особистої сфери суб'єкта. Об'єктом дослідження обрано змістовні та функціональні характеристики ПД, які об'єктивують результати пізнання людиною світу в категоріях «своє / чуже». Предметом вивчення виступають ПД у складі іменних конструкцій, які являють собою особисту сферу суб'єкта в персональному дискурсі.

Виклад основних положень дослідження. Дослідження особистісної сфери мови починається з праць Ш. Баллі, де цей термін вводиться уперше як сукупність не тільки частин тіла, а й предметів та істот, пов'язаних з особистістю. Структура особистісної сфери відображає певні зв'язки людини з приналежними йому об'єктами. В основі її утворення лежить архетип свідомості, який відображає виокремлення індивідом із оточуючого світу об'єктів, які входять у міжособистісну опозицію *свій / чужий*, сформовану внаслідок перетворення понять про простір, час і суб'єктно-об'єктні відношення в особистісно-індивідуальні.

Будучи створеною на основі розмежування «свого» та «чужого», особистісна сфера представляється, тим не менше, доволі рухомих утворенням. Її межі можуть змінюватися внаслідок особистої волі суб'єкта, який може включати в неї більшу чи меншу кількість об'єктів, залежно від ситуації та характеру самоідентифікації мовця, а також його особливого емоційного стану.

Як було зазначено вище, серед багатьох варіативних мовних засобів, граматично спеціалізованих на вираженні відношень присвоєння / володіння, особливої уваги заслуговують одиниці, що відображають певний спосіб бачення предмета мовлення, який задається суб'єктом висловлювання [4]. Як і особові займенники, ПД мають персональність, тобто здатність вказувати на комунікативну / некомунікативну особу. Але завдяки наявності об'єктивної віднесеності ці вказівні одиниці можуть представляти будь-яке явище дійсності як визначене та конкретизоване.

Останнім часом, унаслідок орієнтації мовознавства на новий рівень вивчення мовних одиниць, коли метою стає не тільки опис семантичних значень, а й установка їхнього комунікативно-прагматичного потенціалу, ПД стали вивчатися як одиниці діалогової взаємодії, що реалізують найрізноманітніші комунікативні ефекти. Ці ефекти можна класифікувати за трьома групами: описові, оцінні, описово-оцінні [9, с. 203].

Оцінні ефекти пов'язані з позитивною чи негативною оцінкою, яку мовець надає предмету висловлювання. Позитивна оцінка пов'язується з ПД «*mon / notre*». Здійснюючи ввід об'єктів до своєї особистої сфери, мовець наближує їх до себе, що в контексті ситуації оцінюється як позитивне. Негативна оцінка реалізується вживанням ПД «*ton / votre*» або «*son*». Способом звернення до аспектів чужої особистої сфери суб'єкт відділяє себе від інших учасників комунікації, демонструючи свою непричетність до певної ситуації.

Отже, як ми бачимо, ПД можуть використовуватися не тільки для констатації реально існуючих посесивних відношень, а й для передачі особливих намірів мовця, а саме вираження його сприйняття дійсності чи оцінки того чи іншого явища, що зумовлює їх активне використання як для регуляції соціальної взаємодії комунікантів, так і в ролі засобів реалізації різноманітних комунікаційних тактик.

Тактика дистанціювання. Її ціль полягає в намаганні мовця віддалитися від співрозмовника, показати свою непричетність до предметів, осіб, подій і відособити свій власний простір. ПД, як дейктичні знаки, дозволяють зафіксувати певну дистанцію між суб'єктом-мовцем і його співрозмовником, об'єктивуючи опозицію *свій / чужий*.

Для реалізації тактики дистанціювання мовець апелює, в основному, до об'єктів, які знаходяться на ближчій периферії особистої сфери і відносяться до предметної, соціальної та мовленнєво-розумової галузей. Опозиція реалізується присвійними детермінативами «*mon, ton, votre*». Наприклад:

– *Ne touches pas à mes affaires ! J'ai ma manière à moi de faire ma valise* [17, р. 32].

До реалізації тактик дистанціювання суб'єкт звертається в найрізноманітніших ситуаціях, а саме:

а) при припиненні міжособистісних відносин, наприклад:

– *Et nos affaires ?*

– *Quelles affaires ?*

– *Je ne sais pas, les livres... le tourne-disque... Tout ce qu'on a acheté ensemble.*

– *J'ai pris mes vêtements. Pas tous, d'ailleurs. Ma trousse de toilette. La photo de papa et maman. Ma montre. Mes bijoux. Mes chaussures. Le reste, je te laisse. Les assiettes, le dessus-lit, les fourchettes* [18, р. 14];

б) при намаганні уникнути можливого конфлікту за рахунок відсторонення від особистої сфери співрозмовника, наприклад:

– *Ecoutez-moi bien mademoiselle.*

– *Oui.*

– *Vous allez tout remettre dans votre valise, prendre votre petit réveil, ramasser vos journaux, et vous serez partie dans cinq minutes* [17, p. 23];

в) при необхідності замкнутися в рамках свого світу з метою відсторонення від небажаних співрозмовників, наприклад:

– *Camarade, où allez-vous ?*

– *Je vais à mon poste comme tous les jours, faire mon travail, pour lequel je suis payé.*

– *Mais camarade, c'est la grève. Vous ne le savez pas ?*

– *C'est peut-être la grève pour toi mais pas pour moi, Grivot, et ça ne regarde personne* [28, p. 99–100];

г) передумовою для дистанціювання може стати також і суспільна або професійна діяльність іншого. В такому випадку ПД вживаються з іменами, які вказують на професійні атрибути комунікантів:

– *Vous n'aimez pas ce que vous faites !*

– *Au contraire, j'en vis totalement. Encore un doigt de bourbon ?*

– *Ah oui, sans moi pas de papier ! Vous mettez vos pieds sur votre bureau et les autres viennent vous livrer le travail* [16, p. 190].

Чим більше об'єктів чужої особистої сфери включено у висловлювання, тим вище рівень дистанціювання, а в деяких випадках він може досягати повного неприйняття іншої особистості, наприклад:

– *Finalement, vous êtes trop compliqué pour moi, Alboury. Vos pensées sont entremêlées, obscures, indéchiffrables, comme votre blouse, comme votre Afrique toute entière. Je me demande pourquoi je l'ai tant aimée...* [20, p. 89].

Тактика конфронтації. Зазначена тактика характерна переважно для конфліктних ситуацій, оскільки базується на семантичному кліше «*мій світ проти твого / вашого світу*». Конфронтація відрізняється від дистанціювання двосторонньою протидією та намаганням протиставити своє та чуже при реалізації особистих інтересів, наприклад:

– *Dans mon temps, on parlait pas de rien se faire. On parlait de donner.*

– *C'était vot' temps. De nos jours, c'est plus pareil. Comme je disais donc: la société nous a rien donné...* [24, p. 58].

Вербалізація протиставлення своєї особистої сфери особистій сфері іншого виражається у використанні ПД, які посиляються на різних суб'єктах комунікативної ситуації, наприклад:

– *Louise, je finirai par écraser toutes vos malheureuses volailles, si elles continuent à se jeter sous ma voiture* [25, p. 197].

Тактика комунікативного тиску. Ця тактика спрямована на досягнення мети спілкування будь-якими способами, які визначаються традиціями та нормами (а також можливостями їх порушення), які склалися в рамках конкретної комунікативної культури [7, с. 103]. Метою тактики комунікативного тиску є придушення думки співрозмовника і, як наслідок, зміна поведінки адресата відповідно до інтересів адресанта. Як основний спосіб реалізації комунікативного тиску розглядається зневаження індивідуальністю співбесідника з метою встановлення «переваги» особистої сфери мовця над сферою іншого учасника комунікації. Мовними засобами, які реалізують тактику комунікативного тиску виступають ПД *ton, votre* в рамках іменної групи, референтами якої являються об'єкти чужої особистої сфери. Характерною ознакою цієї тактики є використання мовцем дієслів в наказовому способі, що свідчить про його сильну комунікативну позицію і право задавати своє бачення певної ситуації та вказувати співрозмовнику на складові його особистої сфери, наприклад:

– *Vous buvez trop, une fois de plus. Donnez-moi votre verre* [25, p. 147].

– *Qu'est-ce que tu en sais ? Occupe-toi de suivre la mode et de soigner ta peau, mais ne viens pas me bourrer le crâne avec des conseils commerciaux* [27, p. 133].

– *Tu ne peux pas l'empêcher d'aller sur la plage. Elle est autant à lui, qu'à toi.*

– *On n'est pas obligés de se baigner à cet endroit. Tu as ta voiture. Tu peux aller ailleurs* [23, p. 10].

Тактика солідарності. Зазначена тактика ґрунтується на семантичному кліше «*ми в одному, світі*» та вербалізується за допомогою ПД «*notre*». Розширення сфери володіння суб'єкта з одиничного до колективного відбувається за допомогою включення співрозмовника у свій світ і надання свободи вибору його складових. Наприклад:

– *Alors, où est mon ... notre client ?*

– *Un peu plus loin, juste avant la motrice* [21, p. 33].

Доволі часто вживання ПД «*notre*» може свідчити про бажання морально підтримати свого співрозмовника та надати йому допомогу у вирішенні проблемної ситуації, наприклад:

– *S'ils ont des papiers, il trouvera des postes pour nos «passagers» et même des emplois tout à fait plausibles* [25, p. 97]. За контекстом, мовець раніше був байдужим до проблеми, але згодом змінює свою позицію та допомагає колезі).

Використання тактики солідарності може посилювати особливі якості окремої соціальної групи як власника деяких лише їй притаманних якостей, напр.: – *Je ne voudrais pas que nos petits secrets soient partagés* [19, p. 7].

Через фокалізацію на окремих складових розширення сфери володіння суб'єкта в деяких випадках може створювати ефект широкого плану. Унаслідок цього порушується еквівалентне кількісне співвідношення між суб'єктами та об'єктами, що дозволяє зосередити увагу на найбільш значущих деталях ситуації, наприклад:

– *Je suis contente que tu sois rentré. On a parlé de l'âme toute la soirée, mais on ne sait pas ce que c'est. Vassili dit qu'on cherche à nous préparer une vie sans souffrance, à anesthésier notre âme* [26, p. 245].

Тактика атракції. Під цією тактикою розуміється намагання мовця скласти у партнера по комунікації позитивне відношення до себе для встановлення нового чи підтримки або модифікації вже існуючого контакту з метою досягнення позитивного комунікативного ефекту. Тактика реалізується на основі семантичного кліше «*ти / ви у моєму світі*». Включення мовцем свого співрозмовника в особисту сферу реалізується використанням апелювативів з ПД *mon* і має на меті показати співрозмовнику його особистісну значимість для мовця, наприклад:

– *Ma chérie ! Tu es à moi ?*

– *Oui.*

– *Pour toujours ?*

– *Philippe mon amour...*

– *Oh, ma chérie. Comment on va être heureux !* [22, p. 156].

– *Excusez-moi de vous importuner. J'ai hésité, beaucoup hésité, et puis je me suis dit que ma petite Marie comprendrait.*

– *Qu'est-ce que vous voulez? Comment avez-vous eu l'adresse? Votre fils fait le détective, à présent?*

– *Non, il ne sait rien, je vous le jure. Vous n'avez rien à craindre. Je veux., je viens ... pour ... parler à ma petite Marie. [...] Jeannot a été malade, vous comprenez, et à la suite de cette maladie, il a perdu son travail qui ne lui convenait pas très bien. N'est-ce pas, ma petite Marie, il le fatiguait beaucoup ce travail... [...] Je suis venue pour vous demander...*

– *Du travail.*

– *Oui, c'est ça... du travail.*

– *Entendu. Vous pouvez compter sur moi.* [15, p. 158–159].

Висновки. Отже, наведені приклади свідчать про те, що відношення посесивності у присвійних детермінативах не завжди є актуальним семантичним центром. Можливі зміни референціально-семантичного об'єму ПД в комунікативному акті зумовлюють їхню прагматичну спрямованість і інтерпретаційну варіативність, яка залежить від комунікативної позиції суб'єкта.

Література

1. *Баженова Н. М.* Актуализаторы имени существительного в современном французском языке [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 10.02.05 / Н. М. Баженова ; РГПУ им. А. И. Герцена. — СПб., 2003. — 24 с.
2. *Венскович С. В.* Референциальная направленность именной группы с посесивными детермінативами в современном французском языке [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 10.02.05 / С. В. Венскович; МГПИИЯ. — Минск, 1987. — 20 с.
3. *Гак В. Г.* Сравнительная типология французского и русского языков : учеб. пособие. — 3-е изд. [Текст] / В. Г. Гак. — М. : Просвещение, 1989. — 288 с.
4. *Селиверстова О. Н.* Местоимения в языке и речи [Текст] / О. Н. Селиверстова. — М. : Наука, 1988. — 151 с.
5. *Скрелина Л. М.* История французского языка [Текст] / Л. М. Скрелина, Л. А. Становая. — М. : Высшая школа, 2001. — 263 с.
6. *Топоров В. Н.* О некоторых предпосылках формирования категории притяжательности [Текст] / В. Н. Топоров // Славянское и балканское языкознание. — М. : Наука, 1986. — С. 142–164.
7. *Шилихина К. М.* Коммуникативное давление в русском общении [Текст] / К. М. Шилихина // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 2. Язык и социальная среда. — Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. — С. 103–108.
8. *Щерба Г. М.* Формирование системы местоимений французского языка [Текст] / Г. М. Щерба. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. — 111 с.
9. *Charaudeau P.* Grammaire du Sens et de l'Expression [Texte] / P. Charaudeau. — Paris : Hachette, 1992–928 p.
10. *Goes J.* L'adjectif. Entre nom et verbe [Texte] / J. Goes. — Bruxelles : Duclot, 1999. — 348 p.

11. Lévy M. Grammaire du français. Approche énonciative [Texte] / M. Lévy. — Paris : Ophrys, 1999. — 248 p.
12. Riegel M. Grammaire méthodique du français [Texte] / M. Riegel, C. Pellat, R. Rioul. — Paris : Presses Universitaires de France, 1994. — 646 p.
13. Wilmet M. Grammaire critique du français [Texte] / M. Wilmet. — Paris : Hachette Supérieur / Duculot, 1997. — 670 p.
14. Zribi-Herts A. Le système des possessifs en français standart moderne [Texte] / A. Zribi-Herts // Langue française. Le groupe nominal : contraintes distributionnelles et hypothèses de description. — 1999. — № 122. — P. 7–29.
15. Adamov A. Tous contre tous [Texte] / A. Adamov // Théâtre. — Paris : Gallimard, 1996. — P. 143–187.
16. Boulanger D. Un été à la diable [Texte] / D. Boulanger. — Paris : Guallimard, 1992. — 214 p.
17. Carrière J.-C. L'aide-mémoire [Texte] / J. C. Carrière. — Arles : Actes Sud, 1985. — 73 p.
18. Carrière J.-C. La terrasse [Texte] / J. C. Carrière. — Arles : Actes Sud, 1997. — 90 p.
19. Cauvin R. Cédric [Texte] / R. Cauvin // Spirou. — 2000. — No°3208. — P. 6–9.
20. Koltès B.-M. Combat de nègre et de chiens [Texte] / B.-M. Koltès. — Paris : Les Editions de Minuit, 1989. — 95 p.
21. Lapière D. La clé du mystère. Meurtre sous la Manche [Texte] / D. Lapière // Spirou. — 2000. — No 239. — P. 33–39.
22. Rochefort C. Les petits enfants du siècle [Texte] / C. Rochefort. — Paris : Editions Bernard Grasset, 1961. — 159 p.
23. Rohmer E. Pauline à la plage : Scénario [Texte] / E. Rohmer // Vous comprenez le français. — No 98. — Louglio : Graf Art, 1996. — P. 4–19.
24. Roy G. Bonheur d'occasion [Texte] / G. Roy. — Montréal : Boréal, 1997. — 411 p.
25. Sagan F. De guerre lasse [Texte] / F. Sagan. — Paris : France Loisirs, 1985. — 221 p.
26. Triolet E. Ame [Texte] / E. Triolet. — Paris : Gallimard, 1963. — 382 p.
27. Troyat H. Faux jour [Texte] / H. Troyat. — Paris : Pion, 1960. — 241 p.
28. Vincenot H. Mémoires d'un enfant du rail [Texte] / H. Vincenot. — Paris : Hachette, 1980. — 393 p.

References

1. Bazhenova, N. M. (2003), *The Actualisators of Nouns in Modern French : Author's abstract [Aktualizatory imeni sushhestvitel'nogo v sovremennom francuzskom jazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.05]*, Russian Herzen State Pedagog. Univ., Saint Petersburg, 24 p.
2. Venskovich, S. V. (1987), *Referential Focus of a Noun Group with Possessive Determiners in Modern French : Author's abstract [Referencial'naja napravlennost' imennoj grupy s possessivnymi determinativami v sovremennom francuzskom jazyke : avtoref. dis. ... kand. filol. n. : 10.02.05]*, MGPIIJa, Minsk, 20 p.
3. Gak, V. G. (1989), *Comparative typology of the French and the Russian languages : a textbook for students. 3rd ed. [Sravnitel'naja tipologija francuzskogo i russkogo jazykov : uchebnoe posobie dlja studentov. 3-e izd.]*, Prosveshhenie, Moscow, 288 p.
4. Seliverstova, O. N. (1988), *Mestoimenija v jazyke i rechi [Pronouns in Language and Speech]*, Nauka, Moscow, 151 p.
5. Skreliina, L. M., Stanovaja, L. A. (2001), *The History of the French language [Istorija francuzskogo jazyka]*, Vysshaja shkola, Moscow, 263 p.
6. Toporov, V. N. (1986), «Some Assumptions of the Formation of the Category of Possessivity», *Slavonic and Balkan linguistics [O nekotoryh predposylkah formirovanija kategorii pritiazhatel'nosti]*, *Slavian-skoe i balkanskoe jazykoznanie*, Nauka, Moscow, pp. 142–164.
7. Shilikhina, K. M. (2000), «Communicative Pressure in the Russian Communication», *Theoretical and Applied Linguistics. Language and social environment [«Kommunikativnoe davlenie v russkom obshhenii*], *Teoreticheseskaja i prikladnaja lingvistika. Jazyk i social'naja sreda*, VGTU Press, Voronezh, vol. 2, pp. 103–108.
8. Shherba, G. M. (1982), *Formation of the System of French Pronouns [Formirovanie sistemy mestoimenij francuzskogo jazyka]*, Leningrad State Univ. Press, Leningrad, 111 p.
9. Charaudeau, P. (1992), *Grammaire du Sens et de l'Expression*, Hachette, Paris, 928 p.
10. Goes, J. (1999), *L'adjectif. Entre nom et verbe*, Duclot, Bruxelles, 348 p.
11. Lévy, M. (1999), *Grammaire du français. Approche énonciative*, Ophrys, Paris, 248 p.
12. Riegel, M., Pellat, C., Rioul, R. (1994), *Grammaire méthodique du français*, Presses Universitaires de France, Paris, 646 p.
13. Wilmet, M. (1997), *Grammaire critique du français*, Hachette Supérieur / Duculot, Paris, 670 p.
14. Zribi-Herts, A. (1999), «Le système des possessifs en français standart moderne», *Langue française. Le groupe nominal: contraintes distributionnelles et hypothèses de description*, No 122, pp. 7–29.
15. Adamov, A. (1996), «Tous contre tous», *Théâtre*, Gallimard, Paris, pp. 143–187.
16. Boulanger, D. (1992), *Un été à la diable*, Gallimard, Paris, 214 p.
17. Carrière, J.-C. (1985), *L'aide-mémoire*, Actes Sud, Arles, 73 p.
18. Carrière, J.-C. (1997), *La terrasse*, Actes Sud, Arles, 90 p.
19. Cauvin, R. (2000), «Cédric», *Spirou*, No°3208, pp. 6–9.
20. Koltès, B.-M. (1985), *Combat de nègre et de chiens*, Les Editions de Minuit, Paris, 95 p.
21. Lapière, D. (2000), «La clé du mystère. Meurtre sous la Manche», *Spirou*, No 239. — P. 33–39.
22. Rochefort, C. (1961), *Les petits enfants du siècle*, Editions Bernard Grasset, Paris, 159 p.
23. Rohmer, E. (1996), «Pauline à la plage. Scénario», *Vous comprenez le français*, Graf Art, Louglio, No 98, pp. 4–19.
24. Roy, G. (1997), *Bonheur d'occasion*, Boréal, Montréal, 411 p.
25. Sagan, F. (1985), *De guerre lasse*, France Loisirs, Paris, 221 p.

26. Triolet, E. (1963), *Ame*, Gallimard, Paris, 382 p.
27. Troyat, H. (1960), *Faux jour*, Pion, Paris, 241 p.
28. Vincenot, H. (1980), *Mémoires d'un enfant du rail*, Hachette, Paris, 393 p.

ПАНЧЕНКО Инна Владимировна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры французской филологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 067 9234097; e-mail: ines77729@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0001-5589-4206

ДЕМЬЯНОВА Надежда Александровна,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры французской филологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 050 3339131; e-mail: nadyadem1005@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2048-663X

**ПРЯЖАТЕЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАТИВЫ В СОВРЕМЕННОМ ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ:
КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Аннотация. В статье рассматриваются притяжательные детерминативы (ПД) современного французского языка в их связи с когнитивно-дискурсивной деятельностью человека. **Объектом** исследования являются ПД в составе именных конструкций, представляющих личную сферу субъекта в дискурсе. **Предметом** изучения выступают содержательные и функциональные характеристики ПД, объективирующие результаты познания человеком мира в категориях «своё / чужое». Отношение possessивности не всегда является актуальным семантическим центром в ПД. Данное обстоятельство определило **цель** исследования, состоящую в выявлении и анализе коммуникативно-прагматических характеристик ПД, обусловленных конкретной коммуникативной ситуацией. Исследование проводилось с использованием описательного **метода**, а также **методов** структурного, контекстуального и прагматического анализа.

Выводы. Вступая в коммуникативную интеракцию, говорящий задаёт с помощью ПД своё видение некоторой ситуации и реализует ряд коммуникативных интенций, позволяющих устанавливать различные отношения с собеседником, а именно: дистанцирование, конфронтацию, коммуникативное давление, аттракцию и солидарность. **Результаты** исследования могут быть использованы в работах по стилистике, психолингвистике, а также дискурсивной лингвистике.

Ключевые слова: притяжательные детерминативы, possessивность, межперсональная интеракция, личная сфера субъекта, коммуникативная тактика.

Inna V. PANTCHENKO,

PhD, Candidate of Philology, Associate Professor of French Philology Departement, Odessa Mechnikov National University; 24/26, Francuzskij blvd, Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 067 9234097; e-mail: ines77729@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0001-5589-4206

Nadiia A. DEMIANOVA,

PhD, Candidate of Philology, Senior Lecturer of French Philology Departement, Odessa Mechnikov National University; 24/26, Francuzskij blvd, Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 050 3339131; e-mail: nadyadem1005@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2048-663X

POSSESSIVE DETERMINERS IN MODERN FRENCH: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT

Summary. The article scrutinizes possessive determiners (PDs) of modern French in their relation to the cognitive-discursive human activities. The **object** of the study is possessive determiners as the part of nominative constructions, representing the private sphere of a human in the personal discourse. The **subject** of the study is meaningful and functional features of PDs, objectifying the results of human cognition of the world in the categories of 'Own-Alien'. Possessivity is not always an actual semantic center in PDs. This circumstance has determined the **purpose** of the study, which involves the identification and analysis of cognitive and referential, communicative and pragmatic characteristics of PDs due to a particular communicative situation. The research has been conducted using the descriptive **method**, as well as the **methods** of structural, contextual and pragmatic analysis.

Entering the communicative interaction, a speaker sets his or her vision of the situation with the help of PDs. By referencing to aspects of their own or someone else's personal sphere under two main strategies of personal discourse (cooperative and non-cooperative), a person implements a number of communicative intentions, allowing to establish various relationships with an interlocutor, namely distancing, confrontation, communicative pressure, attraction and solidarity. The results of the study can be used in scientific works in stylistics, psycholinguistics and discourse linguistics.

Key words: possessive determiners, possessivity, interpersonal interaction, private sphere of a person, communicative tactics.

Статтю отримано 11.05.2016 р.

УДК 811.161.2'38'276.6:001.4

СЕЛІГЕЙ Пилип Олександрович,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу слов'янських мов Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; вул. Грушевського, 4, м. Київ; 01001, Україна; тел.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Анотація. Стаття містить результати дослідження, *об'єкт* якого — комунікативні якості, а *предмет* — їхня реалізація в науковому мовленні. Автор ставить за *мету* розглянути важливу роль, яку відіграють комунікативні якості при сприйнятті та зрозумінні наукових текстів. У роботі використано описовий *метод* з такими його прийомами, як спостереження, зіставлення, класифікація, узагальнення, а також функціонально-стилістичний *метод*. Проаналізовано дотеперішні погляди дослідників на порушене питання. **Результатом** проведеного дослідження є класифікація комунікативних якостей наукового мовлення, яка може бути **практично застосована** в стилістичних дослідженнях, а також у навчальному процесі, зокрема при створенні посібників з наукового мовлення. У **висновках** наголошується на необхідності дальшого вивчення та кодифікації комунікативних якостей.

Ключові слова: наукове мовлення, науковий стиль, комунікативна якість мовлення.

Постановка проблеми. Довершений науковий текст має не просто передавати інформацію, а повідомляти її якомога легше й швидше. Такий текст надійно підтримує увагу читача, справляє на нього інтелектуальний вплив і, як наслідок, збагачує інтелектуально, змінює його погляди та переконання. Щоб створити такий текст, автор, зрозуміла річ, повинен мати що сказати. Але не тільки. Варто ще дотримуватися комунікативних якостей мовлення, які допомагають авторові досягти відповідності між своїм задумом і читацьким сприйняттям.

Сучасна стилістика вважає, що дотримування комунікативних якостей у книжних текстах не лише бажане, а й обов'язкове. А коли так, то вони теж мали б стати об'єктом нормування. Проте є тут одна складність. Літредакторів, що виявив конкретну помилку, зазвичай неважко переконати автора усунути її, бо завжди можна послатися на авторитетні джерела (правопис, словник, граматику). Але часто буває так, що твір написано наче й грамотно, кожне окремо взяте речення стоїть на місці, а мовний смак підказує, що в цілому текст виходить сірим, неживим, одноликим, що читати його тяжко, що він потребує шліфування або й переробки. Ідеться про двозначності, неясності, неточності, довгої, монотонний виклад, логічні суперечності (наприклад, підсумкова теза не впливає з попереднього викладу або суперечить наступним тезам) тощо.

В усіх таких випадках довести авторові доконечність правок важче, бо ми й досі не маємо авторитетного, кодифікованого опису комунікативних якостей мовлення, а курси зі стилістики та культури мови не завжди закликають авторів додержувати їх. Чому так склалося? Довгий час ці якості сприймалися як щось суб'єктивно-смакове, ефемерно-невловиме, а їхні назви взагалі не вважалися термінологічними. Утім, якщо якісь параметри мовлення точно виміряти чи облічити складно, це ще не означає, що вони ненаукові.

Виклад основного матеріалу. Функція комунікативних якостей полягає в тому, що вони забезпечують досконалість мовлення (його змісту й форми). Мета писемної комунікації — «повнота взаєморозуміння та точність потрапляння авторських задумів у «мішень» читацьких можливостей і зацікавлень» [3, с. 21]. Отже, мовлення є комунікативно досконалим, якщо між задумом автора й читацьким сприйняттям виникає відповідність. Цілковитий збіг тут навряд чи можливий (це радше недосяжний ідеал). Повне й адекватне сприйняття залежить не тільки від зусиль автора, а й від зусиль читача, який повинен уважно вчитуватися в текст, намагаючись його зрозуміти. І все ж провідна роль тут належить авторові. Якщо автор дбає про комунікативну досконалість, йому легше знайти найкращу мовну форму для своїх думок і забезпечити адекватне сприйняття написаного.

В українському мовознавстві досить удалий огляд комунікативних якостей мовлення належить Л. В. Струганець [11, с. 40–42]. Візьмемо її перелік за основу, доповнивши ще кількома якостями, а також уточнивши деякі тлумачення.

- *Багатство* — використання якнайширших мовних засобів (лексичних, граматичних, інтонаційних).

- *Виразність* — здатність мовлення привертати увагу, викликати цікавість, справляти глибоке враження й добре запам'ятовуватися.

- *Дієвість (переконливість)* — здатність мовлення змінювати погляди, настрої, поведінку адресата.

- *Доречність* — відповідність мовлення меті, умовам і ситуації спілкування.
- *Достатність (повнота)* — належна розгорнутість і логічна завершеність змісту.
- *Доходливість (простота)* — зрозумілість мовлення аудиторії, на яку воно розраховане.
- *Експресивність* — вираженість небайдужого ставлення автора до змісту.
- *Естетичність* — цілісність, злагодженість і милозвучність мовлення.
- *Зв'язність* — змістова й формальна єдність мовлення.
- *Змістовність* — інформативна насиченість, відсутність порожніх фраз і невиправданих повторів.
- *Логічність* — виклад теми відповідно до правил і законів логіки.
- *Об'єктивність* — неупереджений виклад змісту.
- *Образність* — уживання мовних одиниць у незвичайній функції, художнє переосмислення їх.
- *Послідовність* — порядок розгортання теми згідно з авторським задумом.
- *Правильність* — відповідність мовним нормам.
- *Пропорційність* — відповідність обсягу мовлення значущості його змісту.
- *Ритмічність* — розмірене чергування певних елементів у мовленні.
- *Різноманітність* — використання якнайширших синонімічних можливостей мови.
- *Стислість* — вираження змісту малою кількістю мовних засобів.
- *Структурованість* — подільність змісту мовлення на головні й залежні частини.
- *Точність* — уживання мовних одиниць у звичних значеннях, недвозначність мовлення; строга відповідність між змістом і мовними засобами.
- *Цілеспрямованість* — підпорядкованість мовлення єдиній меті.
- *Чистота* — відсутність у мовленні позалітературних елементів.
- *Ясність* — здатність мовлення зрозуміло передавати адресатові те, що мав на увазі автор.

Із цих якостей одні досліджено краще, бо вони відомі ще від часів античності (логічність, правильність, стислість, точність). Інші активно досліджуються лише віднедавна (дієвість, експресивність, естетичність, змістовність). Ще деякі наразі мало хто зараховує до комунікативних (зв'язність, пропорційність, ритмічність, структурованість, цілеспрямованість), хоч вони, поза сумнівом, поліпшують сприйняття тексту.

Ми не випадково перелічили комунікативні якості за абеткою. На сьогодні їх ще важко представити у вигляді не тільки чіткої системи, а й бодай якоїсь ієрархії. Зв'язки між ними неоднозначні й багатопланові. Про деякі якості можна сперечатися: чи вони окремі, чи тождні, чи частково збігаються (доходливість і ясність, багатство і різноманітність). Або: чи вони окремі, чи співвідносяться як частина й ціле (виразність і експресивність, правильність і чистота, естетичність і пропорційність, пропорційність і достатність, логічність і послідовність).

Комунікативні якості слушно розглядають як правила побудови тексту в межах певного стилю [7, с. 7]. Тобто вони мають стилетвірні властивості, визначають «обличчя» стилю. У кожному з функціональних стилів ці якості виявляються то з більшою, то з меншою інтенсивністю. Які з них найважливіші для наукового? Це питання хвилювало уми різних учених, і не тільки мовознавців.

Так, А. П. Коваль серед характерних ознак наукового стилю виокремлювала об'єктивність, точність, насиченість інформацією (змістовність), стислість і логічність [6, с. 8–9]. Н. Ф. Непійвода основними якостями комунікативно повноцінного наукового викладу вважала точність, ясність і внормованість (правильність) [9, с. 23–25]. До мови хорошої наукової праці О. М. Трубочов висував три вимоги: ясність, простота, стислість [12, с. 573]. Методист математики А. П. Кисельов у передмові до одного зі своїх підручників писав, що намагався досягти трьох якостей: «точності у формулюванні та визначенні понять, простоти в роздумах і стислості у викладі» [5, с. 3]. Автор відомої книжки «Риторика науки» А. Г. Гросс сповідує погляд, що науковий стиль має прагнути передусім до ясності, об'єктивності й неупередженості [13, с. 75]. На думку Б. М. Головіна, у науковому тексті потрібні правильність, точність, логічність, чистота й доречність. Виразність не дуже потрібна, а багатство зовсім не потрібне [2, с. 274]. М. П. Кульгав першорядними вважає ті стильові риси, які віддзеркалюють якісну специфіку науково-технічного мовлення, — логічність, об'єктивність, абстрактність, точність [7, с. 13]. Логічність, ясність, недвозначність і строгість Т. В. Радзівєвська називає найпершими вимогами, які висувають до наукового тексту і які водночас є критеріями його оцінки [10, с. 2]. До стилетвірних ознак наукового мовлення С. С. Варапетова залічує абстрактність, узагальненість, доказовість і підкреслену логічність. Від них походять інші ознаки: безособовість, смислова точність (однозначність), ясність, безобразність, прагнення до неемоційних і неекспресивних мовленнєвих засобів, незначна активність авторської індивідуальності [1, с. 65]. Можна погодитися, що абстрактність, узагальненість і доказовість є стилетвірними ознаками. Проте це радше ознаки наукового мислення, а не мовлення.

Огляд можна продовжити, але це не входить у наші завдання. Запропонуємо краще власну класифікацію комунікативних якостей наукового мовлення (див. Таблицю на стор. 13). Вона випливає зі спостережень над українськомовними науковими текстами й ураховує такі параметри:

1) обов'язковість та / або інтенсивність вияву комунікативних якостей у мовленні (розділимо їх на головні, потрібні, допустимі);

2) віднесеність комунікативних якостей до одного з основних складників процесу передачі повідомлення (автор, зміст, засіб, сприймач).

Т а б л и ц я

Класифікація комунікативних якостей наукового мовлення

	Автор	Зміст	Засіб	Сприймач
Головні	Логічність	Стислість Точність		Ясність
Потрібні	Об'єктивність	Зв'язність		Виразність Дієвість Доходливість
		Достатність Змістовність Послідовність Пропорційність Структурованість Цілеспрямованість	Доречність Правильність Чистота	
Допустимі	Експресивність		Багатство Естетичність Образність Ритмічність Різноманітність	

Висновки. Подана класифікація — узагальнена. Зрозуміло, що в конкретних наукових текстах комунікативні якості проявляються різною мірою. Багато залежить від галузі знань, підстилю, жанру наукового твору й особливо від мовної вправності автора. Хороша мова математичної праці й хороша мова літературознавчої статті — це різні хороші мови [8, с. 62]. Варто зважати й на те, коли саме створено текст, адже стильові настанови та мовні смаки із часом змінюються. Якщо раніше вчені не надто дбали про читацьке сприйняття, то нині якість наукової інформації дедалі більше пов'язують «з формою, стилем викладу, з виявом авторської мовної індивідуальності, з орієнтацією на читацьку аудиторію» [4, с. 15]. А це означає, що сьогодні прийнятними в науковому стилі стають такі комунікативні якості, як виразність, дієвість, естетичність, образність, ритмічність. Отже, стиль невинно розвивається, намагаючись задовольнити дедалі більші вимоги сучасного читача.

Л і т е р а т у р а

1. Варпетова С. С. Стиль научной речи / С. С. Варпетова // Русский язык в школе. — 1998. — № 6. — С. 65–74.
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. — М.: Высш. шк., 1980. — 335 с.
3. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс / Н. В. Зелінська // Стиль і текст. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 19–27.
4. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова. — К., 1990. — Вип. 38. — С. 13–17.
5. Киселёв А. П. Элементарная алгебра / А. П. Киселёв. — 2-е изд., доп. — М.: В. Думнов, 1890. — 464 с.
6. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. — 3-тє вид., допов. і перероб. — К.: Вища шк., 1987. — 252 с.
7. Кульгав М. П. Основные стилевые черты и синтаксические средства их реализации в современной немецкой научно-технической речи / М. П. Кульгав: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1964. — 26 с.
8. Лихачёв Д. С. Письма о добром / Д. С. Лихачёв. — М.: Наука, 2006. — 319 с.
9. Непийвода Н. Ф. Мова української наукової технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — К., 1997. — 40 с.
10. Радзиевская Т. В. Научный текст как представитель особого типа коммуникации / Т. В. Радзиевская // Научно-техническая информация. Сер. 2: Информационные процессы и системы. — 1984. — № 10. — С. 1–6.
11. Струганець Л. В. Теоретичні основи культури мови / Л. В. Струганець. — Тернопіль, 1997. — 96 с.
12. Трубочёв О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура: в 4 т. / О. Н. Трубочёв. — М.: Языки слав. культур, 2005. — Т. 2. — 661 с.
13. Gross A. The Rhetoric of Science / A. Gross. — Oxford: Oxford University Press, 1990. — 397 p.

References

1. Varapetova, S. S. (1998), «Style of scientific speech», *Russian language at school* [«Stil' nauchnoj rechi», *Russkij jazyk v shkole*], Moscow, No 6, pp. 65–74.
2. Golovin, B. N. (1980), *Fundamentals of culture of speech* [*Osnovy kul'tury rechi*], Vyshhaya shkola, Moscow, 335 p.
3. Zelinska, N. V. (2004), «The new model of academic communication and discourse», *Style and Text* [«Nova model' naukovoji komunikatsiji i dyskurs», *Styl' i tekst*], Kyiv, vol. 4, pp. 19–27.
4. Zelinska, N. V. (1990), «What is it, academic style?», *Culture of speech* [«Jakyj vin, naukovyj styl'?»], *Kul'tura slova*, Kyiv, vol. 38, pp. 13–17.
5. Kiselev, A. P. (1890), *Elementary algebra* [*Elementarnaja algebra*], W. Dumnov, Moscow, 464 p.
6. Koval, A. P. (1987), *Practical stylistics of modern Ukrainian* [*Praktychna stylistyka suchasnoji ukrains'kooi movy*], Vyshcha shkola, Kyiv, 252 p.
7. Kulgav, M. P. (1964), «Scientific text as a representative of their realization in modern German scientific and technical discourse: Author's thesis [Osnovnye stilevyje cherty i sintaksicheskie sredstva ikh realizacii v sovremennoj nemeckoj nauchno-tekhnicheskoj rechi : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk], Moscow, 26 p.
8. Likhachev, D. S. (2006), *Notes about good* [*Pis'ma o dobrom*], Nauka, Moscow, 319 p.
9. Nepyjvoda, N. F. (1997), *Language of Ukrainian scientific and technical literature (functional and stylistic aspects): Author's thesis: [Mova ukrains'kooi naukovoji i tehničnoji literatury (funkcional'no-stylistychnyj aspekt) : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk]*, Kyiv, 40 p.
10. Radzijevska, T. V. (1984), «Scientific text as a representative of a particular type of communication», *Scientific and technical information, Ser. 2 : Information Processes and Systems* [«Nauchnyj tekst kak predstavitel' osobogo tipa komunikacii», *Nauchno-tehničeskaja informacija, Ser. 2: Informacionnye processy i sistemy*], Moscow, No 10, pp. 1–6.
11. Struhanets, L. V. (1997), *Theoretical foundations of language culture* [*Teoretychni osnovy kul'tury movy*], Ternopil, 1997, 96 p.
12. Trubachiov, O. N. (2005), *Proceedings on etymology : Word. History. Culture* [*Trudy po etimologiji : Slovo. Istorija. Kul'tura*], Languages of Slavic Cultures, Moscow, vol. 2, 661 p.
13. Gross, A. (1990), *The Rhetoric of Science*, Oxford University Press, Oxford, 397 p.

СЕЛИГЕЙ Филипп Александрович,

кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела славянских языков Института языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины; ул. Грушевского, 4, г. Киев, 01001, Украина; тел.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

К ПРОБЛЕМЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ НАУЧНОЙ РЕЧИ

Аннотация. Статья содержит результаты исследования, **объект** которого — коммуникативные качества, а **предмет** — их реализация в научной речи. Автор ставит **целью** рассмотреть важную роль, которую играют коммуникативные качества при восприятии и понимании научных текстов. В работе использован описательный **метод** с такими его приёмами, как наблюдение, сопоставление, классификация, обобщение, а также функционально-стилистический **метод**. Проанализированы взгляды учёных на данный вопрос. **Результатом** проведённого исследования является классификация коммуникативных качеств научной речи, которая может быть **практически использована** в стилистических исследованиях, а также в учебном процессе, при создании пособий по научной речи. В выводах отмечается необходимость дальнейшего нормирования и кодификации коммуникативных качеств.

Ключевые слова: научная речь, научный стиль, коммуникативное качество речи.

Pylip O. SELIHEY,

PhD (Linguistics), Senior Researcher, Department of Slavonic Languages, The O. O. Potebnya Institute of Linguistics; 4, Hrushevskoho str., Kyiv, 01001, Ukraine; tel.: +38 (044) 2790292; e-mail: inmo2006@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9433-0972

ON THE PROBLEM OF COMMUNICATION QUALITIES IN ACADEMIC DISCOURSE

Summary. The article contains the results of the study, the **object** of which — the communicative qualities, and the **subject** — their realization in the scientific discourse. The **purpose** is to consider the important role played by the qualities of speech in the perception and understanding of academic texts. It's used descriptive **method** with those of its procedures as observation, comparison, classification, generalization, and functional-stylistic **method**. Researchers' opinions on the issue are analyzed. The **results** of the study is the classification of communicative qualities of academic discourse, which can be practically used in stylistic studies, as well as in the educational process, in particular while creating academic discourse manuals. The **findings** indicated the need for further standardization and codification of communicative qualities.

Key words: academic discourse, academic style, communicative quality of speech.

Статтю отримано 20.03.2016 р.

УДК [811.161.2+811.111+811.133.1]-13-115'23'362'37'44

СОРОКА Тетяна Вячеславівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету; вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68600, Україна; тел.: +38 050 1903279; e-mail: magpie3f@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-7680-6604

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ВІДДАЛЕНО СПОРІДНЕНИХ І НЕСПОРІДНЕНИХ МОВ

Анотація. *Мета* статті — розробити й охарактеризувати процедуру формалізованого аналізу лексичної семантики; визначити методологічні принципи зіставно-типологічного аналізу системи цінностей віддалено-споріднених і неспоріднених мов. *Об'єктом* аналізу є лексико-семантичні угруповання слів на позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей у сучасних українській, англійській і французькій мовах. *Предмет* дослідження — системно-структурна організація аксіономенів, що кваліфікуються як ціннісно-зумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру. В роботі використано *методи* формалізованого аналізу лексичної семантики (процедура ступінчастої ідентифікації), міжмовний зіставно-типологічний метод. *Результатом* дослідження є теоретичне обґрунтування розробленої методики матричного аналізу аксіономенів і їх типологічного зіставлення для виявлення кореспонденцій, що визначаються на основі спільності ознак і відмінних рис їх лексичної семантики на матеріалі трьох мов. *Практична цінність* результатів дослідження полягає у можливості їх використання у зіставно-типологічному вивченні ціннісних парадигм українського, англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи багатозначну та моносемічну структуру аксіономенів.

Ключові слова: аксіономен, лексичне значення, матриця, генералізована сема.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується сформованістю двох головних науково-дослідницьких тенденцій: опис окремо обраних мов з метою встановлення специфіки національно-культурного світосприйняття та комплексне охоплення мовного матеріалу в зіставно-типологічному аспекті на матеріалі генетично споріднених і неспоріднених мов.

Останнім часом усе більше мовознавців схиляються до думки, що найпродуктивнішою основою для зіставлення мов є лексична семантика, оскільки без всебічного вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови загалом (праці М. Ф. Алейкіна, І. О. Голубовської, А. В. Корольової, А. А. Лучик, О. О. Селіванової, С. І. Терехової, О. В. Тищенко, Т. С. Толчеєвої, М. П. Фабіан, Г. М. Ярун та інших). Поділяємо думку М. П. Кочергана, що «саме в лексиці приховані фундаментальні риси мовної структури, які зумовлюють наявність багатьох специфічних ознак на інших рівнях мови» і «опора на семантику сприятиме розкриттю максимально широкої сукупності системно зумовлених структурних характеристик мови, що дають змогу пролити світло на проблему взаємовідношення мови і мислення» [2, с. 88]. Отже, закономірною й науково виваженою виявляється переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт, оскільки на сьогодні незаперечним є положення про примат мовного змісту над формою, про первинність лексичного в слові та можливість застосування саме семантичного підходу до дослідження усіх рівнів мови.

Зіставне дослідження мовної семантики проводиться в кількох аспектах залежно від масштабності й місця в загальній мовній системі та функціонального статусу зіставлюваних категорій. З цього приводу лінгвістами виділяються два напрями: зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні та зіставне дослідження семантичних явищ на рівні однієї мови. Перше здійснюється головним чином у типологічному плані й переважно на рівні загальних категорій семантичної структури, зіставлення яких спрямоване на встановлення спільного та відмінного в основних формах логічного мислення. За методикою проведення зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні вважають дослідженням з горизонтальним розташуванням об'єктів, тоді як зіставний аналіз семантичних явищ на рівні однієї мови є вертикальним. У процесі зіставлення включаються одиниці мовної семантики різних структурних рівнів однієї мовної системи з урахуванням їх ієрархічного зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на достатньо велику кількість наукових розвідок, у яких розкрито функціонально-семантичні параметри лексикологічного зіставлення (дослідження Л. В. Бублейник, Н. О. Герцовської, Л. В. Дробахи, І. Ф. Заваринської, Н. В. Іваненко, В. В. Катернюк, Т. Б. Крижановської та інших), змістовий підхід до типологічного вивчення лексики потребує подальшої розробки, оскільки мовні зіставлення не завжди мають системний характер.

Постановка завдання. Метою дослідження є заповнення прогалини в методиці дослідження лексичної семантики шляхом виділення та характеристики процедури її формалізованого аналізу, а також розкриття методологічних засад зіставно-типологічного аналізу слів на позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей віддаленоспоріднених і неспоріднених мов.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві формалізовані дослідження структури і системи мови проводяться з метою розв'язання практичних потреб — створення систем інформаційного пошуку, побудови штучного інтелекту, машинного перекладу тощо. Уперше формалізовані основи семантичної класифікації лексики були сформульовані й обґрунтовані науковими співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з відомим вітчизняним вченим М. М. Пещак [1]. Саме звідси пішли дослідження теоретичної та прикладної лінгвістики на матеріалах лексикографічних джерел, де найвиразніше розмежовуються явища мовлення і мови, а лексичні значення слів визначаються як мовні факти.

Оскільки слово як знакова одиниця мови характеризується формою вираження і змістом, то їх співвідношення найяскравіше може бути представлене тими тлумачними словниками, які більш детально описують це співвідношення. Лексикографічна практика укладання тлумачних словників націлювала дослідників на вивчення лексичного значення слова не як ізольованого, а як органічно-поєднаного елемента системи мови. Відповідно, тлумачні словники, котрі володіють найповнішими банками інформації слів, дозволяють здійснити аналіз мовних засобів їх вираження у «термінах семантичних складників» [5].

Словникова стаття являє собою групу, в якій формальні ознаки строго організовані. Їх кількість залежить від ступеня полісемічності реєстрового слова: чим багатша полісемія, тим більше підстав для урізноманітнення формальних ознак словникової статті. Отже, словникова стаття постає перед нами як комплекс формальних ознак із конкретизованою структурою, з якої не можна вилучити або до якої не можна додати жодної частини так, щоб не змінити інші частини і не викликати загального перегрупування. Оскільки словникова стаття виступає інструментом інтерпретації лексичного значення реєстрової одиниці, то її перетин з іншими, але відмінними формальними ознаками дає можливість формалізовано описувати співвідношення між лексичними значеннями в системі мови.

Матеріалом дослідження виступають організації *аксіономенів*¹ сучасних української, англійської та французької мов, які кваліфікуються як ціннісно-зумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру.

Для вибору матеріалу дослідження системно-структурних особливостей лексичної семантики, вводимо формальний, суто мовний критерій — віднесеність слів, які аналізуються, до однієї частини мови — іменника, що дає змогу визначити й описати їхню семантику за допомогою матричного аналізу семної структури аксіономенів при побудові таблиць на першому етапі класифікації матеріалу; опису та комплексного аналізу співвідношень аксіономенів сучасних української, англійської та французької мов, їхніх зв'язків і особливостей.

Матричний метод представлення семантичних відношень між аксіоіменниками трьох мов розглядаємо як метамову для опису досліджуваних об'єктів аналізу, а матриця — моделлю систем семантичних зв'язків, з одного боку, та семантичною структурою аксіолексики, з іншого. Ця модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де плюсом (+) позначається співвідношення аксіономенів і їхніх значень. Місця аксіономенів у матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти — в рідко заповнених місцях. Разом з тим функціональне навантаження мають як заповнені, так і незаповнені клітини матриці, а також віддалі між реєстровими словами та напрям по якому розміщені останні. В порівнянні з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику мови, відображає взаємовідношення плану змісту й плану вираження аксіономенів, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини.

Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу і рівнозначною окремому значенню слова. У парадигматичному аспекті семема вже не є найпростішою й неподільною, оскільки має свою структуру і містить ряд компонентів.

На позначення компонентів змісту семеми використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л. М. Васильєв, О. К. Жолковський), *семантична ознака* (Г. А. Уфимцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. У нашому дослідженні вводимо термін

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* — «цінність» і латинського — *nomēn* — «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженим у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

генералізована сема (ГС), під якою розуміємо семантично-похідну ознаку, що має скорочено-узагальнений зміст, котрий виводиться логічним шляхом з вихідної семми і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

Структурування аксіолексик триох мов передбачає виокремлення її складу та внутрішньої організації, внаслідок чого відбувається поділ досліджуваної лексики на лексико-семантичні угруповання та встановлюються певні синтагматичні й парадигматичні зв'язки між ними.

Процедура збирання фактичного матеріалу та визначення семного складу лексичних значень аксіоіменників полягає в таких послідовних етапах:

1) із тлумачних словників української, англійської та французької мов за допомогою прийому суцільної вибірки випишуються іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні вказівки на форми й засоби передачі аксіологічного знання, внаслідок чого укладається картотека мовного матеріалу. Зазначимо, що спочатку формується попередній перелік слів на позначення конвенційних аксіоіменів, які виступають конституційно-гарантованими або затвердженими Загальною декларацією прав людини соціальними феноменами української (*життя, честь, гідність, держава, суверенітет, мова, людина, здоров'я, недоторканність, безпека, свобода, мир, праця, освіта, культура, релігійність, право, порядок, закон*), англійської (*life, liberty, security, law, sovereignty, equality, privacy, honour, freedom, worship, personality, dignity, health, well-being, education, respect, religiosity, culture, order, peace*) та французької (*souveraineté, vie, liberté, sûreté, droit, personnalité, égalité, honneur, religion, dignité, santé, grâce, travail, éducation, respect, paix*) національних спільнот. Далі до цього списку слів застосовується метод ступінчастої ідентифікації [3], який дозволяє визначити лексико-семантичну групу як сукупність одиниць, що тлумачаться через одні й ті ж слова-ідентифікатори [4, с. 107]. Процедура ступінчастої ідентифікації як засіб виявлення вербальних маніфестаторів семантичних компонентів значень полягає в послідовному зведенні слів через типові ідентифікатори (термін Е. В. Кузнецової) до слів з максимально узагальненим характером і проводиться до тих пір, поки в зіставлюваних тлумаченнях не виникне ситуація взаємної ідентифікації, яка сигналізує про те, що подальший розклад значень за допомогою слів тієї ж мови неможливий. Кінцеві ідентифікатори приймаємо за лексичні одиниці на позначення цінностей, що містять стійкі комплекси семантичних компонентів, які існують в інших аксіоіменах досліджуваної мови;

2) за одержаною в такий спосіб картотекою аналізується кількісний склад і семантика слів на позначення цінностей окремо в кожній досліджуваній мові;

3) на підставі аналізу словникових дефініцій моделюються три спеціальні мовні матриці, де по вертикалі розташовуються списки аксіоіменів (лексичний склад), а по горизонталі — їхній семний склад (ГС). При цьому в одній клітинці матриці розміщується лише одне слово. Наявність спільної ГС у лексичних значеннях аксіоіменів позначається знаком (+);

4) списки слів та ГС, що в сукупності формують інструментарій матриці, групуються по спадній залежності від кількісного вираження ГС. Таке топографічне розташування на площині сприяє максимальній концентрації слів на позначення цінностей в одному з кутів матриці і протиставленню цього кута протилежному по діагоналі як найменш заповненому;

5) за кількістю ГС фрагмент лексики, що вивчається, поділяється на три лексико-семантичні угруповання як самостійні системно-структурні об'єднання слів, що характеризуються тісними взаємовідносинами з іншими лексико-семантичними угрупованнями: від аксіоіменів з найвищим, середнім ступенем полісемії до моносемічних, а його семний масив розбивається на підмножини залежно від частоти вживання ГС.

Розгляд співвідношень окремо полі- та моносемічних аксіоіменів в межах лексико-семантичних угруповань, їх взаємозалежності та взаємозумовленості дає можливість не лише всебічно проаналізувати і описати групи іменників на позначення цінностей окремо в українській, англійській і французькій мовах, а й провести міжмовне типологічне зіставлення з метою виявлення кореспонденцій (від англ. *correspondence*, укр. *співвідношення, відповідність*), що визначаються на основі спільності ознак і відмінних рис їхньої лексичної семантики. Зіставне вивчення мовних явищ спирається на попередню обробку мовних фактів шляхом їх одноманітного опису для встановлення максимально можливої співвимірності матеріалу досліджуваних мов, а також виділення релевантних для зіставлення ознак, в основі яких лежать кількісні та якісні параметри, тобто ступінь полісемії виокремлених слів і характер їхнього семного складу.

Міжмовний зіставний метод сприяє також виявленню додаткових семантичних відтінків, які втрачаються під час внутрішньомовного аналізу. Тому одним із важливих принципів зіставного аналізу аксіоіменів у сучасних українській, англійській та французькій мовах є принцип еквівалентності, який являє собою певного роду відповідність між словами цих мов, проте не їх тотожність. При цьому тотожність визначає регулярну відтворюваність усіх граматичних форм слова та його лексико-семантичних варіантів.

Оскільки зіставлювані слова на позначення цінностей функціонують у складі досліджуваних мов, що характеризуються відмінними граматичними і семантичними системами, а отже, питання

про їх тотожність не може ставитися, то еквівалентність визначається подібною предметною віднесеністю, причому своєрідність і специфічний шлях розвитку окремої мови вказують на ступінь цієї еквівалентності.

Висновки дослідження. Отже, представлення аксіономенної лексики української, англійської та французької мов у вигляді матриць дає можливість не лише виявити спільні і специфічні властивості її системно-структурної організації, а й провести на цій основі типологічне зіставлення іменників на позначення цінностей у досліджуваних мовах. Це зіставлення сприяє розкриттю глибинної лексичної семантики аксіономенів, визначенню тонких міжмовних зв'язків і передачі тлумачення слів-еквівалентів у віддалено споріднених і неспоріднених мовах.

Перспективи подальших розвідок. Через зв'язки між лексико-семантичними угрупованнями видається перспективним вийти на всі лексико-семантичні системи ціннісних парадигм українського, англійського та французького мовних соціумів.

Література

1. Клименко Н. Ф. Формализовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пешчак, І. Ф. Савченко. — К. : Наук. думка, 1982. — 251 с.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. — К. : Академія, 2006. — 424 с.
3. Кузнецова Э. В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. — Л. : ЛГУ, 1973. — С. 84–95.
4. Попова З. Д. Лексическая система языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. — 148 с.
5. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. — Киев : Наук. думка, 1983. — 218 с.

References

1. Klymenko, N. F., Peshchak, M. M., Savchenko, I. F. (1982), *Formalized fundamentals of semantic classification of words* [Formalizovani osnovy semantichnoi klasyfikatsii leksyky], Naukova dumka, Kyiv, 251 p.
2. Kocherhan, M. P. (2006), *Fundamentals of Contrastive Linguistics* [Osnovy zistavnoho movoznavstva], Akademiia, Kyiv, 424 p.
3. Kuznetsova, E. V. (1973), «Step-identification as a means of description of semantic relations between words», *Issues of metalinguistics* [«Stupenchataja identifikatsija kak sredstvo opisanija semanticheskikh svyazej slov», *Voprosy metalingvistiki*], LGU, Leningrad, pp. 84–95.
4. Popova, Z. D., Sternin, I. A. (1984), *Lexical system of language* [Leksicheskaja sistema jazyka], Voronezh Univ. Press, Voronezh, 148 p.
5. Skorohod'ko, Je. F. (1983), *Semantic networks and text automation* [Semanticheskie seti i avtomaticheskaja obrabotka teksta], Naukova dumka, Kiev, 218 p.

СОРОКА Татьяна Вячеславовна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета, ул. Репина, 12, г. Измаил, 68600, Украина; тел.: +38 050 1903279; e-mail: magpie3f@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-7680-6604

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ ОТДАЛЕННО РОДСТВЕННЫХ И НЕРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация. Цель статьи — разработать и охарактеризовать процедуру формализованного анализа лексической семантики; определить методологические принципы сопоставительно-типологического анализа системы ценностей отдалённо родственных и неродственных языков. **Объект** анализа — лексико-семантические группировки слов, обозначающих философско-мировоззренческие, научные, общественно-политические, социальные, моральные, религиозные, правовые и эстетические ценности в современных украинском, английском и французском языках. **Предмет** исследования — системно-структурная организация аксиономенов, которые квалифицируются как ценностно-обусловленные реестровые единицы лексикографических источников толкования слов. В работе использованы **методы** формализованного анализа лексической семантики (процедура ступенчатой идентификации), сопоставительно-типологического анализа. **Результат** исследования — теоретическое обоснование разработанной методики формализованного матричного анализа лексической семантики аксиономенов и их типологического сопоставления с целью выявления соответствий, которые определяются на основе общности признаков и отличительных черт их лексической семантики на материале трёх языков. **Практическое применение** результатов исследования возможно при сравнительно-типологическом изучении ценностных парадигм разных языковых социумов, исследуя многозначную и моносемичную структуру аксиономенов.

Ключевые слова: аксиономен, лексическое значение, матрица, генерализованная сема.

Tetyana V. SOROKA,

PhD (Philology), Associate Professor, English Language and Translation Department, Izmail State University of Humanities; 12 Repin str., Izmail, 68600, Ukraine; tel.: +38 050 1903279; e-mail: magpie3f@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-7680-6604

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CONTRASTIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF NOUNS DENOTING NATIONAL VALUES OF DISTANTLY RELATED AND UNRELATED LANGUAGES

Summary. The *purpose* of the article is to develop and to characterize the procedure of formalized analysis of lexical semantics; to define methodological principles of contrastive typological analysis of national values of distantly related and unrelated languages. The *object* of this study is lexico-semantic groupings of words denoting philosophical, world outlook, scientific, social, political, moral, religious, legal, aesthetic values of Modern Ukrainian, English and French languages. The *subject* of this study is structurally defined organization of axionomens which are qualified as determined linguistic units taken from the lexicographical interpretative sources. *Methodology* of the selection of such methods as formalized analysis of lexical semantics (step-identification procedure) well as contrastive method supplemented by component analysis are used in this linguistic research. Theoretical justification of using formalized matrix analysis of axionouns and their typological comparison for the purpose of revealing correspondences defined on the basis of similar and distinctive features of their lexical semantics on the material of three languages is the *finding* of research. The *practical value* of the research is to use the results for fundamental studies of all lexico-semantic subsystems of value paradigms of the Ukrainian, English and French language societies.

Key words: axionomen, lexical meaning, matrix, generalized seme.

Статтю отримано 27.03.2016 р.

УДК [811.161.1+811.134.2]-115'276.6'362'42

НОТИНА Елена Александровна,

кандидат филологических наук, профессор, зав. кафедрой иностранных языков аграрно-технологического института Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; e-mail: lena.notina@yandex.ru; ORCID iD: 0000-0002-1283-8834

БЫКОВА Ирина Александровна,

кандидат филологических наук, профессор, зам. зав. кафедрой иностранных языков аграрно-технологического института Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; e-mail: kia1byk@yandex.ru; ORCID iD: 0000-0002-5653-3899

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

Аннотация. В условиях дальнейшей разработки теоретических основ сопоставительного изучения языков, которое непосредственно связано с новейшими достижениями всех гуманитарных наук, изучение феномена и понятия интертекстуальности приобретает основополагающее значение. Феномен интертекстуальности в научной коммуникации находится в стадии начального изучения и в аспекте сопоставительного изучения языков до сих пор исследованию не подвергался. *Предмет* исследования — интертекстуальность как макроформа предметного знания и деятельностного опыта в рамках междисциплинарного подхода к проблеме гипертекстового моделирования коммуникации в совокупности с формирующими её социокультурными и коммуникативными компонентами. *Цель* — рассмотреть феномен интертекстуальности в аспекте сопоставительного изучения испанского и русского языков на примере медицинской статьи как стереотипной модели текстопорождения в письменной научной коммуникации. *Результаты:* проведён общий и сопоставительный анализ стереотипных, регулярно воспроизводимых оборотов, служащих для обозначения и оформления перехода к выводам в оригинальных научных статьях на испанском и русском языках; выявлены устойчивые постоянно воспроизводимые языковые средства, имеющие стереотипный характер, которые используются в качестве рекуррентного типа оформления содержания научной статьи по медицине, установлены соответствующие межъязыковые соответствия. В статье использованы *методы* общего и сопоставительного анализа, компонентного анализа, метод перевода. Результаты исследования могут иметь *практическое применение* при изучении лингвистики текста, сопоставительном изучении языков, в лексикологии, переводоведении, педагогической и переводческой практике.

Ключевые слова: интертекстуальность; сопоставительное изучение языков; научная коммуникация; научная статья; стереотип; модель; текстообразование, русский и испанский языки.

Постановка проблемы. Стилистический энциклопедический словарь русского языка определяет интертекстуальность как текстовую категорию, отражающую соотнесённость одного текста с другими, диалогическое взаимодействие текстов в процессе их функционирования, обеспечивающее приращение смысла произведения [8, с. 104]. В. В. Михайлова определяет интертекстуальность как многомерную связь отдельного текста с другими текстами по линиям содержания, жанрово-стилистических особенностей, структуры, формально-знакового выражения. Интертекстуальность является системообразующей категорией дискурса и соотносится как с системообразующими категориями (авторство, адресатность, информативность), так и с системно-приобретёнными категориями дискурса (содержательность, структурность, стиливая и жанровая принадлежность, целостность, участники и обстоятельства общения) [6, с. 3].

Анализ базовых положений и последних достижений. В основе теории интертекстуальности лежит философская модель коммуникации М. М. Бахтина, его концепция диалогичности, в рамках которой рассматривались отношения текста с предшествующими и параллельными ему во времени текстами. Для нашего исследования особое значение имеет знаменательное умозаключение Ю. Кристевой об открытии, впервые сделанном М. М. Бахтиным в области теории литературы: *любой текст* [выделено нами] строится как мозаика цитаций, *любой текст* есть продукт впитывания и трансформации какого-нибудь другого текста. Тем самым на место понятия интерсубъективности встаёт понятие интертекстуальности... [4]. Вслед за Ю. Кристевой, которая в русле постструктурализма рассматривала закономерности функционирования текстового пространства как не только вербального, но и общесемиотического, в 1980–1990-е г.г. произошло дальнейшее толкование, классификация и терминологизация понятия интертекстуальности представителями немецкой и французской лингвистических школ (Ж. Женнет, Р. Лахманн, К. Штирле, У. Бройх, М. Пфистер, Й. Хельбиг, С. Холтиус, В. Хайнеманн, Р.-А. Богранд, В. У. Дресслер и др.). В трудах этих учёных была дана классическая классификация интертекстуальности, которую стали понимать не только как текстовую, но и как текстопорождающую категорию. Междисциплинарный подход к изучению интертекстуальности позволил объединить как узкое, так и широкое толкование данного понятия с учётом лингвистических и экстралингвистических факторов.

Теория интертекстуальности органично вписывается в глобальное информационное пространство на основе стремительно развивающихся информационных технологий, позволяющих фиксировать интертекстуальность как макроформу предметного знания и деятельностного опыта. В наше время подавляющее большинство учёных создаёт свои научные произведения, пользуясь всеми преимуществами глобальной сети Интернет. Наличие интертекстуальности позволяет решить проблему гипертекстового моделирования коммуникации в совокупности с формирующими её социокультурными и коммуникативными компонентами. Текстовое взаимодействие осуществляется на уровне ментальных процессов, что подразумевает использование в различных текстовых системах общих когнитивных и коммуникативно-речевых стратегий автора сообщения. Взаимодействие текстов возникает в результате взаимодействия «когнитивных модулей» в человеческой системе знаний [9, с. 221].

Феномен интертекстуальности в научной коммуникации находится в стадии начального изучения [6]. Интертекстуальность в научной коммуникации представляет особый интерес, поскольку имеет свои специфические особенности. Категория интертекстуальности в аспекте сопоставительного изучения языков до сих пор исследованию не подвергалась. Следует отметить, что для дальнейшей разработки теоретических основ сопоставительного изучения языков, непосредственным образом связанного с новейшими достижениями всех гуманитарных наук, исследование феномена и понятия интертекстуальности имеет важное основополагающее значение.

По нашему мнению, любой новый научный текст не просто диалогичен по своей природе, он полилогичен, поскольку является результатом творческого взаимодействия различных взглядов, мнений, подходов, школ, направлений и т. д. Вновь создаваемый текст реализует преемственность в науке, эволюцию научного познания во временном континууме.

Взаимодействие между людьми строится на общепризнанных в соответствующей культуре образцах, стереотипах и осуществляется с учетом закономерностей социального восприятия. В стереотипах обобщается социальный опыт носителей определённой языковой культуры в отношении не только других культур, но и своей собственной [3, с. 312].

Феномен «стереотип» является предметом рассмотрения представителей различных наук: социологии, психологии, философии, этнографии, когнитологии, лингвистики и т. д. (У. Липман, И. С. Кон, Ж. Коллен, Ю. Д. Апресян, Ю. А. Сорокин, В. А. Рыжков, Ю. Е. Прохоров, В. В. Красных, П. Н. Шихирев, А. В. Михеев, С. М. Толстая и др.). Язык играет ведущую роль в создании стереотипов. В качестве механизма формирования стереотипов выступают многие когнитивные процессы, поскольку стереотипы выполняют ряд когнитивных функций, в частности, таких, как схематизация, упрощение, формирование и хранение групповой памяти и научных знаний.

Языковая картина мира и языковой стереотип соотносятся как часть и целое, при этом «языковой стереотип понимается как суждение или несколько суждений, относящихся к

определённому объекту внеязыкового мира, субъективно детерминированное представление предмета, в котором существуют описательные и оценочные признаки и которое является результатом истолкования действительности в рамках социально выработанных познавательных моделей» [1, с. 113].

Научная языковая картина мира имеет свои особенности, связанные, в частности, с формированием имеющих стереотипный характер языковых средств, так как они являются результатом коллективного сотворчества людей, имеющих одинаковые профессионально-речевые навыки передачи и восприятия информации в научной сфере. Стереотипы формируются в процессе общения. В письменной научной коммуникации стереотипы выполняют различные функции, в том числе *ориентирующую* функцию, которая заключается в том, что с их помощью создаётся более упрощённая матрица научной картины мира.

Национальная научная картина мира (ННМК) — это инвариант научного знания о мире в языковом оформлении конкретного национального языка. Необходимо отметить, что национально-языковое оформление НМК существует при наличии соответствующей научной традиции. При её отсутствии содержательный инвариант оформляется в языковую оболочку того языка, на котором осуществляются приоритетные разработки в той или иной области знания или языка-посредника. «Когнитивные пространства национально детерминированы и национально маркированы. При этом энциклопедические знания, формирующие эти совокупности, как правило, являются общими, в том числе у представителей различных лингво-культурных сообществ, однако представления, выступающие в качестве элементов указанных когнитивных совокупностей, могут существенно различаться» [2, с. 15]. Национальное языковое оформление НКМ может быть полным, фрагментарным или отсутствовать вообще, в зависимости от того, когда и на каком языке осуществлялось первичное накопление знаний в данной области, на каком языке изначально формулировались базовые понятия, сложились ли на этом языке собственная научная школа и научные традиции.

В настоящее время информация в сфере научной коммуникации распространяется в виде публикаций, большая часть которых — оригинальные статьи, помещённые в различных научных журналах и сборниках в сети INTERNET. Статья как общепринятый и наиболее удобный способ общения в научной среде позволяет кратко и аргументировано сообщить о результатах проведенного исследования, способствует дальнейшему развитию научной мысли, является одним из способов хранения знаний, закрепляет приоритет учёного в своей стране и за рубежом. Публикация результатов проведенного исследования на иностранном языке требует не только определённого уровня владения этим языком, но и знания специфических особенностей, характерных для письменной научной речи.

Принадлежность к конкретной жанрово-стилистической разновидности в определённой области знаний определяет структурно-композиционное строение оригинальной научной статьи. Именно поэтому участникам научной коммуникации (адресанту и адресату научной статьи) необходимо знакомство с особенностями её оформления, спецификой структурно-композиционной и смысловой организации, имеющими, как показывают наши наблюдения, унифицированный, стереотипный характер.

Материалом исследования послужили оригинальные научные статьи по различным вопросам медицины (ОНСМ), опубликованные в российских, испанских и латиноамериканских научных журналах.

Изложение основных результатов исследования. Анализ способов построения научных медицинских текстов свидетельствует о том, что современную оригинальную научную статью по медицине можно отнести к текстам «жесткого» типа, иначе говоря, есть правила, в соответствии с которыми научная статья имеет свое стереотипное структурно-композиционное строение, а также специфику организации содержания, взаимодействия его отдельных частей и смысловое развитие.

Существует определенный диапазон варьирования схем текстообразования для более или менее жесткого типа текстов, к которому принадлежит оригинальная научная статья по медицине. Сегодня это относится как к статье на русском, так и на испанском языке. Вместе с тем, изучение способов оформления исследуемых статей в диахронии показывает, что в последнее время в этой области произошли перемены, которые, главным образом, затронули медицинскую статью на русском языке, что является результатом процесса определенной стереотипизации и унификации научного общения как следствия глобализации, охватившей все стороны окружающей нас действительности. В дальнейшем стремление к унификации оформления ОНСМ, на наш взгляд, ещё более усилится. Это связано, в первую очередь, с возникновением и стремительным развитием современных технологий, в частности, всемирной информационной сети INTERNET, пользователи которой по одному ключевому слову могут осуществить подборку статей по необходимой тематике, легко найти интересующую часть статьи и т. д.

Жёсткая структурно-композиционная организация ОНСМ находит воплощение в наличии постоянных элементов её содержания. Эти элементы являются устойчивыми компонентами

конкретных разделов статьи. Наличие таких постоянных элементов содержания ведёт к целенаправленному отбору и использованию для их обозначения устойчивых постоянно воспроизводимых языковых средств, имеющих стереотипный характер [7]. Для обозначения каждого из таких элементов в научной речи выработан определённый состав ключевых (опорных) слов, словосочетаний, конструкций и оборотов. Критерием для выделения этих языковых средств является регулярность их воспроизведения в определенных структурно-композиционных частях ОНСМ, рекуррентный тип оформления её содержания. Так, для обозначения перехода к выводам — постоянному элементу содержания ОНСМ — в статьях на испанском языке используются следующие стереотипные обороты: *de todo lo expuesto podemos concluir*; *de esto se deduce que*; *de esto se puede concluir*; *de esto se puede resumir*; *de los datos analizados se puede concluir*; *de los resultados obtenidos podemos deducir*; *de lo dicho anteriormente se desprende que*, etc.

Рекуррентные стереотипные обороты, служащие для обозначения перехода к выводам, можно представить в виде следующей модели:

МОДЕЛЬ № 1

КОМПОНЕНТЫ	
ПЕРЕМЕННЫЕ	ПОСТОЯННЫЕ
<i>De esto</i>	<i>se deduce que</i>
<i>De los datos analizados</i>	<i>se desprende que</i>
<i>De todo lo expuesto</i>	<i>se puede (podemos) deducir que</i>
<i>De lo dicho anteriormente</i>	<i>se puede (podemos) concluir que</i>
<i>De los resultados obtenidos</i>	<i>se puede (podemos) resumir que</i>

В русском языке для перехода к выводам используются следующие стереотипные обороты: *из вышесказанного можно сделать вывод*; *на основании полученных результатов можно сделать вывод*; *на основании приведённых данных можно заключить*; *из проведённых наблюдений видно*; *приведённые данные свидетельствуют о том, что* и др.

МОДЕЛЬ № 2

КОМПОНЕНТЫ	
ПОСТОЯННЫЕ	ПЕРЕМЕННЫЕ
1. Из приведённых	<i>видно, что</i> <i>следует, что</i> <i>заклчить, что</i> <i>можно сделать вывод, что</i> <i>сделать заключение, что</i>
2. Из вышесказанного	

Рекуррентные стереотипные межъязыковые соответствия, служащие для перехода к выводам, можно представить в виде модели № 3.

МОДЕЛЬ № 3

Межъязыковые соответствия		
Русский язык	Испанский язык	
<i>Из приведённых данных следует, что</i>	<i>De los datos analizados</i>	<i>se deduce que</i>
		<i>se desprende que</i>
		<i>se puede ver que</i>

Выводы. Общий и сопоставительный анализ стереотипных, регулярно воспроизводимых оборотов, служащих для обозначения перехода к выводам в оригинальных научных статьях по медицине на испанском и русском языках, позволил выявить вышеприведённые межъязыковые соответствия. Указанные языковые средства наглядно демонстрируют тенденцию к стереотипизации оформления постоянных элементов содержания ОНСМ и помогают её адресату создать новое знание, выделить ту часть статьи, в которой содержатся выводы, результаты или заключительные соображения автора.

Поступательное движение познавательного процесса характеризуется высокой степенью предметности, что находит проявление в науке. Научно новое знание строится на основе старого знания. Интеграция уже известного (предшествующего, старого) знания и нового репрезентирует интертекстуальный механизм текстообразования, является инструментом смыслообразования, отражает особенности организации научного мышления, связь отдельного текста с другими текстами по линиям содержания, жанрово-стилистических особенностей, структуры,

формально-знакового выражения. Знание стереотипных межъязыковых соответствий помогает быстро и грамотно найти необходимые адресату сведения на испанском и русском языках, осуществить перевод той части ОНСМ, которая содержит устойчивые компоненты конкретных разделов её содержания.

Литература

1. Белая Е. Н. Теория и практика межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Е. Н. Белая. — М. : ФОРУМ, 2011. — 208 с.
2. Быкова И. А. Эквивалентность перевода : когнитивно-культурные факторы двуязычной опосредованной коммуникации / И. А. Быкова // Вестник Российского Университета дружбы народов. Сер. «Вопросы образования : языки и специальность». — М. : Изд-во РУДН, 2012. — С. 13–20.
3. Гришаева Л. И., Цурикова Л. В. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. И. Гришаева, Л. В. Цурикова. — М. : Изд-во Академия, 2006. — 336 с.
4. Крестева Ю. Семиотика. Исследования по семианализу / Ю. Крестева. — М. : Академический проект, 2013. — 288 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. — М. : Академия, 2001. — 208 с.
6. Михайлова В. В. Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей) : дис. ... канд. филол. наук / В. В. Михайлова. — Волгоград, 1999. — 205 с.
7. Нотина Е. А. Общий и сопоставительный анализ языкового оформления структурно-композиционной организации научной статьи / Е. А. Нотина // Вестник РУДН. Сер. «Иностранные языки». — М., 2004. — № 1. — С. 120–127.
8. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / под ред. М. Н. Кожинной. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Флинта: Наука, 2006. — 696 с.
9. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / В. Е. Чернявская. — М. : Либроком, 2009. — 284 с.

References

1. Belaja, E. N. (2011), *Theory and Practice of Intercultural Communication : Textbook [Teorija i praktika mezhkul'turnoj kommunikacii : ucheb. posobie]*, FORUM, Moscow, 208 p.
2. Bykova, I. A. (2012), «Equivalence of Translation : Cognitive and Cultural Factors of a Bilingual Mediated Communication», *Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia. Scientific journal. Series «Problems of Education : Languages and Specialty»* [«Ekvivalentnost' perevoda : kognitivno-kul'turnye faktory dvujazychnoj oposredovannoj kommunikacii», *Vestnik Rossijskogo Universiteta družby narodov. Serija «Voprosy obrazovaniya : jazyki i special'nost'»*], Publishing House of Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, pp.13–20.
3. Grishaeva, L. I., Curikova, L. V. (2006), *Introduction in the Theory of Intercultural Communication : Textbook [Vvedenie v teoriju mezhkul'turnoj kommunikacii : ucheb. posobie]*, Akademija, Moscow, 336 p.
4. Kristeva, Ju. (2013), *Semiotics. Researches in Semiological Analysis [Semiotika. Issledovanija po semianalizu]*, Akademicheskij proekt, Moscow, 288 p.
5. Maslova, V. A. (2001), *Cultural Linguistics [Lingvokul'turologija]*, Akademija, Moscow, 208 p.
6. Mikhajlova, V. V. (1999), *Intertextuality in Scientific Discourse (based on articles data) : Thesis [Intertekstual'nost' v nauchnom diskurse (na materiale statej) : dis. ... kand. filol. nauk]*, Volgograd, 205 p.
7. Notina E. A. (2004), «General and Comparative Analysis of Language Arrangement of the Structural Composite and Organization of a Scientific Article (on a material of the Spanish-Russian Combination of Languages)», *Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia. Scientific journal. Series «Foreign Languages»* [«Obshhij i sopostavitel'nyj analiz jazykovogo oformlenija struktarno-kompozicionnoj organizacii nauchnoj statji», *Vestnik RUDN. Ser. «Inostrannye jazyki»*], Publishing House of Peoples' Friendship University of Russia, No. 1, pp. 120–127.
8. Kozhina M. N. (ed.), (2006), *Stylistic Encyclopedic Dictionary of the Russian Language. 2nd ed. [Stilisticheskij enciklopedicheskij slovar' russkogo jazyka. 2-e izd.]*, Flinta & Nauka, Moscow, 696 p.
9. Cherniavskaja V. E. (2009), *Text Linguistics : Policode interrelationship. Intertextuality. Discursive Interconnectivity [Lingvistika teksta : Polikodovost', intertekstual'nost', interdiskursivnost']*, Librokom, Moscow, 284 p.

НОТИНА Олена Олександрівна,

кандидат філологічних наук, професор, зав. кафедри іноземних мов аграрно-технологічного інституту Російського університету дружби народів; вул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія;
e-mail: lena.notina@yandex.ru; ORCID iD: 0000-0002-1283-8834

БИКОВА Ірина Олександрівна,

кандидат філологічних наук, професор, заст. зав. кафедри іноземних мов аграрно-технологічного інституту Російського університету дружби народів; вул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія;
e-mail: kia1byk@yandex.ru; ORCID iD: 0000-0002-5653-3899

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ МОВ

Анотація. В умовах подальшої розробки теоретичних основ порівняльного вивчення мов, яке безпосередньо пов'язане з новітніми досягненнями всіх гуманітарних наук, вивчення феномена і поняття інтертекстуальності набуває важливого значення. Феномен інтертекстуальності в науковій комунікації знаходиться у стадії початкового вивчення і в аспекті порівняльного вивчення мов досі дослідженню не піддавався. **Предмет** дослідження — інтертекстуальність як макроформа предметного знання і діяльнісного досвіду в рамках міждисциплінарного підходу до проблеми гіпертекстового моделювання комунікації в сукупності із соціокультурними та комунікативними компонентами, що її формують. **Мета** — розглянути феномен інтертекстуальності в аспекті порівняльного вивчення іспанської та російської мов на прикладі медичної статті як стереотипної моделі текстотворення в письмовій науковій комунікації. **Результати:** проведено загальний і порівняльний аналіз стереотипних оборотів, які регулярно відтворюються та вказують і оформлюють перехід автора до висновків в оригінальних наукових статтях, виконаних іспанською та російською мовами; виявлено стійкі постійно відтворювані мовні засоби, що мають стереотипний характер, які використовуються як рекурентний тип оформлення змісту наукової статті з медицини; встановлено відповідні міжмовні паралелі. У статті використано **методи** загального й порівняльного аналізу, компонентного аналізу, метод перекладу. **Результати** дослідження можуть мати **практичне застосування** при вивченні лінгвістики тексту, порівняльному вивченні мов, у лексикології, перекладознавстві, педагогічній і перекладацькій практиці.

Ключові слова: інтертекстуальність; порівняльне вивчення мов; наукова комунікація; наукова стаття; стереотип; Модель; текстотворення, російську та іспанську мови.

Irina A. BYKOVA

Ph.D. in Philological Sciences, Professor, Vice Head of Department of Foreign Languages of the Agrarian-technological institute of the RUDN University;
6, Miklucho-Maklay St., Moscow, 117198, Russia; ORCID iD: 0000-0002-5653-3899

Elena A. NOTINA

Ph.D. in Philological Sciences, Professor, Head of Department of Foreign Languages of the Agrarian-technological institute of the RUDN University of Russia;
6, Miklucho-Maklay St., Moscow, 117198, Russia;
ORCID iD: 0000-0002-1283-8834

THE CONCEPT OF INTERTEXTUALITY AND COMPARATIVE STUDY OF LANGUAGES

Summary. Due to the continued development of the theoretical basis of comparative study of languages conditioned by the latest scientific achievements, there is an inevitable necessity of study of the phenomenon of intertextuality. The intertextuality phenomenon in scientific communication is considered to be at the initial stage of study and has not been explored within the aspect of comparative study of languages. **The subject** of this study is the phenomenon of intertextuality as a macro-form of subject knowledge and practice experience in the context of the interdisciplinary approach to the problem of hypertext modeling communication that focuses on its social, cultural and communicative components as a whole. **The objective.** This article is aimed at considering the concept of intertextuality through the prism of comparative study of Spanish -Russian combination of the languages by example of a scientific medical article as a stereotype model of text generation in written scientific communication with its linguistic patterns and discursive structures as well as its verbal texture. **Results.** This article makes general, semantic and comparative analysis of stereotypical recurrence patterns and fixed constructions that are pertinent to the form and theme of the original article in the Spanish and Russian languages and are also signified in the shift from the main text to the conclusions. Stable stereotypical recurrence of linguistic formulas and means used as stereotypical forms and patterns for articulating of the content and structure of a scientific medical article are determined, models of respective interlingual correlations are suggested. **Methods** of general, component and comparative analysis are used in this study, along with the translation method. **The practical value** of the research is to use the results for text linguistics, lexicology, comparative study of languages within the field of translation theory and translation teaching.

Key words: intertextuality; comparative study of languages; scientific communication; scientific article; text generation; stereotype; model.

Статтю отримано 15.03.2016 р.

УДК 81'23'371:159.922:304.44

САМОЙЛОВА Светлана Петровна,

кандидат филологических наук, доцент-исследователь, кафедра иностранных языков Аграрно-технологического института Российского университета дружбы народов, ул. Миклухо-Маклая, д. 6, г. Москва, 117198, Россия; e-mail: swyti@mail.ru; SPIN-код 5020, Author ID 522249; ORCID ID: 0000-0003-2746-8554

**ОБЫДЕННОЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЕ ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ
В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ**

Аннотация Статья посвящена рассмотрению обыденного индивидуального языкового сознания в культурно-историческом контексте. **Объектом** рассмотрения является обыденное языковое сознание и его овнешнение через языковые знаки. **Предметом** изложения выступают содержания понятий базовых ценностей и их отношение к знаковым овнешнителям. **Цель** работы состоит в анализе содержания базовых ценностей, овнешненных языковыми знаками, функционирующих на двух уровнях языкового сознания — общественном и обыденном. В статье дано описание **метода** семантического дифференциала, который применялся в эксперименте. Семантический дифференциал Ч. Осгуда известен как способ количественного и качественного измерения слов с помощью двухполюсных шкал, заданных антонимичными прилагательными. Основным **результатом** работы явилось определение 3-х главных осей в системе координат базовых ценностей на основе статистического анализа. Использована триангуляционная **методика** анализа базовых ценностей россиян на двух уровнях языкового сознания, приведены примеры результатов компонентного и семантического анализа психосемантического эксперимента.

Ключевые слова: артефакт, вербальное овнешнение, ментальное содержание, понятийный компонент, семантический признак, компонентный анализ, коннотация, семантическое пространство, субъективная семантика.

Данная статья посвящена психосемантическому исследованию структуры индивидуального обыденного и официального общественного сознания в постперестроечном социокультурном пространстве. Глобальные трансформации в обществе, глобальный каскад экономического кризиса выдвинули необходимость рассмотрения специфики изменения ценностной составляющей россиян.

Кратко следует остановиться на глобальных изменениях общества в конце XX и в начале XXI веков, связанных с развитием информационной сферы и повлекших создание глобального информационного пространства, главным фактором развития которого явилось производство информационного продукта, взаимодействие культур, охваченных единой информационной сетью.

Антииндустриальная и технически развитая цивилизация несёт с собой новые формы взаимодействия, коммуникации и новый кодекс поведения.

Как стало обычаем начинать любое повествование раскрытием основных аспектов исследования, хотелось бы актуализировать рассматриваемые разделы работы с чисто инструментальным определением культуры, культурных и социальных фактов.

За отправную точку можно взять разделение, которое проводят А. Л. Крёбер и Т. Парсонс, согласно которому «...социальная структура — это система, регулирующая действительные отношения между индивидами и коллективами. Культура — это передача и творчество ценностных содержаний, структур, идей и других знаково-символических систем, служащих факторами, формирующими человеческое поведение, а также артефактов, создаваемых в ходе такого поведения» [8, с. 229]. Дефиниция «культура» в этой формулировке имеет значительную плотность, поэтому культура будет рассмотрена в нескольких аспектах.

Согласно А. Л. Крёберу и Т. Парсонсу, культура состоит из ценностей, символических систем, артефактов. Артефакты авторы относят к человеческим произведениям со значимой символической составляющей — ритуальными предметами или произведениями искусства. Касательно «ценностей» авторы рассматривают комплекс эксплицитных норм и запретов, дающих членам того или иного сообщества совокупность коллективно разделяемых или навязываемых извне критериев, позволяющих классифицировать индивидуальные и реляционные нормы поведения по градуированной шкале (желательное — нежелательное, законное — незаконное и т. п.), формирующих по этим формам поведение индивидов как регулятивную силу и оправдывающих применение санкций в случае нарушения установленных правил. «Символы» представляют комплекс знаковых систем, прежде всего, язык, который является орудием мысли, её вербализацией, необходимой для процесса взаимодействия индивидов. Символические системы являются основным средством для производства сообщения и выделения ценностей, с помощью которых устанавливаются коллективно признаваемые нормы и обязанности. Благодаря языку человек освобождается от природы и вступает в другой, не сравниваемый с ней порядок — порядок культуры.

Наше исследование фиксировано на основных типах культуры, таких как социальная культура, нормативная и символическая культура, в которых проявляется и формируется официальное общественное сознание.

Социальная культура представляет собой комплекс социальных регуляций, не закодированных генетически и не сводимых к простым индивидуальным отношениям, т. е. регуляций, вытекающих из процессов социального обучения в техническом смысле слова.

Нормативная культура предполагает существование регулятивных правил, вытекающих из институциональной культуры, которая представляет собой совокупность социальных регуляций. В противоположность социальной культуре, она предполагает наличие языка, который в то же время и является институтом. Институциональная культура может возникнуть только на фоне социальной культуры, т. е. регуляции, которая обеспечивается процессами социального обучения, т. к. человеческий язык, как основной деонтический оператор, приобретает благодаря социальной активации «врожденного ментального ресурса» [9, с. 233].

Символическая культура представляет собой совокупность негенетических устройств, делающих возможным обращение и коллективное обладание интенциональными содержаниями или же информацией (в кибернетическом смысле слова). В форме языка она превращается у индивида в универсальный носитель, позволяющий кодировать, приобретать, передавать и распространять любые содержания с когнитивной, экспрессивной, аффективной, нормативной или эстетической функцией.

При этом важно отметить, что в своей основе культура состоит из конкретных и дискретных содержаний, а именно: идей, ценностей, поведенческих инноваций, некоторых предметов, выражающих представления артефактов. Если эти содержания включаются в кумулятивный процесс накопления и вступают в отношения друг с другом, появляются устойчивые структурные связи. Такие связи превращаются в метасодержания, которые впоследствии входят в состав того, что может передаваться и трансформироваться.

Культурная система всегда образуется из накопления ментальных содержаний, хранящихся в памяти индивидов. Эта ментализация носит индивидуальный характер со всеми вытекающими возможностями трансформации, коннотациями, искажениями, обусловленными жизненным опытом, т. к. по аналитическому определению культурное содержание не может быть генетически закодировано.

Разграничивая культурные содержания, следует сказать, что процесс взаимодействия индивидов на уровне символически закодированной информации (рисунков, диаграмм и т. п.) подчиняется принципу максимальной точности, как, например, в естественном языке (юридический), или определённым стандартным нормам. Ментальное пространство индивида предполагает постоянную «бомбардировку» информацией и её переработку, т. е. переданное в определённый момент содержание представляет собой идентифицированный элемент, т. к. он индивидуализирован во времени и в пространстве.

Таким образом, «нечто», которое должно «войти» в область культуры, подвергается восприятию, фиксации, фильтрации и нормированию в процессе взаимодействия индивидов, даже, если это происходит за счёт трансформации в ходе усвоения определённых знаний или ментализации.

В нашей работе объектом исследования являются феномены официального общественного и обыденного индивидуального языкового сознания и его овнешнение через языковые знаки. Исследование базовых ценностей россиян проводилось на двух уровнях языкового сознания, представленных такими ценностями как *родина, демократия, наука, творчество, религиозность*. Кратко мы остановились на рассмотрении обыденного индивидуального языкового сознания.

Индивидуальное сознание — аспект психической деятельности, наделённый в высшем своём проявлении не только функцией отражения, но и регулятивной функцией. Оно одновременно является функциональной основой и формой отражения действительности и, в то же время, силой, активно воспроизводящей и творящей сознание общественное [4, с. 41].

Добываемые в соприкосновении с внешним миром знания и впечатления перерабатываются на разных уровнях индивидуального сознания, превращаясь в «глубинные» и «поверхностные» познавательные структуры. Стимулируемые практикой общественного бытия, ситуациями, возникающими в конкретной жизнедеятельности, индивиды как носители познавательных структур стремятся эксплицировать их, сделать достоянием других, представляя в этом основу для самовыражения и самоутверждения, необходимых для достижения практических целей, для решения задач обыденного, научного, наконец, общественного характера.

В нашей работе мы моделировали индивидуальное обыденное языковое сознание. Представление о модели языкового сознания необходимо начать с рассмотрения сознания вообще, его отличия от языкового сознания, культуры, её связь с различными этносами и роль языка в процессе межкультурной коммуникации.

Сознание представляет собой необходимую предпосылку для мышления и является способностью субъекта соотносить себя с миром, вычленять себя из мира и противопоставлять себя ему; речь в этом случае идет о соотношении субъекта и объекта, сознания и мира.

С социально-философской, культурологической точки зрения сознание представляет собой, прежде всего, необходимое условие воспроизводства человеческой культуры, как специфически человеческая форма регуляции и управления взаимоотношением с миром существует, таким образом, в двух формах. Во-первых, оно представляет наличие «коллективных представлений» (термин Э. Дюркгейма), фиксирующих накопленный опыт культуры и образующих содержание таких социокультурных систем, как мировоззрение, идеология, мораль, наука, искусство, которые обычно и именуется системами общественного сознания. Во-вторых, содержание «коллективных представлений» этих систем должно быть сделано достоянием внутреннего мира реальных конкретных людей, «интериоризировано» (усвоено) ими, как говорят психологи, и стать субъективной реальностью их мировоззрения.

Эта двухуровневость сознания, обусловливаемая опосредованным отношением людей как к внешнему миру, — природному и социальному, — так и к своему внутреннему ментальному миру, включённостью людей в культуру, составляет характерную специфику взаимоотношений с миром. Необходимо подчеркнуть, что реальность сознания, его бытие, а сознание, несомненно, представляет собой реальность бытия людей (в этом смысле употребляют термин «бытийный характер» сознания), — обязательно предполагает оба этих уровня. Без заданности «коллективных представлений», входящих в состав социокультурных систем, невозможно развитие сознания на индивидуальном уровне, а без выхода на уровень реального мироотношения конкретных людей невозможно передача и творческое развитие аккумулируемого в нормах сознания социокультурного опыта.

Закрепление, фиксация в сознании плана совместной деятельности, её целостности является необходимым условием устойчивого воспроизводства выработанных способов совместной деятельности. Без их закрепления в виде определённых представлений, норм и установок сознания, регулирующих, программирующих отношение цивилизованного человека к внешнему природному и социальному миру и к самому себе, оказывается невозможной совместная деятельность людей в одном поколении, а также передача опыта культуры из поколения в поколение. Сознание выступает, таким образом, как условие программирования специфической коллективной совместной деятельности по созданию и развитию форм культуры. Оно выполняет функцию социальной памяти человечества, вырабатывая некоторые схемы, «матрицы» воспроизводства накопленного человечеством опыта.

Из сказанного следует, что становление человеческого сознания непосредственно связано с развитием языка, при этом язык является одновременно и результатом, и средством деятельности сознания. По мнению Е. Ф. Тарасова, язык, являясь орудием формирования сознания человека, служит средством «обобщения образов сознания, возникающих в деятельности». Языковое сознание Е. Ф. Тарасов рассматривает как овнешняемые языковыми знаками образы сознания, которые определяются как «совокупность перцептивных и концептуальных знаний личности об объекте реального мира» [6, с. 7–22].

Таким образом, язык, являясь компонентом культуры и занимая в ней особое место, выполняет ещё и функцию этнического признака. Чтобы осознать свою принадлежность к какой-либо этнической культуре, необходимо наличие другой, с которой можно провести аналогию, выделить сходства и различия. В отечественной науке сформулировано мнение, что только при взаимодействии с другими культурами и инокультурными смыслами данная культура обнаруживает собственные смыслы и формирует новые. «Личность становится для себя тем, что она есть в себе, через то, что она представляет собой для других» [3, с. 41].

В последнее время изучение процесса взаимодействия представителей различных культур привлекает особое внимание лингвистов, социологов и психологов. Представители различных этносов в процессе межкультурного взаимодействия опираются на «свои» культурные знания и действуют по «своим» моделям поведения, что объясняется тем, что «различные языки по своей сути, по своему влиянию на познание и чувства являются в действительности различными мировоззрениями» [7, с. 237].

По мнению Е. Ф. Тарасова, межкультурное общение — это «случай функционирования сознания в аномальных («патологических») условиях, когда отсутствует оптимальная общность сознаний коммуникантов. Чужая культура воспринимается как «отклонение от нормы», при этом естественным образом нормой считаются образы своей культуры, чужая же культура постигается путём приведения чужих образов сознания к образам своей культуры» [6, с. 7–22]. Следовательно, главной причиной непонимания в межкультурном общении является несовпадение национальных сознаний коммуникантов.

Возвращаясь к проблеме особенностей человеческого сознания, следует обратиться к работе Е. Ю. Артемьевой, посвящённой основам психологии субъективной семантики. Автор пишет, что принятое в отечественной психологии понятие психического как процесса отражения позволяет считать, что «в любом психическом акте человек воспроизводит мир в образе. Образ мира позволяет субъекту работать с преобразованной реальностью. Он позволяет вырваться из гомогенности мира, расставляя акценты значимости и формируя мир природы» [1, с. 15].

Для описания образа мира субъекта, его имплицитной модели того или иного фрагмента действительности необходима реконструкция категориальной структуры индивидуального сознания, размещения в ней индивидуальной системы значений. Значения в сознании каждого отдельного индивида «записаны» как правила их порождения. В нашей работе для выяснения особенностей подобной записи были проведены исследования с применением метода анализа главных компонент эмпирической матрицы, построенной на основе статистического анализа ответов респондентов. Был использован метод семантического дифференциала, предложенный Ч. Осгудом [10, с. 561–584] как способ количественного и качественного измерения значений слов с помощью двухполюсных шкал, задаваемых парой антонимичных прилагательных («весёлый-грустный», «хороший-плохой» и пр.). При этом на каждой шкале было предусмотрено семь делений, отражающих степень интенсивности данного качества. Слово, значение которого подлежит измерению, а также набор вышеназванных шкал предъявлялись испытуемому. Последний должен обозначить свои «ощущения» относительно значения этого слова, зачёркивая на шкале соответствующие деления. В связи с этим стоит отметить, что пометы испытуемого оказываются весьма относительно связанными со значением слова в том смысле, в каком его принято толковать в семантике. Слово как бы погружается испытуемым в некий глубинный контекст; экспериментатор устанавливает процесс осмысления и оценки стоящего за ним представления в воображении испытуемого. Нами были проанализированы значения 37 понятийных компонент в 15-ти мерном пространстве общечеловеческих ценностей. Для удобства обработки полученной информации выделены 3 главных оси, являющиеся линейной комбинацией ценностей. Приведены проекции всех понятийных компонент на главные оси. Выделены сильные корреляции между группами понятийных компонент и их проекциями на главные оси ценностей.

Основным результатом данной работы явилось определение 3 главных осей, определяющих процесс сознания в системе координат ценностей на основе статистического опроса россиян.

Также в настоящей статье приводится фрагмент исследования официального общественного языкового сознания методом компонентного анализа, с помощью которого были выявлены глубинные дифференциальные семантические признаки анализируемых базовых ценностей. В основу была положена методика компонентного анализа, заимствованная из работы Ж. Вардзешавили [2, с. 2–13].

Материалом исследования послужили словарные дефиниции базовых ценностей, использование метода компонентного анализа для выявления глубинных дифференциальных семантических признаков определённой системы терминов и вербального овнешнения образов сознания, отображающих феномены культуры и социума в анализируемом информационном срезе.

Компонентный анализ позволил понять отражение когнитивных отношений на примере множества общих компонентов терминов и сходные реакции на них. Наше предположение было основано на допущении, что компоненты любого термина составляют его значение для индивида, следовательно, чем больше общих компонентов, тем больше сходства в значениях. Компонентный анализ позволил определить содержание базовых ценностей, существующее в сознании членов социума при помощи психических образов различной психической модальности.

В качестве примера приведена базовая ценность «**демократия**», которая на официальном уровне общественного сознания отрефлектирована основательно. Толкования этого феномена широко представлены в философских, психологических и культурологических словарях. **Демократия** рассматривается как базовая характеристика человеческого отношения, его психики и культуры. При этом подчёркивается, с одной стороны, максимальная социальная и личностная значимость **демократии**, а с другой стороны, сложность и многогранность отношения к ней. В современных энциклопедических словарях **демократия** описывается как «глубинная общечеловеческая универсалия культуры, «мировоззренческая позиция», «психологическая установка», характеризующая массовое и индивидуальное сознание.

На основе словарных дефиниций толковых словарей было образовано семантическое поле «демократия» и выявлена компонентная структура лексической единицы *демократия*. Категориально-лексическая сема (архисема) лексемы *демократия* — 'народовластие', дифференциальная сема — 'свобода', семантический параметр — 'строй' [5, с. 81].

В результате исследования языковых образов базовых ценностей на двух уровнях: официальном общественном и индивидуальном обыденном языковом сознании — был выявлен ряд расхождений между иерархиями на этих двух уровнях. Большинство испытуемых сознательно декларируют некоторые ценности и жизненные приоритеты, а ценности, реально побуждающие индивидов к действию, являются разными.

Л и т е р а т у р а

1. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. — М. : Изд-во ЛКИ, 2007. — 136 с.

2. Вардзелашвили Ж. Компонентный анализ слова в теории вторичной номинации / Ж. Вардзелашвили // Русский язык и литература в Азербайджане. — 2000. — № 4. — С. 8–13.
3. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка / Л. С. Выготский. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. — 520 с.
4. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология: учеб. пособие. — 2-е изд., доп. / [ред. А. А. Леонтьев] / Т. М. Дридзе. — М.: КД ЛИБРОКОМ, 2009. — 240 с.
5. Самойлова С. П. Языковой образ базовых ценностей россиян : монография / С. П. Самойлова. — М.: Р. Валент, 2012. — 152 с.
6. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение — новая онтология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. — М.: Ин-т языкознания РАН, 1996. — С. 7–22.
7. Фон Гумбольдт В. Язык и философия культуры. — М., 1985. — 452 с.
8. Шеффер Ж.-М. Конец человеческой исключительности / пер. с фр. С. Зенкин / Ж.-М. Шеффер. — М.: НЛЮ, 2010. — 392 с.
9. Osgood Ch. The Cross-Cultural generality of Visual-Verbal Synesthetic Tendencies / Ch. E. Osgood // Semantic Differential Technique. A sourcebook / [S. G. Sicler & Ch. E. Osgood (eds.)]. — Chicago, 1969. — P. 561–584.

References

1. Artem'jeva, E. Ju. (2007), *The psychology of subjective semantics* [Osnovy psikhologii subjektivnoj semantiki], LKI, Moscow, 136 p.
2. Vardzelashvili, Zh. (2000), «The component word analysis in the theory of second nomination», *Russian language and literature in Azerbaijan* [Komponentnyj analiz slova v teorii vtorichnoj nominacii], *Russkij jazyk i literatura v Azerbajdzhane*, Baku, No. 4, pp. 8–13.
3. Vygotskij, L. S. (1956), *Selected psychological studies. Problems of psychological development of a child*. Edited by A. N. Leont'jev & A. P. Luria [Izbrannye psichologicheskie issledovanija. Myshlenie i rech'. Problemy psichologicheskogo razvitija rebenka, red. A. N. Leont'jev, A. R. Lurija], APN RSFSR Publishing, Moscow, 520 p.
4. Dridze, T. M. (2009), *Language and social psychology : manual. 2nd ed., enlarged* [Jazyk i social'naja psihologija : ucheb. posobie, 2 izd., dop. / red. A. A. Leont'jev], LIBROKOM, Moscow, 240 p.
5. Samojlova, S. P. (2012), *Linguistic image of basic values of Russians : Monograph* [Jazykovej obraz bazovyh cennostej rossijan : Monografija], R. Valent, Moscow, 152 p.
6. Tarasov, E. F. (1996), «Cross-cultural communication — the ontology of linguistic realization», *Ethno-cultural specificity of linguistic realization* [«Mezhkul'turnoe obshhenie — novaja ontologija analiza jazykovogo soznanija», *Etnokul'turnaja specifiika jazykovogo soznanija*], Inst. of Linguistics, Russian Academy of Sciences Publ., Moscow, pp. 7–22.
7. Von Humboldt, W. (1985), *Language and the philosophy of culture* [Jazyk i filosofija kul'tury], Moscow, 452 p.
8. Shaeffer, Jean-Marie (2010), *The end of human exception* [Konec chelovecheskoj isključitel'nosti], NLO, Moscow, 392 p.
9. Osgood, Ch. E. (1969), «The Cross-Cultural generality of Visual-Verbal Synesthetic Tendencies», *Semantic Differential Technique*, S. G. Sicler & Ch. E. Osgood (eds). Chicago, pp. 561–584.

САМОЙЛОВА Світлана Петрівна,

кандидат філологічних наук, доцент-дослідник, кафедра іноземних мов Аграрно-технологічного інституту Російського університету дружби народів, вул. Миклухо-Маклая, 6, м. Москва, 117198, Росія;
e-mail: swyti@mail.ru; SPIN-код 5020; Author ID 522249; ORCID ID 0000-0003-2746-8554

БУДЕННА ІНДИВІДУАЛЬНА МОВНА СВІДОМІСТЬ У КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація У статті розглянуто феномен повсякденної індивідуальної мовної свідомості в культурно-історичному контексті. **Об'єктом** розгляду є буденна мовна свідомість і її зовнішні прояви, що відбуваються за допомогою мовних знаків. **Предметом** викладу є зміст понять базових цінностей і їх співвідношення з мовними знаками зовнішнього прояву буденної свідомості. **Мета** роботи полягає в аналізі змісту цих базових цінностей на двох рівнях мовної свідомості: громадському та буденному. У статті дано опис методу семантичного диференціала Ч. Осгуда, який було застосовано в експерименті. Семантичний диференціал відомий як спосіб кількісного та якісного виміру слів за допомогою двополосних шкал, заданих антонімічними прикметниками. Основним **результатом** роботи стало визначення трьох головних осей системи координат базових цінностей на основі статистичного аналізу. Використано триангуляційну методику аналізу базових цінностей росіян на двох рівнях мовної свідомості, наведено приклади результатів компонентного та семантичного аналізу психосемантичного експерименту.

Ключові слова: артефакт, вербальні зовнішні прояви, ментальний зміст, понятійний компонент, семантична ознака, компонентний аналіз, конотація, семантичний простір, суб'єктивна семантика.

Svetlana P. SAMOILOVA

Ph.D. in Philological Sciences, associate professor-researcher, Department of Foreign Languages of Agrarian Technological Institute of the RUDN University; 6, Mikluho-Maclay str., Moscow, 117198, Russia; e-mail: swyti@mail.ru; SPIN-code 5020; Author ID 522249; ORCID ID 0000-0003-2746-8554

INDIVIDUAL TRIVIAL LINGUISTIC CONSCIOUSNESS IN THE CULTURAL-HISTORICAL CONTEXT

Summary. The article focuses on trivial individual linguistic consciousness in culture-historical context. The study deals with trivial linguistic consciousness and its revealing by linguistic signs. Target goal of this study is analysis of the content of the basic values revealed by linguistic units, which act on two levels of linguistic consciousness, common and trivial. The article describes a technique for measuring the connotative meaning of concepts using bipolar range of antonymous adjectives; the method, developed by Ch. E. Osgood, is also known as the semantic differential. The result of the study based on the semantic differential and statistics was the definition of 3 main reference axis in coordinate system of basic values. Triangulation method was also used to analyse basic values of Russian on two levels of linguistic consciousness, the results of the component and semantic analysis are included.

Key words: artifact, verbal revealing, mental content, the conceptual component, semantic feature, component analysis, connotation, semantic space, subjective semantics.

Статью отримано 18.04.2016 р.

УДК 81-[13+116.3]’23’367.4

СУМАРОКОВА Людмила Николаевна,

кандидат философских наук, доцент кафедры философии Национального университета «Одесская юридическая академия»; ул. Пионерская, 2, Одесса, 65009, Украина; тел.: +38 (0482) 682150; моб.: +38 096 5959002; e-mail: shchogolevs@mail.ru; ORCID ID 0000-0002-1978-1631

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД И КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ

Аннотация. На примере двух парадигм исследования языка — функциональной и когнитивной — автор ставит перед собой *цель* показать, что любая «аспектная» парадигма значима постольку, поскольку вписывается в целостный образ языка и создаёт для него некоторые «опорные точки». В *результате* анализа сделан ряд *выводов*. Любая «аспектная» парадигма, будучи последовательно осуществляемой, неизбежно выводит за свои первоначальные рамки, стремится к универсальному применению. «Поворот к семантике», произведённый в методологии языкознания с помощью указанных двух парадигм, — это, как свидетельствует их дальнейшая эволюция, — в действительности есть «поворот к человеку». Не язык, будучи «свободной игрой различий», является субъектом коммуникации; таким субъектом является человек, включённый в живое общение, в познание, в само бытие. Автор считает, что кроме анализа синтаксиса, семантики и прагматики как базовых аспектов языка, может получить развитие лингвистическая прагматология, изучающая взаимодействие этих аспектов с точки зрения эффективности речевой коммуникации.

Ключевые слова: парадигмы исследования языка, структурный подход, функциональный подход, когнитивный подход, системная коммуникативная модель языка, идея лингвистической прагматологии.

Анализ функционального подхода к языку проводится здесь на материале работы Т. А. Тулиной «Функциональная типология словосочетаний» [5] главным образом потому, что эта монография является весьма типичной для данной исследовательской парадигмы; кроме того, мне хотелось бы таким образом отдать дань светлой памяти этого талантливого лингвиста и замечательного человека.

Постановка проблемы. Монография Т. А. Тулиной вышла в период расцвета функционального подхода к языку, пришедшего на смену структурализму и противопоставляемого последнему. Это противопоставление автор замечает, принимает и в начале книги цитирует высказывания коллег о том, что «понятие функции — одно из центральных в современной лингвистике», что «всё в языке вращается вокруг функции», что «развитие лингвистической мысли следует путём переноса центра тяжести на функцию», что «любая форма есть лишь средство реализации определённой функции» [5, с. 4]. Ориентация на функцию тогда воспринималась как проявление «поворота к семантике» по сравнению со своего рода культом формы, в том числе синтаксиса, в структурализме. Однако вся организация книги Т. А. Тулиной, анализ

каждого аспекта темы, каждого раздела позволяют сделать вывод о том, что речь идёт, главным образом, не о противопоставлении, а о взаимодействии структурного и функционального аспектов словосочетаний.

Изложение основного материала. Типология словосочетаний, которая представлена в монографии Т. А. Тулиной, называется функциональной, а выбранное основание классификации — структурное — по числу и соотношению актанта ситуации (или её части), представленной в предложении. Различаются словосочетания как знаки одноактантной, двухактантной, трёхактантной и многоактантных ситуаций. При этом автор опирается на логическое структурирование мысли в высказывании и, в частности, понятие предиката (одно-, двух- и многоместного). Методологическим основанием классификации является признание главной функцией предложения его способность быть сложным знаком ситуации, некоторого реального положения дел. Словосочетание в этом смысле — частичный структурированный знак, то есть знак части ситуации, производной ситуации и т. п. При этом автор неоднократно обращает внимание на то, что функция быть знаком ситуации — далеко не единственная функция как предложения, так и словосочетания.

Чувство языка, безупречная языковая интуиция позволяют автору различать малопродуктивные варианты, которые синтаксически правильны, но выглядят искусственными, и варианты продуктивные, широко представленные в текстах. По каждому пункту классификации эти наблюдения проводятся, даются соответствующие ремарки для разного типа коммуникативных ситуаций и разного рода текстов. Возможные когнитивные (в т. ч. логические) структуры «просеиваются» через коммуникативный опыт и утверждаются в качестве нормы лишь те, которые приняты носителями языка.

Интересным моментом исследования является учёт способов употребления выделенных схем, а именно — разных способов их свёртывания-развёртывания в речи, градации степени эксплицитности-имплицитности представления элементов ситуации через элементы словосочетания. Т. А. Тулина выделяет функциональный класс словосочетаний, элементы которых лишь частично обозначают некоторые микроситуации. Эти словосочетания обладают свойством имплицитно содержать семантические элементы, не получившие словесного обозначения; «они обладают смысловой автосемантичностью и понимаются благодаря ассоциативным связям с ситуацией, а также на основе парадигматических связей с другими конструкциями, передающими этот же смысл эксплицитно» [5, с. 19]. Например, словосочетание «моющий эффект» имеет смысл, равный смыслу другого словосочетания — «эффект от применения моющего средства», за которым стоит ситуация: «Х применяет моющее средство и получает эффект». Применяя сокращённый вариант словосочетания, коммуникант уверен, что будет правильно понят и «намечает пунктиром» «опорные элементы ситуации» [5, с. 20]. Подобная экономия языковых ресурсов, замечает автор, может оказаться рискованной, поскольку может привести адресата к потере определённости смысла выражения. Эта потеря может быть незначительной («система Станиславского») или довольно значительной («книги Станиславского»). Это зависит от прагматики коммуникации: от смысловых полей и целей коммуникантов, их взаимосвязи с ситуацией и контекстом. Все виды словосочетаний автор рассматривает именно в прагматическом аспекте, показывая, что учёта сочетаемости слов, как синтаксической, так и лексической, недостаточно для адекватного изучения функционирования словосочетаний и их смысловой нагрузки и, в частности, сочетания эксплицитно выраженной её части с имплицитной. Самого термина «прагматика» среди ключевых в книге нет; но прагматический аспект в анализе степени эксплицитности словосочетаний явно присутствует. То же можно сказать о предикативности. Наличие «неполной предикативности», «полупредикативности», «потенциальной», «вторичной», «ослабленной», «дополнительной» и т. п. предикативности регулируется исключительно коммуникативными критериями, действующими в рамках возможностей данного языка. Т. А. Тулина уверенно подходит к выводу о существовании разных уровней предикативности, об иерархичности предикативных связей, характеризующихся неоднородностью, допускающих включённые латентные структуры [5, с. 16]. Это помогает автору объяснить наличие у многих словосочетаний «повышенной функциональной нагрузки», которая, благодаря «сильному звену синтаксиса», не мешает языку быть эффективным в коммуникации [5, с. 165]. И репрезентация ситуации в структуре словосочетаний, и влияние компетенции и намерений субъектов коммуникации на выбор способов употребления синтаксических структур, их «функциональной нагруженности» одинаково интересуют автора.

Произведённый в книге анализ механизмов свёртывания-развёртывания синтаксических и семантических структур словосочетаний, соотносённости имплицитной и эксплицитной частей в этих структурах представляет методологический интерес именно в плане единства синтаксического, семантического и прагматического аспектов анализа языка. Без этого единства невозможно достижение определённости, ясности предметного и смыслового значения словосочетаний.

Первоначальное жёсткое противостояние структурализму и последующее стремление к синтезу синтаксических, семантических и прагматических структур языка в некотором едином его образе характерно не только для функциональной, но также и для когнитивной парадигмы

в методологическом арсенале лингвистики. Анализ когнитивной лингвистики осуществляется здесь на материале книги «Язык и мысль: современная когнитивная лингвистика» [7]. Так, У. Чейф отмечает, что «в упрощённом виде современную лингвистику можно представить как состоящую из двух основных лагерей, часто обозначаемых как «формализм» и «функционализм» [6, с. 60]. Структуралистская парадигма олицетворяет собой «формализм», а «функционализм» представлен целым рядом направлений, в числе которых находится когнитивная лингвистика. Когнитивный подход, в свою очередь, также осуществляется в разных вариантах; объединяет их в некоторое единство самый общий ментализм, в основу которого положен постулат «об исходной когнитивной мотивированности языковой формы: в той мере, в какой языковая форма мотивирована, она «отражает» стоящую за ней когнитивную структуру». И далее: «Этот постулат является базовым, он противопоставлен постулату де Соссюра о произвольности языкового знака» [3, с. 32]. А. Е. Кибрик считает, что бесконечное разнообразие языковых структур не хаотично, «за ним скрывается достаточно жёсткая семиотическая логика, ограничивающая варьирование наблюдаемой языковой формы и устанавливающая истинные связи между языковыми формами и когнитивными структурами [3, с. 33]. Существуют два пути установления связи между языковыми формами и когнитивными структурами — от мышления к языку и от языка к мышлению. Преобладающим в когнитивной лингвистике, по мнению А. Е. Кибрика, пока является второй путь; а первый, возможно, — дело будущего [3, с. 33]. По моему глубокому убеждению, указанные «два пути» исследования есть не что иное как воспроизведение дополнительных по отношению друг к другу подсистем речевой деятельности: подсистемы адресанта (от замысла смысла к его знаковому воплощению) и подсистемы адресата (от знаковой конструкции к пониманию смысла). Только изучение взаимодействия этих подсистем может привести к построению адекватной обобщённой парадигмы в методологии языкознания [4].

В упомянутом труде о состоянии дел в современной когнитивной лингвистике [7], кроме того, дифференцируются и такие направления, как исследование языка в режиме off-line (язык как хранилище знаний) и on-line (коммуникативное использование языка в реальном времени). Существуют также разделы когнитивной лингвистики, обсуждающие «глобальную архитектуру языка в истории когнитивных исследований»; касающиеся «мультиmodalной коммуникации», «корпусной лингвистики», «экспериментальной психолингвистики», «мозговой локализации языковых явлений», «взаимосвязи между когнитивными и аффективными процессами» [7, с. 22–23].

Когнитивная лингвистика, вначале позиционирующая себя как программу исследования семантики лексических разрядов слов, затем расширяющая свою «когнитивную направленность» до разработки методов реконструкции когнитивных структур с помощью языковых форм, в конце концов, становится глобальным, междисциплинарным проектом: «Отличительная особенность когнитивной парадигмы состоит в том, что она принципиально отказывается от внутренней замкнутости лингвистики и рассматривает себя в связи с соседними науками, изучающими человека, его ум, его мозг и даже его тело. Этот подход основан на том очевидном обстоятельстве, что язык неразрывно связан с другими когнитивными подсистемами — представлением знаний, мышлением, памятью, эмоциями и пр.» [7, с. 21]. «Поворот к семантике», как видим, плавно перетекает в «поворот к человеку». Укажем в качестве примера исследование значимости эмоционального состояния субъектов коммуникации для структурирования семантики сообщений. Установлено, что «эмоции говорящего влияют на степень неоднозначности порождаемых им референциальных выражений». В частности, «одним из следствий положительного настроения человека оказывается большая неоднозначность его речи»; в этом случае речь становится более эгоцентричной и ограничивает способность говорящего согласовывать своё высказывание с перспективой адресата» [2, с. 676]. В подобных исследованиях прослеживается прагматическая направленность (прагматологию при этом мы понимаем в смысле идей А. Богданова и Т. Котарбинского): то есть одной из задач когнитивной лингвистики эксплицитно признаётся оценка успешности, эффективности речевой коммуникации. Это в полной мере касается и работ, выполненных в эволюционном измерении (язык «в режиме on-line»). Так, Т. Гивон, считая движущей силой развития языка потребность к адаптации человека к миру, отмечает, что адаптационные требования включают не только репрезентацию, но и коммуникацию, то есть необходимость передачи неочевидной, неразделяемой коммуникантами адаптационно важной информации от одного человека к другому» [1, с. 114]. При этом генезис синтаксической сложности языковых структур обусловлен «фундаментальным единством диахронии, онтогенеза (усвоения) и филогенеза (эволюции)», которые «связаны между собой не просто аналогией, а реальными совместными механизмами» [1, с. 89]. Эти механизмы — результат многочисленных функциональных взаимодействий. Когнитивная лингвистика, в конечном итоге, выходит за пределы менталистского подхода и имеет тенденцию к превращению в универсальную программу исследования языка.

Выводы. В качестве итогового можно признать заключение о том, что любой из «аспектных» подходов к изучению языка (структурный, функциональный, когнитивный, сравнительно-исторический и т. д.) в своём развитии неизбежно «дрейфует» в направлении универсального

применения к языку как целому, а также в направлении формирования прагматического понимания и измерения языка, синтезирующего в себе всё разнообразие его функций вокруг критерия успешности, эффективности как показателя качества общения, качества коммуникативного пространства, в котором живёт современный человек.

Литература

1. Гивон Т. Сложность и развитие / Т. Гивон // Язык и мысль : Современная когнитивная лингвистика. — М. : Языки славянской культуры, 2015. — С. 89–122.
2. Кемпе В. Эмоции говорящего могут влиять на порождение неоднозначности / В. Кемпе, М. Рукс, Л. Сварбриг // Язык и мысль... — С. 676–696.
3. Кибрик А. Е. Когнитивный подход к языку / А. Е. Кибрик // Язык и мысль... — С. 29–59.
4. Сумарокова Л. Н. Системность языка : её аспекты и уровни / Л. Н. Сумарокова // Параметрическая общая теория систем и её применения : сб. трудов, посвящ. 80-летию проф. А. И. Уёмова. — Одесса : Астропринт, 2008. — С. 89–106.
5. Тулина Т. А. Функциональная типология словосочетаний / Т. А. Тулина. — Киев ; Одесса : Вища школа, 1976. — 176 с.
6. Чейф У. На пути к лингвистике, основанной на мышлении / У. Чейф // Язык и мысль... — С. 60–88.
7. Язык и мысль : современная когнитивная лингвистика / сост. : А. А. Кибрик, А. Д. Кошелев. — М. : Языки славянской культуры, 2015. — 848 с.

References

1. Givone, T. (2015), «Complexity and development», *Language and thought : Modern cognitive linguistics* [«Slozhnost' i razvitie», *Jazyk i mysl' : Sovremennaja kognitivnaja lingvistika*], Slavic Culture Languages, Moscow, pp. 89–122.
2. Kempe, V., Ruks, M., Svarbrigg, L. (2015), «Speaker's emotions can affect the generation of ambiguity», *Language and thought : Modern cognitive linguistics* [«Emocii govoriashhego mogut vlijat' na porozhdenie neodnoznachnosti», *Jazyk i mysl' : Sovremennaja kognitivnaja lingvistika*], Slavic Culture Languages, Moscow, pp. 676–696.
3. Kibrik, A. Je. (2015), «The cognitive approach to language», *Language and thought : Modern cognitive linguistics* [«Kognitivnyj podhod k jazyku», *Jazyk i mysl' : Sovremennaja kognitivnaja lingvistika*], Slavic Culture Languages, Moscow, pp. 29–59.
4. Sumarokova, L. N. (2008), «Systemness of language : its aspects and levels», *Parametric general systems theory and its application : collection of works devoted to 80th anniversary of prof. A. I. Ujomov* [«Sistemnost' jazyka : ejo aspekty i urovni», *Parametricheskaja obshhaja teorija sistem i ejo primeneniya : sb. trudov, posvjashh. 80-letiju prof. A. I. Ujomova*], Astroprint, Odessa, pp. 89–106.
5. Tulina, T. A. (1976), *Functional typology of word combinations* [Funkcional'naja tipologija slovosochetaniy], Vyshha shkola, Kiev, 176 p.
6. Chafe, W. (2015), «Towards linguistics based on the thinking», *Language and thought : Modern cognitive linguistics* [«Na puti k lingvistike, osnovannoj na myshlenii», *Jazyk i mysl' : Sovremennaja kognitivnaja lingvistika*], Slavic Culture Languages, Moscow, pp. 60–88.
7. *Language and thought : Modern cognitive linguistics. Compilers A. A. Kibrik & A. D. Koshelev* (2015) [Jazyk i mysl' : sovremennaja kognitivnaja lingvistika, sost. A. A. Kibrik, A. D. Koshelev], Slavic Culture Languages, Moscow, 848 p.

СУМАРОКОВА Людмила Николаївна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія»; вул. Піонерська, 2, м. Одеса, 65009, Україна; тел.: +38(0482) 682150; моб. +38 096 5959002; e-mail: shchogolevs@mail.ru; ORCID ID 0000-0002-1978-1631

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД І КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА: МЕТОДОЛОГІЧНЕ СПІВСТАВЛЕННЯ

Анотація. На прикладі двох парадигм дослідження мови — функціональної і когнітивної — автор прагне показати, що будь-яка «аспектна» парадигма значима остільки, оскільки вписується в цілісний образ мови і створює для нього деякі «опорні точки». Будь-яка «аспектна» парадигма, що послідовно здійснювана, неминуче виводить за свої початкові межі, прагне до універсального застосування. І, нарешті, «поворот до семантики», який здійснено в методології мовознавства за допомогою зазначених двох парадигм, — це, як свідчить їх подальша еволюція, — в дійсності є «поворот до людини». Не мова, будучи «вільною грою відмінностей», є суб'єктом комунікації; таким суб'єктом є людина, включена в живе спілкування, в пізнання, в саме буття. Автор вважає, що крім аналізу синтаксису, семантики і прагматики як базових аспектів мови, може отримати розвиток лінгвістична прагматика, що вивчає взаємодію цих аспектів з точки зору ефективності мовної комунікації.

Ключові слова: парадигми дослідження мови, структурний підхід, функціональний підхід, когнітивний підхід, системна комунікативна модель мови, ідея лінгвістичної прагматики.

Lyudmila N. SUMAROKOVA,

PhD, Candidate of Philosophy, Ass. Prof. of the Department of Philosophy, National University «Odessa Law Academy»; 2 Pionerskaya str., Odessa, 65009, Ukraine; tel.: +38(0482)682150; mob.: +38 096 5959002; e-mail: shchogolevs@mail.ru; ORCID ID 0000-0002-1978-1631

FUNCTIONAL APPROACH AND COGNITIVE LINGUISTICS: METHODOLOGICAL COMPARISON

Summary. In the base of two language research paradigms — functional and cognitive — the author tries to show that any «aspect» paradigm is significant inasmuch as it fits into a holistic image of the language and creates some «reference points» for him. Any «aspect» paradigm, being consistently implemented, inevitable displays beyond their initial framework, is committed to the universal application. And finally, the «turn to the semantics», being made in the methodology of linguistics with the help of these two paradigms — it, as evidenced by their continued evolution — in fact, there is a «turn to the man». Not the language, being «free play of differences», is the subject of the communication; such the subject is a person included in the live communication, in cognition, in the entity itself. The author believes that in addition to the syntax analysis, semantics and pragmatics as the basic aspects of the language can be developed linguistic praxeology, which studies the interaction of these issues from the standpoint of effectivity of the verbal communication.

Key words: language research paradigm, structural approach, functional approach, cognitive approach, communicative language model system, the idea of linguistic praxeology.

Статтю отримано 10.03.2016 р.

УДК [811.113.2+811.161.2]’276.3–055.2’342.2’42–115(460+8=6+477)

ЧЕРНЯКОВА Валерия Алексеевна,

аспирант кафедры германских и романских языков национального университета «Одесская юридическая академия»; Одесса, 65009, Украина; тел.: +38 093 0445542; e-mail: valeria.giba@yahoo.com; ORCID ID: 0000-0002-9715-5636

КОНТРАСТИВНАЯ СПЕЦИФИКА ЖЕНСКОЙ РЕЧИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ИСПАНИИ, ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКИ И УКРАИНЫ

Аннотация. В статье представлены результаты исследования контрастивной специфики публичной речи современных женщин-политиков Испании, Латинской Америки и Украины. Проведен обзор теоретических источников по проблеме лингвистической и лингвальной дифференциации языка на мужской и женский варианты в различных лингвокультурах. Проанализированы языковые, перцептивные и акустические корреляты женской эмоциональности в устной речи. С помощью перцептивного анализа определены индивидуальные особенности голоса каждой отдельной женщины-политика Испании, Латинской Америки и Украины по набору качественных и фонетических пар признаков. На материале публичных выступлений Кристины де Киришнер и Юлии Тимошенко проиллюстрированы контрастивные черты просодического и кинетического оформления женской испаноязычной и украиноязычной речи. Инструментальная обработка аудио- и видеотрезков из выступлений испаноязычных и украиноязычных женщин-политиков была выполнена в программных пакетах обработки речевого сигнала PRAAT 5.0.43, а также видеосигнала Sound Forge 9.0 и VirtualDub1.6.15.

Ключевые слова: политический дискурс, женская речь, просодический, кинетический.

Актуальность исследования обусловлена тем, что одной из наиболее позитивных тенденций современного общества является повышение роли женщин в общественно-политической жизни как в общем «испанском мире» (Испания и страны Латинской Америки), так и в Украине, что неизбежно приводит к расширению исследовательских задач как в лингводискурсивном плане, так и в сопоставительных гендерных студиях. Испанки постепенно стали занимать важные должности по всей стране. Наряду с Австрией, Германией, Нидерландами, Финляндией, Данией и Швецией в Испании наибольшее число женщин находится в нижней палате парламента [21, с. 434]. **Цель** настоящей статьи состоит в определении контрастивной специфики публичной речи современных женщин-политиков Испании, Латинской Америки и Украины. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие **задачи**: 1) рассмотреть лингвистическую дифференциацию языка на мужской и женский варианты в различных лингвокультурах; 2) проанализировать языковые, перцептивные и акустические корреляты женской эмоциональности в устной речи; 3) определить индивидуальные особенности голоса каждой отдельной женщины-политика Испании, Латинской Америки и Украины по набору качественных и фонетических пар

признаков; 4) описать контрастивные черты просодического и кинетического оформления женской испаноязычной и украиноязычной речи на материале публичных выступлений Кристины де Киршнер и Юлии Тимошенко. *Объектом* исследования является женский испаноязычный и украиноязычный политический дискурс. *Предметом* анализа — контрастивные просодические и кинетические маркеры женской речи в политическом дискурсе Испании, Латинской Америки и Украины.

Общая постановка проблемы. Лингвистическая дифференциация языка по полу говорящего наблюдается во многих языках мира в разной степени, завися, главным образом, от конкретных общественных и культурных традиций общества, в котором используется тот или иной язык [3; 5; 12; 13]. Так, в *японской в женской речи* в области фонетики отмечаются такие явления, как ассимиляция, редукция и удлинение звуков, хотя данные явления характерны для определенных диалектов, а не для японского языка в целом. Женская речь отличается восходящей интонацией и частым повышением тона в конце предложения, при этом мелодия мужской речи более нейтральна [6]. Е. А. Жигайкова, исследуя особенности *английской женской речи*, приходит к выводу о том, что женские монологи в форме рассуждений или рассказов являются непременной частью английской женской беседы [4].

Языковые особенности женской речи связываются с повышенной экспрессивностью и могут проследиваться как в характерном лексическом подборе, так и в специфическом синтаксическом оформлении. Так, в *лексическом плане* общая повышенная эмоциональность проявляется в повышенном использовании эмоционально оценочной лексики, слов, описывающих чувства, эмоции, эпитетов, метафор, сравнений, а также вводных конструкций, выражающих неуверенность. В качестве аргументов женщины чаще ссылаются и приводят примеры конкретных случаев из личного опыта или ближайшего окружения [16], при этом в обыденной коммуникации отмечается большее количество ласкательных обращений, а также по имени с указанием степени родства. Также в женской речи отмечается как тенденция к использованию экспрессивных, особенно стилистически сниженных средств, намеренное огрубление речи, так и гиперболизированная экспрессивность и более частое использование междометий. Ассоциативные поля женской речи часто соотносятся с природой, животными, окружающим обыденным миром. В *плане синтаксиса* для женской речи характерно преобладание простых, незавершенных предложений, разделительных и риторических вопросов, часто используются различные виды повторов и инверсии [15].

Фонетические особенности женской речи имеют *типологическую* специфику и могут проявляться в различных лингвокультурах в области *вокализма* (отмечается особая тембральная окраска, связанная с большим раствором рта при артикуляции звуков, чем у мужчин), *консонантизма* (отмечается большая степень напряженности артикуляции, чем у мужчин), *просодии* (активно используются различные интонационные средства просодической экспрессии,) а также таких акустических эффектов, как придыхание, лабиализация и назализация, которые передают различные оттенки эмоционального состояния, отношение к излагаемому материалу, к собеседнику, ситуации говорения и т. д. Так, исследование таких акустических параметров голоса, как основной или голосовой тон, тембр, который считается личностной характеристикой голоса и является индивидуальным для каждого человека (определяется основной частотой, гармониками и формантами), степень охриплости голоса, выполненный на материале широкого корпуса аудиозаписей *мужских и женских голосов аргентинского испаноговорящего населения*, показал, что из указанных параметров наиболее чувствительным индикатором гендера носителя испанского языка является *основной или голосовой тон*, который зависит от гендерной принадлежности говорящего — у женщин он выше, у мужчин ниже [18].

Перцептивные отличия женского голоса связываются прежде всего с тем, что он воспринимается, в целом, как *более высокий* в сопоставлении с мужским голосом. Это объясняется сугубо физиологическими особенностями голосовых связок, которые, как правило, у мужчин длиннее и толще, чем у женщин, а длина вокального тракта у женщин меньше. Также при восприятии на слух женская речь ассоциируется с впечатлением большей вариативности за счёт «изрезанности» мелодического рисунка (т. е. на интонационной кривой отмечается большее количество пиков мелодики), что связывается с «желанием понравиться противоположному полу», жеманством и т. д. [12, с. 224].

В *акустическом* плане для гендерной идентификации говорящего на *сегментном уровне* используется акустическое противопоставление звуков по признаку «компактный / диффузный», связанное с артикуляторным соотношением между объемом резонирующих полостей перед сужением или после него [9, с. 64]. Так, в славянских языках звуки [a], [o], [y] характеризуются большей степенью компактности для женского голоса, чем для мужского, что находит отражение в тенденции к слиянию первой и второй формант для женского голоса. Также акустический анализ качества голоса молодых женщин — носительниц испанского языка Пиренейского полуострова (англ. *Peninsular Spanish*) показал, что в речи некоторых женщины данной территории наблюдается использование хриплого голоса (англ. *hoarse voice*), характерного немодального типа фонации, что связано с социальным статусом молодых женщин. У женщин с хриплым

голосом были обнаружены значительно более низкие значения первой и второй гармоник, чем у женщин с модальным голосом (англ. *modal voice*¹). Группа женщин с хриплым голосом была оценена аудитором как более апатичная и сильная, чем модальная группа, которая, в свою очередь, была признана более женственной, умной и урбанистической, чем «хриплая» группа. Согласно полученным данным представительницы хриплой группы чаще относились к разряду курильщиц, чем носительницы модального голоса. Полученные результаты показывают, что качество голоса у молодых европейских испанок активно участвует в формировании их социофонетического портрета [17, с. 293].

На *супрасегментном* уровне различие гендерных характеристик голоса на мужской и женской может осуществляться по паузальным особенностям темпа, амплитудным характеристикам, а также по значениям ЧОТ. На основе анализа частотного интервала тонального контура завершения высказывания, который надёжно идентифицирует эмоциональное высказывание от нейтрального [8, с. 69], возможно установить степень эмоциональности женской политической речи и её контрастные различия в двух лингвокультурах: испанской, украинской.

Изложение основного материала. В настоящем исследовании в качестве *языкового материала* используются публичные выступления испаноязычных (Ева Перон, Кристина де Киршнер, Анна Ботелья, Роса Диез Гонсалес, Тереза Форкадес, Эстер Вивас, Хосефина Васкес Мото) и украинских (Юлия Тимошенко, Анна Герман, Ирина Фарион, Наталия Королевская) женщин-политиков. *Инструментальная обработка* аудио- и видеотрезков из выступлений испаноязычных и украиноязычных женщин-политиков общим объёмом звучания 180 минут была выполнена в программных пакетах обработки речевого сигнала PRAAT 5.0.43, а также видеосигнала Sound Forge 9.0.

Перцептивный анализ воспринимаемых характеристик речи публичной речи современных женщин-политиков Испании, Латинской Америки и Украины включает в себя аудитивную оценку 1) эмоциональности публичных выступлений испаноязычных и украинских женщин-политиков, 2) индивидуальных особенностей голоса каждой отдельной женщины-политика по набору качественных и фонетических пар признаков, 3) просодического оформления эмоционально окрашенных участков женской политической речи с включённым речесопровождающим жестово-мимическим компонентом.

Повышенная эмоциональность у испаноязычных и украинских женщин-политиков оценивалась аудитором (носителями испанского и украинского языков, а также специалистами в области испанской и украинской фонетики, имеющих опыт аудитивной оценки) по следующим признакам: 1) ускорение периодов речи, 2) удлинение периодов речи, 3) бессвязность, 4) различные нарушения грамматического строя, 5) повышенная звонкость голоса, 6) повышенная звучность голоса, 7) выраженное тональное модулирование, 8) переход на фальцет, 9) переход на громкое, резкое звучание голоса, крик, 10) переход на глухое, негромкое звучание голоса, приглушённость, 11) усиленная жестикуляция, 12) экспрессивная мимика лица [10, с. 288]. *Визуальный анализ* и сопоставление кинетического компонента в политическом дискурсе женщин Испании, Латинской Америки и Украины связан с определением речесопровождающей кинетики в каждой подгруппе женщин-политиков, связанный с (1) киванием головой, (2) жестах рук, (3) движением тела, (4) мимикой лица и (5) взглядом [22].

В ходе экспертного анализа для получения контрастных индивидуальных характеристик речи оценивались также особенности голоса каждой отдельной женщины-политика по набору *качественных* пар признаков (молодой / старый, обычный / необычный, натуральный / ненатуральный, приятный / неприятный, спокойный / нервный, энергичный / неэнергичный, искренний / равнодушный и др.) [7] и *фонетических* признаков, которые оценивались градуально: (высота голоса (очень низкий, низкий, высокий, очень высокий), громкость (слишком громкий, громкий, нормальный, тихий), темп произнесения (очень быстрый, быстрый, нормальный, медленный), тональные перепады (разнообразный, монотонный, нормальный), звучность (звучный, шумный, нормальный), хриплость (хриплый, нехриплый), назальность (преувеличенная, нормальная), тембр (звонкий, тёмный)) [1; 2; 24].

В ходе анализа просодической специфики женской политической речи было обнаружено, что речь испаноязычных женщин-политиков отличается повышенной экспрессивностью. Это отражается в ускорении периодов речи, повышенной звонкости голоса, повышенной «полётности» звучания, выраженных тональных перепадах в завершающей части высказывания, в переходах на громкое, резкое звучание голоса, крик, а также в усиленной жестикуляции и экспрессивной мимике лица, характерных для испанок и латиноамериканок в целом [11; 14; 19; 23].

¹ *Модальный голос* представляет собой голосовой регистр, используемый в большинстве языков чаще всего в речи и пении. Этот термин также обозначает в лингвистике наиболее распространённую фонацию гласных. Определение «модальный» характеризует резонансный режим работы голосовых связок, то есть, такую оптимальную комбинацию воздушного потока и напряжения голосовых связок, которая приводит к наибольшей амплитуде колебаний — максимальной звонкости [20].

Так, просодическое оформление публичных выступлений бывшего аргентинского президента Кристины де Киршнер характеризуется значительным размахом амплитуды всех акустических показателей от начала речи до её завершения и носит *рапсодический* характер, что проявляется, например, в широком тональном диапазоне до 200 Гц при переходе от начала выступления к его заключительной части. При этом в финале выступления отмечаем высокое завершение эмоционально окрашенных участков речи на уровне 420 Гц. Также особый фonaционный колорит всему звучанию придают хриплые тембральные характеристики её голоса, которые создают у слушателя эффект сильного эмоционального напряжения оратора. Так называемое «рубленое» паузальное членение речи на фонетические слова, состоящие из одного слова, передаёт особую значимость, которую Кристина де Киршнер придаёт подбору каждого слова, и эта значимость также транслируется слушателю с помощью большого количества пауз хезитации на особенно важных участках речи.

Для *кинетических* речесопровождающих средств акцентуации Кристины де Киршнер характерны движения головы (влево, вправо, вниз вверх), жесты правой и левой руки. При этом типичной конфигурацией ладони обеих рук является раскрытая ладонь с указательным пальцем с направлением по отношению к публике. Необходимо подчеркнуть, что жесты рук синхронны и семантически конгруэнтны разделению аудитории на правую и левую части. Так, Кристина де Киршнер, выступая на очередной годовщине революции¹, левой рукой с указательным пальцем указывает на левую часть аудитории и акцентуирует фразу *y millones de trabajadores / миллионы рабочих*, синхронизируя пиковую фазу жеста с главноударным слогом в слове *trabaja[do]res*. При этом правой рукой указательным пальцем указывает на правую часть слушающих и акцентуирует фразу *son los millones de jóvenes / Вы миллионы молодёжи*, также синхронизируя пик жеста с главноударным слогом в слове *[jó]venes*. При обращении к учёным, работающим в аргентинских вузах: *son los miles de científicos en nuestros institutos / Вы — тысячи учёных в наших институтах* — Кристина де Киршнер использует специфические конфигурации ладоней правой и левой рук. Кончики всех пяти пальцев складываются в щепотку, жест направлен в сторону публики и синхронизируется с главноударными слогами в словах *cien[tif]icos* и *insti[tu]tos*, что символизирует единство оратора с нацией. Самой сильной эмоциональной частью выступления является обращение де Киршнер к женщинам-домохозяйкам (*son también las mujeres trabajadoras de las casas de familia / Вы — трудолюбивые домохозяйки, следящие за семьями*), которое акцентуируется «подгоняющим» каждое слово движением левой руки к уровню груди и сердца на протяжении всей фразы. При этом используется также такой речесопровождающий кинетический компонент, как поворот всем телом то вправо, то влево к публике, когда оратор говорит о борьбе женщин за свои права (*que finalmente después de largas décadas tienen sus derechos consagrados / которые в конце концов спустя много лет имеют права*).

Для женской украинской политической речи тоже характерна высокая экспрессивность, что также отражается в ускорении периодов речи, тональных перепадах в завершающей части высказывания, переходах на громкое, резкое звучание голоса. Украинские женщины-политики преимущественно молодого возраста обладают большей раскованностью, свободой выражения и более высоким риторическим мастерством [16, с. 175].

Стилистика самого яркого представителя украинского женского политического дискурса, Юлии Тимошенко, схожа с воинственной риторикой публичных выступлений прототипа женского политического лидерства в Латинской Америке — Эвы Перон, каждое обращение которой вызывало у слушателей драматичные, практически религиозные переживания и заставляло рыдать. *Просодические* особенности устных выступлений Юлии Тимошенко характеризуются высокой звонкостью голоса, полнотой звучания и преувеличенной монотонностью, поскольку Ю. Тимошенко в завершении выступления наиболее эмоциональные участки своей речи произносит с замедлением темпа, а также в достаточно высоком, но узком диапазоне громкости 82–83 дБ, что слушающим воспринимается как монотонное звучание. При этом, сохраняя высокий частотный диапазон в начальной части выступления (480–500 Гц), Ю. Тимошенко усиливает тональную динамику в центральной его части, что выражается в увеличении диапазона частот от 420 до 520 Гц, а затем в снижении тонального уровня в финальной части своего выступления (415–460 Гц). *Кинетический* набор средств, которые участвуют в оформлении и усилении наиболее важных мест в публичных выступлениях Юлии Тимошенко, связывается с активным использованием речесопровождающих кивков головы, акцентуирующих жестов обеих рук с конфигурацией кисти в виде кулака, открытой ладони с указательным пальцем, направленным к аудитории, а также специфического жеста, когда кончики всех пяти пальцев складываются в щепотку, и рука в такой конфигурации кисти движется по направлению к себе или к публике.

¹ Cristina Fernández de Kirchner 25 de Mayo. 205to Aniversario de la Revolución de Mayo [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=c84ABCgLaGQ.html>;

Так, в начале своего выступления в парламенте, посвященного проведению общих сборов депутатов коалиции¹, Юлия Тимошенко избирает «жалующуюся» интонацию ведения диалога с парламентом и констатирует о негативных последствиях последней революции, приведшей к разногласию всех ее участников («Дорогі друзі, я хочу сказати, що після чергової революції парламент, уряд, адміністрація президента, влада, люди... знов всі живуть на різних мирах... в різних системах життєвого виміру... І нажаль, в цьому парламенті мало що когось цікавить...»). При этом отмечается четырехкратная акцентуация словосочетания *нажаль, в цьому парламенті* / *жаль, в этом парламенте* с помощью импульсивного жеста-щепотки, направленного к себе, что говорит о том, что Юлия Тимошенко как бы разделяет и свою ответственность за сложившиеся разногласия между властью и народом. Говоря о конституции Украины, Юлия Тимошенко сравнивает возможные изменения в ней с духом и силой нации и подчеркивает, что эти изменения должны делаться во благо народа, а не для обслуживания кулуарных договоренностей («Конституція ... і зміни до конституції, які є духом, силою нації... вони сьогодні перетворені в обслуговання кулуарних домовленостей»). При этом семантически важное место «дух, сила нації / дух, сила нации» она акцентуирует синхронным речесопровождающим жестом двух рук с широко раскрытыми пальцами ладоней, которые движутся по направлению к оратору, к ее груди, что говорит о важности этих концептов как для всего украинского народа, так и для нее лично. Пиковая фаза данного жеста полностью синхронизируется с главноударным слогом в слове *[ду]хом*. В завершении выступления Юлия Тимошенко напонила парламентариям, что они не марионетки лоббистских структур и призвала их собрать хотя бы один раз общие сборы коалиции («І тому, ми підтримуємо ініціативу коаліції, які вимагають **один раз** з моменту утворення коаліції, хоча б **один раз** зібрати загальні збори коаліції»), при этом трижды акцентуируя словосочетания *один раз / один раз* импульсивным жестом правой руки с выставленным указательным пальцем, напоминая строгую учительницу в школе, ругающую непослушных учеников, забывших о правилах поведения на уроке (здесь: депутатов в парламенте).

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Выполненный перцептивный и инструментальный виды анализы позволяют сделать вывод о том, что существует ряд общих и различительных черт женского политического дискурса Испании, Латинской Америки и Украины. Испаноязычному и украинскому женскому политическому дискурсу свойственны повышенная экспрессивность публичного выступления, что отражается в ускорении периодов речи, повышенной звонкости голоса, тональных перепадах в завершающей части высказывания, переходах на громкое звучание голоса, а также в усиленной жестикуляции и экспрессивной мимике лица. При этом испанским женщинам-политикам свойственны более интенсивное кинетическое сопровождение речи и акцентуация наиболее важных месседжей в своём выступлении с помощью жестов, что определяется высоким уровнем кинесичности коммуникативного общения всех представителей испанской лингвокультуры и может рассматриваться как паравербальный контраст. Выполненное инструментально-фонетическое исследование политической речи испаноязычных и украиноязычных женщин является *перспективным* для дальнейшего определения национально-специфических контрастов в неблизкородственных языках (испанском, украинском) с учётом гендерной специфики говорящего.

Литература

1. Бровченко Т. О. Тональний контур семантичного центру висловлювання в англійській та українській мовах / Т. О. Бровченко // Нариси з контрактивної лінгвістики : зб. наукових праць. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 86–92.
2. Волошин В. Г. Интонационная структура инструкции в английском и русском языках : дис. ... канд. филол. н. : 10.02.20 / В. Г. Волошин. — Одесса, 1988. — 178 с.
3. Григораш В. С. Територіальні гендерні особливості інтонаційного оформлення мовлення носіїв йоркширського діалекту (на матеріалі радіоінтерв'ю) / В. С. Григораш // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». — Харків, 2012. — № 69 (1002). — С. 124–127.
4. Жигайкова Е. А. Англійська женська реч : дис. ... канд. филол. н. : 10.02.04 / Е. А. Жигайкова. — М. : МПГУ, 2004. — 145 с.
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини XIX — початку XX ст. / Оксана Кісь. — Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2008. — 272 с.
6. Крнета Н. Мужская и женская речь в современном японском языке : дис. ... канд. филол. н. : 10.02.22 / Наталия Крнета. — М. : МГУ, 2003. — 158 с.
7. Медведева Т. Г. Корреляты тембра в эмоционально окрашенной речи / Т. Г. Медведева // Проблемы супraseгментной фонетики : сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тареза. — М., 1985. — Вып. 248. — С. 54–58.

¹ Выступление Юлии Тимошенко на заседании Верховной Рады 26 января 2016 г. [Electronic resource]. — Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=DV6k6fA83Mk>

8. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи. — Киев-Одесса : Вища школа, 1986. — 159 с.
9. *Общая и прикладная фонетика* : учеб. пособие / Л. В. Златоустова, Р. К. Потапова, В. В. Потапов, В. Н. Трунин-Донской. — М. : Изд-во МГУ, 1997. — 416 с.
10. *Петлюченко Н. В.* Харизматика : мовна особистість і дискурс : монографія. — Одеса : Астропринт, 2009. — 464 с.
11. *Петрова Е. В.* Дифференциальный признак вопросительности в интонационной системе испанского языка (в сопоставлении с русским) : 10.02.05 / Е. В. Петрова. — Воронеж, 2004. — 195 с.
12. *Потапов В. В.* Сопоставительный подход в фонетической гендерологии (русско-немецкие параллели) / В. В. Потапов // Язык и речь : проблемы и решения / [ред. Г. Е. Кедрова, В. В. Потапов] : сб. науч. трудов к юбилею проф. Л. В. Златоустовой. — М., 2004. — С. 205–229.
13. *Потапов В. В.* Язык женщин и мужчин : фонетическая дифференциация / В. В. Потапов // Известия РАН. Сер. литературы и языка. — М., 1997. — Т. 56. № 3. — С. 52–62.
14. *Стехина М. В.* Системная организация просодемного пространства в современном испанском языке (экспериментально-фонетическое исследование) : 10.02.05 / М. В. Стехина; КГПУ им. В. П. Астафьева. — Красноярск, 2010. — 155 с.
15. *Чернякова В. А.* Гендерные особенности женского испаноязычного и украиноязычного политического дискурса / Чернякова В. А. // Одеський лінгвістичний вісник. — Одеса : ВД «Гельветика», 2015. — Вип. 5. — С. 187–191.
16. *Федорів Я. Р.* Лінгвокогнітивні ознаки статусу жінки : крос-культурне дослідження публічного мовлення жінок-ораторів / Я. Р. Федорів // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. — К., 2012. — Т. 15. № 2. — С. 166–176.
17. *Armstrong M. E.* Sociophonetic analysis of young Peninsular Spanish women's voice quality / Meghan E. Armstrong, Nicholas Henriksen, Christian DiCanio // *Hispanic Linguistics at the Crossroads : Theoretical linguistics, language acquisition and language contact. Proceedings of the Hispanic Linguistics Symposium 2013.* — P. 293–312.
18. *Bonzi E. V.* Study of the characteristic parameters of the normal voices of Argentinian speakers [Электронный ресурс] / E. V. Bonzi, G. B. Grad, A. M. Maggi, M. R. Muñoz // *Papers in Physics*, 2014. — Vol. 6. — Art. 060002. — URL : <http://arxiv.org/pdf/1508.06226.pdf>
19. *D'Introno F.* Fonética y fonología actual del español / Francesco D'Introno, Enrique del Teso Martín, Rosemary Weston. — Madrid : Catedra, 1995. — 478 p.
20. *Ladefoged P.* The Sounds of the World's Languages / P. Ladefoged. — 1th ed. — Oxford : Blackwell, 1996. — 425 p.
21. *Magone J. M.* Contemporary Spanish politics / José M. Magone. — London : Routledge, 2004. — 277 p.
22. *Petlyuchenko N.* Aggressive Rhetoric : Prosodic and Kinetic Means / N. Petlyuchenko, Anna Artiukhova // *Proceedings of International Conference «Gesture and Speech in Interaction» (GESPIN).* — Nantes, France, Sept. 2–4, 2015. — P. 191–194.
23. *Sosa J. M.* Fonética y fonología de la entonación del español hispanoamericano [Text] / Sosa J. M. Thesis doctoral. — University of Massachusetts, Amherst, 1991. — 220 p.
24. *Trittin P. J.* Voice quality analysis of male and female Spanish speakers / Pamela Jean Trittin, Andrés de Santos y Lleó // *Speech Communication.* — June 1995. — No. 16(4). — P. 359–368.

References

1. Brovchenko, T. O. (1979), «Tone contour of the semantic center of an utterance», *Essays on contrastive linguistics* [«Тональний контур семантичного центру висловлювання в англійській та українській мовах», *Narysy z kontraktyvnoï lingvistyky*], Naukova dumka, Kyiv, pp. 86–92.
2. Voloshin, V. G. (1988), *The intonation structure of an instruction in English and Russian : Thesis [Intonatsionnaja struktura instruktsii v anglijskom i russkom jazykakh : dis. ... k. filol. n. :10.02.20]*, Mechnikov Univ., Odessa, 178 p.
3. Grygorash, V. S. (2012), «Territorial gender-specific features of sentence formulation by native Yorkshire dialect speakers (based on radio interviews)», *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series : Romance and Germanic Philology. Methodology of Teaching Foreign Languages* [«Територіальні гендерні особливості інтонаційного оформлення мовлення носіїв йоркширського діалекту (на матеріалі радіоінтерв'ю)», *Visnyk Kharkivskogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina. Serija : Romano-germans'ka filolohija. Metodyka vykladannia inozemnikh mov*], Kharkiv, No 69 (1002), pp. 124–127.
4. Zhigajkova, E. A. (2004), *English female speech : Thesis [Anglijskaya zhenskaya rech' : dis. ... k. filol. n. : 10.02.04]*, MPGU, Moscow, 145 p.
5. Kis', O. (2008), *Women in traditional Ukrainian Culture of the latter half of the 19th — early 20th centuries [Zhinka v traditsiyniy ukrains'kij kul'turi drugoi polovini XIX — pochatku XX st.]*, Institut narodoznavstva NANU, L'viv, 272 p.
6. Krneta, N. (2003), *Male and female speech in modern Japanese : Thesis [Muzhskaja i zhenskaja rech' v sovremenom japonskom jazyke : dis. ... k. filol. n. : 10.02.22]*, MGU, Moscow, 158 p.
7. Medvedeva, T. G. (1985), «Timbre correlates in emotionally colored speech», *Problems of suprasegmental phonetics : collection of scientific works of the M. Torez Moscow State Institute of Foreign Languages* [«Корреляты тембра в эмоционально окрашенной речи», *Problemy suprasegmentnoy fonetiki : sb. nauch. tr. MGPIYa im. M. Toreza*], Moscow, Vol. 248, pp. 54–58.
8. Nushikian, E. A. (1986), *Intonation typology of emotional speech [Tipologija intonacii emotsional'noj rechi]*, Vishcha shkola, Kiev-Odessa, 159 p.
9. Zlatoustova, L. V., Potapova, R. K., Potapov, V. V., Trunin-Donskoj, V. N. (1997), *General and applied phonetics: manual* [Общая и прикладная фонетика : учеб. пособие], MGU Publ., Moscow, 416 p.

10. Petlyuchenko, N. V. (2009), *Charismatics: linguistic personality and discourse [Kharyzmatyka : movna osobystist' i dyskurs : monografija]*, Astroprint, Odessa, 464 s.
11. Petrova, E. V. (2004), *Differential feature of interrogativity in the Spanish intonation system (as compared with Russian) : Thesis [Differentsial'nyj priznak voprositel'nosti v intonacionnoj sisteme ispanskogo jazyka (v sopostavlenii s russkim) : dis. ... k. filol. n. : 10.02.05]*, Voronezh, 195 p.
12. Potapov, V. V. (2004), «Comparative approach in phonetic genderology (Russian-German parallels)», *Language and speech : problems and solutions : collection of scientific works for the anniversary of prof. L. V. Zlatoustova [«Sopostavitel'nyj podkhod v foneticheskoj genderologii (russko-nemetskie paralleli)»]*, *Jazyk i rech' : problemy i reshenija : sb. nauch. trudov k jubileju prof. L. V. Zlatoustovoj*, Moscow, pp. 205–229.
13. Potapov, V. V. (1997), «Male and female language : phonetic differentiation», *Bulletin of the Russian Academy of Sciences : Studies in Literature and Language [«Jazyk zhenshchin i muzhchin : foneticheskaja differenciacija»]*, *Izvestiya RAN, Serija literatury i jazyka*, Moscow, vol. 56, No 3, pp. 52–62.
14. Stekhina, M. V. (2010), *System organization of prosodic space in modern Spanish (computer-assisted phonetic study) : Thesis [Sistemnaja organizacija prosodernogo prostranstva v sovremennom ispanskom jazyke (eksperimental'no-foneticheskoe issledovanie) : dis. ... k. filol. n. : 10.02.05]*, KGPU im. V. P. Astaf'eva, Krasnojarsk, 155 p.
15. Chernyakova, V. A. (2015), «Gender-specific features of female Spanish and Ukrainian discourse», *Odessa bulletin of linguistics [«Gendernye osobennosti zhenskogo ispanojazychnogo i ukrainojazychnogo politicheskogo diskursa»]*, *Odes'kyj lingvistichnyj visnyk*, VD Gel'vetika, Odessa, vol. 5, pp. 187–191.
16. Fedoriv, Ya. R. (2012), «Linguistic and cultural female status signs : cross-cultural study of female public speeches», *Bulletin of Kiev National Linguistic University. Philology Series [«Lingvokognityvni oznaky statusu zhinky : kros-kul'turne doslidzhennia publichnogo movlennia zhinok-oratoriv»]*, *Visnyk KNLU. Serija Filolohija*, Kyiv, vol. 15, No 2, pp. 166–176.
17. Armstrong, M. E., Henriksen, N., DiCano, Ch. (2015), «Sociophonetic analysis of young Peninsular Spanish women's voice quality», *Hispanic Linguistics at the Crossroads : Theoretical linguistics, language acquisition and language contact. Proceedings of the Hispanic Linguistics Symposium (2013)*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, pp. 293–312.
18. Bonzi, E. V., Grad, G. B., Maggi, A. M., Muñoz, M. R. (2014), «Study of the characteristic parameters of the normal voices of Argentinian speakers», *Papers in Physics*, vol. 6, art. 060002, URL : <http://arxiv.org/pdf/1508.06226.pdf>
19. D'Introno, F., Del Teso Martín, E., Weston, R. (1995), *Fonética y fonología actual del español*, Catedra, Madrid, 478 p.
20. Ladefoged, P. (1996), *The Sounds of the World's Languages, 1th ed.*, Blackwell, Oxford, 425 p.
21. Magone, J. M. (2004), *Contemporary Spanish politics*, Routledge, London, 277 p.
22. Petlyuchenko, N., Artiukhova, A. (2015), «Aggressive Rhetoric : Prosodic and Kinetic Means», *Proceedings of International Conference «Gesture and Speech in Interaction» (GESPIN), Sept. 2–4, 2015*, Nantes, pp. 191–194, URL : <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01195646>
23. Sosa, J. M. (1991), *Fonética y fonología de la entonación del español hispanoamericano Text : Tesis doctoral*, University of Massachusetts, Amherst, 220 p.
24. Trittin, P. J., De Santos y Lleó, A. (1995), «Voice quality analysis of male and female Spanish speakers», *Speech Communication*, June 1995/16(4), pp. 359–368.

ЧЕРНЯКОВА Валерія Олексіївна,

аспірант кафедри германських та романських мов Національного університету
«Одеська юридична академія»; Одеса, 65009, Україна; тел.: +38 093 0445542;
e-mail: valeria.giba@yahoo.com; ORCID ID: 0000-0002-9715-5636

КОНТРАСТИВНА СПЕЦИФІКА ЖІНОЧОГО МОВЛЕННЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІСПАНІЇ, ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ Й УКРАЇНИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження контрастивної специфіки публічного мовлення сучасних жінок-політиків Іспанії, Латинської Америки й України. Здійснено огляд теоретичних джерел із проблем лінгвістичної та лінгвальної диференціації мови на чоловічий та жіночий варіанти в різних лінгвокультурах. Проаналізовано лінгвальні, перцептивні та акустичні кореляти жіночої емоційності в усному мовленні. У межах перцептивного аналізу визначено індивідуальні особливості голосу кожної окремої жінки-політика Іспанії, Латинської Америки й України. На матеріалі публічних промов Крістини де Кіршнер і Юлії Тимошенко проілюстровано контрастивні риси у просодичному та кінетичному оформленні жіночого іспаномовного й україномовного мовлення. Інструментальна обробка аудіо- та відеофрагментів із промов іспаномовних і україномовних жінок-політиків було виконано за допомогою програмних пакетів обробки мовленнєвого сигналу PRAAT 5.0.43 та відеосигналу Sound Forge 9.0 і VirtualDub1.6.15.

Ключові слова: політичний дискурс, жіноче мовлення, просодичний, кінетичний.

Valeria A. CHERNYAKOVA,

Post-graduate student of the Department of Germanic and Romance Languages of the National University «Odessa Law Academy»; Odessa, 65009, Ukraine; tel.: +38 093 0445542; e-mail: valeria.giba@yahoo.com; ORCID ID: 0000-0002-9715-5636

CONTRASTIVE SPECIFICS OF FEMALE SPEECH IN THE POLITICAL DISCOURSE OF SPAIN, LATIN AMERICA AND UKRAINE

Summary. This paper aims at conducting a contrastive study of the lingual and prosodic features of contemporary female political discourse in Latin America, Spain and Ukraine. The article includes an overview of theoretical approaches to the study of gender-specific female speech, analysis of the lingual and prosodic features of Hispanic and Ukrainian female political speech in the contrastive perspective. In follow-up of the analysis, we conclude that Hispanic and Ukrainian female political discourse is characterized by general emotionality of all the speeches, the use words expressing doubts, and co-speech gestures. The language material was provided by verbal presentations delivered by Hispanic female politician Cristina de Kirchner Ukrainian female politician Yulia Tymoshenko. Digital processing of emotionally colored speech fragments from speeches delivered Hispanic and Ukrainian female politicians was carried out using PRAAT 5.0.43, Sound Forge 9.0, and VirtualDub1.6.15 software.

Key words: political discourse, female speech, prosodic, kinetic.

Статтю отримано 29.02.2016 р.

ПИТАННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

УДК 811.161.2'37'23:165.43

ГОШОВСЬКА Оксана Вікторівна,

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника; вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна; тел.: +38(0342) 596008; e-mail: oksymoron_19@rambler.ru; ORCID ID: 0000-0001-9298-7428

ВЕРБАЛІЗАТОРИ БАЗОВИХ ДИФЕРЕНЦІЙНИХ КОГНІТИВНИХ ОЗНАК КОНЦЕПТУ «ВІРА» ЯК СКЛАДНИКИ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ

Анотація. Стаття присвячена експлікації лінгвалізаторів базових диференційних когнітивних ознак концепту «віра», виокремлених шляхом асоціативного експерименту. Асоціативний експеримент є ефективним методом дослідження вербалізаторів концепту у сучасній когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології. **Предметом** розгляду статті є асоціативні реакції з вільної частини, які об'єктивують базові диференційні когнітивні ознаки (ДКО): «Бог», «довіра», «любов», «надія», — фіксуючи фрагмент мовної картини світу українців. **Ціль** роботи — виявити об'єктивний пласт вербалізаторів концепту «віра» на сучасному зрізі. Основний **висновок** полягає в тому, що попри різну інтенсивність ословлення ДКО концепту «віра» у кожного респондента, їхній набір практично незмінний в усіх вікових групах з огляду на належність респондентів до однієї лінгвокультури. Проміжним **результатом** дослідження є об'єднання асоціатів навколо визначених у процесі наукового пошуку ДКО на основі наявності загальної або подібної семантики. Кінцевим **результатом** є формування асоціативного поля концепту «віра». **Практичне застосування** результатів можливе при укладанні асоціативного словника, при створенні концептуарію української культури, а також як взірць в інших концептологічних дослідженнях.

Ключові слова: асоціативне поле, вербалізатори, концепт «віра», диференційні когнітивні ознаки.

Постановка проблеми та зв'язок з попередніми дослідженнями. Обсяг асоціативного поля становить сукупність вербалізаторів диференційних когнітивних ознак (ДКО) концепту «віра». Об'єктивна належність їх до відповідних ДКО підтверджена у процесі когнітивної інтерпретації, а також випадками контекстних слововживань. Найближчою за семантикою до слова-стимулу є та лексема, яку обрала найбільша кількість респондентів, незважаючи на дотичність чи недотичність до віри, а найбільш далекою та, яку обрала найменша кількість опитаних. Вперше про близькі та далекі асоціації сказав Ш. Баллі, аналізуючи граматичні зв'язки у книзі «Загальна лінгвістика і питання французької мови» [2, с. 151]. Асоціативне поле слід відрізнити від семантичного, лексичного і понятійного (терміни упродавив Й. Трір). В. Левицький, аналізуючи наукову спадщину Й. Тріра, зазначає, що німецький учений не розрізняє чітко ці поля, розумів лексичне як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених слів, семантичне як понятійну структуру, що членується за допомогою словесних знаків [8, с. 30]. Понятійне поле навколо центрального поняття упорядковує систему понять, не завжди виражених у мові. Натомість асоціативне — множину лінгвістичних асоціацій, виокремлених у процесі асоціативного експерименту, проведеного за участі 552 українців у кінці 2015 — на початку 2016 року. Асоціативне поле структуроване відносно ДКО концепту. Словесний матеріал зі спрямованої та вільної частини опрацьовано окремо, але зведено в один відсотковий показник активності кожної лексеми-імені ДКО, яка належить до змісту концепту «віра». Такий підхід зумовлений «прагненням виявити об'єктивні чинники об'єднання навколо даного слова-стимулу певних груп асоціатів, які, незважаючи на їх варіативний склад у окремих індивідуумів, все ж мають дуже великий рівень спільності або однорідності» [15, с. 81], а отже, наявності загальної або подібної семантики вербальних асоціатів і слова-стимулу. За Т. Д. Полицею, ці асоціативні зв'язки лежать в основі будь-якої мови, оскільки мовці, носії відповідної лінгвокультури, вживають у своєму мовленні слова та вирази, які чули раніше в природних умовах і які в таких ситуаціях звичайно використовуються [11, с. 124].

Виклад основних положень дослідження. Розгляньмо як взірць вербалізатори групи жінок різних професій, дотичних до віри: «Бог», «єдиний Бог», «Господь», «Ісус» і «вірити в Бога» ключової ДКО «Бог» (властива 85,6 % усіх опитаних). Ім'я ДКО має таку словникову дефініцію: «у релігійних віруваннях — творець, що створив світ і керує ним та вчинками людей»

[5, с. 90]. Принцип монотеїзму закладений у першій заповіді: «Нехай не буде у тебе інших богів крім мене» (Вих. 20, 3). У Катехизмі УГКЦ сказано: «Ми віруємо в єдиного Бога, тому що є **єдиний Бог Отець**»: [Будило] — *Хе-хе! За віщо... За віру нашу прабатьківську... За те, що поклонявся не богу-отцю, богу-сину, богу-духу святому, а сонцю і небу, вітру і грому, гаям і лісам, водам і пущам* [20, с. 107]. Перша заповідь порушена, якщо у свідомості вірного місце Бога витісняє інша людина: [Слава про Севера] «**Вірю. Вірю тобі більше (не карай мене, господи, за богохульство!), ніж богам...**» [18, с. 559]. Окрім того, Бог єдиний в тому сенсі, що немає іншого Бога, окрім єдиного, і в тому сенсі, що він єднає в собі Творця, Законодавця, Суддю і каральну Силу [9, с. 10]. Вустами Мойсея в одному з пророцтв Бог називає себе Господом: «Пророка з-поміж вас, з твоїх братів, такого, як я, **Господь, Бог твій**, настановити тобі; його маєте слухатися» (Втор. 18, 15): *В ту ніч отець Аркадій вірив, що свята католицька церква по волі **господа бога** давала йому доказ своєї материнської опіки* [17, с. 27]. Приславши архангела Гавриїла, Господь Бог звичає Діві Марії, що та стане матір'ю **Сина Божого**: «Ось ти зачнеш у лоні, й вродиш сина, й даси йому ім'я Ісус. Він буде великий і Сином Всевишнього назветься» (Лк. 1, 31). Догмат християнської віри — Символ віри затверджує трьох осіб єдиного Бога: «Віруємо в **єдиного Бога** Отця Вседержителя, і в єдиного **Господа** нашого **Ісуса Христа**, і в Духа Святого **Господа Животворящего**». Дві перших були відзначені респондентами майже усіх груп, чого не скажеш про третю: *З бічної вулички, з-під лісового присілка надійшли люди з хоругвами. Ішли **Христом-богом** на пани, що намірялися заводити паничину* [17, с. 306]. «Питання про існування Бога важливе для філософів і для простих смертних. Питання про віру тотожне питанню про буття Боже. **Вірити в Бога** — значить, перш за все, вірити в те, що Бог є. Віра не передбачає жодних доказів. Проте доказ буття Божого постійно займає розуми філософів і теологів» [9, с. 3]. У першому посланні до Коринтян апостол Павло твердить, що людська віра заснована не в мудрості людини, а в самому **Бозі**: «...слово ж моє і проповідь моя не були в переконливих словах мудрости, а в доказі Духа та сили, щоб ваша **віра** була не в мудрості людській, а в силі **Божій**» (I до Кор. 2, 4–5). У художній літературі теж знаходимо ототожнення Бога і віри: *У поході на Київ галичани вбачали щось надприродне. Узяти столицю для них важило більше за всякий **тріумф**, **Посідання Києва** для них означало **повернення віри**, а може, й самого **Бога*** [23, с. 35]. А в посланні до євреїв Павло чітко заявляє: «Без віри не можливо подобатися Богу, бо **хто приступає до Бога, мусить вірити**, що він існує і дає нагороду тим, які його шукають» (Єв. 11, 6).

Друга складова змісту концепту «віра» — **ДКО «довіра»** (об'єднує 73,9 % усіх реакцій). Її структуру у вільній частині експерименту за участі чоловіків різних професій, недотичних до віри за родом діяльності, склали однокореневі слова «довіра», «довір'я», «довіряти». «Довіра» — це лексема-ім'я відповідної ДКО. В одинадцятитомнику вказано: **довіра** — те саме, що **довір'я** [14, т. 2, с. 335], останнє ж має значення «ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін.» [Там само]: *Саме цим він і **викликав найбільшу довіру**: Несміян спалив за собою мости* [23, с. 240]. «Довіряти» є дієслівною формою відповідного іменника з тим самим значенням.

Третю **ДКО «любов»** (властива 52,1 % усіх реакцій) чоловіки, дотичні до віри за родом діяльності, наповнили лінгвістичними асоціаціями «любов», «любити з вірою», «віра чинна любов'ю», «серце», «прихильність». Перша з них є назвою ДКО, що має лексикографічне значення «1. Почуття глибокої **сердечної прихильності...** 2. Почуття глибокої **сердечної прив'язаності** до кого, чого-небудь. 3. Внутрішній, духовний потяг до чого-небудь» [14, т. 4, с. 564]: *Так що ж бо, Семен Іванович як узнав добро, узнав, що то є **щастя від вірної любові**, так він нічого і не хоче, і ні об чому і не дума...* [19, с. 342]. Перших два словникових значення пояснюють зарахування асоціацій «серце» і «прихильність» до ДКО «любов»: [Будило] — *Тож **вір, і тобі легше буде на серці*** [20, с. 107]; [Безбородько] — *Так думає моя майбутня швагерка, людина, хочу вірити, до мене абсолютно **прихильна*** [17, с. 535]. Асоціацію «любити з вірою» можна пояснити синонімічною тріадою «**віра**», «**надія**» («посох любові» [10, с. 39]), «**любов**», які є назвами духовних чеснот людини і водночас стійкими **ДКО** концепту «віра»: «Тепер же зостаються: віра, надія, любов — цих трое; але найбільша з них — **любов**» (I Кор. 13, 13). В апостольському поученні «Передавання катехизи» Іван Павло II визначає любов як фундаментальну засаду для цілого життя Церкви — засаду вірності Богові і вірності людині [16, с. 55]. У богословському листі до галатів апостол Павло пише: «Ми бо духом з віри очікуємо надії оправдання, бо у Христі Ісусі нічого не означають ні обрізання, ні необрізання, але **віра, чинна любов'ю**» (Гал. 5, 5–6). Господь зійшов на землю тільки через велику любов до людства, приніс себе в жертву на Голгофі, а потім ще мільйони разів у пресвятій тайні Євхаристії теж лише заради любові. Віра людини є правдивою тільки тоді, коли в основі її вчинків лежить любов, тому віра й чинна любов'ю.

Четверта **ДКО «надія»** (спільна для 50 % усіх реакцій) наповнена такими лінгвістичними асоціаціями жінок, дотичних до віри за родом діяльності: «надія», «надійність», «надіятись на

віру», «надіятись на вірність», «чеснота» та «надійна віра». Слово-ім'я має значення «1. Впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного»: *От затим же то і сходився увесь харківський мир з півдня на Гончарівку, бо тут вже, певно, усяк надіявся її [Галочку] побачити; oprіч же того, нігде було її уздріти* [19, с. 323]; сподівання: *Люди, слухаючи його [Дениса], так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: «Хто ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Хто сподівався?»* [19, с. 388]; *Вона [Мокрина] все сподівалась чогось, мала надію* [21, с. 189]. 2. Те (той), на що (кого) можна надіятися, покладатися, що (хто) є вірадою, опорою для кого-небудь» [5, с. 711]: *Одна в вас надія після бога на маму* [22, с. 84]; *Потім він [кулемет] знов струсонув пелену ночі, і тепер надія була тільки на безкраю пітьму, в яку вони пірнули, немов у воду* [23, с. 225]. «Надійність» — це абстрактний іменник до «надійний» — збігається з другим словниковим значенням лексеми «надія»: «який викликає повне довір'я, на якого цілком можна покластися» [Там же], очевидно, саме у цьому смислі функціонує атрибут віри «надійна». Віра є надійною безумовно, оскільки надійним є все, на вірі ґрунтується на вірі. Для того, щоб розтлумачити лінгвістичну асоціацію «надіятись на віру», звернемось до розділу «Віра є надія» енцикліки Бенедикта XVI «*Spe salvi*», у якій він твердить, що достовірна надія далася в дар тільки першим християнам, поганська ж релігія сумнівні боги чи суперечливі міфи не вселяли ніякої надії. І тут той факт, що у християн є майбутнє, вказує на їхню відмінність від інших людей: вони не знають, що саме їх чекає, але відають, що їхнє життя не розчиниться у порожнечі [4]. Надія — це непорушна впевненість у Спасителі, притаманна віруючому, який очікує повноти пришествя Христа [7, с. 260]. «Надіятись на віру» означає сподіватись тримати обіцяне Богом через свою віру. Про християнську тріаду чеснот було уже згадано вище (див. ДКО «любов»). Доповнимо сказане тільки цитатою з Катехизму УГКЦ «Христос — наша Пасха»: «Надія є наче ланкою, що поєднує між собою початок (віру) і звершення (любов) чеснотливого життя» [7, с. 260]. Справді, надія як чеснота зближається з вірою, остання є запорукою першої: «Віра є запорукою того, чого сподіваємося, — доказ речей невидимих (Єв. 11, 1)», «з віри зроджується надія» [7, с. 259]: *Він [Суліман] потер з задоволенням руки, а в Катерину знову почала вступати надія, що, може, господь таки змилосердився над нею і відібрав йому розум. Господи, воля твоя пресвятая, дай так, щоб це було правда* [18, с. 887]. Вірність Бога є безумовною, Він тільки надіється на вірність людини, що є показником сили її віри. У деяких християн віра в Бога замінена вірою в долю. Щодо цього М. Пушкаренко зауважує: «Доля, яка не ходить на порадку до Бога, ненадійна» [10, с. 99].

Висновки. У статті представлений активний пласт лінгвокультурного концепту «віра» на сучасному зрізі на прикладі лінгвістичної об'єктивації чотирьох базових ДКО, визначених за кількістю реакцій респондентів. Формування асоціативного поля концепту «віра» здійснено на підставі об'єднання асоціатів навколо визначених у процесі наукового пошуку ДКО «Бог», «довіра», «любов», «надія», у яких наявний перетин семантичних структур. Попри різну інтенсивність ословлення ДКО концепту «віра» у кожного респондента, їхній набір практично незмінний в усіх вікових групах з огляду на належність респондентів до однієї лінгвокультури. Практичне застосування результатів можливе при укладанні асоціативного словника, при створенні концептуарію української культури, а також як взірць в інших концептологічних дослідженнях.

Література

1. *Августин. Сповідь / Августин; пер. з латини Ю. Мушака.* — Львів : Свічадо, 2008. — 356 с.
2. *Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли; пер. с 3-го франц. изд. Е. В. и Т. В. Вентцель; ред., вступ. ст. и прим. Р. А. Будагова.* — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с.
3. *Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин.* — Киев : Тандем, 2000. — 264 с.
4. *Бенедикт XVI. Енцикліка «Спасенні надією» : про християнську надію [Електронний ресурс] / Бенедикт XVI.* — Львів : Місіонер, 2008. — 59 с. — Режим доступу до енцикліки: <http://www.christusimperat.org/uk/node/14194>
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / [уклад.-ред. В. Т. Бусел].* — Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
6. *Катехизм Української Греко-Католицької Церкви : Христос — наша Пасха.* — Львів : Свічадо, 2011. — 336 с.
7. *Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови : близько 17 000 синонімічних рядів / С. Й. Караванський.* — К. : Українська книга, 2000. — 480 с.
8. *Левицкий В. С. Семасиология : монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий.* — 2-е изд., испр. и дополн. — Винница : Нова книга, 2012. — 680 с.
9. *Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева.* — М. : Наука, 1995. — 202 с.
10. *Мудрість віків. Вибрані фразеологізми / [упор. М. О. Пушкаренко].* — К. : Богдана, 2009. — 156 с.

11. *Полиця Т. Д.* Асоціативні поля субстантивних репрезентантів концепту «думка» / Т. Д. Полиця // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : зб. наукових праць. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. — Вип. 25. — С. 121–135.
12. *Сартр Ж.-П.* Екзистенціалізм — это гуманізм / Ф. Ницше, З. Фрейд, Э. Фромм, А. Камю, Ж.-П. Сартр // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева : перевод. — М. : Политиздат, 1990. — С. 319–344.
13. *Словарь української мови : в 4 т.* / [збір. ред. журн. «Киевская старина», упорядн., з додатком власного матеріалу, Б. Грінченко]. — Т. 2 : З-Н. — К., 1908. — 578 [1] с.
14. *Словник української мови : в 11 т.* / [ред. І. К. Білодід та ін.]. — Т. 1 : А-В. — К. : Наукова думка, 1970. — 799 [2] с.
15. *Шур Г. С.* Лексические ассоциации и ассоциативные поля / Г. С. Шур // Теория поля в лингвистике. — М. : Наука, 1974. — 254 с.
16. *Catechesi tradendae.* Передавання катехизи. Виховувати у вірі сьогодні : апостольське поучення про катехизу в наш час вселенського архієрея Івана Павла II / Іван Павло II. — Львів : Свічадо, 2008. — 80 с.

Джерела

17. *Вільде І.* Сестри Річинські : роман / І. Вільде. — К. : Радянський письменник, 1964. — Кн. 1. — 580 с.
18. *Вільде І.* Сестри Річинські : роман / І. Вільде. — Львів : Априорі, 2011. — Кн. 1–3. — 1264 с.
19. *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Повісті та оповідання. Драматичні твори / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко; упоряд. та приміт. Н. О. Ішиної, вступ.ст. і ред. тому О. І. Гончар. — К. : Наукова думка, 1982. — 546 с.
20. *Малик В. К.* Черлені щити : роман / В. К. Малик. — К. : Веселка, 1990. — 368 с.
21. *Нечуй-Левицький І. С.* Твори : у 2 т. / І. С. Нечуй-Левицький. — К. : Дніпро, 1977. — Т. 1. — 520 с.
22. *Свидницький А. П.* Роман. Оповідання. Нариси / А. П. Свидницький; упор. і прим. Р. С. Міщук, вступ. ст. і ред. тому П. П. Хропко. — К. : Наук. думка, 1985. — 575 [1] с.
23. *Шкляр В.* Маруся : роман / В. Шкляр. — Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. — 324 с.

References

1. Augustine (2008), *Confession. Translated from the Latin by Ju. Mushak* [Spovid'. Per. z latyni Ju. Mushak], Svichado, L'viv, 356 p.
2. Bally Ch. (1955), *General linguistics and French language questions. Translated from the French by E. V. & T. V. Ventcel* [Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka. Per. s 3-go franc. izd. E. V. i T. V. Ventcel; red. R. A. Budagova], Foreign Literature Publ., Moscow, 416 p.
3. Baronin, A. S. (2000), *Ethnic psychology* [Etnicheskaja psihologija], Tandem, Kiev, 264 p.
4. Benedict XVI (2008), *The encyclical «Hope of salvation»* [Enciklika «Spasenni nadijeju»: pro hrystyjans'ku nadiju], Misioner, L'viv, 59 p., available at: <http://www.christusimperat.org/uk/node/14194>
5. *Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian. Ed. V. T. Busel* (2005) [Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajins'koho movy : 250 000, uklad.-red. V. T. Busel], VTF Perun, Kyiv, Irpin', 1728 p.
6. *Catechism of the Ukrainian Greek Catholic Church : Christ is our Passover* (2011) [Katekhyzm Ukrajins'koho Greko-Katolyckoho Cerkvy : Khrystos — nasha Paskha], Svichado, L'viv, 336 p.
7. Karavans'kyj, S. J. (2000), *Practical Dictionary of the Ukrainian Language Synonyms* [Praktychnyj slovnyk synonimiv ukrajins'koho movy : bliz'ko 17 000 synonimichnykh riadiv], Ukrajins'ka knyha, Kyiv, 480 p.
8. Levickij, V. V. (2012), *Semasiology : monography. 2nd ed., rev. & suppl.* [Semasiologija : monografija. 2-e izd., ispr. i dopoln.], Nova knyha, Vinnica, 680 p.
9. *Logical analysis of language. The truth and truthfulness in the culture and language* (1995) [Logicheskij analiz jazyka. Istina i istinnost' v kul'ture i jazyke], Eds. N. D. Arutiunova, N. K. Riabceva, Nauka, Moscow, 202 p.
10. Pushkarenko, M. O., compiler (2009), *The wisdom of the ages : selected idioms* [Mudrist' vikiv : vybrani frazeologizmy], Bogdana Publ., Kyiv, 156 p.
11. Polycia, T. D. (2012), «Associative fields of substantive representants of concept «thought», *Actual problems of Ukrainian Linguistics : Theory and Practice* [«Asociatyvni polia substancyvnykh reprezentantiv konceptu «думка», *Aktual'ni problemy ukrajins'koho lingvistyky : teorija i praktyka : zb. nauk. prac'*], Kyiv Univ. Press, Kyiv, vol. 25, pp. 121–135.
12. Sartre, Zh.-P. (1990), «Existentialism is a humanism», *Twilight of the Gods. Transl.* [«Ekzistencializm — eto gumanizm», *Sumerki bogov*], ed. A. A. Jakovleva, Politizdat, Moscow, pp. 319–344.
13. Grinchenko, B., ed. (1908), *Dictionary of the Ukrainian Language : in 4 vol.* [Slovar' ukrajins'koho movy : v 4 t.], Kievskaja starina, Kiev, vol. 2, 578 [1] p.
14. Bilodid, I. K., ed. (1970), *Dictionary of the Ukrainian Language : in 11 vol.* [Slovnnyk ukrajins'koho movy : v 11 t.], Naukova dumka, Kyiv, vol. 1, 799 [2] p.
15. Shhur, G. S. (1974), «Lexical associations and the associative field», *Field Theory in Linguistics* [«Leksicheskie asociacii i asociativnye polia», *Teorija polja v lingvistike*], Nauka, Moscow, 1974, 254 p.
16. John Paul II (2008), *Catechesi tradendae. Transfer of catechism. To educate in the faith today : the apostolic teaching of the ecumenical bishop John Paul II on the Catechism in our time* [Catechesi tradendae. Peredavannia katehyzy. Vyhovuvaty u viri s'ogodni : apostol's'ke pouchennia pro katehyzu v nash chas vselens'koho arkhijereja Ivana Pavla II], Svichado, L'viv, 80 p.

The original sources

17. Vil'de, I. (1964), *Sisters Richynski : novel* [*Sestry Richyns'ki : roman*], Radians'kyj pys'mennyk, Kyiv, 580 p.
18. Vil'de, I. (2011), *Sisters Richynski : novel* [*Sestry Richyns'ki : roman*], Apriori, L'viv, vol. 1–3, 1264 p.
19. Kvitka-Osnov'janenko, G. F. (1982), *Novels and short stories. Dramatic works* [Povisti ta opovidannia. Dramatychni tvory], Naukova dumka, Kyiv, 546 p.
20. Maluk, V. K. (1990), *Cherleni shields : novel* [*Cherleni shhyty : roman*], Veselka, Kyiv, 368 p.
21. Nechuj-Levic'kyj, I. C. (1977), *Works : in 2 vol.* [*Tvory : u 2 t.*], Dnipro, Kyiv, vol. 1, 520 p.
22. Svidnyč'kyj, A. P. (1985), *Novel. Stories. Features* [*Roman. Opovidannia. Narysy*], Naukova dumka, Kyiv, 575 [1] p.
23. Shkliar, V. (2014), *Mary : novel* [*Marusia : roman*], Klub simejnogo dozvillia, Kharkiv, 324 p.

ГОШОВСКАЯ Оксана Викторовна,

Прикарпатский национальный университет имени В. Стефаника;
ул. Шевченко, 57, г. Ивано-Франковск, Украина; тел. +38(0342) 596008;
e-mail: oksymoron19@rambler.ru; ORCID ID: 0000-0001-9298-7428

ВЕРБАЛИЗАТОРЫ БАЗОВЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ КОГНИТИВНЫХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА «ВЕРА» КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ

Анотация. Статья посвящена экспликации лингваллизаторов базовых дифференциальных когнитивных признаков концепта «вера», выделенных путем ассоциативного эксперимента. Ассоциативный эксперимент является эффективным методом исследования вербализаторов концепта в современной когнитивной лингвистике и лингвокультурологии. **Предметом** рассмотрения статьи являются ассоциативные реакции из свободной части, объективирующие базовые дифференциальные когнитивные признаки (ДКП): «Бог», «доверие», «любовь», «надежда», — фиксируя фрагмент языковой картины мира украинцев. **Цель** работы — выявить объективный пласт вербализаторов концепта «вера» на современном срезе. Основной **вывод** заключается в том, что несмотря на разную интенсивность ословления (оязыкования) ДКП концепта «вера» у каждого респондента, их набор практически неизменен во всех возрастных группах, учитывая принадлежность респондентов к одной лингвокультуре. Промежуточным **результатом** исследования является объединение ассоциатов вокруг определённых в процессе научного поиска ДКП на основе наличия общей или подобной семантики. Конечным **результатом** является формирование ассоциативного поля концепта «вера». **Практическое применение** результатов возможно при составлении ассоциативного словаря, при создании концептуария украинской культуры, а также в качестве образца в других концептологических исследованиях.

Ключевые слова: ассоциативное поле, вербализаторы, концепт «вера», дифференциальный когнитивный признак.

Oksana V. HOSHOVSKA,

Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University; 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine;
tel.:+38(0342) 596008; e-mail: oksymoron_19@rambler.ru; ORCID ID: 0000-0001-9298-7428

VERBALIZATION' MEANS OF BASIC CLASSIFYING COGNITIVE FEATURES OF THE CONCEPT «FAITH» AS THE CONSTITUENTS OF THE ASSOCIATIVE FIELD

Summary. The article is devoted to explain verbalization of base classification cognitive features of concept «faith», distinguished by an associative experiment. An associative experiment is the effective **method** of research of verbalization of a concept in modern cognitive linguistics and linguistics culturology. **Purpose** of the article is the associative reactions of free part, that objectify the base classification cognitive features: «God», «trust», «love», «hope», fixing the fragment of language picture of the world of Ukrainians. **Aim of work** — to educe the objective layer of verbalization of concept «faith» on a modern cut. In spite of the fact that DCF of every respondent differs in intensity of verbalization, however their set practically is unchanging in all age-related groups, taking into account belonging of respondents to one linguistics culture. The intermediate **result** of research is grouping of associations round of DCF on the basis of presence of general or similar semantics. End-point is forming of the associative field of concept «faith». **Finding:** the materials of associative dictionary or for the establishing a dictionary of new type — concepture of the Ukrainian culture, and also used, as a standard, for other similar researches.

Key words: associative field, verbalization, concept «faith», classifying cognitive features.

Статтю отримано 16.02.2016 р.

УДК 811.161.2'23'373'42:82-1:159.953.3(477)

КАЛЬЧЕНКО Тетяна Юрївна,

кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету; Харків, Україна; тел.: +38 093 7248248; e-mail: derivazia@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0003-4828-2273

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ
ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ)**

Анотація. *Мета* статті — окреслення основних підходів до вивчення способів вербалізації елементів національної пам'яті, яке доцільно здійснювати в річищі лінгвоконцептології. Основними способами актуалізації національної пам'яті є концепти та їх складники, серед яких виокремлюються прецедентні феномени, міфологеми та мовні стереотипи. *Об'єктом* дослідження у пропонованій розвідці є тексти поетів В. Герасим'юка, І. Римарука, Д. Кременя. *Результатом* дослідження є обґрунтування доцільності використання міждисциплінарного підходу водночас із залученням мовознавчих інструментів для різноаспектних досліджень способів вербалізації національної пам'яті у публічних дискурсах різного типу, зокрема, в поетичному тексті. Необхідним є комплексний типологічний, лінгвокультурний та прагматичний аналіз концептів, пов'язаних із ключовими подіями національної історії.

Ключові слова: концепт, міфологема, прецедентний феномен, стереотип, національна пам'ять.

На сьогодні спрямування мовознавчих досліджень є виразно антропоцентричним. Свідченням цього є праці Ф. Бацевича, В. Жайворонка, В. Калашника, Т. Космеди, О. Селіванової, М. Філона та багатьох інших українських і зарубіжних науковців, які плідно працюють в річищі лінгвістичних студій. Також варто підкреслити національноцентричний характер сучасних українознавчих досліджень, здійснюваних у лінгвокультурному річищі, зокрема в галузі концептології. У цьому контексті продуктивним видається вивчення феномену національної пам'яті та вербальної актуалізації її елементів у дискурсах різного типу.

Терміни національної, колективної, історичної пам'яті здебільшого розглядаються у працях історичного спрямування (Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, А. Киридон), хоча останнім часом помітним є підсилення зацікавленості до вивчення цього явища і в інших галузях гуманітарного знання, що засвідчується багатьма дослідженнями міждисциплінарного характеру (М. Лановик [7; 8], Г. Жуковська [2]). Так, М. Лановик, досліджуючи національну пам'ять у літературі, зазначає: «Психічні структури кожної нації виробляють власні унікальні матриці колективної пам'яті, підсвідомі компоненти, що проникають у процес писання та читання, виявляють себе у видимих виявах, «матеріалізуючись» головним чином на рівні стилю» [7]. В іншій своїй статті дослідниця зауважує: «Національна специфіка, помножена на міфологію, релігію та доісторичну пам'ять, знаходить свій вияв не лише на рівні тем, мотивів, образів, а й на рівні поетичного слова» [8]. Таким чином, характеристика стилістичних аспектів художнього твору невід'ємна від визначення певних домінант національного світосприйняття періоду створення тексту.

Мета пропонованої розвідки полягає у спробі обґрунтувати доцільність використання мовознавчих підходів та інструментів для різноаспектних досліджень способів вербалізації національної пам'яті у дискурсах різного типу, зокрема, в поетичному тексті. На сьогодні концептологія надає той набір необхідних інструментів, які мають бути використані як для визначення власне мовних способів відображення національної пам'яті, так і дослідження комплексу психо-ментальних характеристик, що супроводжують той чи інший концепт. У подальшому це дозволить визначити особливості національної ідентичності. Найбільш цікавим для нас видається дослідження способів вербалізації елементів національної пам'яті — певних концептів, пов'язаних із ключовими подіями української історії.

Дослідники виокремлюють такі складники концептів, як міфологема, стереотип, прецедентний феномен (В. Красних, В. Карасик). Досить часто в науковій літературі виникають розбіжності щодо гіпо-гіперонімічних відношень між цими поняттями. Наприклад, І. Костюк зазначає: «Міфологемі можна трактувати як своєрідне продовження концепту, оскільки вона зберігає здатність функціонувати у множинній варіативності, у кожному конкретному випадку виражає стабільний зміст, пов'язаний з міфологічною свідомістю» [4]. Кожен із аналізованих елементів може бути транслятором елементів української національної пам'яті. Беззаперечним є існування різноманітних міфологем, пов'язаних із радянською дійсністю. У цьому контексті доцільно навести думку І. Костюк: «Один аспект чомусь залишається поза увагою науковців — міфологеми відображають специфіку суспільної свідомості, що формується ідеологією владних верств

суспільства, і тому вони легко ідеологізуються, перетворюючись на ідеологеми» [4]. Разом з тим, міфологема як комплексне психоментальне утворення, закорінене в національну свідомість, несе неабиякий потенціал для дослідження актуальних ціннісних характеристик суспільства, які можуть бути відображені, зокрема, на вербальному рівні. Ілюстрацією можуть бути контексти з віршів В. Герасим'юка, який творить власну рецепцію історичних подій, зокрема, пов'язаних із ОУН УПА, із Першою та Другою Світовими війнами, осмисленням радянської спадщини тощо. Наприклад, один із віршових контекстів аналізованого автора будується на осмисленні Першої Світової війни й апелюванні до міфологізованого світосприйняття людини, втілених у поетичній оповіді «Кілька хвилин Першої Світової»: «*То не змія, то черв. / Тут багато такої нехарі. / А гадина ви зараз уздрите,*» / — сказав бруси ловацьм сліпий і засвистів. / *Ще не чули вояки такого свисту... / Почули вояки: / захитались буки і трепети, / ворухнулася стіна смерек / і зашуміла на них умлівіч / велика змія. / Заніміли хоробрі вояки, / скаменіли їх руки, / забули про зброю. / «А чого-с така люта?!» — крикнув сліпий / і кинув проти неї кептар. <...> *Защкруміла вовна, стліла шкіра... / і вдарила канона! / Схопили вояки стрільби і побігли, / бо полоснуло вогнем, відриваючи небо від землі... / І в ту яму / упав лицем сліпий. / Защкруміла земля, стліло небо — / і молився сліпий, бо почувся інший свист, / який поскладав хоробрих вояків один коло одного. / І вперше заплакав старий видющими сльозами... [1, с. 149–150].* Наведений контекст являє собою протиставлення природної небезпеки, вербалізованої за допомогою образу змій, та небезпеки техногенної, створеної руками людини, проти якої безсила магія *сліпого*.*

Цікавими для дослідження способів вербалізації національної пам'яті видаються такі складники концептів, як прецедентні феномени. Дослідження способів вербалізації прецедентних феноменів на сьогодні є одним із актуальних питань українського мовознавства, свідченням чого є різноманітні праці, пов'язані з характеристикою національно-культурної спрямованості таких одиниць. У своєму дисертаційному дослідженні ми вказували на можливість таких мовних одиниць виконувати національно-ідентифікаційну функцію [3]. Такі прецедентні феномени актуалізують спомини, позначені високою емоційною значущістю для представників лінгвокультурної спільноти. Можна говорити про те, що за допомогою прецедентних феноменів відбувається звернення до національної пам'яті — історичної, соціальної та культурної. Прецедентні феномени вказують на значущі моменти в історії нації, які міфологізуються, сакралізуються в уявленні мовців. Сприйняття або несприйняття певного прецедентного феномену є показником консолідації суспільства або його частини навколо певних елементів національного досвіду.

Як приклад контексту, в якому репрезентантами національної пам'яті є прецедентні феномени, наводимо уривок із вірша В. Герасим'юка «Комуналка на Франка»: *Цей вірш / грамотно годилось би назвати так: / «Комунальна квартира на вулиці Івана Франка», / але впродовж усієї незабутньої перестройки / на запитання: де мешкаєш?, / я відповідав: у комунальці на Франка. / Звідси й назва / фінальної сцени моєї молодости, / гасло, рефрен. Цей вірш / починається у довгому коридорі, / із якого не можу вибратися уві сні, / постійно зустрічаю сусідів і незнайомих людей, / і вони розповідають мені різні історії, / із журналу «Новый мир», / або цитують Євгена Маланюка, / хоч там не читали літературних журналів, / а про Маланюка взагалі не чули, / та всі як один декламують про блудницю / на історичних роздоріжжях. / Україна — / не повія! — обурюються ті, / кому Україна по цимбалах і по бубну. / Україна — не Росія — це вже напевно, / а стосовно Маланюка, / то кожне порівняння кульгав, / і кожен символ і все на світі — / не вся продавалася, не цілком курва, / не повністю. <...> Свобода — / це довгий коридор на вулиці Франка, / з якого неможливо вибратись, / але можна заглянути в кімнату, / куди ще вдосвіта зайшов Віктор Шакула... / і звучить «Козацький марш» із вулиці Чапаєва, / колишня князя Святослава, Івана Козаченка, Віталія Никитюка, Юрія Приходька — / моїх відданих друзів, улюблених воїнів. / Свобода — / це задихана жінка з диктофоном у руці, / яка біжить бульваром Шевченка взору, / вона тільки що вислухала художника Панаса Заливаха, / і тепер бульвар душить її, як змій, / як коридор на вулиці Франка... <...> і першим іде поет Віктор Шакула, / гукаючи вже з Ярославового валу: / Будьте щасливі, хлопці і дівчата! До побачення [1, с. 20–23].* Прецедентні феномени різного походження концептуалізують образ сучасної авторів України та її історичне минуле. Конкретним вираженням цього у тексті стають прецедентні феномени: вказівка на книгу Л. Кучми «Україна — не Росія», ім'я Євгена Маланюка; негативно конотований фразеологізм *по цимбалах і по бубну*, який обігрується в незвичному контексті. Уведення імен представників української інтелігенції — *Віктор Шакула, Іван Козаченко, Віталій Никитюк, Панас Заливаха* — у поетичний контекст дозволяє авторів вповні відобразити духовне тло доби і водночас актуалізувати протиставлення «старого», «вмираючого» і «нового», тобто, за висловом поета, *незабутньої перестройки*.

Топоніми, наявні в поетичному контексті (*вулиця Івана Франка, вулиця Чапаєва, бульвар Шевченка, Ярославів вал*), також відбивають авторське переосмислення української історичної пам'яті. Усі вони є складниками української культурної спадщини, хоча й актуалізують різні

періоди української історії: давній (втілений в імені Ярослава), радянський (вулиця Чапаєва) і ХІХ ст. (Франко, Шевченко). Така різноманітність прецедентних і не прецедентних, але позначених яскравими асоціативними зв'язками мовних знаків є засобом створення ефекту невизначеності, притаманного українському суспільству, актуалізації різних аспектів історичної пам'яті [3].

Апелювання до ключових подій української історії можуть бути закодовані й у прецедентних іменах-маркерах епохи. Прикладом такого поетичного контексту є вірш Д. Кременя «Повість наших літ», уривок із якого цитуємо: *Я народився ще в імперії, / хоч і не знав, що це вона, / де правлять сталіни і берії, / де гітлер, голод і війна. / Я знав про флот у Севастополі, / про мавзолей, вождя в Кремлі... / Чому ж плачемо на попелі / своїй рідній землі?* [5, с. 29]. Історико-політична тональність вірша, оприятлена в заголовку, який являє собою обігрування назви давньоруського літопису, із розгортанням віршового контексту поглиблюється. Таке поглиблення стає можливим за рахунок синекдохи (*сталіни, берії*), в основу якої покладені прецедентні імена. Вказівка на Гітлера, ім'я якого подане з маленької літери, а також на реалії тогочасної політики та повсякденного життя є засобом самоідентифікації ліричного героя, основи його світосприйняття, побудованого на осмисленні історії (словесним вираженням його в тексті є предикативні конструкції *я народився ще в імперії, хоч і не знав..., я знав...*) і водночас намагання відокремитися від чужої культури та історії.

Мовно-культурні стереотипи також є джерелом акумулювання національного досвіду, в тому числі і знань про певні історичні події. На сьогодні дослідники ще не дійшли згоди щодо його визначення, так само, як і відношення щодо концепту. У цьому контексті доцільно процитувати слова О. Лазарович: «Частина мовознавців описують це поняття поверхово, подають під його етикеткою «репродуковані з пам'яті зв'язки слів», протиставляючи їх мовним конструктам. Друга частина мовознавців розглядає це поняття глибше, досліджуючи його ментальну сторону, тобто розглядають специфічні особливості суспільної дійсності, які існують у свідомості мовців» [6]. Мовно-культурні стереотипи на позначення ключових подій української історії окреслюються саме в тому аксіологічному оточенні, яке сформоване суспільною думкою або індивідуальним світосприйняттям мовця, може відповідати або частково суперечити фактам і, здебільшого, виконує в мові економізуючу функцію. Цікавими є особливості функціонування мовно-культурних стереотипів у художньому тексті. Наприклад, у контексті з вірша І. Рима-рука спостерігаємо обігрування такої мовної одиниці, яка, до речі, сусідить із прецедентним феноменом — указівкою на прецедентну ситуацію битви під Берестечком: *Вже не стачить старих підошов, / але й путь недалечка. / Ось, неборе, і ти підійшов / до свого Берестечка. / У городі — одні пирії, / понад городом — хмари... / Повтікали із бою свої, / а казали — татари... <...> Може, ікла іще не тупі, / не урвалася вервечка, / і лише бракувало тобі / для душі — Берестечка?* [9, с. 18]. Наведений контекст оприлюднює деконструювання стереотипу, оскільки автор ставить під сумнів усталену версію втечі татар з поля бою як однієї з передумов поразки під Берестечком. Ужитий в ролі протиставлення та осмислений поетично, стереотип служить для підсилення емоційної насиченості вірша.

Висновки. Стереотип суттєво відрізняється від прецедентного феномену, оскільки можна говорити про семантичну «гнучкість» прецедентних одиниць, адже до уваги треба брати не лише сам прецедентний феномен та його функціонування в дискурсі, але й різноманіття видів дискурсів, залежно від чого прецедентна одиниця здатна набувати нових конотацій, водночас спираючись на загальну когнітивну базу. Під час реконструкції змісту концептів доцільним є їх дослідження в типологічному, лінгвокультурологічному та прагматичному аспектах. Типологічний аспект дослідження концептів для запропонованої розвідки передбачає встановлення сукупості ключових концептів, пов'язаних із національно значущими історичними подіями. Для встановлення лінгвокультурних особливостей концепту слід визначити ядро концепту та проаналізувати асоціативні зв'язки з периферійними лексемами. Прагматичний аспект дозволить з'ясувати аксіологічну навантаженість концепту та його значення у формуванні національної ідентичності, а також можливі точки конфлікту у сприйнятті історичної події мовцями.

На сьогодні актуальним видається визначення ключових концептів, закорінених у шар української свідомості, що відсилають до значущих подій національної історії. Створення подібного переліку та послідовна характеристика таких елементів національної мовної картини світу дозволить з'ясувати «болючі місця» української пам'яті і поглянути на них відсторонено, таким чином, уклавши ще одну цеглинку в установлення національної єдності та взаємопорозуміння.

Література

1. Герасим'юк В. Папороць : поезії / В. Герасим'юк ; післямова, упорядкув. другого розд. і комент. К. Москальця. — К. : ВЦ «Просвіта», 2006. — 328 с.
2. Жуковська Г. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. Жуковська, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — 19 с.

3. Кальченко Т. Функціонально-семантичні особливості прецедентних феноменів у поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. Кальченко, ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2014. — 184 с.
4. Костюк І. Міфологема : історія поняття в науковому дискурсі / І. Костюк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — Вип. 22. — Львів, 2011. — С. 405–416.
5. Кремінь Д. Замурована музика : лірика, симфонії, поеми / Д. Кремінь ; перед. В. Базилевського. — К. : Ярославів Вал, 2011. — 360 с.
6. Лазарович О. Мовні стереотипи і мовна картина світу / О. Лазарович // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь, 2002. — № 32. — С. 79–81.
7. Лановик М. Національна пам'ять як форманта літературного простору / М. Лановик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство : Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України : матеріали Міжнар. наук. конф. : до 140-річчя від дня народж. В. Гнатюка. — Тернопіль, 2011. — Вип. 32. — С. 172–177.
8. Лановик М. Розвиток концептів «символ», «архетип» і «міф» у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад / М. Лановик // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2005. — Вип. 22. — С. 150–155.
9. Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння / І. Римарук. — Львів : Кальварія, 2002. — 160 с.

References

1. Gerasym'juk, V. (2006), *Fern : the poetries [Paprot' : poeziji]*, Prosvita Publishing House, Kyiv, 328 p.
2. Zhukovs'ka, G. (2001), *The problem of historical memory in Lina Kostenko's works : Thesis for a Candidate Degree (PhD) [Problema istorichnoji pam'jati u tvorchosti Liny Kostenko : avtoref. ... kand. filol. nauk : 10.01.01]*, T. Shevchenko Kyiv National Univ., Kyiv, 19 p.
3. Kal'chenko, T. (2014), *The functional and semantic peculiarities of precedent phenomena in the poetic texts of I. Rymaruk and V. Gerasym'juk : manuscript of thesis [Funkcional'no-semantichni osoblyvosti precedentnykh fenomeniv u poetychnykh tekstakh I. Rymaruka i V. Gerasym'juka : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Kharkiv G. S. Skovoroda National Pedagogical Univ., Kharkiv, 184 p.
4. Kostiuk, I. (2011), «Mythologeme : the history of concept in the scientific discourse», *Bulletin of Lviv National Academy of Arts [«Mifologema : istorija poniattia v naukovomu dyskursi», Visnyk L'vivs'koji nacional'noji akademiji mystectv]*, L'viv, vol. 22, pp. 405–416.
5. Kremin', D. (2011), *Mure Music : lyrics, symphonies, poems [Zamurovana muzyka : liryka, symfoniji, poemy]*, Jaroslaviv Val Publ., Kyiv, 360 p.
6. Lazarovich, O. (2002), «Verbal stereotypes and language worldview», *Culture of Black Sea region peoples [Movni stereotypy i movna kartyna svitu]*, *Kultura narodov Prichernomor'ja*, Taurida National V. I. Vernadsky Univ., Simferopol, No 32, pp. 79–81.
7. Lanovyk, M. (2011), «The national memory as a characteristic tone of literary space», *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Literary Studies : Volodymyr Hnatiuk in the context of development of Ukrainian culture : the works of international scientific conference dedicated to the 140th anniv. [«Nacional'na pam'jat' jak formanta literaturnogo prostoru», Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu im. V. Hnatiuka. Ser. Literaturoznavstvo : Volodymyr Hnatiuk u konteksti rozvytku kul'tury Ukrajinu : materialy Mizhnar. nauk. konf. : do 140-richchia vid dnia narodzh.], Ternopil, vol. 32, pp. 172–177.*
8. Lanovyk, M. (2005), «Development of concepts «symbol», «archetype» and «myth» in theoretical and literary studies of translation», *Bulletin of I. Franko Zhytomyr State University «Rozvytok konceptiv «symbol», «arhetyp» i «mif» u teoretyko-literaturnykh doslidzhenniakh nauky pro pereklad», Visnyk Zhytomyrs'kogo derzh. un-tu im. I. Franka]*, Zhytomyr, vol. 22, pp. 150–155.
9. Rymaruk, I. (2002), *Maiden Obyda. Seeing and echoing [Diva Obyda. Vydinnia i vidlunnia]*, Kal'variya Publ., L'viv, 160 p.

КАЛЬЧЕНКО Татьяна Юрьевна,

кандидат филологических наук, преподаватель кафедры украиноведения и латинского языка Национального фармацевтического университета; Харьков, Украина; тел.: +38 093 7248248; e-mail: derivazia@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0003-4828-2273

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАМЯТИ В УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация. Цель статьи — определение основных подходов к изучению способов вербализации элементов национальной памяти, которое целесообразно осуществлять в русле лингвоконцептологии. Основными способами актуализации национальной памяти являются концепты и их составляющие, среди которых выделяются прецедентные феномены, мифологема и языковые стереотипы. **Объект** исследования данной статьи — тексты поэтов В. Герасим'юка, И. Римарука, Д. Кремения. **Результатом** исследования является обоснование целесообразности использования междисциплинарного подхода одновременно с привлечением языковедческих инструментов для разноаспектных исследований способов вербализации национальной памяти в публичных дискурсах разного типа, в частности, в поэтическом тексте. Необходимо комплексный типологический, лингвокультурный и прагматический анализ концептов, связанных с ключевыми событиями национальной истории.

Ключевые слова: концепт, мифологема, прецедентный феномен, стереотип, национальная память.

Tetiana Yu. KALCHENKO,

PhD in Philological Sciences, lecturer at the Department of Ukrainian Studies and Latin Language of National University of Pharmacy; Kharkiv, Ukraine; tel.: +38 093 7248248; e-mail: derivazia@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0003-4828-2273

THE VERBALIZATION OF NATIONAL MEMORY ELEMENTS IN UKRAINIAN LANGUAGE WORLDVIEW (ON THE BASE OF A POETIC TEXT)

Summary. The paper deals with the main approaches to the investigations of the national memory actualization. It is reasonable to conduct proposed investigation in the framework of linguistic conceptology. The main ways for explored verbal actualization are the concepts and their components such as precedent phenomena, mythologems and language and cultural stereotypes. Analyzed verbal units are the object of proposed research. The subject of the research is Ukrainian poets V. Gerasymjuk, Igor Rymaruk and Dmytro Kremin's poetic texts. The result of the article is explanation of reasonability to use interdisciplinary approach as well as linguistic instruments for discovering different aspects of national memory verbalization. The national memory can be analyzed in different public discourses including poetic texts. It is necessary to conduct the complex typological, linguistic and cultural, and pragmatic analysis of the concepts which are connected to the key facts of national history.

Key words: concept, precedent phenomenon, mythologeme, stereotypes, national memory.

Статтю отримано 22.04.2016 р.

УДК 811.161.1'366'367'37:008:316.7

РАДБИЛЬ Тимур Бенъюминович,

доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры современного русского языка и общего языкознания Национального исследовательского Нижегородского государственного университета имени Н. И. Лобачевского; пр. Гагарина, 23, г. Нижний Новгород, 603950, Россия; тел.: +7(831)4329051; e-mail: timur@radbil.ru; ID ORCID: 0000-0002-7516-6705

ВОПРОС О «КУЛЬТУРНОМ ФОНЕ» НЕКОТОРЫХ МОДЕЛЕЙ И КАТЕГОРИЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *Цель* статьи — раскрыть механизмы языковой репрезентации «культурного фона» как элемента «языка культуры» этноса. *Объект* анализа — имплицитная культурно-значимая информация в единицах, моделях и категориях системы национального языка. *Предмет* исследования — некоторые словообразовательные модели и грамматические конструкции современного русского языка. В статье постулируется наличие в семантике слов, словообразовательных моделей, грамматических категорий и синтаксических конструкций особого имплицитного компонента, отражающего национально-специфичные нормы, идеалы и ценности, установки и стереотипы носителей русского языка. К таковым можно условно отнести культурные пресуппозиции — разнородность прагматических пресуппозиций (Е. В. Падучева), культурные инференции, культурные коннотации (В. Н. Телия), а также, возможно, и некоторые другие виды имплицитной информации: модальные рамки, «жизненные установки» (А. Д. Шмелёв) и пр., содержащие культурно-значимую информацию. «Культурный фон» в ряду указанных единиц является единицей имплицитной культурно-значимой информации недифференцированного, комплексного и синкретичного характера, ассоциативной, «фоновой» области «языка культуры». **Результат** исследования — для словообразовательной модели префиксально-суффиксального образования прилагательных от существительных ментальной, эмоциональной, этической или ценностной семантики (по типу *безумный* ← *ум*) выявлено наличие «фонового» культурно-значимого представления о норме как о положительном полюсе на ценностной шкале; для грамматической безлично-предикативной конструкции типа *Мне холодно / стыдно / нужно* обнаружена «фоновая» культурно-значимая идея неконтролируемости субъектом физического, эмоционального или модального состояния. **Практическое применение** результатов исследования возможно в совершенствовании разных аспектов преподавания русского языка как иностранного, а также в обогащении методологии и методики лингвокультурологических исследований.

Ключевые слова: «культурный фон», имплицитная культурно-значимая информация в языке, лингвокультурология, национально-культурная специфика русского языка.

В центре исследовательских интересов автора настоящей статьи довольно долгое время находится проблема типологии единиц языка национальной культуры [11; 12]. Ещё в работах Анны Вежбицкой отчётливо выражена мысль о единицах языка как инструментах культурного освоения действительности этносом, аккумуляции и межпоколенной трансляции культурно-значимого опыта [4]. Естественным образом возникает вопрос о непосредственно языковых механизмах, которыми располагает указанный «инструментарий». Речь идёт о том, какие единицы, модели и категории языковой системы, какие особенности их речевой реализации тем или иным

образом становятся репрезентантами культурно-значимой информации. В своё время В. Н. Телия пронизательно указывала на то, что большинство языковых значений так или иначе соотносены с тем или иным культурным кодом, который как-то «вычитывается» в словах и выражениях естественного языка в речевой практике этноса [14, с. 219 и далее].

В научной литературе исследовались многие из подобных единиц, но до сих пор их список остаётся открытым. Как нам представляется, назрела проблема их систематизации и упорядочения. С этой целью нами был предложен базовый критерий разграничения единиц «языка культуры» по признаку **эксплицитности / имплицитности** способов выражения культурно-значимой информации, что вполне согласуется с идеей В. Н. Телия о том, что в одних единицах культурно-значимая информация репрезентируется на денотативном уровне семантики, а в других — на коннотативном уровне, на основе рефлексивного — бессознательного или осознанного — соотношения их значения в конкретной речевой ситуации с известными говорящему культурными установками [14, с. 235].

Исходя из этого критерия, одни единицы «языка культуры» из числа обсуждаемых в научной литературе следует относить к классу репрезентантов культурно-значимой информации **эксплицитным** способом: культурные семы и культурные концепты [13, с. 14–15], культурные образы и символы [9], идеологемы, мифологемы, лингвокультуремы и другие эмические единицы. Другие же единицы являются выразителями культурно-значимой информации **имплицитным** способом: к такому можно условно отнести культурные пресуппозиции [5; 14 и др.], культурные инференции, культурные коннотации [14], культурные ассоциации, культурные установки [14], культурные скрипты [4], культурные доминанты [7], культурные стереотипы [8, с. 178 и далее], культурный фон [9; 14] и пр.

Нас, в целях предпринятого исследования, интересуют прежде всего единицы «языка культуры» второго типа. Разного рода неявные, скрытые, имплицитные смыслы, имеющие, предположительно, культурную значимость, могут быть выявлены не только для таких традиционных объектов лингвокультурологического анализа, как ключевые лексемы и фразеологические единицы, но и для единиц других уровней языковой системы, входящих в сферу, так сказать, «языковой облигаторности». К такому единицам можно отнести словообразовательные модели, морфологические категории, типовые синтаксические конструкции и пр. Мы постулируем наличие в семантике слов, словообразовательных моделей, грамматических категорий и синтаксических конструкций особого имплицитного компонента, отражающего национально-специфичные нормы, идеалы и ценности, установки и стереотипы носителей русского языка.

Теоретическим основанием для подобного подхода, устанавливающего важность выявления именно имплицитной культурно-значимой информации, являются некоторые идеи, изложенные в монографии «Ключевые идеи русской языковой картины мира» (2005): в частности, это положение о том, что культурно-обусловленные смыслы, ключевые идеи и представления языковой картины мира этноса должны входить в значения слов и выражений в неявном виде, в их пресуппозитивную, коннотативную или импликационную часть, потому что только так носитель языка может оперировать ими, принимая их на веру, не рефлектируя и не задумываясь: «Иначе говоря, пользуясь словами, содержащими неявные смыслы, человек, сам того не замечая, принимает и заключённый в них взгляд на мир. Напротив того, смысловые компоненты, которые входят в значение слов и выражений в форме непосредственных утверждений, могут быть предметом спора между разными носителями языка и тем самым не входят в общий фонд представлений, формирующий языковую картину мира» [6, с. 9].

Поэтому важно не то, что утверждают носители языка, а то, что они считают само собою разумеющимся, не видя необходимости специально останавливаться на этом внимание. Здесь уместно привести и примечательную реплику Н. Д. Арутюновой о рекомендации аналитической философии искать истины в пресуппозициях языка, а не в эксплицитных утверждениях [2, с. 307].

Мы условно выделяем **три класса** таких единиц, в зависимости от характера имплицитной информации:

(1) типы культурно-значимой информации, имплицитной областью знания о мире и системе ценностей, того, что обычно именуется концептуальной системой, концептосферой, ментальностью этноса, например, культурные пресуппозиции, культурные инференции, культурные доминанты, культурные коннотации и пр.;

(2) типы культурно-значимой информации, имплицитной областью речевого взаимодействия, модели коммуникации, мотивационно-прагматическую сферу этноса, того, что обычно именуется этнической психологией, национальным характером и под., например, культурные импликатуры дискурса, культурные установки, культурные скрипты, культурные стереотипы и пр.;

(3) типы имплицитной культурно-значимой информации не дифференцированного, комплексного и синкретичного характера, ассоциативной, «фоновой» области «языка культуры» — это культурные ассоциации и так называемый «культурный фон».

Именно проблема выявления и квалификации такого предельно диффузного и недифференцированного репрезентанта имплицитной культурно-значимой информации, как «**культурный**

фон», и является предметом рассмотрения в данной статье. Материалом для анализа выступают некоторые примечательные явления русского языка на словообразовательном и на грамматическом уровне языковой системы.

Выявление указанной имплицитной культурно-значимой информации предполагается осуществлять посредством инструментария логического анализа естественного языка. В частности, указанные неявные, скрытые, имплицитные смыслы могут быть обнаружены с помощью анализа синтагматики (так называемых репрезентативных контекстов), парадигматики (неузуальных квазисинонимических, квазиантонимических, гиперо-гипонимических, партитивных и иных отношений), деривационного потенциала, прагматических условий реализации и пр.

Итак, в современной литературе по лингвокультурологии часто упоминается один интересный вид имплицитной культурно-значимой информации — так называемый «культурный фон». По всей видимости, имеется в виду некое синкретичное, нерелефированное и неverified содержание ассоциативной природы, некая смысловая тональность или аура высказываний, либо даже целых фрагментов дискурса, присутствие которых неявным образом ощущается в коммуникативной среде этноса.

В отличие от указанных выше типов культурно-значимой информации, которые всё-таки имеют определённые модели реализации или правила вычисления, культурный фон — это то, о чём говорящие, скорее всего, даже и не подозревают. Это та информация, которая стоит за языковыми привычками коллектива говорящих на языке, которая даже, возможно, «зашифрована» и реконструируется только специальными методами анализа, по косвенным признакам. В этой связи правомерен вопрос о том, можно ли вообще как-то формализовать это понятие?

Очень перспективным в этом плане выглядит определение «культурного фона», данное В. Н. Телия: «...культурный фон — не входящие в собственно значение культурно маркированные ассоциации, проявляющиеся в дискурсе» [13, с. 14]. Безусловно, носителем подобной ассоциативной информации выступает внутренняя форма слова или фразеологизма, которые, однако, в соответствии с законом «постоянной технизации языковой семантики» [1], в рамках обыденной коммуникации не осознаются говорящими, но при определённых условиях могут быть актуализованы в дискурсе (в поэзии, в риторической коммуникации, в фонде устойчивых выражений и пр.).

Как нам представляется, можно постулировать ещё одну сферу, где имеется присутствие «культурного фона» — это сфера «языковой облигаторности», т. е. регулярные модели словообразования или грамматические модели и конструкции, в которых можно видеть рефлексы культурно-значимых представлений, установок или ценностей. В этих случаях присутствие «культурного фона» можно установить посредством комплексного внутриязыкового или межъязыкового сопоставления верифицируемых явлений с явлениями подобного типа, у которых искомым культурных «фоновых» ассоциаций не фиксируется.

Так, в русском языке имеется любопытная словообразовательная модель префиксально-суффиксального образования прилагательных от существительных ментальной, эмоциональной, этической или ценностной семантики: *безумный, бездушный, бесхарактерный, бессердечный, бессовестный* и пр., словообразовательное значение которой отличается от слов, образованных по этой же модели от существительных «недуховной» природы: *безрукый, безногий, безносый* и пр.

Так, прилагательные типа *бездушный, бесхарактерный* и др. означают не отсутствие души, характера и др. вообще, а отсутствие «хорошей», «правильной» души, характера, т. е. плохое качество души, характера и др., в рамках системы ценностей этноса. Аналогично *безумный* — обозначает не 'отсутствие ума', а отсутствие 'правильного', «нормального» ума. Это же семантическое свойство демонстрируют идиоматичные выражения типа: *У него есть характер; У него есть душа; У него есть ум*, — которые указывают не на наличие характера, души или ума вообще, а на их высокое качество.

Как нам представляется, в этом можно видеть приметы именно «культурного фона», стоящего за духовными абстрактными понятиями в русской языковой картине мира и отражающего специфическую черту устройства мира ценностей этноса, а именно восприятие нормы не как среднего показателя на шкале ценностей, а как положительного полюса на шкале ценностей. Иными словами, норма — это умный, а не «средний член» между умным и глупым. Следует различать это представление о норме в мире ценностей от представления о норме для параметрических явлений и признаков физического мира (находящейся вне зоны действия ценностей), где она как раз и составляет невербализуемый «средний член»: *высокий* — 'тот, кто выше условной нормы', *низкий* — 'тот, кто ниже условной нормы'. Поэтому мы можем говорить о *норме₁* (алетической) и *норме₂* (деонтической): о разграничении алетического и деонтического [см., напр.: 3, с. 461–477].

Наличие данного «культурного фона» верифицируется в рамках внутриязыкового сопоставления указанных производных прилагательных с прилагательными, образованными по этой же модели на базе существительных, обозначающих «физические» объекты, сущности или явления, словообразовательная семантика которых как раз включает представление об отсутствии

объекта, названного исходным существительным: *безногий* — 'без ног или без ноги', *безносый* 'без носа' и пр. Аналогичным образом ведут себя все номинации, претендующие на выражение каких-либо культурных значимостей: *безграмотный* — это не имеющий «правильной», «высокой» грамотности (в отличие от *неграмотный* — не имеющий грамотности вообще), тогда как *беспаспортный* — реально 'не имеющий паспорта'.

Наличие культурных «фоновых» ассоциаций подобного типа можно видеть также в своего рода асимметрии слов *качество* и *количество*: слово *качество* по умолчанию на самом деле обычно значит что-то вроде 'хорошее качество' (ср. *знак качества*, *качественный* = *хороший*), тогда как *количество* таким свойством не обладает, так как нерелевантно по отношению к миру ценностей.

Кроме того, присутствие некоего «культурного фона» можно ощущать за использованием в дискурсивной практике определённых грамматических моделей, например, безличных предложений с предикативом-сказуемым и дативом (типа *Мне жарко*). Так, в русской языковой картине мира существует исходная модель представления любого физического, внутреннего или модального состояния субъекта, как если бы он был пассивным объектом данного состояния (экспериенцером). При этом по одной и той же схеме представлены и физическое состояние: *Ему холодно*, и внутреннее состояние: *Ему грустно*, и модальное состояние: *Ему нужно*. Иными словами, русский язык акцентирует глубинную общность всех типов того, что может случиться с человеком, на базе общего признака неконтролируемости субъектом любых своих состояний. Это единство и выступает как определённый «культурный фон», стоящий за этими моделями.

Кстати, наличие данного «культурного фона» можно верифицировать путём межъязыкового сопоставления. Так, например, в английском языке для подобных случаев обязательно выбирается активная конструкция, причём **разного грамматического характера**: *he feels cold* ('он испытывает холод'), или *he is sad* (выбрано предикативное прилагательное 'он грустен'), или *he need*, где вообще используется переходный глагол, предполагающий активное действие над объектом. Следовательно, данный культурный фон в английском языке не представлен.

Вместо заключения хочется отметить, что явления, связанные с имплицитной культурно-значимой информацией «фонового» типа, видимо, представлены в национальных языках достаточно широко: просто имеются определённые методологические трудности в их выявлении и квалификации. Мы надеемся, что предлагаемый нами путь «исчисления» данных «фоновых» явлений позволит определённым образом формализовать это трудноопределимое понятие и наметить чёткие перспективы для дальнейших исследований в этой области.

Л и т е р а т у р а

1. Абаев В. И. Язык как идеология и язык как техника [Текст] / В. И. Абаев // Язык и мышление. — Л.: Изд-во АН СССР, 1934. — Т. II. — С. 33–54.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы [Текст] / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1976. — 383 с.
3. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) [Текст] / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв. — М.: Языки русской культуры, 1997. — 576 с.
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание: пер. с англ. [Текст] / А. Вежицкая; [отв. ред. М. А. Кронгауз]; вступ. ст. Е. В. Падучевой. — М.: Русские словари, 1997. — 416 с.
5. Волобуева Е. П. Функционирование культурно-пресуппозиционального компонента в американском рекламном дискурсе [Текст] / Е. П. Волобуева // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2007. — Т. 10. — С. 141–152.
6. Зализняк А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб. ст. [Текст] / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелёв. — М.: Языки славянской культуры, 2005. — 544 с.
7. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В. И. Карасик // Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. — С. 166–205.
8. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций [Текст]. — М.: Гнозис, 2002. — 284 с.
9. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие [Текст]. — М.: Наследие, 1997. — 207 с.
10. Падучева Е. В. Семантика, прагматика, референция [Текст] / Е. В. Падучева // Падучева Е. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. — М.: Языки русской культуры, 1996. — С. 221–257.
11. Радбиль Т. Б. «Язык ценностей» в современной русской речи и пути его исчисления [Текст] / Т. Б. Радбиль // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2011. — № 6 (2). — С. 569–573.
12. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета: учеб. пособие [Текст] / Т. Б. Радбиль. — 3-е изд. — М.: Флинта; Наука, 2013. — 328 с.
13. Телия В. Н. Номинативный состав языка как объект лингвокультурологии [Текст] / В. Н. Телия // Национально-культурный компонент в тексте и в языке: тезисы докладов Международной научной конференции: в 2 ч. — Минск: Універсітэцкае, 1994. — Ч. I. — С. 14–15.

14. Телія В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телія. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
15. Шеина И. М. Межкультурная коммуникация как проявление лингвистического и культурного опыта : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.20 / И. М. Шеина. — М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009. — 53 с.

References

1. Abaev, V. I. (1934), «Language as Ideology and Language as Technique», *Language and Thinking* [«Язык как идеология и язык как техника», *Jazyk i myshlenie*], Izdatelstvo AN SSSR, Leningrad, Vol. 2, pp. 33–54.
2. Arutjunova, N. D. (1976), *A Sentence and Its Sense : Logical-semantic Problems* [Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы], Nauka, Moscow, 383 p.
3. Bulygina, T. V., Shmelev, A. D. (1997), *Language Conceptualization of the World (on the material of Russian grammar)* [Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)], Языки русской культуры, Moscow, 576 p.
4. Vezhbickaja, A. (1997), *Language. Culture. Cognition. Trans. from Eng. Ed. M. A. Krongauz. Pro-lusion E. V. Paducheva* [Язык. Культура. Познание. Пер. с англ. Отв. ред. М. А. Кронгауз; вступ. ст. Е. В. Падучева], Russkie slovari, Moscow, 416 p.
5. Volobueva, E. P. (2007), «Functioning of Cultural-Presuppositive Component in American Advertising Discourse», *Journal of Sociology and Social Anthropology* [«Функционирование культурно-предуппозитивного компонента в американском рекламном дискурсе», *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii*], No. 10, pp. 141–152.
6. Zalijnjak, A. A., Levontina, I. B., Shmelev, A. D. (2005), *Key Ideas of the Russian Language Picture of the World : Collected Articles* [Ключевые идеи русской языковой картины мира : сб. ст.], Языки славянской культуры, Moscow, 544 p.
7. Karasik, V. I. (2002), *Language circle : Person, Concepts, Discourse* [Языковой круг : личность, концепты, дискурс], Peremena, Volgograd, 477 p.
8. Krasnyh, V. V. (2002), *Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology : Lection course* [Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : Курс лекций], Gnozis, Moscow, 284 p.
9. Maslova, V. A. (1997), *The Introduction in Linguoculturology : The Textbook* [Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие], Nasledie, 207 p.
10. Paducheva, E. V. (1996), *Semantic studies : Semantics of Tense and Aspect in Russian. Semantics of Narrative* [Семантические исследования : Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива], Языки русской культуры, Moscow, 464 p.
11. Radbil', T. B. (2011), ««Language of Values» in the Modern Russian Speech and the Ways of Its Computation», *Bulletin of N. I. Lobachevski State University of Nizhni Novgorod* [«Язык ценностей» в современной русской речи и пути его исчисления], *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, No. 6 (2), pp. 569–573.
12. Radbil', T. B. (2013), *The Foundations of Study in Language Mentality : The Textbook. 3rd ed.* [Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие. 3-е изд.], Flinta & Nauka, Moscow, 328 p.
13. Telija, V. N. (1994), «The Language Phraseological Compound as the Object of Linguoculturology», *National-Cultural Component in Text and in Language: Theses of the Conference : In 2 parts* [«Номинативный состав языка как объект лингвокультурологии», *Nacional'no-kul'turnyj komponent v tekste i v jazyke : tezisy dokladov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii : v 2-h ch.*], Universiteckae, Minsk. Part I, pp. 14–15.
14. Telija, V. N. (1996), *The Russian Phraseology: Semantic, Pragmatic and Linguoculturological aspects* [Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты], Школа «Языки русской культуры», Moscow, 288 p.
15. Sheina, I. M. (2009), *Cross-cultural Communication as Manifestation of Linguistic and Cultural Experience* [Межкультурная коммуникация как проявление лингвистического и культурного опыта : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.20], МГУ им. М. В. Ломоносова, Moscow, 53 p.

РАДБИЛЬ Тимур Беньюминович,

доктор филологічних наук, професор, професор кафедри сучасної російської мови та загального мовознавства Національного дослідного Нижегородського державного університету імені М. І. Лобачевського; пр. Гагаріна, 23, м. Нижній Новгород, 603950, Росія; тел. : +7 (831) 4329051; e-mail: timur@radbil.ru; ID ORCID: 0000-0002-7516-6705

ПИТАННЯ ПРО «КУЛЬТУРНИЙ ФОН» ДЕЯКИХ МОДЕЛЕЙ І КАТЕГОРІЙ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Мета статті — розкрити механізми мовної репрезентації «культурного фону» як елемента «мови культури» етносу. **Об'єкт** аналізу — імпліцитна культурно-значуща інформація в одиницях, моделях і категоріях системи національної мови. **Предмет** дослідження — деякі словотвірні моделі та граматичні конструкції сучасної російської мови. У статті постульовано наявність у семантиці слів, словотвірних моделей, граматичних категорій і синтаксичних конструкцій особливого імпліцитного компонента, що відображає національно-специфічні норми, ідеали й цінності, установки і стереотипи носіїв російської мови. До таких можна умовно віднести культурні пресуппозиції — різновид прагматичних пресуппозицій (О. В. Падучева), культурні інференції, культурні конотації (В. М. Телія), а також, можливо, і деякі інші

види імпліцитної інформації: модальні рамки, «життєві установки» (О. Д. Шмельов) та ін., що містять культурно-значущу інформацію. «Культурний фон» у ряду зазначених одиниць є одиницею імпліцитної культурно-значущої інформації недиференційованого, комплексного і синкретичного характеру, асоціативної, «фонові» області «мови культури». **Результати** дослідження: для словотвірної моделі префіксально-суфіксального творення прикметників від іменників ментальної, емоційної, етичної або ціннісної семантики (за типом *безумный* ← *ум*) виявлено наявність «фонового» культурно-значущого уявлення про норму як про позитивний полюс ціннісної шкали; для граматичної безособово-предикативної конструкції типу *Мне холодно / стыдно / нужно* виявлено «фонову» культурно-значущу ідею неконтрольованості суб'єктом фізичного, емоційного або модального стану. **Практичне застосування** результатів дослідження полягає в удосконаленні різних аспектів викладання російської мови як іноземної, а також у збагаченні методології та методики лінгвокультурологічних досліджень.

Ключові слова: «культурний фон», імпліцитна культурно-значуща інформація в мові, лінгвокультурологія, національно-культурна специфіка російської мови.

Timur B. RADBIL,

Grand PhD. in Philological Sciences, Professor, Professor of Department of Modern Russian Language and General Linguistics of National Research Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod; Gagarin Av., 23, Nizhni Novgorod, 603950, Russia; tel.: +7(831)4329051; e-mail: timur@radbil.ru ; ID ORCID: 0000-0002-7516-6705

ISSUE OF «CULTURE BACKGROUND» OF SOME MODELS AND CATEGORIES IN RUSSIAN

Summary. The *purpose* of the article is to reveal mechanisms of language representation of «culture background» as element of «culture language» of ethnos. The *subject* of this study is implicit culturally significant information in units, models and categories of national language system. **The objective** of this study is some word-formative models and grammatical constructions in modern Russian. We postulate presence of particular implicit components in meanings of words, word-formative models, grammatical categories and syntactic constructions which represents national-specific norms, ideals and values, sets and stereotypes of native speakers. Such types of nationally conditioned implicit cultural information as cultural presuppositions and cultural inferences, cultural connotations and cultural sets as well as so-called «cultural background» are considered in the work. Among all of them, «cultural background» is the most non-differentiated, complex and syncretic unit of implicit culturally significant information, of associative, «background» sphere of «culture language». The *finding* of research is the following: for prefix-suffix word-formative model of adjectives from nouns with emotional, moral or axiological semantics (*bez-um-n-yi* ← *um*) presence of «background» notion of norm as positive pole on axiological scale is detected; for grammatical impersonal-predicative construction *Мне холодно / стыдно / нужно* «background» implicit culturally significant idea of non-controlling of any proper physical, psychic or modal states is investigated. The *practical value* of the research is to use the results of it to optimize various aspects of teaching Russian as foreign language, as well as to improve theory and methodology of linguoculturological research.

Key words: «culture background», implicit culturally significant information in language, linguoculturology, national-cultural specificity of Russian.

Статтю отримано 20.02.2016 р.

УДК 811.161.1'373.422'42:241.4/.5

САЙГИН Вадим Викторович,

кандидат филологических наук, проректор по экономическому и инновационному развитию, первый проректор Национального исследовательского Нижегородского государственного университета имени Н. И. Лобачевского; пр. Гагарина, 23, г. Нижний Новгород, 603950, Россия; тел.: +7(831)4623005; e-mail: secretar@ahch.unn.ru; ORCID ID: 0000-0003-0542-1106

АНТИНОМИЯ «ГРЕХ»—«ДОБРОДЕТЕЛЬ» В КОНЦЕПТУАЛЬНОМ ПОЛЕ «ГРЕХ» РУССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ

Аннотация. *Цель* статьи — дать комплексное лингвокультурологическое описание языкового воплощения антиномии «грех»—«добродетель» в современном русском языке. *Объект* анализа — концептуальное поле «грех» в русской национальной концептосфере. *Предмет* исследования — концептуальная связка «грех»—«добродетель» и её языковая объективация в русском языке. *Материал исследования* — Национальный корпус русского языка. В *результате* проведённой работы рассмотрены особенности концептуального содержания устойчивой квазиантонимической концептуальной связки «грех» — «добродетель» в

концептосфере русской традиционной культуры и её языковой экспликации в речевой практике носителей современного русского языка. Указанная концептуальная связка анализируется в аспекте десакрализации концептуального поля «грех» на фоне активизации религиозной составляющей его концептуального содержания. В противоположность «греху», с «добродетелью» связаны такие когнитивные признаки, как *высокая нравственность; моральная чистота; нравственный образ жизни, поведение человека, основанное на стремлении его к добру* и пр. **Выводы:** квазиантонимическая концептуальная связка «грех»–«добродетель» выступает в национальной концептосфере как устойчивая когнитивная модель, воспроизводимая в текстах культуры и в речевой практике носителей русского языка. Она является значимой как в религиозном, так и в светском пласте русской национальной культуры. **Практическое применение** результатов исследования связано с возможностью их использования в практике преподавания русского языка как иностранного, а также с совершенствованием методологии и методики полевого анализа концептов русской национальной культуры.

Ключевые слова: концептуальное поле «грех» в русском языке, антонимия «грех»–«добродетель», лингвокультурологический анализ концептов, национально-культурная обусловленность ключевых концептов русской культуры, концептуальная связка.

В наших предыдущих исследованиях, посвящённых комплексному описанию содержательной и структурной организации концептуального поля «грех» в русской культуре и его языковому воплощению в современной русской речи, были проанализированы когнитивные признаки и языковое воплощение концепта «грех» как стержневого компонента одноименного концептуального поля [9], концепта «покаяние / раскаяние» [11] и концепта «добродетель» [13]. На следующем этапе исследования решался вопрос о наличии разного типа смысловых отношений (сближения, пересечения, включения, импликации, каузации и пр.), которые формируют концептуальные связки между базовым концептом «грех» и рядоположенными концептами как основу структуры концептуального поля «грех» в русской национальной культуре. В частности, была проанализирована концептуальная связка «грех»–«покаяние / раскаяние» [12].

Предметом рассмотрения в настоящей статье является ещё одна значимая для русской культуры концептуальная связка оппозитивного «квазиантонимического» типа «грех»–«добродетель», компоненты которой обнаруживают отношения взаимной обусловленности.

Исследование проведено на основе методики концептуального анализа, разработанной на кафедре преподавания русского языка в других языковых средах филологического факультета ННГУ им. Н. И. Лобачевского [8]. Теоретической основой исследования является идея принципиального различия экстралингвистического содержания анализируемой понятийной категории (понятий «грех» и «добродетель») в культуре и смыслового наполнения соответствующего концепта по данным языка [4; 5; 6]. Материалом для анализа особенностей языковой экспликации концептуальной связки «грех»–«добродетель» являются данные Национального корпуса русского языка.

Научное понятие «концептуальной связки» не является общепринятым в теории и практике современных концептологических исследований. Моделирование структуры концептуального поля предполагает выявление значимых связей и отношений между базовым концептом и другими рядоположенными концептами. Понятия «**концептуальная связка**» [7], или «**концептосочетание**» [2], или «**концептуальное сращение**» [1, с. 113] обычно принято использовать для описания структурных связей и отношений между концептами. Эти термины «позволяют смоделировать область смыслового пересечения двух или нескольких (необязательно тематически родственных) концептов» [1, с. 113]. При этом сопоставимые по смыслу концепты не обязательно связаны синонимическими или квазисинонимическими отношениями: возможно также наличие антонимических, гиперо-гипонимических, паритивных, импlicative отношений, образно-ассоциативных связей. Т. В. Евсюкова и Е. Ю. Бутенко говорят в этом смысле об «онтологически близких концептах»: мы можем «при наложении их смысловых пространств выявить «смысловый остаток», наглядно демонстрирующий культурное своеобразие и различие этих концептов» [1, с. 113]. В данной работе используется термин «концептуальная связка».

В методологическом плане важно также подчеркнуть, что современный этап развития русского национального сознания характеризуется отчётливой **десакрализацией** как концептуального поля «грех» в целом, так и структурирующих его концептов: «грех», «покаяние», «добродетель», «порок» и пр. [3; 10]. Тем не менее, следует отметить и определённую активизацию религиозной составляющей концептуального содержания данного концептуального поля и его строевых элементов, связанную с очевидным возрастанием роли православного мировоззрения и возрождением христианской обрядности в современной России. Противостояние этих тенденций формирует исключительное своеобразие рецепции концептуального поля «грех» в современном русском национальном сознании.

Указанное своеобразие находит своё воплощение и в оппозиции концептов «грех»–«добродетель», образующих уникальную концептуальную связку. Итак, в качестве альтернативы греху в русской национальной концептосфере мыслится «добродетель». Как и понятие «грех», понятие «добродетель» демонстрирует сосуществование в своём концептуальном содержании религиозного и светского смысловых пластов. Однако внерелигиозный пласт явно преобладает,

что показывают данные Национального корпуса русского языка. Добродетели могут иметь, к примеру, нефтяные компании: *Российские частные нефтяные компании прославляют свои добродетели и продвинутый менеджмент, но «горячей нефтью», когда 30 долларов за баррель, не брезгают*. Широко представлены контексты, раскрывающие добродетели предпринимателей, мира капитала: *Но динамические, «волевые» добродетели предпринимательского духа сами по себе ещё не создают капитализма*. Это доказывает, что в современном мире в понимании добродетели наметился явный крен в сторону прагматизма, утилитаризма, потребительства, что размывает первоначально высокое, христианское содержание концепта.

Ещё одной стороной десакрализации концепта *добродетель* является изменение его исконной положительной оценочности в сторону иронического снижения, ёрничества, в духе разившегося в современном обществе представления о нравственном релятивизме. Это такие контексты, как *(фальшивая) мнимая добродетель, сомнительная добродетель*, а также возникновение слова *добродетель* в контекстах, которые в норме присущи его антониму — пороку. Например, примечательно название темы одного форума в Интернете: *Добродетель — это порок*. Таким образом, порок и добродетель в современном мире, оказывается, часто не различаются и даже меняются местами.

Аналогичным образом уравниваются в правах и просто отождествляются грех и добродетель: *То, что отличает арийское представление, это — возвышенный взгляд на активность греха, как на прометеевскую добродетель по существу», — говорит Ницше; Их преемникам, чтобы выделиться из рокового противоречия, оставалось объявить грехи добродетелью*.

Для описания характера концептуальных связей в оппозиции «грех»–«добродетель» необходимо сопоставить смысловой объём данных концептов, который был выявлен в наших предыдущих работах.

На предварительном эмпирическом уровне анализа можно считать, что «добродетель» есть один из желаемых результатов избавления от греха, хотя данная смысловая связь не столь очевидна, как связь, например, концептов «грех» и «покаяние» [12]. Дело в том, что понятие «добродетель», как было нами показано в работе [13], всё же тяготеет в большей мере к области светской нравственности, а не к правилам духовной жизни в соответствии с заповедями Бога. Однако мы всё же можем наметить определённые концептуальные сближения, пересечения, вхождения применительно к указанным концептам «грех» и «добродетель».

Выявленные ранее когнитивные признаки концептов «грех» и «добродетель» обнаруживают в целом семантически соотносимые области концептуального содержания «греха» и «добродетели», что для наглядности продемонстрируем в Таблице 1 (выделены соотносимые семантические зоны двух концептов).

Таблица 1

Сопоставление смыслового объёма концептов «грех» и «добродетель»

«грех»	«добродетель»
1. Нарушение действием, словом или мыслью воли Бога (поступок, противный закону Божию)	1. Положительное нравственное качество человека
2. Нарушение религиозных предписаний, правил	2. Высокая нравственность
3. Состояние (чувство, ощущение) вины перед Богом	3. Моральная чистота
4. Нарушение предписаний, правил нравственности	4. Нравственный образ жизни, поведение человека, основанное на стремлении его к добру
5. Проступок, преступление	5. Добро
6. Ошибка	6. Носитель высоких нравственных качеств
7. Состояние (чувство, ощущение) вины	7. Благодеяние, оказываемое кем-либо, доброе дело
8. Порок, недостаток	
9. Беда, несчастье	
10. Состояние греховности = ощущение неправильности, предосудительности (своих действий)	
11. Распутство	
12. Человеческая слабость	
13. Недостаток, изъян в состоянии вещи, в работе механизма, устройства	
14. Что-то плохое, неправильное	
15. Обман	
16. Раздражение, досада	
17. Грусть, печаль	
18. Воровство	
19. Умствование	
20. Бедность / богатство	
21. О ком-то некрасивом, физически непривлекательном	

В силу того, что все выявленные когнитивные признаки концепта «добродетель» явным образом не отражают религиозно-православный пласт его концептуального содержания, хотя в имплицитном виде, разумеется, это смысловое соотношение имеется, в данном разделе мы приняли решение не разделять религиозный и внерелигиозный пласты концептуального содержания «грех» при выявлении наличия концептуальной связанности между отдельными когнитивными признаками данного концепта и концепта «добродетель». Речь, понятно, идёт о противопоставлении «грех» («минус-грех», т. е. отсутствие греха) и «добродетели».

В целом для концептуального содержания «греха» и «добродетели» (далее обозначены литерами «- Г» и «Д») концептуальную связанность по линии противопоставленности (отмечено знаком ↔) обнаруживают следующие когнитивные признаки:

- (- Г) Состояние (чувство, ощущение) вины перед Богом + (- Г) Состояние греховности = ощущение неправильности, предосудительности (своих действий) + (- Г) Состояние (чувство, ощущение) вины ↔ (Д) Высокая нравственность + (Д) Носитель высоких нравственных качеств + (Д) Моральная чистота;

- (- Г) Нарушение действием, словом или мыслью воли Бога (поступок, противный закону Божию) + (Д) Положительное нравственное качество человека;

- (- Г) Нарушение религиозных предписаний, правил + (- Г) Нарушение предписаний, правил нравственности ↔ (Д) Нравственный образ жизни, поведение человека, основанное на стремлении его к добру;

- (- Г) Порок, недостаток + (- Г) Проступок, преступление + (- Г) Ошибка ↔ (Д) Добро + (Д) Благодеяние, оказываемое кем-либо, доброе дело.

Таким образом, мы можем выделить четыре линии, четыре плана концептуальной противопоставленности «греха» и «добродетели»:

1) добродетель как какое-либо отдельное положительное нравственное качество человека связано с отсутствием греха как человеческого поступка, противного Закону Божию, или любого нарушения действием, словом или мыслью воли Бога;

2) добродетель как наличие у человека в целом высокого уровня нравственности соотносится с отсутствием состояния (чувства, ощущения) вины перед Богом или греховности в религиозном смысле и отсутствием вины в широком нравственном смысле;

3) добродетель как образ жизни по правилам нравственности, естественно, связана с отсутствием нарушений как религиозных правил и предписаний, так и правил бытовой нравственности;

4) добродетель в буквальном смысле как «делание» добрых дел связана с отсутствием «дел недобрых», т. е. безнравственных поступков и действий, проступков и преступлений, ошибочных действий и пр.

Нетрудно заметить, что соотнесение положительного содержания через «отсутствие» негативного содержания не может реализовать сильной и необходимой связанности понятий. Напрямую концептуальная связь между «грехом» и «добродетелью», минуя такой важный компонент, как «покаяние» [11; 12], является ослабленной, факультативной.

Однако в национальной концептосфере всё же существуют востребованные устойчивые модели употребления и воспроизводимости данной концептуальной связки «грех»-«добродетель», о чём свидетельствуют следующие языковые данные Национального корпуса русского языка — представлены разные типы отношений:

А) конъюнкция:

Разнести, развести по разные стороны грехи и добродетели, предательство и верность, трусость и отвагу, бездарность и Господне дарование, границей положить национальное различие или вот классовое, как кладут большевики [Сергей Самсонов. Одиннадцать (2010)];

«Облако Возмездия» — это не о грехе и добродетели [Александр Пятигорский. Вспомнишь странного человека (1997)];

Подобно природным стихиям, не знающим греха и добродетели, Шива-Шакти представляются богами внеэтическими [Борис Малышев. Индуизм (2001)];

Непримиримость к несправедливости, тунеядству, нечестности, карьеризму, стяжательству; Иерархия (первых четырех) потребностей по А. Маслоу Система греха и добродетели [Н. Л. Захаров. Система регуляторов социального действия российских государственных служащих (теоретико-социологический анализ) (2002)];

Соответственно, этический строй предполагает оценку целей и норм культуры, классифицируя их как «грехи» и «добродетели» [Н. Л. Захаров. Система регуляторов социального действия российских государственных служащих (теоретико-социологический анализ) (2002)];

Б) дизъюнкция:

«Я понял, что когда любишь, то в своих рассуждениях об этой любви нужно исходить от высшего, от более важного, чем счастье или несчастье, грех или добродетель в их ходячем смысле, или не нужно рассуждать вовсе», — прочитала Аля на последней странице — уже после того как Алёхин простился с Анной Алексеевной и со жгучей болью в сердце понял,

как ненужно, мелко и как обманчиво было все, что мешало им любить... [Анна Берсенева. Полёт над разлукой (2003–2005)];

В) антитеза:

Этот аргумент популярен среди нелицемерных лгунов, не считающих ложь **грехом** (который имеет **антитезу «добродетель»**) [Химера по имени Правда (2002) // «Другой», 2002.11.15];

Говорит, не только не **грех**, а **добродетель** [Анатолий Найман. Жизнь и смерть поэта Шварца // «Октябрь», 2001];

Будто кто не знает, где **грех**, а где **добродетель**... [Владимир Крупин. Как только, так сразу (1992)];

Жало, интимное общение с сатаной, сладкие слова и соблазнённые за оградой рая — всё это более похоже на **грех**, чем на **добродетель** [И. Г. Эренбург. Портреты современных поэтов (1922)];

Г) импликация:

«Все концы со всеми концами сходятся», — и пресловутое карамазовское «всё позволено», т. е. **нет греха, не надо добродетели** «могу всё, что хочу» — есть только естественное и притом реальное заключение диалектики, есть вовсе не вывод Ивана Карамазова о мире и жизни, а вывод самого скорбного Фёд. Мих-ча о мире и жизни, но лишь угеромо сказанный, а не счастливо сказанный [В. В. Розанов. На лекции о Достоевском (1909)].

Проведённое исследование подтверждает, что избранный нами подход к последовательному «попарному» анализу элементарных концептуальных связок («грех»–«покаяние», «грех»–«добродетель», «грех»–«искупление» и под.) обеспечивает возможность наиболее полного и адекватного моделирования концептуального поля «грех» в пространстве русской культуры и его языкового воплощения в русском языке.

Литература

1. Евсюкова Т. В. Лингвокультурология : учебник / Т. В. Евсюкова, Е. Ю. Бутенко. — М. : Флинта; Наука, 2014. — 478 с.
2. Крючкова Н. В. Лингвокультурное варьирование концептов / Н. В. Крючкова. — Саратов : СГУ, 2005. — 165 с.
3. Панова Л. Г. Грех как религиозный концепт (на примере русского слова «грех» и итальянского «рессато») / Л. Г. Панова // Логический анализ языка : Языки этики / отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко, Н. К. Рябцева. — М. : Языки русской культуры, 2000. — С. 167–177.
4. Радбиль Т. Б. Прагматические аномалии в среде языковых аномалий русской речи / Т. Б. Радбиль // Русский язык в научном освещении. — 2006. — № 12 (2). — С. 56–79.
5. Радбиль Т. Б. Языковая аномалия как норма художественного дискурса / Т. Б. Радбиль // Филологические науки. — 2006. — № 6. — С. 50–59.
6. Радбиль Т. Б. Аномалии в сфере языковой концептуализации мира / Т. Б. Радбиль // Русский язык в научном освещении. — 2007. — № 1 (13). — С. 239–265.
7. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие. — 3-е изд. / Т. Б. Радбиль. — М. : Флинта; Наука, 2013. — 328 с.
8. Ручина Л. И. Словарь комбинированного типа как способ лексикографического описания концептосферы русской народной сказки / Л. И. Ручина, Т. М. Горшкова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2011. — № 6–2. — С. 130–135.
9. Сайгин В. В. Смысловое наполнение и семантическая структура концепта «грех» в современном русском языке (по данным толковых и этимологических словарей) / В. В. Сайгин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2013. — № 3. Ч. 1. — С. 421–426.
10. Сайгин В. В. Десакрализация концепта «грех» в национальном сознании (по данным современного русского языка) / В. В. Сайгин // Мова : наук.-теор. часопис з мовознавства / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса : Астропринт, 2014. — № 21. — С. 89–93.
11. Сайгин В. В. Когнитивные признаки концепта «покаяние» и его языковая объективация в современном русском языке / В. В. Сайгин // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2015. — № 4. — С. 248–253.
12. Сайгин В. В. ГРЕХ vs. ПОКАЯНИЕ в концептосфере русской культуры : лингво-когнитивный аспект / В. В. Сайгин // Научный диалог. — Екатеринбург, 2016. — № 1 (49). — С. 82–93.
13. Сайгин В. В. Когнитивные признаки и языковая объективация концепта «добродетель» в современном русском языке / В. В. Сайгин, Т. Б. Радбиль // Фундаментальные исследования. — 2015. — № 2 (26). — С. 5968–5971.

References

1. Evsiukova, T. V. (2014), Butenko, E. Ju. *The Linguoculturology : The Textbook* [Lingvokul'turologija : uchebnik], Flinta & Nauka, Moscow, 478 p.
2. Kriuchkova, N. V. (2005), *Linguocultural Variation of Concepts* [Lingvokul'turnoe var'irovanie konceptov], SGU, Saratov, 165 p.

3. Panova, L. G. (2000), Sin as Religious concept (On the example of the Russian Word «grekh» and the Italian one «peccato»), *Logical Analysis of Language: Languages of Ethics*, Ed. N. D. Arutjunova, T. E. Janko, N. K. Rjabceva [«Grekh kak religioznyj koncept (na primere russkogo slova «greh» i ital'janskogo «peccato»)», *Logicheskij analiz jazyka: Jazyki etiki*. Red. N. D. Arutjunova, T. E. Janko, N. K. Rjabceva], Jazyki russkoj kul'tury, Moscow, pp. 167–177.
4. Radbil', T. B. (2006), «Pragmatic Anomalies in Medium of the Language Anomalies of Russian Speech», *Russian in Scientific Interpretation* [«Pragmaticheskie anomalii v srede jazykovyh anomalij russkoj rechi», *Russkij jazyk v nauchnom osveshhenii*], Moscow, No. 12 (2), pp. 56–79.
5. Radbil', T. B. (2006), «A Language Anomaly as a Norm of Fiction Discourse», *Philological Sciences* [«Jazykovaja anomalija kak norma hudozhestvennogo diskursa», *Filologicheskie nauki*], Moscow, No. 6, pp. 50–59.
6. Radbil' T. B. (2007), «Anomalies in Sphere of Language Conceptualization oh the World», *Russian in Scientific Interpretation* [«Anomalii v sfere jazykovej konceptualizacii mira», *Russkij jazyk v nauchnom osveshhenii*], Moscow, No. 1 (13), pp. 239–265.
7. Radbil' T. B. (2013), *The Foundations of Study in Language Mentality: The Textbook. 3rd ed.* [Osnovy izuchenija jazykovogo mentaliteta : ucheb. posobie. 3-e izd.], Flinta & Nauka, Moscow, 328 p.
8. Ruchina, L. I., Gorshkova, T. M. (2011), «The Combined Dictionary as the Way of Lexicographic Description of Folktales Conceptual Sphere», *Bulletin of N. I. Lobachevski State University of Nizhni Novgorod* [«Slovar' kombinirovannogo tipa kak sposob leksikograficheskogo opisanija konceptosfery russkoj narodnoj skazki», *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*], No. 6–2, pp. 130–135.
9. Sajgin, V. V. (2013), «Sense Filling and Semantic Structure of the Concept «Grekh» in the Modern Russian (On the Data of Russian vocabularies and Etymologic Dictionaries)», *Bulletin of N. I. Lobachevski State University of Nizhni Novgorod* [«Smyslovoe napolnenie i semanticheskaja struktura koncepta «grekh» v sovremennom russkom jazyke (po dannym tolkovykh i etimologicheskikh slovarej)», *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*], No. 3–1, pp. 421–426.
10. Sajgin, V. V. (2014), «Desacralization of the Concept «Grekh» in National Consciousness», *Language : Scientific-Theoretical Journal of Linguistics* [«Desakralizacija koncepta «greh» v nacional'nom soznanii (po dannym sovremennogo russkogo jazyka)», *Mova : Naukovo-teoretychnyj chasopys z movoznavstva*], Astroprint, Odessa, No. 21, pp. 89–93.
11. Sajgin, V. V. (2015), «Cognitive Characteristics of the Concept «Pokajaniye» and Its Language Explication in the Modern Russian», *Bulletin of N. I. Lobachevski State University of Nizhni Novgorod* [«Kognitivnye priznaki koncepta «pokajanie» i ego jazykovaja objektivacija v sovremennom russkom jazyke», *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*], No. 4, pp. 248–253.
12. Sajgin, V. V. (2016), «GREKH vs. POKAJANIJE in Conceptual Sphere of the Russian Culture», *Scientific dialogue* [«GREH vs. POKAJANIE v konceptosfere russkoj kul'tury : lingvo-kognitivnyj aspekt», *Nauchnyj dialog*], Ekaterinburg, No. 1 (49), pp. 82–93.
13. Sajgin, V. V., Radbil', T. B. (2015), «Cognitive Characteristics and Language Explication of the Concept «Dobrodetel» in the Modern Russian», *Fundamental Studies* [«Kognitivnye priznaki i jazykovaja objektivacija koncepta «dobrodetel'» v sovremennom russkom jazyke», *Fundamental'nye issledovanija*], Moscow, No. 2 (26), pp. 5968–5971.

САЙГІН Вадим Вікторович,

кандидат філологічних наук, проректор з економічного та інноваційного розвитку, перший проректор Національного дослідницького Нижегородського державного університету імені М. І. Лобачевського; пр. Гагаріна, 23, м. Нижній Новгород, 603950, Росія; тел.: +7 (831) 4623005; e-mail: secretar@ahch.unn.ru; ORCID ID: 0000-0003-0542-1106

АНТИНОМІЇ «ГРІХ» — «ЧЕСНОТА» В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ПОЛІ «ГРІХ» РОСІЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ

Анотація. *Мета* статті — дати комплексний лінгвокультурологічний опис мовного втілення антиномії «грїх»-«чеснота» в сучасній російській мові. *Об'єкт* аналізу — концептуальне поле «грїх» у російській національній концептосфері. *Предмет* дослідження — концептуальна зв'язка «грїх»-«чеснота» та її мовна об'єктивация в російській мові. *Матеріал* дослідження — Національний корпус російської мови. У *результаті* проведеної роботи розглянуто особливості концептуального змісту сталої квазіантонімічної концептуальної зв'язки «грїх»-«чеснота» в концептосфері російської традиційної культури та її мовної експлікації в мовленнєвій практиці носіїв сучасної російської мови. Зазначена концептуальна зв'язка аналізується в аспекті десакаралізації концептуального поля «грїх» на тлі активізації релігійної складової його концептуального змісту. На противагу «грїха», з «чеснотою» пов'язані такі когнітивні ознаки, як висока моральність; моральна чистота; моральний спосіб життя, поведінка людини, заснована на її прагненні до добра та ін. **Висновки.** квазіантонімічна концептуальна зв'язка «грїх»-«чеснота» виступає в національній концептосфері як стійка когнітивна модель, відтворена в текстах культури і в мовленнєвій практиці носіїв російської мови. Вона є значущою як у релігійному, так і в світському шарі російської національної культури. **Практичне застосування** результатів дослідження пов'язане з можливістю їх використання у практиці викладання російської мови як іноземної, а також з удосконаленням методології та методики польового аналізу концептів російської національної культури.

Ключові слова: концептуальне поле «грїх» у російській мові, антиномія «грїх»-«чеснота», лінгвокультурологічний аналіз концептів, національно-культурна зумовленість ключових концептів російської культури, концептуальна зв'язка.

Vadim V. SAYGIN,

Ph.D. in Philological Sciences, Vice-Rector for Economic and Innovative Development,
First Vice-Rector of National Research Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod; 23 Gagarin
Av., Nizhni Novgorod, 603950, Russia; tel.: +7(831) 4623005; e-mail: sekretar@ahch.unn.ru ;
ORCID ID: 0000-0003-0542-1106

ANTINOMY «GREKH» («SIN») — «DOBRODETEL» («VIRTUE») IN THE CONCEPTUAL FIELD «GREKH» OF RUSSIAN NATIONAL CONCEPTUAL SPHERE

Summary. The *purpose* of the article is to present complex linguoculturological description of language embodiment of antinomy «grekh» («sin») — «dobrodetel» («virtue») in modern Russian. The *subject* of this study is the conceptual field «grekh» in Russian national conceptual sphere. The *objective* of this study is the conceptual bond «grekh» («sin») — «dobrodetel» («virtue») and its language objectification in Russian. The *material* of this study is Russian National Corpus. In the article specificity of semantic connections and correlations in the elementary stable quasi-antonymic conceptual bond «grekh — dobrodetel» is examined as important component of the total conceptual field «grekh». This conceptual bond is analyzed in the aspect of *desacralization* which is interpreted as stylistic decrease of words expressed primordially high spiritual, religious and moral values: these phenomena reflect one general trend to decrease of value level of «high terms» while their transition from religious communicative medium into secular one. The concept «dobrodetel», as opposed to the concept «grekh», is connected with such cognitive characteristics as high morality, moral purity, moral mode of life, behavior based on yearning for good etc. The *finding* of research is the following: the quasi-antonymic conceptual bond «grekh — dobrodetel» is included in Russian national conceptual sphere as stable cognitive model regularly reproduced in texts of Russian culture and in speech practice of Russian native speakers, it being known that it is significant both in religious and in non-religious, secular strata of Russian national culture. The *practical value* of the research is conditioned by possibility to use its results for teaching Russian as foreign language as well as by improvement and development of methodology and technology of field analysis of Russian national culture concepts.

Key words: conceptual field «grekh» in Russian, antinomy «grekh» («sin») — «dobrodetel» («virtue»), linguoculturological analysis of concepts, national-cultural conditionality of Russian culture key concepts.

Статтю отримано 20.03.2016 р.

УДК 811.161.1'23'27-115:159.923.2:821.161.1 Чехов

СТЕПАНОВА Светлана Евгеньевна,

студентка 3 курса филологического факультета Одесского национального университета имени
И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 098 2063230;
e-mail: fudimkaa@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-2855-3657

ЭВОЛЮЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ЦЕНТРАЛЬНОГО ПЕРСОНАЖА РАССКАЗА А. П. ЧЕХОВА «ДУШЕЧКА»

Аннотация. *Цель* исследования — выявить в художественном произведении (рассказе А. П. Чехова «Душечка») факты и определить способы влияния на эволюцию ЯКМ языковой личности профессиональной речи её родственников и близких. *Объектом* данного исследования являются особенности речи Ольги Семёновны Племянниковой — центрального персонажа указанного рассказа, — обусловленные профессиональным занятием близких ей людей. *Предмет* изучения — формы отражения и механизмы эволюции картины мира центрального персонажа. В процессе исследования применяются приёмы и средства описательного *метода*: наблюдение, лингвистический анализ, обобщение; *метод* структурного анализа лексических и фразеологических единиц; *метод* исследования плана содержания значимых единиц языка. В *результате* проведённой работы в тексте выявлены элементы театрального, деревообрабатывающего, ветеринарного, гимназического дискурсов, которые формируют разные по времени функционирования эхо-картины мира центрального персонажа рассказа под влиянием картин мира близких ей людей, и сделана попытка установить пути эволюции ЯКМ этого персонажа. Автор пришёл к *выводам* о том, что индивидуальная языковая картина мира человека находится в состоянии постоянной эволюции. Профессионально-корпоративная сфера коммуникации является наиболее заметной сферой воздействия на ЯКМ личности. Эволюция и обогащение ЯКМ личности происходит благодаря механизму эхо-картины мира, обозначающей сегмент картины мира, который является для коммуникатора на определённом этапе развития его ЯКМ неосновным либо новым, но расширяется или осваивается заново благодаря общению с коммуникаторами, для которых этот сегмент основной.

Ключевые слова: языковая картина мира, эхо-картина мира, эволюция ЯКМ, языковая личность, профессионально-корпоративная коммуникация.

Постановка проблемы. Человек производит в своём сознании собственный порядок вещей, исследовать который можно на научном уровне. Вид и параметры этого порядка в каждом отдельном случае определяют духовную сущность человека, его ценности, его действия в разных ситуациях. Всё это поддаётся выявлению и исследованию в разных аспектах устной и письменной речи человека, его языковой картины мира (ЯКМ). Однако любой собственный порядок вещей в течение жизни человека и коллектива, к которому человек принадлежит, эволюционирует. Имеются как объективные, так и субъективные причины изменения сознания человека, а с ним и языковой картины мира. В основе этих изменений — жизненный опыт: взросление, изменения в социальном статусе, получение профессиональных знаний, познание закономерностей развития окружающего мира, изменения круга общения, личная жизнь, влияние общества и близкого окружения и т. д.

Языковая картина мира в современной науке представлена обычно как данность на определённом синхронном срезе жизненного пути языковой личности. Вопросы же становления и эволюции ЯКМ, то есть вопросы диахронии изучены весьма поверхностно. Как влияет наивная и языковая картина мира отца, матери, бабушек, дедушек, других родственников на становление и развитие картины мира ребёнка? Как изменяется картина мира взрослой языковой личности, пересекаясь с картинами мира супруга, членов трудового, учебного, спортивного, музыкального, танцевального и иного вида коллективов? Каковы механизмы и состав таких изменений? Большинство этих вопросов не решено лингвистикой.

Постановка задач. Объектом данного исследования являются особенности речи Ольги Семёновны Племянниковой — центрального персонажа рассказа А. П. Чехова «Душечка», обусловленные профессиональным занятием близких ей людей. Предмет изучения — формы отражения и механизмы эволюции картины мира центрального персонажа. Материалом послужили речевые единицы, проникшие из профессиональной речи разных сфер деятельности близких Ольге (Ольге Семёновне) людей в её речь. В ходе исследования применяется система приёмов и средств *описательного метода*: наблюдение, лингвистический анализ, обобщение; метод *структурного анализа* лексических и фразеологических единиц; частный *метод исследования плана содержания значимых единиц языка*.

Исходя из всего этого, **цель** исследования — выявить в художественном произведении (рассказе А. П. Чехова «Душечка») примеры и определить способы влияния на эволюцию ЯКМ языковой личности профессиональной речи её родственников и близких. Осуществление цели сконцентрировано на выполнении ряда **задач**: выявить в тексте единицы профессионально ориентированных дискурсов, формирующих разные по времени функционирования эхо-картины мира центрального персонажа рассказа; определить роль в рассказе участников профессиональной коммуникации; попытаться установить пути эволюции ЯКМ центрального персонажа рассказа.

Связь проблемы с предыдущими исследованиями. Проблема эволюции языковой картины мира в русском языкознании рассматривается обычно в социолингвистическом аспекте, исходя из изменившихся политических, экономических, цивилизационных условий в обществе. Так, А. Д. Шмелёв рассматривает вопросы эволюции современной русской ЯКМ по сравнению с русской ЯКМ советской эпохи [4]. При этом рассматривается эволюция разных концептов русской языковой картины мира, функционирование идеологем советской и постсоветской эпох.

В германском языкознании эволюция языковой картины мира рассматривается в русле семантических изменений лексических единиц под влиянием разных факторов: как собственно лингвистических, так и экстралингвистических [напр., 2]. Одним из аспектов изучения эволюции языковых картин мира во французском языкознании является изучение речевого поведения литературных типажей на разных этапах истории. При этом используются методики исследования речи малых социальных групп и художественной речи [напр., 1].

Изложение основного материала. Рассмотрение вопроса эволюции языковой картины мира может, с нашей точки зрения, осуществляться как в аспекте изучения национальных картин мира, так и картин мира разных социальных групп, жителей одного населённого пункта либо какого-либо региона, а также семейных и индивидуальных ЯКМ. В нашем дальнейшем исследовании мы изучим вопрос эволюции индивидуальной картины мира.

Индивидуальные и социальные особенности художественной и языковой картины мира А. П. Чехова дали возможность реалистически изобразить процесс и некоторые причины эволюции языковой картины мира главной героини рассказа «Душечка» Ольги Семёновны Племянниковой под влиянием профессиональной либо корпоративной речи людей, которые становились ей близкими и которым она посвящала определённый период своей жизни.

Оленька жила на окраине города с отцом, отставным коллежским асессором. Чехов характеризует её как тихую, добродушную, жалостливую барышню с кротким, мягким взглядом, очень здоровую. Писатель ничего не пишет об особенностях её языковой картины мира до того, как она встретила и полюбила квартиранта своего отца, антрепренёра и содержателя увеселительного сада «Тиволи» Ивана Петровича Кукина. Они поженились. И вот оказалось, что Оленька,

которая до этого только слушала разговоры своего возлюбленного о пользе театра, стала говорить то же самое. Сравните: **(Кукин до женитьбы:)** ...Публика невежественная, дикая. Даю ей самую лучшую оперетку, феерию, великолепных куплетистов, но разве ей это нужно? Разве она в этом понимает что-нибудь? **Ей нужен балаган! Ей подавай пошлость!** — **(Оленька после женитьбы:)** Она уже говорила своим знакомым, что самое замечательное, самое важное и нужное на свете — это театр и что получить истинное наслаждение и стать образованным и гуманным можно только в театре.

— Но разве публика понимает это? — говорила она. — **Ей нужен балаган! Вчера у нас шёл «Фауст наизнанку», и почти все ложи были пустые, а если бы мы с Ваничкой поставили какую-нибудь пошлость, то, поверьте, театр был бы битком набит. Завтра мы с Ваничкой ставим «Орфея в аду»...**

Всё, чем жил театральный антрепренёр, эхом отзывалось в сознании его жены. Она всюду помогала ему по работе, даже ходила разбираться с редакцией местной газеты в случае неодобрительного отзыва о работе театра. Следовательно, Оленькина языковая картина мира обогатилась эхо-картиной мира, профессионально ориентированной на коммуникацию в области театральной деятельности.

Однако внезапная смерть Ивана Петровича прерывает развитие языковой картины мира Оленьки как картины мира хозяйки увеселительного сада и театра.

Через некоторое время Оленька в своей индивидуальной ЯКМ начинает ориентироваться на профессиональную ЯКМ специалиста в области торговли лесом и деревообработки, которым был её второй муж, Василий Андреевич Пустовалов. Он сидел в лесном складе до обеда, потом уходил по делам, и его сменяла Оленька, которая сидела в конторе до вечера и писала там счета и отпускала товар.

Горожане, знавшие Оленьку, безошибочно определяли, как у неё обстоят дела в личной жизни, так как на вопрос о том, как у неё обстоят дела, она отвечала словами из профессиональной ЯКМ того, кого любит, кому посвящает данный отрезок своей жизни. И она отвечала:

— **Теперь лес с каждым годом дорожает на двадцать процентов, — говорила она покупателям и знакомым. — Помилуйте, прежде мы торговали местным лесом, теперь же Васичка должен каждый год ездить за лесом в Могилёвскую губернию. А какой тариф! — говорила она, в ужасе закрывая обе щеки руками. — Какой тариф!**

Ей казалось, что она торгует лесом уже давно-давно, что в жизни самое важное и нужное это лес, и что-то родное, трогательное слышалось ей в словах: **балка, кругляк, тёса, шёлёвка, безмянка, решетник, лафет, горбыль...** По ночам, когда она спала, ей снились целые горы досок и тёса, длинные, бесконечные вереницы подвод, везущих лес...

Мы в нашей работе используем новое понятие «эхо-картина мира» для обозначения сегмента картины мира, который является для коммуникатора неосновным либо новым, но расширяется или осваивается заново благодаря общению с коммуникатором(-ами), для которого(-ых) этот сегмент является центральным, ядерным, основным. На примере изменений, которые происходят в картине мира Ольги Семёновны Племянниковой, видно, насколько быстро и глубоко эхо-картина мира может осваиваться человеком.

А. П. Чехов пишет: *Какие мысли были у мужа, такие и у неё. Если он думал, что в комнате жарко или что дела теперь стали тихие, то так думала и она. Муж её не любил никаких развлечений и в праздники сидел дома, и она тоже.*

Знакомые помнили о том, что ещё несколько лет назад Оленька приглашала их на театральные спектакли, которые ставила труппа её прежнего мужа. Люди помнили и о том, насколько глубоко, с их точки зрения, Оленька разбиралась в искусстве, противопоставляя его пошлости и балагану. Поэтому они удивлялись её новому образу жизни.

— **И всё вы дома или в конторе, — говорили знакомые. — Вы бы сходили в театр, душечка, или в цирк.**

На эти слова Оленька отвечала уже в духе вновь усвоенной от Пустовалова эхо-картины мира:

— **Нам с Васичкой некогда по театрам ходить, — отвечала она степенно. — Мы люди труда, нам не до пустяков. В театрах этих что хорошего?**

Ещё задолго до смерти своего второго мужа они взяли квартирантом во флигель полкового ветеринарного врача Владимира Платоновича Смирнина. Когда Оленькин муж уезжал за лесом в Могилёвскую губернию, она скучала без него, приглашая иногда на чай квартиранта. Беседовали они с ветеринаром о его сыне и бывшей жене, о многом другом. Однако полученные ею новые знания не становились её эхо-картиной мира. Они оставались чужими знаниями и за пределы её дома не выходили, хотя Оленька всегда была участливой к судьбе квартиранта и его семьи, советовала помириться с женой ради благополучия сына.

Всё кардинально изменилось через несколько месяцев после смерти второго мужа Оленьки, Василия Андреевича Пустовалова, когда горевавшая вдова сблизилась со своим квартирантом. *Как она жила у себя теперь и что делалось у неё в доме, можно было только догадываться.*

По тому, например, догадывались, ... что, встретясь на почте с одной знакомой дамой, она сказала:

*— У нас в городе нет правильного ветеринарного надзора и от этого много болезней. То и дело слышим, люди заболевают от молока и заражаются от лошадей и коров. **О здоровье домашних животных в сущности надо заботиться так же, как о здоровье людей.***

Она повторяла мысли ветеринара и теперь была обо всё такого же мнения, как он. Было ясно, что она не могла прожить без привязанности и одного года и нашла своё новое счастье у себя во флигеле.

Оленьке трудно было скрывать свои новые отношения, так как ею овладевала новая языковая эхо-картина мира. А. П. Чехов тонко подметил тот факт, что любящему человеку трудно скрыть от окружающих свои внутренние переживания, свою близость с другим человеком, привязанность к другому человеку, любовь к нему, поскольку в процессе коммуникации рано или поздно открываются эхо-картины близких людей.

Когда к Володе приходили сослуживцы, Оленька, подавая на стол, начинала говорить о чуме на рогатом скоте, о жемчужной болезни, о городских бойнях, а он страшно конфузился и, когда уходили гости, хватал её за руку и шипел сердито:

— Я ведь просил тебя не говорить о том, чего ты не понимаешь! Когда мы, ветеринары, говорим между собой, то, пожалуйста, не вмешивайся. Это, наконец, скучно!

А она смотрела на него с изумлением и с тревогой и спрашивала:

— Володичка, о чём же мне говорить?!

Таким образом, любящему человеку трудно сохранять тайну любви.

После перевода воинской части, в которой служил ветеринаром Смирнин, в Сибирь Оленька надолго осталась совсем одна. У неё уже не было никаких мнений. Она видела кругом себя предметы и понимала всё, что происходило кругом, но ни о чём не могла составить мнения и не знала, о чём ей говорить.

Одиночество было прервано приездом Смирнина с семьёй после выхода в отставку. На лице её засветилась прежняя улыбка, и вся она ожила, посвежела, точно очнулась от долгого сна. Новой привязанностью Оленьки стал сын Володи Саша. После разговора с ним сердце у неё в груди стало вдруг тёплым и сладко ждалось, точно этот мальчик был её родной сын. И когда вечером он, сидя в столовой, повторял уроки, она смотрела на него с умилением и жалостью...

— Островом называется, — прочёл он, — часть суши, со всех сторон окружённая водою.

— Островом называется часть суши... — повторила она, и это было её первое мнение, которое она высказала с уверенностью после стольких лет молчания и пустоты в мыслях.

И она уже имела свои мнения и за ужином говорила с родителями Саши о том, как теперь детям трудно учиться в гимназиях, но что всё-таки классическое образование лучше реального, так как из гимназии всюду открыта дорога: хочешь — иди в доктора, хочешь — в инженеры.

Разумеется, это эхом вошло в её сознание от самого Саши. И теперь на приветствие и вопрос: — Здравствуйте, душечка Ольга Семёновна! Как поживаете, душечка? — Оленька отвечала тем, что для неё было наиболее важным в этот период жизни, пользуясь своей картиной мира, обновлённой новой эхо-картиной, гимназической:

— Трудно теперь стало в гимназии учиться, — рассказывает она на базаре. — Шутка ли, вчера в первом классе задали басню наизусть, да перевод латинский, да задачу... Ну, где тут маленькому?

И она начинает говорить об учителях, об уроках, об учебниках, — то же самое, что говорит о них Саша.

Как видим, языковая картина мира Оленьки, центрального персонажа рассказа «Душечка», постоянно эволюционирует под влиянием эхо-картин мира, профессионально ориентированных на коммуникацию специалистов в области театральной деятельности, деревообработки, ветеринарии, а также на гимназическую коммуникацию.

Выводы. В результате проведённого исследования на основе выявленных фактов, свидетельствующих об эволюции картины мира языковой личности центрального персонажа художественного произведения, мы установили, что индивидуальная языковая картина мира человека находится в состоянии постоянной эволюции. Профессионально-корпоративная сфера коммуникации является наиболее заметной сферой воздействия на ЯКМ личности. Чем ближе отношения между людьми, тем быстрее происходит взаимовлияние их языковых картин мира, сопровождающееся получением новых знаний. Эволюция и обогащение ЯКМ личности происходит благодаря механизму эхо-картины мира, обозначающей сегмент картины мира, который является для коммуникатора на определённом этапе развития его ЯКМ неосновным либо новым, но расширяется или осваивается заново благодаря общению с коммуникатором(-ами), для которого(-ых) этот сегмент является центральным, ядерным, основным.

Перспективы исследования данной темы мы видим в дальнейшем изучении механизмов, влияющих на формирование и развитие языковой картины мира человека.

Литература

1. Коккіна Л. Р. Еволюція мовної картини світу бальзаківського віку у французькій літературі / Л. Р. Коккіна // Мова. — Одеса : Астропринт, 2013. — № 19. — С. 73–77.
2. Папка Н. В. Эволюция германской языковой картины мира : на примере семантического гнезда значений «БРАТЬ/ДАВАТЬ» в английском и немецком языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 — сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Н. В. Папка. — Пятигорск, 2002. — 257 с.
3. Чехов А. П. Душечка : [рассказ] / А. П. Чехов // Рассказы и повести. — М. : Правда, 1979. — С. 571–583.
4. Шмелёв А. Д. Эволюция русской языковой картины мира в советскую и постсоветскую эпоху / А. Д. Шмелёв // Зализняк Анна А., Левонтина И. Б., Шмелёв А. Д. Константы и переменные русской языковой картины мира. — М. : Языки славянских культур, 2012. — С. 537–549.

References

1. Kokkina, L. R. (2013), «Evolution of the Balzac's age woman's language worldview in the French literature», *Mova* [«Evolucija movnoji kartyny svitu bal'zakivs'kogo viku u francuz'kij literature», *Mova*], Astroprint, Odessa, No. 19, pp. 73–77.
2. Papka, N. V. (2002), *The evolution of the German language picture of the world: the example of semantic values of the family of words «give / take» in English and German : Thesis [Evolucija germanskoj jazykovoju kartiny mira : na primere semanticheskogo gnezda znachenij «BRAT'»/«DAVAT'» v anglijskom i nemec'kom jazykakh : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.20]*, Piatigorsk, 257 p.
3. Chekhov, A. P. (1979), «Darling», *Chekhov's stories and novels* [«Dushechka», *Rasskazy i povesti*], Pravda, Moscow, pp. 571–583.
4. Shmeliov, A. D. (2012), «Evolution of the Russian language picture of the world in the Soviet and post-Soviet era», *Constants and Variables of the Russian language picture of the world : collective monograph*. [«Evolucija ruskoj jazykovoju kartiny mira v sovetskuju i postsovetskuju epokhu», *Konstanty i peremennye ruskoj jazykovoju kartiny mira : kollektivnaja monografija*], Jazyki slavjanskikh kul'tur, Moscow, pp. 537–549.

СТЕПАНОВА Світлана Євгенівна,

студентка 3 курсу філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна;
тел.: +38 098 2063230; e-mail: fudimkaa@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-2855-3657

ЕВОЛЮЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПЕРСОНАЖА ОПОВІДАННЯ А. П. ЧЕХОВА «ДУШЕЧКА»

Анотація. *Мета* дослідження — виявити в художньому творі (оповіданні А. П. Чехова «Душечка») факти і визначити способи впливу на еволюцію МКС мовної особистості професійного мовлення її родичів і близьких. *Об'єктом* дослідження є особливості мови Ольги Семенівни Племянникової — центрального персонажа зазначеного оповідання, — зумовлені професійним заняттям близьких їй людей. *Предмет* вивчення — форми відображення й механізми еволюції картини світу центрального персонажа. У процесі дослідження застосовуються прийоми і засоби описового *методу*: спостереження, лінгвістичний аналіз, узагальнення; *метод* структурного аналізу лексичних і фразеологічних одиниць; *метод* дослідження плану змісту значущих одиниць мови. У *результаті* проведеної роботи в тексті виявлено елементи театрального, деревообробного, ветеринарного, гімназичного дискурсів, які формують різні за часом функціонування ехо-картини світу центрального персонажа оповідання під впливом картин світу близьких людей, і здійснено спробу встановити шляхи еволюції МКС цього персонажа. Зроблено *висновки* про те, що індивідуальна мовна картина світу людини знаходиться в стані постійної еволюції. Професійно-корпоративна сфера комунікації є найбільш помітною сферою впливу на МКС особистості. Еволюція і збагачення МКС особистості відбувається завдяки механізму ехо-картини світу, що позначає сегмент картини світу, який є для комунікатора на певному етапі розвитку його МКС неосновним або новим, але розширюється або освоюється знову завдяки спілкуванню з комунікаторами, для яких цей сегмент є основним.

Ключові слова: мовна картина світу, ехо-картина світу, еволюція МКС, мовна особистість, професійно-корпоративна комунікація.

Svetlana Ie. STEPANOVA,

3rd year student of the Faculty of Philology of the Odessa Mechnikov National University; Francuzskij blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 098 2063230; e-mail: fudimkaa@mail.ru;
ORCID ID: 0000-0002-2855-3657

**EVOLUTION OF THE LANGUAGE WORLD PICTURE OF MAIN CHARACTER IN THE
CHEKHOV'S STORY «DUSHECHKA» («DARLING»)**

Summary. The purpose of this research is to find evidence and determine the ways of the relatives' professional speech influence on evolution of the language personality world picture on the material of the short story «Dushechka» by Anton Chekhov. The object of this study are peculiarities of speech of Olga Plemyannikova, the main character of this story, caused by professional occupation of those close to her. The forms of reflection and mechanisms of the main character's language world picture evolution is the subject of this study. Techniques and means of descriptive method; method of lexical and phraseological units structural analysis; method of investigation of the content of meaningful language units have been used in the research. Elements of theater, woodworking, veterinary, gymnasium discourses that form different echo pictures of the world picture of the main character under the influence of the world pictures of relatives have been identified in the text as a result of the work. An attempt to establish the way of the evolution of the world picture of a language personality has been made here, too. It is concluded that the individual human language picture of the world is in a constant state of evolution. Professionally-corporate sphere of communication is the most visible area of the language personality impact on language pictures of the world of other personalities. The evolution and improvement of the language world picture of the personality is caused by the mechanism of echo picture of the world. Language echo picture of the world denotes a segment of the picture of the world, which is non-core or new for the communicator at a certain stage of development of his language picture of the world. However, this segment is expanding or being developed by the association of communicators, for whom it is the principal one. Key words: language picture of the world, the echo picture of the world, evolution of the language world picture, language personality, professional and corporate communication.

Key words: language picture of the world, the echo picture of the world, evolution of the language world picture, language personality, professional and corporate communication.

Статтю отримано 8.05.2016 р.

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЛОВОТВОРУ ТА ГРАМАТИКИ

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2-1'06

КОВАЛЬ Оксана Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, 72312, Україна; тел. : +38 067 6459374; e-mail : koval_oksana@inbox.ru; ORCID ID: 0000-0003-2295-4668

ГАПЄЄВА Ірина Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, 72312, Україна; тел. : +38 068 9609779; e-mail : gareeva-irina@mail.ru; ORCID ID: 0000-0003-0758-3336

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ОНІМІВ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Анотація. *Мета* роботи полягає в комплексному аналізі стилістичного потенціалу власних назв у поетичних текстах М. Вінграновського, що є *об'єктом* нашого вивчення, та у з'ясуванні впливу цих назв на структурно-семантичну організацію поетичного тексту. Застосовано *метод* функціонально-стилістичного аналізу онімів, що вживає поет. У мовотворчості будь-якого письменника відображається об'єктивна дійсність, яка в межах художнього твору набуває певних видозмін залежно від авторської мети. Така своєрідна інтерпретація дійсності розкриває індивідуальну специфіку кожного письменника.

Результатом нашого дослідження є деякі спостереження та *висновки*: 1) апелюючи до свого уявлення про життя, митці відтворюють усю багатогранність світу за допомогою найрізноманітніших мовних засобів; 2) динамічний характер онімів зумовлено взаємозв'язком інтралінгвістичних і екстралінгвістичних чинників; 3) ці мовні одиниці найбільш точно відбивають процеси індивідуально-авторського світогляду та пізнання дійсності. Отже, власні назви переосмислюються митцем, зберігаючи при цьому первісну вмотивованість. Незважаючи на те, що вони не потребують додаткових пояснень, такі оніми в поетичних текстах набувають експресивного й естетичного навантаження.

Ключові слова: власні назви, оніми, індивідуально-авторський текст, художній образ, поезія М. Вінграновського.

Постановка проблеми. Розкодування художнього тексту, його лінгвістичний аналіз пов'язані з пізнанням ідіостилю письменника. Науковці розглядають текст не лише як структурно-семантичну, змістову або інтонаційну одиницю. Їх цікавить когнітивно-мовленнєвий аспект, саме ті елементи поетичної мови, через які розкриваються особливості авторського світобачення, своєрідність уживання національної маркованої лексики та фразеологічних одиниць, поєднання слів, використання граматичних ресурсів мови — все, чим досягається висока експресивність поетичного тексту.

Увагу мовознавців досі привертають твори ХХ сторіччя. Серед них виділяємо творчий доробок М. Вінграновського — талановитого майстра слова, видатного та обдарованого митця, поезію якого дослідники визнають як факт мовного новаторства, постійного експерименту зі словом. Використання у художніх текстах власних назв є одним із засобів вираження творчої особистості.

Актуальним на сьогодні залишається дослідження індивідуально-авторських особливостей використання власних назв, з'ясування їх естетичної ролі та експресивної функції в текстах М. Вінграновського. Мета нашої роботи полягає в комплексному аналізі стилістичного потенціалу власних назв та у з'ясуванні їх впливу на структурно-семантичну організацію поетичного тексту.

Завданням дослідження є:

1. Аналіз функціонування онімів у поетичних текстах М. Вінграновського як вияв світовідчуття митця.
2. Характеристика семантико-стилістичних особливостей пропріальної лексики у мовотворчості митця.

Об'єктом вивчення є мова поетичних творів М. Вінграновського. Предмет дослідження — функціонально-стилістичні особливості онімів у художньому доробку письменника.

Огляд попередніх досліджень і останніх публікацій. Поетичний текст становить своєрідну систему, особливість якої виявляється в естетичному, експресивному, емоційному, інформаційному та інших планах [5, с. 100]. Неабиякого значення в реалізації авторського задуму набувають власні назви. Значний внесок у дослідження літературної ономастики зробили Е. Вартаньян, В. Герасимчук, В. Калінкін, О. Карпенко, Т. Крупеньова, О. Сафронова та ін. Науковці намагалися визначити художньо-естетичні функції власних назв, з'ясувати їх роль у створенні поетичного образу, а також розкрити вплив онімів на формування індивідуального мовлення і мислення автора.

Виклад основного матеріалу. Однією з визначальних рис мовотворчості М. Вінграновського є активне використання ономастичних одиниць: *Над Чернівцями вороняччя, / Над Чернівцями голуби, / І поетичним щастям плаче / Михайла погляд голубий; Переді мною всесвіт і полін / Думок і почуттів у верховину, — / Я раптом надивляю Україну...; Як чорний чай, як чорний чай Цейлону, / Мені це літо впало у лиман...; Ми на Україні хворі Україною, / На Україні в пошуках її...; В Холодній Балці Сіра Відьма / З винувих ходить королів; В Холодній Балці сон тече — / Не снись. Не звись. Не називайся; Поїхала на Сквиру, на гриби, / На свіже слово, на меди на темні; І лиманський Гайяватта / Щось там робить-виробляє; Я вас люблю, як сіль свою Сиваш, / Як ліс у грудні свій листок останній.*

Традиція їх уживання пов'язана з класичною світовою літературою. Здавна античні імена героїв грецької й римської міфології використовували з метою алегоричного вираження певної ідеї або символічного образу. Вони носили номінативний характер, набували переносного або жартиливо-іронічного значення. Приклади майстерного використання власних назв знаходимо й в мовотворчості багатьох українських письменників, які продемонстрували найкращі зразки у застосуванні цих одиниць мови.

Оними, уживані в поетичному доробку М. Вінграновського можна умовно поділити на декілька груп:

– реальні історичні постаті: *Рафаель, Моне, Гойя, Роден, Ван-Гог, Рембрандт, Тіціан, Мікеланджело, Лермонтов, Богдан, Кобзар.*

– топонімічні назви: *Кодима, Ясса, Берлін, Європа, Чумацький Віз, Дніпро, Чернівці, Канев, Україна, Дунай, Київ, Десна, Полтава*

– звичайні жіночі та чоловічі імена: *Настка, Іван, Марія, Оксана,*

Українські антропоніми й топоніми письменник використовує в назвах творів: «*Плач Ярославни*», «*Ніч Івана Богуна*», «*Київ*», «*Осіньня сповідь Северина Наливайка*», «*Скіфська коліскова*», «*Гайдамацькі скелі у Вільховій*». Так автор простежує історичне становлення нації від давніх часів до сьогодення. Кожна назва вказує на реальну подію або вчинки історичних осіб, що розкриваються в контексті вірша.

Письменник часто використовує топоніми. Вони не просто позначають певний географічний об'єкт чи місце, а є своєрідним посиланням на цілу епоху, конкретні події в житті народу або історичний час. Незважаючи на низький рівень експресивного забарвлення, такі оними є естетично значимими, оскільки виконують у контексті локативно-темпоральну функцію [3, с. 145]. Для розкодування змісту, вкладеного в подібні образи, необхідні знання світової літератури, історії та культури. Лише тоді можливе розуміння авторського задуму й естетична роль певного оніма.

Найчастіше антропоніми і топоніми функціонують як конденсовані символи, що через асоціативні зв'язки минулого з теперішнім розкривають головну ідею — плинність часу [1, с. 99]. Показовим прикладом є поезія «Осяяння», де митець уживає велику кількість власних назв видатних постатей минулого: Рафаель, Мікеланджело, Джорджоне, Тіціан, Роден, Рембрант, Моне та ін. Так автор намагається підкреслити швидкоплинність життя, що змінює одне покоління іншим, створює нові ідеали та ідеї, але справжні цінності не підвладні навіть часу: *В той день були мої найближчі друзі, / Вони прийшли до мене на світанні / І підняли на зустріч з Рафаелем, / Із Мікеланджолом, Джорджоне, Тіціаном... Найкраще, найвеличніше в мені: / Ван-Гог... Рембрант і Гойя... Рафаель... / Безсмертні келихи людського повнозвуччя, / Осяяння безсмертні океани...*

У мовотворчості М. Вінграновського неодноразово натрапляємо на оними, що характеризують період Київської Русі. Власні назви на позначення історичних осіб чи географічних реалій — *Ярослав, Хорив, Ольга, Святослав, князь Ігор* тощо яскраво характеризують добу становлення України і символізують її героїчне минуле. Склад цих власних назв не є однорідним. У художній мові поета вони набувають різних семантичних прирощень, що носять індивідуальний характер. Такі одиниці є значеннево вагомими та мають стійку конотацію. Саме на основі цих онімів, що функціонують як слова-символи, створюється митцем образ України.

У контексті твору теоніми — назви язичницьких богів, міфічних персонажів та князів Київської Русі набувають особливого символічного змісту. Вони стають потужними й яскравими засобами створення образу певної історичної доби, репрезентують цілу епоху.

Становлення держави простежується митцем від часів язичництва, які символізують міфоніми *Хорив, Либідь*, теонім *Дажбог*: *Вона тече старому і малому, / На все життя єдина Рось тече; Народжена для нас, вона убита нами. / Від Либеді лишилось лиш ім'я. / І з*

піднятими в смерть свою руками / Вона іде сама вже не своя. Назви язичницьких богів наділені широкими виразовими можливостями, оскільки містять у своїй семантиці потужний культурний та естетичний компонент [2, с. 110]. Вторинна функція, що в них закладена, служить засобом узагальнення якостей характеру людини: *Язичеського повен гімну, / Ти [Святослав] вперся лобом у віки, / І зором воїна і мужа / Ти бережеш Дажбога лик.*

Митець намагається зв'язати воєдино весь період в історії України: її виникнення, розвиток, боротьбу за свободу, об'єднавши його вагомими онімами *Хорив* — один із засновників *Києва* і *Тарас* (Шевченко) — символ незалежності: *Тараса тремоло і тремоло Хорива, / Учителю, воно й сьогодні в нас, / Наш час душі з того усього плива.*

Неабияким інформаційним та естетичним потенціалом наділені імена київських князів *Святослав, Ярослав, Ольга*. Їхня художня цінність полягає в тому, що в них вже спочатку закладено конотативне, вторинне значення [4, с. 16]. Вони не просто називають особу, а й водночас передають її вчинки, історичну роль, символізують властиві цим особам риси характеру, зовнішність, якості: *З гори ж тим часом в білій сорочині / Котився братик меншенький її, / Підбіг, вхопився рученям за дружку, / І, оглядаючись на мокру тучу з вітром, / Подибали до хати... / ...Печенігів / Колись на цьому місці Ярослав / Розбив і розгромив на цьому місці; Княгині Ольги слава гнівна, / І Святослава меч гіркий.*

Історія України у мовотворчості письменника представлена іакож іменами козаків і отаманів, що боролися за її незалежність: *Там Самійло Кішка й Сагайдачний, / Там Небаба чорний і гіркий, / І правіці репаногарячі, / Козаків над лугом у віку.*

Отже, в конотатах онімів на позначення національної історії у творах М. Вінграновського переважають ментальні та соціально-психологічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні характеристики відповідних одиниць.

Серед топонімічних назв однією з головних в художній мові письменника є лексема *Київ*. Вона може виконувати функцію хронотопу, символізувати певний період у житті автора. Залежно від контексту, ця назва набуває різних відтінків стилістичного забарвлення: суму чи ностальгії, іронії або гумору: *Мій Києве, гайда до неї. / Гайда, мій Києве-листопад... / В багряно-сизому інеї, / У сизо-збурену небопадъ; Поїду з Києва, Важке, підтале серце / На води і на зорі понесу; А Київ, як скажений, цілував / В степах село чиесь, чуже, маленьке; Осінній міст проплив удалині, / Колеса змащено росю голубою — / І Київ на Богдановім коні / Пливе навстріч дніпровю водою... В останньому прикладі автор майстерно поєднує найвагоміші образи, що розкривають традиційну картину світу українців — *Київ, Богдан і дніпрові води*, що символізують плінність часу.*

Трапляються в мовленні митця й перифрастичні назви міста: *На срібнім березі Дніпра / Слов'янства золота столице... / Духовна міро нації Дніпра. / Високий воїне з мазольними руками...*

Висновки. Отже, характерною ознакою мовотворчості М. Вінграновського є використання власних назв. Для створення додаткового функціонально-стилістичного навантаження ономастичних одиниць автор застосовує як екстра-, так й інтралінгвальні засоби. Він використовує різномірні мовні ресурси для оновлення семантики власних назв.

Поет послуговується іменами класиків української та світової літератури, історичних постатей і культурних діячів, як певним зразком чи одиницями художнього виміру в напрямках і в межах власного художнього задуму й індивідуальної інтерпретації.

Література

1. Вартаньян Э. А. В честь и по поводу: [Ономастика] / Э. А. Вартаньян. — М. : Советская Россия, 1987. — 143 с.
2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко : монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. — Одеса : Астропринт, 2004. — 216 с.
3. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. — 416 с.
4. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіостилі Яра Славутича : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 — українська мова / Л. І. Селіверстова. — Харків, 1994. — 19 с.
5. Тупиця О. Ю. Особливості організації поетичної картини світу / О. Ю. Тупиця // Мовознавство. — 2009. — № 4. — С. 98–104.

References

1. Vartanyan E. A. (1987), *In honor and about: [Onomastics] [V chest i po povodu : [Onomastika]]*, Sovetskaya Rossiya, Moscow, 143 p.
2. Karpenko, Yu. O., Melnik, M. R. (2004), *Literary onomastics of Lina Kostenko : monograph [Literaturna onomastyka Liny Kostenko : monografija]*, Astroprint, Odessa, 216 p.

3. Krupa M. (2005), *Linguistic analysis of literary text [Lingvistychnyj analiz hudozhn'ogo tekstu]*, Pidruchnyky i posibnyky, Ternopil', 416 p.
4. Seliverstova L. I. (1994), *Onomasticon in the poetic idiostyle of Yar Slavutyich : Author's thesis [Onomastykon u poetychnomu idiostyli Yara Slavutyicha : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 — ukrajins'ka mova]*, Harkiv, 19 p.
5. Tupytsia, O. Yu. (2009), «Features of the poetic picture of the world», *Movoznavstvo* [«Osoblyvosti organizaciji poetychnoji kartyny svitu», *Movoznavstvo*], Kyiv, No. 4, pp. 98–104.

КОВАЛЬ Оксана Владимировна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого; ул. Ленина, 20, г. Мелитополь, 72312, Украина; тел.: +38 067 6459374; e-mail: koval_oksana@inbox.ru ; ORCID ID: 0000-0003-2295-4668

ГАПЕЕВА Ирина Николаевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого; ул. Ленина, 20, г. Мелитополь, 72312, Украина; тел.: +38 068 9609779; e-mail: gapeeva-irina@mail.ru ; ORCID ID: 0000-0003-0758-3336

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ОНИМОВ
В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н. ВИНГРАНОВСКОГО**

Аннотация. *Цель* работы — комплексный анализ стилистического потенциала собственных имён в поэтических текстах Н. Винграновского, которые являются *объектом* нашего изучения, и в выяснении их воздействия на структурно-семантическую организацию поэтического текста. Нами использовался *метод* функционально-стилистического анализа онимов, которые употребляет поэт. В языковом творчестве любого писателя отображается объективная реальность, которая в пределах художественного произведения испытывает определённые изменения, обусловленные авторским замыслом. Такая своеобразная интерпретация действительности раскрывает индивидуальную специфику каждого писателя.

Результатом нашего исследования являются некоторые наблюдения и *выводы*: 1) апеллируя к своим представлениям о жизни, мастера слова отображают всё разнообразие мира при помощи различных языковых средств; 2) динамический характер имён собственных обусловлен взаимосвязью интралингвистических и экстралингвистических факторов; 3) эти языковые единицы наиболее точно раскрывают процессы индивидуально-авторского мировоззрения и познания действительности.

Проведённое исследование даёт основания утверждать, что переосмысленные автором имена нарицательные сохраняют свою первоначальную мотивацию. Несмотря на то, что они не требуют дополнительных объяснений, такие онимы в поэтических текстах приобретают экспрессивную и эстетическую нагрузку.

Ключевые слова: имена собственные, онимы, индивидуально-авторский текст, художественный образ.

Oksana V. KOVAL,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian Language Department of Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University; 20, Lenin str., Melitopol 72312, Ukraine; tel. +380676459374; e-mail: koval_oksana@inbox.ru ; ORCID ID: 0000-0003-2295-4668

Iryna M. GAPUYEVA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Ukrainian language department of Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University; 20, Lenin str., Melitopol 72312, Ukraine; tel.: +38 068 9609779; e-mail: gapeeva-irina@mail.ru ; ORCID ID: 0000-0003-0758-3336

**FUNCTIONAL AND STYLISTIC FEATURES OF THE USE OF ONYMS IN POETIC TEXTS BY
M. VINGRANOVSKY**

Summary. *Purpose* of the article is the analysis of functional and stylistic features of the use of onyms in poetic texts by M. Vingranovsky. These texts are the *object* of this research. According to previous studies in linguistic creativity of any writer reflected the objective reality that within the artwork takes some variations depending on the purpose of the author. This peculiar interpretation of reality discloses the specifics of each individual writer. Appealing to their view of life, the artists reflect all the diversity of the world with the help of variety of linguistic resources.

Results. The dynamic character of onyms is conditioned the relationship of intralinguistic and extralinguistic factors. These linguistic units most accurately reflect the processes of individual author's worldview and world understanding of reality. *Conclusions.* The carried out research gives grounds to assert that the proper names reinterpreted by artist, while keeping the original motivation. Even though that they do not need additional explanations such onyms in poetic texts become expressive and aesthetic load.

Key words: proper names, onyms, individual author's text, artistic image, poetry by M. Vingranovsky.

Статтю отримано 3.04.2016 р.

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЄВА Оксана Вікторівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій; вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, Україна; тел.: +38 098 3982440; e-mail: ukrvov2012@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ «ЗВЕДЕНОГО СЛОВНИКА-ДОВІДНИКА ТЕРМІНІВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ»

Анотація. Необхідність представити термінологію харчової промисловості (ХП) як цілісну систему, показати загальну картину її функціонування в українській мові зумовлює *актуальність* укладання «Зведеного словника-довідника термінів харчової промисловості» (далі Словник). *Мета* статті — розробити основні засади й висписати загальні принципи будови Словника. За *об'єкт* обрано макро- й мікроструктуру Словника зведеного типу. *Предметом дослідження* є розкриття особливостей двомовного лексикографування термінів ХП, упорядкованих за алфавітно-гніздовим способом їх подання в українській мові з відповідними російськими еквівалентами та паспортизованих за джерелами фіксації їхньої дефініції переважно у фаховій літературі та нормативно-правових документах.

Результати дослідження відбито у формулюванні загальних принципів укладання Словника, в унаочненому конкретними прикладами описі його макро- й мікроструктури, в обґрунтуванні джерельної бази та призначення, у розробленні системи посилань. *Висновком* є те, що на основі розроблених засад укладання дефінітивно-перекладного Словника зведеного типу в перспективі можна створити термінологічну базу даних сфери ХП у форматі інформаційно-пошукової системи за реєстровим українськомовним терміном із зазначенням усіх фахових джерел його фіксації. *Практично використовувати* «Зведений словник-довідник термінів харчової промисловості» можуть: науковці, які досліджують спеціальну лексику сучасної української мови; спеціалісти сфери харчової промисловості, які прагнуть підвищити свій рівень професійної мовної компетентності; викладачі, аспіранти, студенти профільних вищих навчальних закладів, галузеві фахівці.

Ключові слова: термін, термінологічний словник, зведений словник-довідник, українсько-російський словник, макроструктура словника, мікроструктура словника, харчова промисловість.

Постановка проблеми та її зв'язок із попередніми дослідженнями. Українська термінологія сьогодні є об'єктом широкого зацікавлення та наукових пошуків, що зумовлено потребою впорядкування й унормування галузевих термінологічних систем, удосконалення стандартів із науково-технічної термінології для підвищення її функціональної ефективності.

Харчування відіграє в житті людини дуже важливу роль, саме тому українська термінологія харчової промисловості — це великий за обсягом шар спеціальної лексики, вивчення якого, без сумніву, становить науковий інтерес для лінгвістів. Харчова промисловість (далі ХП) є однією з провідних галузей народногосподарського комплексу України. За загальним класифікатором «Галузі народного господарства України» (2007 р.) [6] сьогодні ХП України об'єднує кілька десятків галузей. Серед них основними є хлібопекарська, кондитерська, борошномельно-круп'яна, макаронна, олійно-жирова, маслосироробна і молочна, м'ясна, рибна, плодоовочева, цукрова, дріжджова, крохмале-патокова, лікєро-горілчана, виноробна, пивоварна, чайна. Термінологія різних галузей виробництва продуктів харчування належить до різних термінологічних підсистем єдиної системи термінів ХП.

Зазначимо, що назви їжі та продуктів харчування неодноразово ставали об'єктом лінгвістичного опису в наукових працях. Так, у кандидатській дисертації В. І. Невоїт досліджено генезис, семантику, структурно-семантичні зв'язки назв їжі та продуктів харчування, які функціонували в давній руськоукраїнській мові XI–XIII ст. [9]. У дисертації З. Г. Козирєвої проаналізовано тенденції формування й розвитку цієї тематичної групи лексики з урахуванням широких хронологічних меж (XI–XX ст.) [7]. У центрі зацікавлень О. А. Крижко були склад лексико-семантичних груп назв їжі, напоїв, продуктів харчування, зафіксованих в українських літописах кінця XVII — початку XVIII ст., походження цих номінацій і шляхи розвитку системи значень кожного слова в українській мові в зіставленні з російською [8]. С. А. Яценко дослідив лексико-семантичні процеси в зазначеній тематичній групі лексики на матеріалі пам'яток староукраїнської мови XIV–XVII ст. [11]. У дисертації С. М. Руденко [10] на матеріалі терміносистеми «змішані напої» подано системний опис термінології громадського харчування, що дало можливість виявити закономірності та особливості термінотворення в підмові громадського харчування. Семантичні, етимологічні та функціональні особливості найменувань на позначення смакових властивостей напоїв, страв, продуктів харчування проаналізовано в праці І. В. Гайдаєнко [1].

У доробку українського мовознавства є й діалектологічні студії, де зазначену тематичну групу лексики описано на матеріалі окремих говірок і діалектів. Зокрема, Е. Д. Гоца здійснила

грунтовний лексико-етимологічний і словотвірний аналіз назв їжі в українських карпатських говорах [2].

Як бачимо, термінологія харчової промисловості привертала увагу дослідників здебільшого в руслі історичної або сучасної лексикології, в основному в аспекті вивчення особливостей формування та функціонування окремих тематичних груп лексики на позначення їжі, напоїв, продуктів харчування. Проте термінологія виробничих технологічних процесів (а саме такою є термінологія ХП) містить терміни, які позначають загальні поняття конкретної сфери виробництва та її технологій, вихідну сировину, технологічні процеси (стадії та різні операції), виробниче обладнання, напівфабрикати та кінцеву продукцію тощо. Цей величезний термінологічний шар лексики залишився фактично поза увагою дослідників.

Незважаючи на ту увагу, яку приділяють вітчизняні мовознавці вивченню й опису спеціальної лексики різних галузей знань, термінологія ХП досі залишається маловивченою. У загальномовних та галузевих українських словниках не охоплено всю вузькоспеціальну термінологію, упорядкування та власне систематизація якої є важливими для фахівців цієї галузі. Зокрема, термінологія ХП у них представлена фрагментарно, а дефініції термінів неповно розкривають зміст відповідних понять. Саме тому потребують глибокого вивчення питання системної та асистемної організації термінологічної лексики ХП, особливості її лексикографічної фіксації, функціонування вузькогалузевих термінологічних одиниць у фахових текстах, принципи унормування та кодифікації.

Важливим аспектом вивчення досліджуваної термінології є також уніфікація дефініцій окремих понять, оскільки чимало з них реально функціонує з величезною кількістю логічних помилок.

Отже, для задоволення практичних потреб працівників галузей ХП, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, де безпосередньо готують фахівців для цієї виробничої сфери, пропонуємо проект «Зведеного словника-довідника термінів харчової промисловості», який охоплюватиме вживані в сучасній українській мові міжгалузеві та вузькогалузеві терміни ХП, зокрема на позначення теоретичних основ харчових технологій (напр.: *рецептура, пастеризація, тиндалізація, асептична стерилізація, пресервування, гідромеханічне рафінування, електростатичне копчення, термостатний спосіб виробництва кисломолочних напоїв, змішане соління м'яса, сульфитація*); технологічного обладнання переробних і харчових виробництв (напр.: *тістовальцювальна машина, сироповарильний агрегат, темперувальний збірник, начинковий вакуум-апарат, суслозбірник, акратофор, меланжер, дражувальна машина*); трудових процесів відповідно до етапів (стадій, операцій) технологічного процесу виробництва (напр.: *калібрування, бланшування, обсмажування, пасерування, уварювання, кутерування, підпорошування тіста, приготування розсолу, декантування*); професій і занять у сфері ХП (напр.: *пекар, кондитер, тістороб, солодовник, дегоржер, ремюер, купажник*); продукції харчової промисловості (напівфабрикатів і готових виробів) (напр.: *ковбасний фарш, необроблений виноматеріал, пряникове тісто, вафельний лист, суза молочна суміш, утфель, цукрова пудра, ромова баба, тістечка, концентрований сік, риба холодного копчення, морська капуста, марочний коньяк*); властивостей оброблюваної сировини, напівфабрикатів і готових виробів (напр.: *сила борошна, термостійкість молока, цукристість, розливостійкість, пінисті властивості, безпечність безалкогольного напою*) і т. ін. До Словника ввійдуть також загальнотехнічні терміни (напр.: *технологічна інструкція, виробничий процес, обладнання, оброблення, технологічний режим, ваги, упаковка*) й ті, які позначають поняття суміжних галузей знань, дотичні до виробництва харчових продуктів (напр.: *кукурудза цукрова, петрушка коренева, морква, виноград, мед натуральний, морозильний апарат, холодильна камера, емульгатор, лактоза, адсорбент, лужний агент*), а отже, формують зони перетину терміносфери ХП з терміносферами овочівництва, плодівництва, бджільництва, холодильної промисловості, хімії, біології, прикладної механіки тощо. Зокрема, овочівництво, плодівництво, бджільництво створюють сировинну базу для ХП, холодильна промисловість вирішує завдання зберігання продовольчої сировини, напівфабрикатів і готової продукції, досягнення хімії сприяють удосконаленню технології виробництва продуктів, харчових добавок за рахунок поліпшення збалансованості харчових компонентів, які вони містять.

Актуальність укладання «Зведеного словника-довідника термінології харчової промисловості» зумовлена необхідністю показати загальну картину її функціонування в українській мові.

Виклад основного матеріалу. Пропонований Словник є тлумачно-перекладним (українсько-російським), у якому зазначено джерело фіксації терміна (Закон України, ДСТУ, підручник тощо). Терміни-відповідники російською мовою взято переважно з використаних джерел фіксації, а в разі їх відсутності переклад здійснено за перекладними словниками.

Ураховуючи те, що до макрокомпозиції, або макроструктури словника, за С. В. Гриневим-Гриневичем, відносять вибір принципу розташування лексики, визначення складу основних його частин, а також способів подання багатослівних одиниць (термінологічних сполучень) [3, с. 39], у пропонованому Словнику обрано алфавітно-гніздовий принцип лексикографування термінів. Як зазначає В. В. Дубічинський, це один із продуктивних принципів у лексикографічній (термінографічній) практиці, за якого «термінологічні сполучення вміщуються у словнику не лише за

алфавітом першого слова, але й при опорному терміні-іменнику (термінологічному ядрі) й виявляються зібраними ніби в одному гнізді» [5, с. 94]. Основою об'єднання термінів у гнізді є семантичні відношення між поняттями, які вони виражають, що, на думку С. В. Гриньова-Гриневи́ча, дає змогу наочно представити семантичні системи термінів: такий принцип сприяє виявленню спільної семантичної бази термінологічних одиниць, допомагає чіткіше простежити взаємозв'язки понять, зокрема родо-видових, коли гніздо родового терміна формують видові терміни [3, с. 41].

За макрокомпозицією Словник структуровано так:

- у **Передмові** (українською та російською мовами) передбачено стислий виклад основних принципів укладання Словника, подання інформації користувачам про структуру як усього видання, так і окремих словникових статей;

- у **Списку умовних скорочень** наведено загальноприйняті і спеціальні скорочення слів, графічних й галузеві ремарки, запропоновані у Словнику;

- власне основна, тлумачно-перекладна, частина словника-довідника — це реєстр упорядкованих в алфавітному порядку близько п'яти тисяч українських однослівних термінів і термінологічних сполучень ХП та їхніх відповідників у російській мові з дефініціями відповідних понять українською мовою, паспортизованими за джерелами добору. У Словнику будуть засвідчені як лексикографовані, так і не лексикографовані раніше термінологічні одиниці, у доборі яких автор керувався принципом максимального представлення всіх галузей ХП. Виняток становлять лише терміни парфумерно-косметичної та тютюново-махової галузей, які не було введено до реєстру, оскільки вони не пов'язані з виробництвом і споживанням продуктів харчування (щоправда, у загальному класифікаторі «Галузі народного господарства України» за 2007 р. [6] ці дві галузі віднесено до виробництв харчової промисловості);

- у **Списку використаних джерел** передбачено перелік нормативно-технічних документів (чинних державних стандартів України у сфері ХП, класифікаторів), законодавчих актів (зокрема Законів України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» тощо), лексикографічних праць (загальноумовних тлумачних словників, словників технічних термінів, галузевих довідників і словників термінів харчової промисловості), підручників і навчальних посібників, навчально-методичних видань, розроблених професорсько-викладацьким складом провідних вищих навчальних закладів (Національного університету харчових технологій, Одеської національної академії харчових технологій, Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Полтавського університету споживчої кооперації України тощо), які готують фахівців для харчової промисловості;

- в **Алфавітному покажчику українських термінів і Алфавітному покажчику російських термінів** зазначатимуться сторінки, на яких подано їхні дефініції (для зручності користування Словником).

«Проблеми мікрокомпозиції, тобто визначення мікроструктури спеціального словника, пов'язані з вибором та організацією лексикографічних реквізитів власне словникової статті, сукупність яких становить інформацію про внесену до словника лексику» [3, с. 50]. Як зазначає О. М. Демська, мікроструктуру словника інколи визначають як внутрішню будову лексикографічного опису словникової одиниці, послуговуючись в українській лексикографії переважно терміном-дублетом *словникова стаття* [4, с. 102]. Головним у словниковій статті, на думку С. В. Гриньова-Гриневи́ча, є інтерпретаційний параметр опису термінологічних одиниць як засіб пояснення їхніх значень. До формальних параметрів мікрокомпозиції словника дослідник відносить відомості, що стосуються особливостей форми заголовної вокабули (описуваного терміна): його написання, наголошення, граматичні відомості про нього (рід, число, словозмінні характеристики) тощо, різні засоби організації й оформлення словникової статті, які акцентують увагу читача на окремих елементах інформації шляхом її виділення (це різні лексикографічні символи, розміри та накреслення шрифтів, послідовність розміщення окремих елементів інформації, функціональне використання розділових знаків і т. ін.) [3, с. 51–57].

Наведемо кілька прикладів словникових статей.

Реєстрове слово (словосполучення) подаємо малими літерами напівжирним шрифтом із наголосом, в односкладових словах наголос не позначаємо. Безпосередньо після терміна в круглих дужках наводимо його переклад російською мовою з відповідною ремаркою *рос.* перед словом, далі — дефініцію терміна із указівкою на джерело її фіксації (назву джерела подаємо поруч у дужках), напр.:

бланшування (*рос.* бланширование) — короткочасне теплове оброблення овочевої і/або фруктової сировини за певного температурного режиму парою, водою чи водними розчинами солей органічних кислот і лугу для інактивації ферментів, часткового розм'якшення структури тканини й підвищення її еластичності (ДСТУ 2073:2009).

Використані джерела в дужках подаємо у форматі умовних скорочень: для Державних стандартів — ДСТУ із зазначенням номера; для Законів України — ЗУ із зазначенням повної назви й дати його прийняття; для підручників і навчальних посібників — прізвище автора (за

наявності багатьох авторів — прізвище лише першого автора) і рік видання; для словників — абrevіатурні позначення ініціального типу, напр.:

буженіна (рос. буженіна) — виріб без кісток із тазостегнової частини свинячої туші або півтуші у вареному, запеченому або смаженому вигляді (ДСТУ 4424:2005);

водá питна́ (рос. водá питьевáя) — харчовий продукт, придатний для споживання людиною (ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», № 867-VIII від 08.12.2015);

морóзиво (рос. морóженое) — це десертний продукт, який одержують за допомогою пастеризації, гомогенізації, збивання та заморожування молочних, фруктово-ягідних або ароматичних сумішей, до складу яких входять стабілізатори структури, наповнювачі та різноманітні добавки (Домарецький, 2010);

ва́фельник, -а (рос. ва́фельник) — робітник, що виготовляє вафлі (ВТСУМ).

Повний бібліографічний опис джерел добору матеріалу подаватиметься у Списку використаних джерел.

Термінологічні сполучення у словниковій статті реєстрового слова лексикографуватимуться також в алфавітному порядку. При цьому опорне слово фіксуватиметься на першому місці скорочено за першою літерою, напр.:

бомба́ж, -у (рос. бомба́ж) — наявність здутого денця та (або) кришки банки внаслідок життєдіяльності мікроорганізмів, або хімічних реакцій поміж тарою і продуктом, або переповнення банок продуктом (ДСТУ 4424:2005); **б. мікробіа́льний** (рос. бомба́ж микробиа́льный) — псування консервів, що характеризується здуттям денця та (або) кришки банок внаслідок підвищення тиску усередині банок у результаті виділення газоподібних продуктів життєдіяльності мікроорганізмів (ДСТУ 4424:2005); **б. фізі́чний** (рос. бомба́ж физи́ческий) — наявність здутого денця та (або) кришки банки консервів у результаті переповнювання їх продуктом або замерзання вмісту банки, а також безпосередньо після стерилізування (ДСТУ 4424:2005); **б. хімі́чний** (рос. бомба́ж химі́ческий) — наявність здутого денця та (або) кришки банки в результаті скупчення газу, що утворився в процесі електролітичної дисоціації під час кородування внутрішньої поверхні металевої банки (ДСТУ 4424:2005).

У Словнику використано такі граматичні характеристики реєстрових слів-іменників:

- до невідмінюваних іменників одразу після них через кому подано ремарку *невідм.*, напр.: **драже́**, *невідм.* (рос. драже́)...; **мюзле́**, *невідм.* (рос. мюзле)...;

- біля іменників чоловічого роду однини фіксуємо закінчення родового відмінка однини, напр.: **клерс**, -у (рос. клерс)...; **сир**, -у (рос. сыр)...; **просіювач**, -а (рос. просеиватель)...; **сте́кер**, -а (рос. стеккер)...

- біля іменників у множині, які через кому супроводжуються відповідною позначкою *мн.*, також фіксуємо закінчення родового відмінка множини, напр.: **сарде́льки**, -льок, *мн.* (рос. сардельки)...; **вершкі́**, -ів, *мн.* (рос. сливки).

Семантичні ремарки (стислі пояснення) використано за потреби уточнення інформації про терміни, які паралельно функціонують в інших галузях знань із дещо іншим значенням. Такі ремарки полегшують користування словником. Напр., термін ХП *масло* — багатозначний, уживаний в різних галузях знань. Те значення, яке стосується ХП, сформульовано стисло одразу після реєстрового слова в дужках курсивом. Далі подано термінологічні сполучення з цим словом, які актуалізуються в різних галузях ХП, та їхні дефініції напр.:

ма́сло (*харчовий продукт*); **м. вершкóве** (рос. сли́вочное ма́сло) — масло, що його виробляють з вершків та складників молока, і має специфічний притаманний йому смак, запах та пластичну консистенцію за температури $(12 \pm 2) ^\circ\text{C}$, з вмістом молочного жиру не менше, ніж 50,0 %, що являє собою однорідну емульсію типу «вода в жирі» (ДСТУ 4422:2005); **м. кисловершкóве** (рос. ма́сло кислосли́вочное)...

Деякі терміни відповідно галузеву ремаркуємо, якщо ремарки засвідчено в джерелах їх добору, напр.:

тира́ж, -у, *винороб.* (рос. тира́ж) — розлив тиражної суміші в пляшки для вторинного бродиння у виробництві пінистих вин пляшковим методом (ДСТУ 2163–93);

пикéт, -у, *винороб.* (рос. пикéт) — водний екстракт, одержаний з виноградних вичавків (ДСТУ 2163–93).

Якщо термін ХП є іменниково-прикметниковим словосполученням, то його подано на своєму реєстровому місці за алфавітом із прямим порядком слів та відсиланням *див.* до словникової статті опорного слова, де сформульовано його дефініцію, напр.:

карамéльна начі́нка *див. начі́нка*;

начі́нка (рос. начі́нка) — кондитерський напівфабрикат, що його покладали всередину виробу (ДСТУ 2633:2007); **н. карамéльна** (рос. карамéльная начі́нка) — кондитерський напівфабрикат, який міститься всередині карамелі (ДСТУ 2633:2007).

У терміносполученнях, які складаються з двох іменників, а також у термінах-юкстапозитах витримано той самий принцип, напр.:

кóпчення сiру *див.* кóпчення;
дробáрка-гребневідокрéмлювач *див.* дробáрка.

Аналогічно подано терміни, які мають більшу кількість компонентів (три, чотири тощо) і складаються зі слів, що належать до різних частин мови, напр.:

сік фруктовий з м'якоттю *див.* сік;
заквáска гідролізована для сiру *див.* заквáска;
пáвлення чеддеризóваної сiрної мáси *див.* пáвлення.

Якщо термін має синонім на позначення того самого поняття (у більшості випадків такий відповідник є словом іншомовного походження), то його наведено поруч через кому напівжирним шрифтом. При цьому синонім подано на своєму реєстровому місці за алфавітом із посиланням на уживаніший термін, у словниковій статті якого й розкривається його значення, напр.:

бут, -у *див.* **дiжка винна**;
вiнна дiжка *див.* **дiжка винна**;

дiжка винна, **бут** (*рос.* бóчка вiнная, бут) — дерев'яна посудина переважно з дубової клепки для витримування (зберігання), транспортування виноградних вин, брендi, коньячного спирту (ДСТУ 2163–93);

купажóр, -а *див.* **резервуáр-змишувач**;
резервуáр-змишувач, -а, **купажóр**, -а *див.* **резервуáр**;

резервуáр, -а (*рос.* резервуáр) — посудина, призначена для зберігання виноматеріалу та здійснення різних технологічних операцій у виноробствi (ДСТУ 2163–93); **резервуáр-змишувач**, -а, **купажóр**, -а, (*рос.* резервуáр-смесiтель, купажёр) — посудина з мiшалкою для купажування та егалізації виноматеріалів, сусла, коньячних спиртiв (ДСТУ 2163–93).

Абревіатури як скорочені варіанти термінів подано через скісну риску, напр.:

біологічне споживáння кiсеню / **БСК** *див.* **споживáння кiсеню біологічне**;
сухий знежiрений молóчний залишок / **СЗМЗ** *див.* **залишок сухий знежiрений молóчний**.

У дефініціях термінів із орфографічними та граматичними огрiхами, засвідченими в джерелах їх добору, подано виправлення за позначкою (*) у зносці, напр.:

екстрагуáння (*рос.* экстрагiрование) — вилучення екстрактивних речовин з подрiбноi овочевої та/або фруктової сировини, вичавок*, пряно-ароматичних рослин водою чи iншими розчинниками (ДСТУ 2073:2009).

У зносці подаємо: * *реком.* вичавкiв.

Кальковані з російської мови реєстрові термінологічні одиниці, в яких порушено норми українського правопису, подано так, як їх фіксують офіційні джерела, в яких вони засвідчені, проте з позначкою (*) та ремаркою *реком.*, напр.:

магнітна *очистка борошна, *реком.* **магнітне очищення борошна...** (ДСТУ 2120–93);
масова *доля танiну, *реком.* **масова частка танiну...** (ДСТУ 2208–93).

Висновки. Отже, «Зведений словник-довiдник термінів харчової промисловості» є першою спробою зібрати, систематизувати й унормувати термінологію цієї галузі знання в українській мові. Сподiваємося, що словник-довiдник буде цiкавим і корисним для науковцiв, які займаються проблемами вивчення лексики сучасної української мови, термінологiв, фахівцiв сфери харчової промисловості, викладачiв і студентiв профiльних вищих навчальних закладiв. Результати такого дослідження можуть бути використані також для створення на основі запропонованого Словника термінологічної бази даних, адаптованої для інформаційно-пошукової системи у вiльному доступі.

Література

1. *Гайдаєнко І. В.* Назви на позначення смаку : етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. В. Гайдаєнко. — Запоріжжя, 2002. — 16 с.
2. *Гоца Е. Д.* Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Е. Д. Гоца. — Ужгород, 2001. — 466 с.
3. *Гринев-Гриневич С. В.* Введение в терминологию : Как просто и легко составит словарь : учеб. пособие / С. В. Гринев-Гриневич. — 3-е изд., доп. — М. : ЛИБРОКОМ, 2009. — 224 с.
4. *Демська О.* Вступ до лексикографії : навч. посiбник / О. М. Демська. — К. : ВД Києво-Могилянська академія, 2010. — 266 с.
5. *Дубичинский В. В.* Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. — Вена-Харьков, 1998. — 160 с.
6. *Загальний Класифікатор «Галузі народного господарства України»* (за станом на 27 березня 2007 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uazakon.com/big/text771/pg3.htm>
7. *Козырева З. Г.* История названий продуктов питания и пищи в украинском языке : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / З. Г. Козырева. — Киев, 1984. — 254 с.
8. *Крижко О. А.* Развитие семантики побутовой лексики украинских летописей конца XVII — начала XVIII столетия (назвы їжі, напоїв, продуктів харчування) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. А. Крижко. — Бердянськ, 1997. — 220 с.
9. *Невойт В. И.* Названия пищи и продуктов питания в древнерусском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. И. Невойт. — Киев, 1986. — 23 с.

10. Руденко С. М. Закономірності та особливості термінотворення у підмові громадського харчування (на матеріалі української терміносистеми «Змішані напої») : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. М. Руденко. — К., 2000. — 183 с.

11. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. А. Яценко. — К., 2009. — 242 с.

References

1. Gajdaenko, I. V. (2002), *Names denoting taste : etymology, semantics, functions. Author's thesis [Nazvy na poznachennja smaku : etymologija, semantyka, funkcionuvannia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Zaporizhzhia, 16 p.
2. Goca, E. D. (2001), *Names of food and kitchen utensils in Ukrainian Carpathian patois : Thesis [Nazvy jizhi j kukhonnoho nachynnja v ukrajins'kykh karpats'kykh govorah : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Uzhhorod, 466 p.
3. Grinev-Grinevich, S. V. (2009), *Introduction to Terminography : a Simple and Easy Way to Compile a Dictionary, 3rd ed. [Vvedenie v terminografiju : Kak prosto i legko sostavit' slovar', 3-e izd.]*, Librokom, Moscow, 224 p.
4. Dems'ka Orysia (2010), *Introduction to lexicography [Vstup do leksykografiji]*, Kyjevo-Mogylians'ka akademiya, Kyiv, 266 p.
5. Dubichinskiy, V. V. (1998), *Theoretical and Practical Lexicography [Teoreticheskaja i prakticheskaja leksykografija]*, Vienna, Kharkov, 156 p.
6. General Classification (2007), *Sectors of economy of Ukraine [Galuzi narodnogo gospodarstva Ukrainy]*, available at : <http://uazakon.com/big/text771/pg3.htm>
7. Kozyreva Z. G. (1984), *History of food and food products names in the Ukrainian language : Thesis [Istorija nazvanij produktov pitaniya i pishhi v ukrainskom jazyke : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.02]*, Kiev, 254 p.
8. Kryzhko, O. A. (1997), *Semantic development of household lexicon of Ukrainian chronicles the end of XVII — beginning of XVIII century (names of food, beverages, food products) : Thesis [Rozvytok semantyki pobutovoji leksyky ukrajins'kyh litopysiv kincia XVII — pochatku XVIII stolittia (nazvy jizhi, napojiv, produktiv kharchuvannia : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Berdiansk, 220 p.
9. Nevoit, V. I. (1986), *The Names of the Food and Eating Products in the Old Russian Language. Author's thesis [Nazvaniya pishhi i produktov pytaniya v drevnerusskom jazyke : avtoref. dis ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Kiev, 23 p.
10. Rudenko, S. M. (2000), *Patterns and Characteristics of terms in sublanguage of catering (based on Ukrainian terminological system «mixed drinks») : Thesis [Zakonomirnosti ta osoblyvosti terminotvorenja u pidmovi громадського харчування (на матеріалі української терміносистеми «Змішані напої») : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Kyiv, 183 p.
11. Yacenko, S. A. (2009), *The names of food products, dishes and beverages in the Ukrainian language in the XIV–XVII centuries : Thesis [Nazvy produktiv харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Kyiv, 242 p.

НАРУШЕВИЧ-ВАСИЛЬЕВА Оксана Викторовна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинологии и лингводидактики Одесской национальной академии пищевых технологий; ул. Канатная, 112, г. Одесса, 65039, Украина; тел.: +38 098 3982440; e-mail: ukrvov2012@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

ОСНОВЫ СОСТАВЛЕНИЯ «СВОДНОГО СЛОВАРЯ-СПРАВОЧНИКА ТЕРМИНОВ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ»

Аннотация. Необходимость представить терминологию пищевой промышленности (ПП) как целостную систему, показать общую картину её функционирования в украинском языке обуславливает **актуальность** составления «Сводного словаря-справочника терминов пищевой промышленности» (далее Словарь). **Цель** статьи – разработать основные принципы построения Словаря. Как **объект** выбраны макро- и микро-структура Словаря сводного типа. **Предметом** исследования является раскрытие особенностей двуязычного лексикографирования терминов ПП, упорядоченных по алфавитно-гнездовому способу их подачи в украинском языке с соответствующими русскими эквивалентами и паспортизированных по источнику фиксации их дефиниции преимущественно в специальной литературе и нормативно-правовых документах.

Результаты исследования отображены в формулировке общих принципов составления Словаря, в описании его макро- и микроструктуры с приведением наглядных примеров, в обосновании источниковой базы и назначения, в разработке системы ссылок. **Выводом** является то, что на основе разработанных принципов составления дефинитивно-переводного Словаря сводного типа в перспективе можно создать терминологическую базу данных сферы ПП в формате информационно-поисковой системы по реестровому украиноязычному термину с указанием всех специальных источников его фиксации. **Практически применять** «Сводный словарь-справочник терминов пищевой промышленности» могут: учёные, исследующие специальную лексику современного украинского языка; специалисты сферы пищевой промышленности, стремящиеся повысить свой уровень профессиональной языковой компетентности; преподаватели, аспиранты, студенты профильных высших учебных заведений, отраслевые специалисты.

Ключевые слова: термин, терминологический словарь, сводный словарь-справочник, украинско-русский словарь, макроструктура словаря, микроструктура словаря, пищевая промышленность.

Oksana V. NARUSHEVYCH-VASYLIEVA,

PhD (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor of the Department of Ukrainian studies and linguodidactics, Odessa National Academy of Food Technologies; 112 Kanatna str., 65039, Odessa, Ukraine; tel.: +38 098 3982440; e-mail: ukrvov2012@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0002-5230-0019

PRINCIPLES OF COMPILING «CONSOLIDATED GLOSSARY OF FOOD INDUSTRY TERMS»

Summary. The need to introduce the food industry (FI) terminology as an integrated system and show the overall picture of its functioning in the Ukrainian language determines the urgency of compiling a «Consolidated Glossary of Food Industry Terms». Each FI term in the proposed Ukrainian-Russian glossary has been defined according to the source of its recording. The glossary will also include terminological units that have never been recorded in any explanatory dictionary earlier. The chosen alphabetic-cluster presentation of the material makes it possible to reveal the systemic connections between terms and concepts of FI field.

This article describes the macro- and micro-composition, purpose and principles of the glossary compilation, grounds the source base, particularises the structure of the entries and develops a reference system. The glossary is structured so that it can be used to work out a FI terminology database in the form of information storage and retrieval system for a registered Ukrainian-language term indicating all professional sources of its recording.

The glossary will be useful for scientists who study specialised vocabulary of the modern Ukrainian language, for everyone who is connected with the FI sphere and aims to increase their level of professional language competence — teachers, postgraduate students, students of higher educational institutions and food industry experts.

Key words: term, terminology, terminological dictionary, dictionary macro-composition, dictionary micro-composition, food industry.

Статтю отримано 07.05.2016 р.

УДК 811.161.2'373.4:531.111:821.161.2-1 О. Гончар

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; Одеса; Україна; тел.: +38(048)7169613; моб.: +38 (048) 7060843; +38 067 9681993; e-mail: layma-59@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9638-152X

ЛОКАЛЬНО-ТЕМПОРАЛЬНА ЛЕКСИЧНА ПАРАДИГМА У «ФРОНТОВИХ ПОЕЗІЯХ» О. Т. ГОНЧАРА

Анотація. *Метою* дослідження є вивчення ролі локально-темпоральної лексичної парадигми у «Фронтівих поезіях» О. Т. Гончара. *Предметом* аналізу є функціональне навантаження, особливості уживання, стилістичні конотації, експресивний, образний потенціал, варіативність компонентів часопросторової лексичної парадигми. Уживання тих чи інших лексем залежить від тематики твору, авторського задуму, що й зумовлює функціонування певних лексем, організацію особливостей цього лексичного пласту. Використання кожної лексеми є чітко продуманим, кожна з них ілюструє широкий спектр образних трансформацій, а також тісну взаємодію з іншими лінгвістичними й екстралінгвістичними факторами. *Результати* семантичного аналізу локально-темпоральної лексичної парадигми свідчать про наявність значного конотативного потенціалу з активованим стилістичним, експресивним компонентом практично у кожній з лексем, що максимально поглиблює його узуальне значення. Встановлено діапазон, насиченість і перспективи образних трансформацій, залежність компонентів парадигми не лише від лінгвоментальних стратегій автора, а й від екстралінгвістичних факторів. Основний *висновок* полягає в тому, що часопросторова лексична парадигма виконує текстоутворюючу, характеристичну, хронотопічну, експресивну, виразову функції, сприяє розкриттю підтексту й авторської концепції.

Ключові слова: часопросторова лексика, художній час, художній простір, художній хронотоп, Олесь Гончар.

Постановка проблеми. Час і простір — дві сторони буття людини, невіддільні одна від одної і пов'язані спільною функцією в літературно-художньому творі (ЛХТ). Більшість дослідників поєднує художній час і художній простір в єдине поняття — художній хронотоп, що є одним із складових компонентів ЛХТ. Він містить у своєму складі як онімну лексику (топонімію і хрононімію), так і різноманітні апелятивні засоби на позначення художнього часу і простору. «Часово-просторові категорії в художньому творі постають як певна точка зору, виражаються через систему засобів, нерозривно пов'язаних з авторськими естетичними засадами. Зображення

часу і простору пов'язане зі змістом твору, підпорядковане йому, і разом з тим є своєрідною характеристикою індивідуального стилю письменника» [4, с. 1].

Текстова єдність, цілісність, довершеність починається саме із хронотопу, і саме він впливає на вибір письменником різноманітних прийомів зображення дійсності. Визначивши свій художній світ, митець вибудовує всю художньо-образну площину, поєднуючи або контрастно протиставляючи час і простір у різних сюжетних колізіях, системі образів, висловленні ідейного задуму твору. Вивчення художнього хронотопу дозволяє осмислити світоглядні позиції автора, чия творчість є, по суті, зверненням до сучасників і нащадків. Проте вивчення часопросторових параметрів ЛХТ взагалі і поетичних творів зокрема лише розпочинається — сьогодні існують лише окремі літературознавчі (Л. Андрущенко, І. Богданова, Л. Дзіковська, О. Маланий, С. Скиба) і мовознавчі (Ю. Дем'янова, М. Дудорова, Л. Мірошник) дослідження. Крім того, майже недослідженою з точки зору мовностилістичних особливостей залишаються поезії О. Т. Гончара, які становлять досить оригінальну частину творчого доробку митця, що зумовлює **актуальність** представленої розвідки.

Отже, **темою** пропонованої статті є часопросторова парадигма в поетичному контексті. **Матеріалом** дослідження послужив цикл «Фронтів поезії» О. Т. Гончара, **предметом** — лексичні і стилістичні засоби побудови художнього хронотопу як наскрізного чинника авторського світобачення. **Мета** нашої розвідки — виявлення й опис мовностилістичних засобів утворення часопросторової домінанти у контексті поезій О. Т. Гончара.

Виклад основного матеріалу. Робота майстра українського слова над мовою своїх творів становить для дослідників неабиякий інтерес. Незважаючи на невеликий обсяг, цикл «Фронтів поезії» відзначається глибиною думки, вираженістю кожного слова, відточеністю структури, що відповідає самій суті поезії як одвічної сповіді душі поета. Мовно-образні форми поетичного стилю О. Гончара містять значну емотивну насиченість, пронизують наскрізними зв'язками весь цикл, надаючи йому тим самим неподільної цілісності, закінченості, а час і простір стають засобами вираження стану душі поета-борця.

Часопросторова парадигма у контексті циклу утворюється за участю різноманітних мовних засобів. Перш за все, це заголовки поезій, що вибудовують експліцитну часопросторову маркованість: «*Над Бугом*» [3, с. 28], «*Думи про Батьківщину*» [3, с. 30], «*Мене війна веде все далі*» [3, с. 31], «*Ніч у Карпатах*» [3, с. 32], «*Трансільванський марш*» [3, с. 33], «*В гори*» [3, с. 34], «*Спека в горах*» [3, с. 35], «*Гірський етюд*» [3, с. 36], «*Плацдарм*» [3, с. 38], «*Без краю топки болота*» [3, с. 39], «*В королівському палаці*» [3, с. 44].

Імпліцитними з т. з. художнього хронотопу є заголовки поезій, пов'язаних зі спогадами про Батьківщину, душевним станом автора і жорсткими реаліями війни; вони утворюють виразну стилістичну експресію: «*Атака*» [3, с. 26], «*Віхола*» [3, с. 27], «*Моя ти зоре...*» [3, с. 29], «*Землячка*» [3, с. 37], «*Танкіст*» [3, с. 40], «*Брати*» [3, с. 42], «*Солдатська гордість*» [3, с. 45], «*На золотих парусах*» [3, с. 46], «*Знамено полку*» [3, с. 47].

Яскраву національну забарвленість утворюють заголовки «*Словацький партизан*» [3, с. 43] і «*Слово про Мате Залку*» [3, с. 41], що теж співвідносяться з конкретним часом і простором. Перший заголовок створює перспекцію подальшої оповіді про героїзм безіменного словацького партизана, який навіть перед обличчям страти зберігає мужність і незламність. Другий заголовок є своєрідною алюзією, що передбачає наявність фонових знань [2, с. 103], у цьому випадку — про угорського письменника-комуніста *Мате Залку*, «*генерала Лукача*», що загинув смертю хоробрих в Іспанії [6, с. 746].

Отже, всі заголовки гармонійно співвідносяться з назвою усього циклу — «Фронтів поезії», що відразу репрезентує його тематику, викликає певні асоціації, пов'язані з конкретним (воєнним) часом і простором; водночас кожен із заголовків постає перед читачем як своєрідний ініціальний знак, де «у концентрованому вигляді закодована концептуальна інформація» [5, с. 103] окремого поетичного тексту.

Провідними компонентами просторової парадигми в контексті досліджуваних поезій виступають топоніми, у більшості своїй пов'язані з місцями, де воював О. Гончар, і спогадами про рідний край. Вони представлені такими розрядами:

1) хороніми — *Україна / Вкраїна* [3, с. 30, 37, 47]; *Словаччина* [3, с. 43]; *Іспанія* [3, с. 41]; *Батьківщина* [3, с. 35]; 2) ойконіми (астіоніми) — *Москва, Мадрид* [3, с. 41]; *Буда* [3, с. 44]; 3) гідроніми — *Буг* [3, с. 28]; *Дніпро* [3, с. 29, 35]; *Дунай* [3, с. 35]; *Прут* [3, с. 30]; *Тиса* [3, с. 41]; 4) оронім — *Карпати* [3, с. 29, 30].

Саме топоніми, що чітко розподіляються за двома опозиційними «підпросторами» — *батьківщиною* й *чужиною*, — є найчіткішим засобом локалізації місця дії; у досліджуваній збірці вони підсилюють реальність у зображенні фронтівих подій, створюють певну документальність.

Наступним чинником побудови художнього простору в циклі поезій є відносна локалізованість, що представлена набагато ширше і виражається апелятивними лексемами і словосполученнями; як і топоніми, синоніми-апелятиви у контексті є чітко розподіленими за локальною ознакою і також пов'язані з дорогами війни і спогадами автора; причому лексеми

і словосполучення, що позначають *чужину*, зустрічаються майже вдвічі більше порівняно із лексемами, пов'язаними із *рідним краєм*:

1) чужі краї: *тут* [3, с. 28, 30]; *округа* [3, с. 26]; *ріка* [3, с. 38]; *плац, палац, зали оці* [3, с. 44]; *дерев'яна гірська хатина* [3, с. 36]; *ця земля* [3, с. 38]; *тихі оці озера* [3, с. 41]; *топкі болота, пагубні озерця* [3, с. 39]; *ліс багрянний* [3, с. 46]; *цей край невеселий* [3, с. 42]; *країна скеляста, країна убога* [3, с. 37]; *чужа сторона* [3, с. 32]; *чужий порт* [3, с. 42–2]; *далекі міста* [3, с. 43]; *простори чужих земель* [3, с. 31]; *несходимі краї* [3, с. 38]; *гори* [3, с. 34–2, 35], *ці гори* [3, с. 32], *гори оці* [3, с. 41]; *чужі гори* [3, с. 33]; *ці гори чужі* [3, с. 37]; *гори ці самотні, гори високі* [3, с. 37]; *румунські гори* [3, с. 29]; *гори стрімкі та ліси* [3, с. 46]; *в горах* [3, с. 41]; *кряжі гірські* [3, с. 46]; *серед потрісканих скал* [3, с. 41];

2) батьківщина: *там* [3, с. 32]; *батьківщина* [3, с. 35–2]; *моя земля, рідна земля* [3, с. 32]; *своя земля* [3, с. 42]; *земля далека і свята* [3, с. 42]; *рідна даль* [3, с. 31]; *той край, мій сонячний край* [3, с. 30]; *моя держава* [3, с. 46]; *степ* [3, с. 34]; *стеги* [3, с. 27, 30], *рідні стеги* [3, с. 37]; *стеги ці* [3, с. 41]; *міста; прекрасні міста* [3, с. 40]; *вільна зелена рівнина* [3, с. 34]; *схід* [3, с. 29, 32]; *домівка моя* [3, с. 32], *рідний дім* [3, с. 31].

Ця локальна опозиція створює наскрізний стилістичний ефект, що пронизує весь цикл, відбиваючи почуття й душевний стан автора, який, крокуючи дорогами війни, з тугою і болем згадує рідний край.

Окрему групу складають лексеми, які, сполучаючись у контексті з різними мовними засобами, утворюють наскрізний образ *дороги*. Вони мають різну локальну маркованість, позначаючи як рідні, так і чужі дороги: *моя тропа; курява доріг* [3, с. 32]; *в чужі гори нам дорога* [3, с. 33]; *траси, мощені вогнем* [3, с. 39]; *шляхів нестямних курява* [3, с. 47]. Хронотоп *дороги* поєднує всі поезії циклу, створюючи трагічний, болісний образ *воєнних доріг*, опалених вогнем і стражданням.

Часові показники у контексті циклу узгоджуються з його тематикою, а також картиною світу, що її змальовує автор. «Час і простір поетові (...) дуже помітно «диктує» свої форми, ознаки і навіть функції» [1, с. 227]. Поезія «протривить зображенню подій, чітко локалізованих на різних ділянках часового поля і не втягнутих до епіцентру» переживань автора («в даний, конкретний момент» [7, с. 152]. Отже, відносність часової локалізації, як і просторової, здебільшого є закономірною в поетичному тексті, і у досліджуваному циклі поезій функції часових показників виконує апелювативна лексика, що утворює виразну темпоральну парадигму. Нами виявлено наступні види часового визначення: 1) датування за частинами доби: *ніч* [3, с. 32, 41]; *ніч глуха* [3, с. 45], *вночі* [3, с. 31, 38]; 2) датування за сезонами, місяцями: *весна* [3, с. 29]; *осінь* [3, с. 46]; 3) позначення власне темпоральності (теперішній, минулий, майбутній час): *сьогодні* [3, с. 37]; *тепер* [3, с. 41]; *давно* [3, с. 47]; 4) датування за годинами, хвилинами, точкове датування: *мить* [3, с. 40]; *в цей миг* [3, с. 43]; *кілька хвилини; в бурю й негоду; в найтяжчу пору* [3, с. 45]; 5) позначення повторюваності, тривалості дії в часі: *щодень; кожен раз* [3, с. 28]; *завжди* [3, с. 29]; *щодня* [3, с. 30]; *сторіччя* [3, с. 32]; *століття* [3, с. 39]; *цїлі століття* [3, с. 36]; *день і ніч* [3, с. 33]; *знову* [3, с. 44–2]; 6) неозначене датування: *коли* [3, с. 26].

Слід звернути увагу на те, що окремі поезії (5 із 22) взагалі не містять темпоральних показників. На нашу думку, це пов'язане з особливою увагою автора до художнього простору, в якому відбуваються події («*В гори*» [3, с. 34]; «*Спека в горах*» [3, с. 35]; «*В королівському палаці*» [3, с. 44]); з природними явищами в цьому просторі («*Віхола*» [3, с. 27]); з виразною контекстною опозицією рідна земля — чужина («*Брати*» [3, с. 42]). А у вірші «*Солдатецька гордість*» [3, с. 45], навпаки, спостерігається закономірна підсилена увага до художнього часу — автор підкреслює мужність радянських солдат, що відпочивали *кілька хвилин на ходу*, та *глухою ніччю, в бурю й негоду, в найтяжчу пору* женуть по дорогам Європи *прокляту орду* фашистів.

Часопросторова парадигма у контексті збірки тісно пов'язана з усіма рівнями художності та ідейною спрямованістю, переживаннями і настроєм автора-героя, його вболіваннями над стражданнями рідного краю, загибеллю товаришів-однополчан, тугою за Батьківщиною. Поезії демонструють майстерне володіння О. Гончара виразальними засобами — у контексті циклу ми зустрічаємо різні компоненти хронотопу у складі різноманітних фігур і тропів:

1) антитеза: «*Мене війна веде все далі просторами чужих земель (...)* Я наче відкриваю двері у рідний дім, у рідну даль» [3, с. 31]; «*Моя ти зоре, румунські гори стоять кругом, кругом, а думи вільні, а думи хвильні літають десь поза Дніпром*» [3, с. 29]; «*мій сонячний краю, ти сніхся мені і тут, серцем щодня я літаю до тебе за бистрий Прут*» [3, с. 30]; «*гори зімкнулись, як вежі тяжкі (...)* а хочеться *степу*. Скоріше б із *гір* на вольну зелену *рівнину!*» [3, с. 34]; «*... у горах високих (...)* як видиво *рідних степів*» [3, с. 37];

2) анафора: «*Батьківщино, для нас підійми чорну хмару далеку (...)* Батьківщино, *далека пошми, хоч у хмарах, вологи*» [3, с. 35]; «*Без краю топкі болота, без краю пагубні озерця*» [3, с. 39];

3) анепіфора (кільце) у поєднанні з повторами: «*Красива ніч, велика ніч, як марево сторіч (...)* Висока ніч, велика ніч, як марево сторіч» [3, с. 32]; «*Свою землю далеку, святу не забудем до згуби. Як матроси в чужому порту, ми тримаємось купи (...)* Тим-то й землю далеку, святу не забудем до згуби. Як матроси в чужому порту, ми тримаємось купи» [3, с. 42];

4) повтор: «*Я знов у Буді, я знов у палаці*» [3, с. 44];

5) градація: «*...земля далека, свята*» [3, с. 42];

6) риторичні звороти — а) запитання: «*І спитається осінь: хто це по горах стрімких та лісах пролітає, прострілений сонцем на золотих парусах?*» [3, с. 46]; б) звертання: «*Ой широко розлився ти, Буже...*» [3, с. 28]; «*Здрастуй, мій сонячний краю*» [3, с. 30].

Отже, найбільш поширеним у збірці є прийом антитези, що стосується домінуючої опозиції всього циклу (*батьківщина — чужина*), і сприяє правдивому відображенню душевного стану, мрій і сподівань героя — автора.

Та особливо виразною часопросторовою і стилістичною маркованістю відзначається поезія «*Слово про Мате Залку*» [3, с. 41]. Вірш побудовано у формі розгорнутого риторичного запитання, і просторово-часові параметри є надзвичайно розширеними. Це славне минуле національного героя угорського народу, що провів дитинство і юність *у горах оцих до хмар, серед тихих оцих озер*, а потім змушений був емігрувати до СРСР, і його мужній голос долітав до земляків із *Москви*. Далі — *Іспанія*, де славний (...) син-генерал виявив надзвичайну мужність і згас серед *потрісканих скал*. Проте й зараз славний *Лукач*, який загинув за *Мадрид*, іде разом зі своїм народом дорогами війни. У контексті вірша минуле поєднується з сучасним, а різні просторові координати утворюють мовби трикутник *Угорщина — Москва — Іспанія (Мадрид)*, причому локальне поле *Угорщини* вибудовується за допомогою апелювативних локальних маркерів і етноніма *модяр*. Зазначений трикутник надає яскравого героїчного серпанку життєвому шляху видатного угорця-патріота; автор підкреслює, що герої не вмирають — вони продовжують своє мужнє життя у пам'яті нащадків.

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз засобів утворення локально-темпоральної лексичної парадигми у контексті циклу «Фронтіві поезії» О. Т. Гончара дозволяє дійти висновку про значну роль часопросторових параметрів у поетичному тексті. Художній час і художній простір є засобом відбиття внутрішнього стану автора, засобом розкриття творчого кредо митця, завдяки чому «Фронтіві поезії» є досить яскравим відбитком воєнного минулого, що безпосередньо збігається з певними віхами життєвого і творчого шляху О. Т. Гончара.

Література

1. Андрущенко Л. А. Простір — поезія — час / Л. А. Андрущенко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. — Вип. 10. — К. — Одеса, 2002. — С. 223–227.
2. Бойко Л. В. Фоновые знания и проблемы обучения интерпретации текста / Л. В. Бойко, К. А. Горшкова, Н. Г. Шевченко // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. — № 1–2. — Одеса : ОДУ, 1995. — С. 102–106.
3. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. / О. Т. Гончар. — К. : Дніпро, 1987. — Т. 1. — 550 с.
4. Приходько Л. А. Художній час і художній простір в поезії : автореф. дис. ... канд. філол. н. / Л. А. Приходько. — Кіровоград, 2004. — 19 с.
5. Скиба С. М. Художній час і художній простір в поезії Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. н. / С. М. Скиба. — Кіровоград, 1998. — 20 с.
6. Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. — К. : АН УРСР, 1966. — Т. 1. — 856 с.
7. Чередниченко И. В. Художественная специфика временных отношений в литературном произведении / И. В. Чередниченко // Контекст-1987 : Литературно-критические исследования. — М. : Наука, 1988. — С. 140–144.

References

1. Andrushchenko, L. A. (2002), «The Space — Poetry — Time», *Literature. Folklore. The problems of poetics: collection of scientific works* [«Prostir–poezija–chas», *Literatura. Folklor. Problemy poetyky : zb. nauk. prac*], Kyiv–Odessa, vol. 10, pp. 223–227.
2. Bojko, L. V., Gorshkova, K. A., Shevchenko, N. G. (1995), «The background erudition and the problems of instruction of the text interpretation», *Language* [«Phonovyje znaniya i problemy obuchenija interpretacii teksta», *Mova*], ODU, Odessa, No 1–2, pp. 102–106.
3. Honchar, O. (1987), *The works : in 7th vol.* [Tvory : u 7 t.], Dnipro, Kyiv, vol. 1, 550 p.
4. Pryhod'ko, L. A. (2004), *The belles-lettres time and belles-lettres space : Author's thesis* [Hudoznij chas i chudoznij prostir v poezii : avtoref. dys ... kand. philol. nauk], Kirovograd, 19 p.
5. Skyba, S. M. (1998), *The belles-lettres time and belles-lettres space in Lessia Ukrainka's poetry : Author's thesis* [Khudoznij chas i chudoznij prostir v poezii Lesi Ukrainky : avtoref. dys ... kand. philol. nauk], Kirovograd, 20 p.

6. *The Ukrainian Soviet Encyclopedic Vocabulary : in 3 vol.* (1966) [*Ukrajins'kyj radians'kyj encyklopedychnyj slovnyk*], Kyiv, vol. 1, 856 p.

7. Cherednichenko, I. V. (1988), «The specificity of time relations in the belles-lettres», *Context—1987 : The literary scientific researches* [«Khudozhestvennaja specyfika vremennykh otnoshenij v literaturnom proizvedenii», *Context—1987 : Literaturno-kritichskije issledovania*], Moscow, pp. 140–144.

НЕМИРОВСКАЯ Александра Фёдоровна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии и методики преподавания специальных дисциплин Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского; ул. Старопортофранковская, 26, Одесса, 65029, Украина; тел.: +38(048)7169613; моб.: +38(048)7060843; +38 067 9681993; e-mail: layma-59@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9638-152X

**ЛОКАЛЬНО-ТЕМПОРАЛЬНАЯ ЛЕКСИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА ВО «ФРОНТОВЫХ ПОЭЗИЯХ»
О. Т. ГОНЧАРА**

Аннотация. *Цель* исследования — изучение локально-темпоральной лексической парадигмы во «Фронтных поэзиях» О. Т. Гончара. *Предметом* анализа является функциональная нагрузка, особенности функционирования, стилистические коннотации, экспрессивный, образный потенциал, вариативность компонентов пространственно-временной лексической парадигмы. Употребление тех или иных лексем зависит от тематики произведения, авторского замысла, что и обуславливает функционирование определённых лексем, организацию особенностей данного лексического пласта. Использование каждой лексемы чётко продумано автором, и каждая из них иллюстрирует широкий спектр образных трансформаций, а также тесное взаимодействие с иными лингвистическими и экстралингвистическими факторами. *Результаты* семантического анализа пространственно-временной лексической парадигмы свидетельствуют о наличии значительного коннотативного потенциала с активированным стилистическим экспрессивным компонентом практически у каждой лексемы, максимально углубляющим её узуальное значение. Установлен диапазон, насыщенность и перспективы образных трансформаций, зависимость компонентов парадигмы не только от лингвентальных стратегий автора, но и от экстралингвистических факторов. Основной *вывод* заключается в том, что пространственно-временная парадигма выполняет текстообразующую, характеризующую, хронотопическую, экспрессивную, выразительную функции, способствует раскрытию подтекста и авторской концепции.

Ключевые слова: пространственно-временная лексика, художественное время, художественное пространство, художественный хронотоп, Олесь Гончар.

Alexandra F. NIEMIROVSKAJA

PhD, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Chair of Ukrainian Philology and methods of teaching of special subjects, South-Ukrainian K. D. Ushynskiy National University; 26 Staroportofrankovskaja str., Odessa, 65029, Ukraine; tel.: +38(048)7169613; mob.: +38(048)7060843; +38 067 9681993; e-mail: layma-59@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9638-152X

**THE LOCAL AND THE TEMPORAL LEXICAL PARADIGM IN «THE WAR POETRY»
BY OLES' HONCHAR**

Summary. The article studies the local and the temporal lexis paradigm in «The war poetry» by O. Honchar. There are analyzed the artistic functions, peculiarities of usage, the stylistic connotations, the expression and the potential, the variation of the local and the temporal lexis paradigm in the poetry. The usage of the paradigm first of all depends on the contents and the theme of the belle-lettre, the author's idea that leads to certain functioning of the local and the temporal lexis paradigm, the organization of peculiarities of the paradigm in the poetry. The using of each lexeme well thought out by the author, and every lexeme illustrates the wide range of imaginative transformations, as well as close interaction with other lingual and extralingual factors. The study establishes the frequency dynamics and paradigm scope amplitude depend on linguistic and extralinguistic factors. The figurative potential of each of the lexeme used by the author was described in this article with figurative transformations and symbolism being the most frequent. The dynamics and the amplitude of the paradigm preferences in his every collection and his creative activity on the whole were determined. Being bright, significant and active indicators of the specific nature of O. Honchar's writing, the lexemes reveal the subtext and the author's conception.

Key words: the local lexemes, the temporal lexemes, the temper fiction, the local fiction, the chronotope fiction, Oles' Honchar.

Статтю отримано 19.04.2016 р.

УДК 811.112.2'373.611.1'367.625

СТУПАК Інна Валер'янівна,

доктор філологічних наук, професор, декан факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету; Одеса, Україна; тел.: +38(048)715-38-28; e-mail: stupak_inna@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8029-4579

СЕМАНТИЧНІ РОЛІ АКЦІОНАЛЬНИХ ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Реалізація семантичних ролей акціональних конструкцій із похідними каузативними дієсловами (ПКД) у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не вивчалася, що й зумовлює актуальність даної роботи. **Мета** дослідження полягає у вивченні особливостей реалізації семантичних ролей акціональних ПКД у німецькій та українській мовах. **Матеріалом** дослідження є речення із акціональними ПКД, відібрані шляхом суцільної вибірки текстів художньої літератури німецької та української мов. **Об'єктом** дослідження виступають речення із акціональними ПКД у німецькій та українській мовах. **Предметом** дослідження є семантичні ролі акціональних ПКД у німецькій та українській мовах.

Відмінність у мовах дослідження торкається реалізації семантичних ролей об'єкта каузації акціональними ПКД: німецькій мові притаманні суб'єктно-об'єктні відношення, українській — суб'єктно-суб'єктні відношення. Спільною рисою акціональних ПКД в обох мовах є перевага додаткової антецедентної інформації, яка представлена семантичними моделями Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros, Ag-Mode-Vcause-Pat-Move/Act і Ag-Mode-Vcause-Ob-Move над консеквентною.

Ключові слова: акціональність, каузативні дієслова, семантичні ролі, каузативна ситуація.

Акціональність як особлива семантична категорія привертає велику увагу лінгвістів, тому що дозволяє по-новому висвітлювати питання про функційну значущість дієслів [1]. Значна кількість праць лінгвістів, які зробили внесок у розробку теорії каузативності [6; 10], у вирішенні конкретних проблем, пов'язаних з нею [1; 11; 12; 13], пояснюється тим, що категорія каузативності зумовлює широку функційну перспективу акціональних дієслів.

Незважаючи на велику кількість праць, у яких розглядаються окремі лексико-семантичні групи акціональних дієслів [3; 5] і акціональні дієслова як складова частина семантичної структури дієслова [4; 7], семантика акціональних похідних каузативних дієслів у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не була предметом окремого дослідження.

Реалізація семантичних ролей акціональних конструкцій із похідними каузативними дієсловами у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не вивчалася, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей реалізації семантичних ролей акціональних ПКД у німецькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження є речення із акціональними ПКД, відібрані шляхом суцільної вибірки текстів художньої літератури німецької та української мов.

Об'єктом дослідження виступають речення із акціональними ПКД зі значенням у німецькій та українській мовах. **Предметом** дослідження є семантичні ролі акціональних ПКД у німецькій та українській мовах.

У роботі до акціональних відносимо ПКД, що виражають дію, яка не тільки переходить на об'єкт, але й примушує останній до активності, що відображено у ФТ «Х дією Vcause казує Y виконати дію V». Вони описуються загальною ФТ «Х дією Vcause казує Y виконати Act», де суб'єкту каузації X відповідає семантична роль агенса Ag, Vcause представлено ПКД впливу, об'єкту каузації Y відповідає семантична роль Pat, семантична роль Act представляє каузовану дію [9, с. 245–267]. Акціональним ПКД без додаткових ознак зі значенням «каузувати виконувати дію» відповідає семантична модель Ag-Vcause-Pat-Act, наприклад:

(1) ..., що *Славко підбивав і її на дурне діло* [15, с. 17]. Акціональне ПКД *підбивати* 'спонукати або під'южувати до чого-небудь' [22, с. 948] передбачає реалізацію семантичної ролі Move або Act, але контекст речення (1) зумовлює семантичну роль Act. Речення (1) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений власним іменником *Славко*, дією Vcause *підбивати* казує Pat, представлений особовим займенником у знахідному відмінку *її*, виконати дію Act, яка репрезентована сполученням прийменника з іменником *на дурне діло*, під яким розуміємо дієслово *виконати*. Така реалізація семантичної ролі Act називається конструкцією зі згорненими сентенціональними синтаксичними актантами [8].

Поняття «дії» тісно пов'язано з існуванням людини, охоплює усі сфери людської діяльності та закріплено у значенні дієслова, яке включає дію, рух і процес. Таким чином, акціональні ПКД позначають: а) фізичну дію, до якої належить також нецілеспрямований рух; б) процес.

З урахуванням виду дії, яку спричинює акціональне ПКД, та ознаки позитивність/ негативність вони поділяються на чотири групи із значеннями: 1) «каузувати виконувати дію, рух»; 2) «каузувати знаходитися у процесі»; 3) «каузувати зупинити дію, рух»; 4) «каузувати зупинити процес» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Семантичні групи акціональних ПКД в німецькій та українській мовах

Семантичні групи акціональних ПКД зі значеннями	Продуктивність		Частотність	
	Нім.	Укр.	Нім.	Укр.
«каузувати виконати дію, рух»	198 (49,7 %)	205 (68,6 %)	170 (40,1 %)	255 (61,0 %)
«каузувати знаходитися в процесі»	82 (20,6 %)	28 (9,4 %)	175 (41,3 %)	76 (18,2 %)
«каузувати зупинити дію, рух»	66 (16,6 %)	48 (16,0 %)	23 (5,4 %)	47 (11,2 %)
«каузувати зупинити процес»	52 (13,1 %)	18 (6,0 %)	56 (13,2 %)	40 (9,6 %)
Разом	398 (100 %)	299 (100 %)	424 (100 %)	418 (100 %)

Акціональні ПКД зі значенням «каузувати виконувати дію/рух» без додаткових ознак передбачають семантичні ролі Ag-Vcause-Pat-Move/Act (пор. речення (1)).

Для акціональних ПКД зі значенням «у спосіб, названий МО, каузувати виконувати рух» набір семантичних ролей залежить від репрезентації Mode. Так, якщо семантична роль Mode вказує на вербальний спосіб каузації, то має місце модель Ag-Vcause-Pat-Move, в якій позиції об'єкта каузації відповідає семантична роль Pat. Для акціональних ПКД зі значенням «**вербально каузувати виконувати рух / дію**» притаманна семантична роль Pat (див. речення (2)), а для акціональних ПКД зі значенням «фізично каузувати виконувати рух» можливі семантичні ролі Pat або Ob (див. речення (3)):

(2) ...er sah Anne Köster, die ihn *beschwatze* mit Franzista zu tanzen ... [18, S. 58] — '... він бачив, як Anne Кюстер вговорювала його запросити на танець Франциску ...'. Акціональне ПКД *beschwatzen* [23, с. 242] 'розмовляючи, спонукати когось до дії' утворено від вербального дієслова *schwätzen* 'балакати', яке вказує на вербальний спосіб каузації. Речення (2) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений власним іменником *Anne Köster* 'Anne Кюстер', у спосіб Mode вербально дії Vcause *beschwatzen* каузує Pat, представлений особовим займенником у знахідному відмінку *ihn* 'його', виконувати Move, що репрезентовано дієсловом *tanzen* 'танцювати'. Реченню (2) відповідає семантична модель Ag-Mode- Vcause- Pat-Move.

(3) *Джура розгойдував коліску...* [16, с. 39]. Акціональне ПКД *розгойдувати* 'штовхаючи вперед і назад, з боку в бік або вгору і вниз, розколювати (надавати коливального руху)' [22, с. 1237] утворено від дієслова фізичної дії *гойдати*, яке і позначає спосіб каузації. Речення (3) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений власним іменником *Джура*, у спосіб Mode *гойдаючи* дії Vcause *розгойдувати* каузує Ob, виражений іменником *коліску* набути Move, *коливального руху*, на що вказано у значенні ПКД. Реченню (3) відповідає семантична модель Ag-Mode-Vcause-Ob-Move.

Акціональні ПКД зі значенням «каузувати знаходитися у процесі» конституують ситуацію, в якій агент каузує об'єкт знаходитися в певному процесі. Їм притаманна семантична модель Ag-Vcause-Ob-Pros (див. речення (4)):

(4) *Натівмістичні вавилонські бабусі запалили свічки...* [14, с. 53]. Значення акціонального ПКД *запалити* 'викликати горіння чого-небудь' [22, с. 410] називає каузований процес Pros, тобто *горіння*. Речення (4) відображає КС, в якій Ag, виражений іменником-істотою *бабусі*, дією Vcause *запалити* каузує Ob, представлений конкретним іменником *свічки*, знаходитися у процесі Pros *горіння*, тобто *горіти*. Реченню (4) відповідає семантична модель Ag-Vcause-Ob-Pros.

В обох досліджуваних мовах акціональні ПКД цієї групи характеризуються двома семантичними моделями Ag-Vcause-Ob-Pros (див. речення (4)) і Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros (див. речення (5)), які відрізняються наявністю / відсутністю семантичної ролі Mode, яка вказує на спосіб каузації:

(5)... *Marie...*, *auf die Weise wie alle Hausfrauen es tun: sie... blies* das Feuer *an* [20, с. 57] '... Марі, робить це у спосіб, який притаманний для всіх домогосподарок: вона ... дуючи, запалила вогонь'. Акціональне ПКД *anblasen* 'durch Blasen entzünden' [23, с. 104] 'дуючи, привести до горіння, запалити' утворено від мотиваційного дієслова фізичної дії *blasen* 'дути', яке вказує на спосіб каузації, що призводить до каузованого процесу Pros *горіти*, який міститься

у значенні цього ПКД. Речення (5) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений власним іменем *Marie* 'Марі', у спосіб Mode *duючи* (на що вказує мотиваційне дієслово *blasen* 'дути') дії Vcause *anblasen*, каузує Ob, представлений іменником *Feuer* 'вогонь', знаходиться у процесі Pros, тобто *gorіти*.

Акціональні ПКД зі значенням «каузувати зупинити рух» позначають ситуацію, в якій агенс каузує суб'єкта зупинити рух. Таку КС репрезентовано семантичними моделями Ag-Vcause-Pat-Move (див. речення (6)) і Ag-Mode-Vcause-Ob-Move (див. речення (7)):

(6) ..., *daß mich der nächste Polizei auffängt...* [21, с. 79] '..., що мене зупинить наступний поліцейський ...'. Акціональне ПКД *auffangen* 'aufhalten, zum Stehen bringen' [23, с. 154] 'не давати можливості рухатися, зупиняти' в реченні (6) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений іменником-істотою *Polizei* 'поліцейський', дією Vcause *auffangen* каузує Pat, репрезентований особовим займенником у знахідному відмінку *mich* 'мене', зупинити рухатися Move, на що вказано у значенні ПКД.

(7) *Togo večora я поспівав додому і викликав таксі, ... шофер різко загальмував на краю дороги* [17, с. 103]. Акціональне відіменникове ПКД *гальмувати* 'уповільнювати рух чого-небудь або зупиняти щось за допомогою гальма' [22, с. 382] в контексті речення (7) має значення 'зупиняти авто за допомогою гальма'. Речення (7) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений іменником-істотою *шофер*, у спосіб Mode *за допомогою гальма*, на що вказує значення мотиваційного іменника, дією Vcause *гальмувати* каузує Ob, представлений іменником-істотою *таксі*, зупиняє рух Move, на що імпліковано вказано у значенні ПКД.

Акціональні ПКД зі значенням «каузувати зупинити процес» називають ситуацію, в якій суб'єкт каузує зупинити процес, який відбувається з об'єктом. Каузативну ситуацію, яка представлена акціональними ПКД зазначеної семантики, відображено в семантичних моделях: Ag-Vcause-Ob-Pros (див. речення (8)) і Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros (див. речення (9)), які відрізняються наявністю / відсутністю семантичної ролі Mode, що вказує на спосіб каузації:

(8) *Ich trank, endlich hatte ich einen Vorwand, die verfluchte Zigarre auszumachen* [19, с. 54] 'Я випив, нарешті в мене з'явився привід загасити цю огидну сигару'. Акціональне ПКД *ausmachen* 'nicht weiterbrennen lassen, auslöschen' [23, с. 184] 'зупинити горіння чого-небудь' утворено від дієслова *machen* 'робити' за допомогою префікса *aus*, який модифікує значення 'припинення'. Речення (8) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений особовим займенником *ich* 'я', дією Vcause *ausmachen* каузує Ob, представлений конкретним іменником *Zigarre* 'сигара', зупинити процес Pros, який виражено у значенні ПКД.

(9) *Ich knipste die Zigarette aus, ...* [20, с. 59] 'Я загасив сигарету, ...'. Акціональне ПКД *ausknipsen* 'durch Zerdrücken zum Erlöschen bringen' [23, с. 182] 'тиснути, зупинити горіння' передбачає спосіб каузації Mode 'durch Zerdrücken' 'тиснути', а префікс *aus-* вказує на припинення процесу. Речення (9) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений особовим займенником *ich* 'я', у спосіб Mode 'тиснути' дії Vcause *ausknipsen* каузує Ob, представлений конкретним іменником *Zigarette* 'сигарета', припинити процес Pros 'горіння', який виражено у значенні ПКД.

Акціональні ПКД описуються загальною ФТ «Х дією Vcause каузує Y виконувати Act», де в позиції суб'єкта каузації X реалізується Ag, Vcause представлено акціональним ПКД руху, дії або процесу, об'єкту каузації Y відповідають семантичні ролі Pat і Ob, позиції Act відповідають семантичні ролі Act — дія, Move — рух або Pros — процес. Базовими семантичними моделями акціональних ПКД залежно від семантики консеквента і реалізації об'єкта каузації виступають Ag-Vcause-Ob-Pros і Ag-Vcause-Pat-Act/Move (див. табл. 2).

Таблиця 2

Частотність семантичних моделей акціональних ПКД в німецькій та українській мовах

Семантичні моделі акціональних ПКД	Мови дослідження	
	німецька	українська
Ag-Vcause-Ob-Pros	122 (28,8 %)	68 (16,3 %)
Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros	111 (26 %)	48 (11,5 %)
Ag-Mode-Vcause-Pat- Move/ Act	85 (20,0 %)	166 (39,7 %)
Ag-Vcause-Pat-Move/Act	75 (17,7 %)	123 (29,4 %)
Ag- Mode -Vcause-Ob-Move	31 (7,3 %)	13 (3,1 %)
Усього	424 (100 %)	418 (100 %)

Залежно від реалізації семантичної ролі способа каузації Mode вони мають варіанти Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros, Ag-Mode-Vcause-Pat-Move/Act і Ag-Mode-Vcause-Ob-Move (див. табл. 2).

Відмінність у мовах дослідження торкається реалізації семантичних ролей об'єкта каузації акціональними ПКД. Так, для німецької мови притаманні суб'єктно-об'єктні відношення акціональних ПКД (див. табл. 2). Для української мови, навпаки, акціональні ПКД характеризуються суб'єктно-суб'єктними відношеннями (див. табл. 2). Така розбіжність пов'язана з дериваційною активністю в німецькій мові дієслів вербальної дії, семантика яких у позиції об'єкта каузації передбачає реалізацію семантичної ролі Pat; а в українській мові — з продуктивністю у творенні акціональних ПКД зі значенням «каузувати виконувати дію / рух» від мотиваційних дієслів впливу, семантика яких у позиції об'єкта каузації передбачає реалізацію семантичної ролі Ag.

Спільною рисою акціональних ПКД в обох мовах є перевага додаткової антецедентної інформації, яка представлена семантичними моделями Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros, Ag-Mode-Vcause-Pat-Move/Act і Ag-Mode-Vcause-Ob-Move над консеквентною.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Д. Арутюнова. — М., 1988. — 22 с.
2. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, 1972. — 216 с.
3. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия и их роль в организации семантической структуры высказывания / Т. А. Кильдибекова // Исследования по семантике. — Уфа : Башк. ГУ, 1985. — С. 68–75.
4. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова / О. І. Леута. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. — 404 с.
5. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Т. А. Майсак. — М. : Языки славянских культур, 2005. — 480 с.
6. Неделков В. П. Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив / В. П. Неделков, Г. Г. Сильницкий. — Л. : Наука, 1969. — 311 с.
7. Николаева Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Николаева. — К., 2003. — 27 с.
8. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1973. — С. 373–392.
9. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах : [монографія] / І. В. Ступак. — Донецьк, 2011. — 470 с.
10. Comrie B. Causative verb-formation and other verb-deriving morphology / B. Comrie // Language typology and syntactic description. — Cambridge : Cambridge University Press, 1985. — Vol. III. — P. 301–348.
11. Gerling M. Deutsche Zustands- und Bewegungsverben. Eine Untersuchung zu ihrer semantischen Struktur und Valenz / M. Gerling, N. Orthen // Studien zur deutschen Grammatik. — Tübingen : Narr., 1979. — Bd. 11. — 341 S.
12. Kulikov L. Causatives / L. Kulikov // Language typology and language universals. An international handbook. — Berlin, 2001. — Vol. 2. — P. 886–898.
13. Persson I. Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht / I. Persson // Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium. — Lund : LiberLärmedel, 1979. — 167 S.
14. Земляк В. Лебедина зграя / В. Земляк. — К. : Махаон-Україна, 2002. — 336 с.
15. Матиос М. Солodka Даруся / М. Матиос. — Львів : ЛА Піраміда, 2007. — 188 с.
16. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько. — Харків : Фолю, 2008. — 222 с.
17. Шкляр В. Ключ / В. Шкляр. — Харків : Фолю, 2008. — 218 с.
18. Berger K. H. Geschäftsrisiko / K. H. Berger. — Berlin : Verlag das Neue Berlin, 1982. — 239 S.
19. Becker J. Irreführung der Behörden / J. Becker. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1981. — 254 S.
20. Böll H. Die Ansichten eines Clowns / H. Böll. — München : GmbH Co.KG, 1985. — 287 S.
21. Rinser L. Bruder Feuer / L. Rinser. — Frankfurt am Main : Fischer Verlag, 1998. — 121 S.

Словники

22. ВТС : Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов.ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1719 с.
23. DUW : Duden. Deutsches Universal Wörterbuch / [hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion]. — Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1996. — 1816 S.

References

1. Arutiunova, N. D. (1988), *Lexical and semantic classes of verbs in the German language : Extended abstract of doctoral thesis [Leksicheskie i semanticheskie klassy glagolov v nemeckom jazyke : avtoref. dis. ...k. filol. n. : 10.02.04]*, Moscow, 22 p.
2. Kacnel'son, S. D. (1972), *Typology of the language and speech thinking [Tipologija jazyka i rechevoe myshlenie]*, Nauka, Leningrad, 216 p.
3. Kil'dibekova, T. A. (1985), «Verbs of action and their role in the organization of the semantic structure of the utterance», *Studies on semantics [Glagoly dejstvija i ih rol' v organizacii semanticheskoj struktury vyskazyvanija]*, *Issledovanija po semantike*, Bashkir State University, Ufa, pp. 68–75.
4. Leuta, O. I. (2007), *Semantic and syntactic parameters of the Ukrainian verb [Semantyko-syntaksychni parametry ukrajins'kogo dijeslova]*, Publ. Center of Dragomanov NPU, Kyiv, 404 p.
5. Majsak, T. A. (2005), *Typology of grammaticalization of constructions with verbs of motion and verbs of position [Tipologija grammatikalizacii konstrukcij s glagolami dvizhenija i glagolami poziciji]*, Jazyki slavjanskikh kul'tur, Moscow, 480 p.
6. Nedialkov, V. P. & Sil'nickij, G. G. (1969), *Typology of causative constructions. The Morphological Causative [Tipologija kauzativnyh konstrukcij. Morfologicheskij kauzativ]*, Nauka, Leningrad, 311 p.
7. Nikolajeva, N. H. (2003), *Semantic and syntactic organization of the sentences with verbal predicates of speaking : Extended abstract of candidate's thesis [Semantyko-syntaksychna orhanizacija rechen' z dijeslivnyjny predykatamy movlennia : avtoref. dis. ... k. filol. n. : 10.02.01]*, Kyiv, 27 p.
8. Sil'nickij, G. G. (1973), «Semantic types of situations and semantic classes of verbs», *The problems of structural linguistics [«Semanticheskie tipy situacij i semanticheskie klassy glagolov»]*, *Problemy strukturnoj lingvistiki*, Nauka, Moscow, pp. 373–392.
9. Stupak, I. V. (2011), *Structural-semantic and functional characteristics of derived causative verbs in German and Ukrainian [Strukturno-semantychni ta funkcional'ni kharakterystyky pokhidnykh kauzativnykh dijesliv u nimeckij ta ukrajins'kij movakh]*, Donec'k, 470 p.
10. Comrie, B. (1985), «Causative verb-formation and other verb-deriving morphology», *Language typology and syntactic description*, Cambridge University Press, vol. III, pp. 301–348.
11. Gerling, M., Orthen, N. (1979), «German verbs of action and motion. Study of their semantic structure and valency», *Study of German grammar [«Deutsche Zustands- und Bewegungsverben. Eine Untersuchung zu ihrer semantischen Struktur und Valenz»]*, *Studien zur deutschen Grammatik*, Narr., Tübingen, Bd. 11, 341 p.
12. Kulikov, L. (2001), «Causatives», *Language typology and language universals. An international handbook*, Berlin, vol. 2, pp. 886–898.
13. Persson, I. (1979), «Semantic and pragmatic of causative structure», *Language and pragmatics. Lunder Symposium [«Die kausative Struktur aus semantischer und pragmatischer Sicht»]*, *Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium*, LiberLärmedel, Lund, 167 p.
14. Zemliak, V. (2002), *A flock of swans [Lebedyna zghraja]*, Makhaon-Ukraine, Kyiv, 336 p.
15. Matios, M. (2007), *Sweet Darusia [Solodka Darusia]*, LA Piramida, Lviv, 188 p.
16. Rozdobud'ko, I. (2008), *A button [Gudzyk]*, Folio, Kharkiv, 222 p.
17. Shkliar, V. (2008), *A key [Kliuch]*, Folio, Kharkiv, 218 p.
18. Berger, K. H. (1982), *Businessrisk [Geschäftsrisiko]*, Verlag das Neue Berlin, Berlin, 239 p.
19. Becker, J. (1981), *Mistake of authorities [Irreführung der Behörden]*, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 254 p.
20. Böll, H. (1985), *View of clown [Die Ansichten eines Clowns]*, GmbH Co.KG, München, 287 p.
21. Rinser, L. (1998), *Brother [Bruder Feuer]*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 121 p.

Dictionary

22. VTS (2005), *The big explanatory dictionary of Ukrainian language [Velykyj tlumachnyj slovnyk ukraïns'koï movy]*, ed. V. T. Busel, VTF «Perun», Irpin', Kyiv, 1719 p.
23. DUW (1996), *Duden. Universal dictionary of German language [Duden. Deutsches Universal Wörterbuch]*, Dudenverlag, Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich, 1816 p.

СТУПАК Инна Валерьяновна,

доктор филологических наук, профессор, декан факультета лингвистики и перевода Международного гуманитарного университета; Одесса, Украина; тел.: +38 (048) 7153828; e-mail: stupak_inna@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8029-4579

СЕМАНТИЧЕСКИЕ РОЛИ АКЦИОНАЛЬНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ КАУЗАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Реализация семантических ролей акциональных конструкций с производными каузативными глаголами в сравнительном аспекте на материале немецкого и украинского языков не исследовалась, что и составляет актуальность данной работы. Цель исследования заключается в выявлении особенностей реализации семантических ролей акциональных ПКГ в немецком и украинском языках. Материалом исследования послужили предложения с акциональными ПКГ, отобранные способом сплошной выборки из текстов художественной литературы немецкого и украинского языков. Объектом исследования являются предложения с акциональными ПКГ. Предмет исследования — семантические роли акциональных ПКГ на материале немецкого и украинского языков.

В ходе исследования установлены отличия, которые касаются реализации семантических ролей объекта каузации при акциональных ПКГ: для немецкого языка характерны субъектно-объектные отношения, для украинского — субъектно-субъектные. Общей чертой акциональных ПКГ в исследуемых языках является реализация дополнительной антецедентной информации, которая представлена семантическими моделями Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros, Ag-Mode-Vcause-Pat-Move/Act и Ag-Mode-Vcause-Ob-Move над консеквентной.

Ключові слова: акциональність, каузативні глаголи, семантичні ролі, каузативна ситуація.

Inna V. STUPAK,

Grand PhD in Philological Sciences, Professor, Dean of the Linguistics and Translation Studies Faculty of International Humanitarian University; Odessa, Ukraine; tel.: +38 (048) 7153828; e-mail: stupak_inna@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8029-4579

ACTIONAL DERIVED CAUSATIVE VERBS SEMANTIC ROLES IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

Summary. Semantic roles realisation of the actional constructions with the derived causative verbs in a comparative aspect concerning German and Ukrainian languages have not been investigated yet and that proves the **relevance** of this article. **The purpose** of the research is to identify the features of the actional derived causative verbs semantic roles realisation in German and Ukrainian languages. **The material** of this research is based on the sentences with the actional derived causative verbs selected from the Ukrainian and German literary texts by means of continuous sampling method. **The object** of the research is the sentences with the actional derived causative verbs. **The subject** of the research is the semantic roles of the actional derived causative verbs in German and Ukrainian languages.

The differences related to the **semantic roles realisation of the causation object** at the actional derived causative verbs were determined during the research, namely, German is characterized by the subject-object relations, and Ukrainian is characterized by the subject-subject relations. The common feature of the actional derived causative verbs in the studied languages is the realisation of the additional antecedent information presented by such semantic models as Ag-Mode-Vcause-Ob-Pros, Ag-Mode-Vcause-Pat-Move/Act and Ag-Mode-Vcause-Ob-Move over consequent one.

Key words: actionality, causative verbs, semantic roles, causative situation.

Статтю отримано 2.03.2016 р.

УДК 811.112.2'373.7

ТАРАБА Ірина Олександрівна,

доцент кафедри германської філології НДІ іноземної філології Житомирського державного університету імені І. Я. Франка; Житомир, Україна; тел.: +38 097 7527705; e-mail: irinataraaba@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5412-1700

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ТА МЕТОНІМІЗАЦІЯ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ МЕХАНІЗМИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ СОМАТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. *Мета* дослідження полягає у виокремленні основних сфер, у яких відбуваються метонімічні та метафоричні переноси, внаслідок чого, на нашу думку, відбувається неологізація соматичної фразеології німецької мови, та у визначенні значень метонімічного й метафоричного механізмів у когнітивній діяльності людини. *Предметом* дослідження статті є основні фразеотворчі механізми неологізації німецької фразеології на *матеріалі* фразеологічних одиниць із соматичним компонентом. *Результати* роботи дають можливість зробити наступні *висновки*. Концептуальне перенесення на матеріалі соматизмів відбувається на основі народження нових смислів та активізації тих або інших аспектів, характеристик тіла та частин тіла людини, релевантних для тих чи інших найменувань. Ці положення мають *практичне застосування* щодо розробки питань збагачення фразеологічного фонду мови.

Ключові слова: неологізм, фразеологізм із соматичним компонентом, соматична фразеологія, концепт, німецька мова.

Постановка проблеми. Оновлення мовної картини світу в певній мірі визначається активізацією процесів семантичної деривації. Як засвідчує проведений статистичний аналіз, серед традиційних шляхів вторинної номінації у німецькій мові кінця ХХ — початку ХХІ століття переважна більшість нових значень утворена внаслідок когнітивно-семантичних механізмів

метафоризації та метонімізації. Варто зауважити, що неологізація як комплексний лінгвокогнітивний процес, спрямована на оновлення мовної картини світу, зокрема соматичної фразеології німецької мови. Визнання того, що головною ознакою парадигмального простору сучасної лінгвістики є антропоцентризм, унеможливує аналіз будь-яких лінгвальних і екстралінгвальних факторів без звернення до когнітивних структур. Саме тому під метафорою та метонімією ми розуміємо не просто процеси перенесення назв або найменувань, а й асоціативно-образні механізми лінгвокреативного мислення людини, внаслідок дії яких відбувається перекатегоризація її досвіду.

Постановка завдань. Мета дослідження полягає у виокремленні основних сфер, у яких відбуваються метонімічні та метафоричні переноси, внаслідок чого, на нашу думку, відбувається неологізація соматичної фразеології німецької мови та у визначенні значень метонімічного й метафоричного механізмів у когнітивній діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення значень метонімічного та метафоричного механізмів в когнітивній діяльності людини звернемося до найбільш продуктивних моделей.

Під метонімією ми розуміємо не просто процес перенесення назви за суміжністю явищ (просторовою, часовою, логічною тощо) [2], а й асоціативно-образний механізм лінгвокреативного мислення людини, в результаті дії якого відбувається перекатегоризація досвіду. Спираючись на те, що метонімія — це когнітивна модель, концептуальна структура, між елементами якої існують відношення суміжності, ми можемо з впевненістю стверджувати, що ця модель «накладається» на певний концептуальний простір і надає йому закладену в ній структуру [1, с. 31–58]. Це може бути осмислення об'єктів або подій в термінах їхніх частин, ознак тощо. Результатом того, що метонімічна модель «накладається» на вже структурований простір, тобто на певний фрейм як конвенційну форму представлення фрагменту знань, є переструктурування цього фрейму.

Проте, відмічаємо цілу низку переносів, які за пропозицією Б. Уоррен, можуть бути кваліфіковані як «метафора в метонімії» («metaphors-in-metonyms») та «метонімія в метафорі» («metonyms-in-metaphors») [2]. Так, В. Крофт і Д. Алан Круз підкреслюють глибинний зв'язок цих понять та виділяють явище *метафтонімії* («metaphonymy») [3]. Саме тому ми позиціонуємо той факт, що у певних випадках метонімічні переноси доцільно розглядати разом з метафорами.

Нами було виділено 4 основні сфери, у яких відбувається метонімічні переноси, в результаті яких, на нашу думку, відбувається неологізація соматичної фразеології німецької мови: 1) соціально-моральна сфера; 2) соціально-естетична сфера; 3) політична сфера; 4) релігійна сфера.

1. Соціально-моральна сфера відображає норми людської поведінки, суспільної свідомості, стосунки людей, духовний та внутрішній світ людини, наприклад: *Vauchweh zu* → *Angst*; *Herz, Herzchen zu* → *guter, gutherziger Mensch*.

2. Соціально-естетична сфера демонструє відповідність естетичним вимогам суспільства. Метонімічні переноси виникають для заміни неприємних, непристойних назв предметів, явищ, речей або деяких частин тіла, які необхідно завуалювати, подати їх в пом'якшеному, прикрашеному вигляді, наприклад: *Pommepanzer zu* → *korpulente Person*, *Schlafnase zu* → *langweiliger Mensch*, *Kaktuskopf zu* → *stacheliger Charaktertyp*.

3. Політична сфера експлікує політичні, економічні, соціальні зміни в країні, регіонах, державах, наприклад: *Gedächtnisacker zu* → *Kasernenhof*.

4. Релігійна сфера відображає сукупність духовних уявлень, що ґрунтуються на вірі в існування Бога, надприродні сили, а також відповідну поведінку та дії людини, наприклад: *Knochenmann zu* → *Tod*.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що метонімія є моделлю вихідного знання, когнітивним інструментом мовної категоризації, завдяки якому вербалізуються соціально-значущі для сучасної мовної свідомості явища і предмети, та, крім того, продукуються нові поняття, що сприяє неологізації лексичного складу німецької мови. Процес концептуалізації відбувається в ході пізнання людиною навколишнього середовища, тобто через її досвід. Концептуалізація спрямована на виділення елементарних змістовних одиниць досвіду людини, який слугує метафоричною платформою концептотворення. Сам концепт формується через інструмент досвіду — чуттєве пізнання дійсності. Дійсність, у свою чергу, у кожного своя, тому концепти чи концептуальні метафори різняться. Чому ж все-таки американські когнітологи Дж. Лакофф та М. Джонсон зробили висновок, що і концепт, і вся концептосфера метафоричні. Під час концептуалізації предмета чи стану речей ми залучаємо свій буденний досвід з іншими предметами чи речами і переносимо його на об'єкт концептуалізації [2]. Ми нічого не сприймаємо таким, яким воно є, а завжди порівнюємо й асоціюємо з тим, що вже наявне; отож набуття складних концептів відбувається метафоричним шляхом — через перенесення ознак — на основі елементарних концептів, де культура як спадок попередніх поколінь відіграє сигніфікантну роль у формуванні концептів. «Свій досвід ми здобуваємо не повністю самі, а спрямовуємо частину нашої життєво-практичної організації за досвідом інших» [4], що знову

підтверджує той факт, що під час побудови наших концептів ми пізнаємо щось незнайоме нам через уже створені образи.

Г. Гюльцер вважає, що взаємозв'язки між предметами нашого досвіду утворюються метафорично [2]. Отож, якщо все наше життя ґрунтується на нашому досвіді з навколишнім середовищем, якщо зв'язки між досвідом та наша концептосфера метафоричні, то ми можемо говорити про наявні в нашому мозку концепти лише як метафоричні концепти.

На думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, уся «наша понятійна система, за допомогою якої ми не лише думаємо, і діємо, є в основному метафоричною за своєю природою. Поняття, які керують свідомістю, — це не лише продукти інтелекту. Вони також керують нашими повсякденними вчинками, включаючи найнезначніші деталі. Поняття становлять те, що ми сприймаємо з навколишнього світу, як ми в ньому орієнтуємось, і регулюють наші стосунки з іншими людьми. Концептуальна система, отже, відіграє центральну роль у нашому життєвому досвіді» [1]. Для того, щоб реалізувати концепт — знайти йому вербальні вираження, людині знову потрібні образи. «Ми точно знаємо, що всі слова нашої мови набули своїх значень через образне застосування. Кожне слово в кожному з його значень походить природно від якогось уявлення» [2], а це засвідчує те, що мова — це відображення, вербальна реалізація сформованих концептів свідомості, які, у свою чергу, формувалися через образи.

Сутність когнітивної концепції метафори утворюють когнітивні операції метафоричного переносу, побудова аналогій, які є основними частинами моделі світу, передбачаючи співвіднесення різних понятійних сфер та різних світів [3, с. 220], та відіграють основоположну роль у концептуалізації дійсності та упорядкуванні досвіду [3, с. 21]. Завдяки метафоричним переносам, людський розум здатний охопити незліченну кількість вагомих ситуацій кінцевим набором лінгвістичних форм, інакше кажучи, на рівні мови відбуваються семантичні зміни, а на рівні ментальних просторів стаються концептуальні зміни (перенесення, відображення, накладання).

В основі концептуалізації дійсності лежить антропометричний принцип метафоризації. В. М. Телія визначала, що антропометричність — це усвідомлення людиною себе як міри усіх речей [2]. Ми позиціонуємо це визначення. Даний підхід розвивається у зарубіжній лінгвістиці як теорія «втїленого розуму» (the thesis of embodied cognition). Згідно цього підходу, набір концептів, існуючих у людській свідомості, несе відбиток людини.

Саме взаємодія тіла з *фізичним* та *соціальним* простором, та аналіз цього тілом-в-свідомості і є принципом втілення, яке можна розглядати як ціль концептуальних метафоричних переносів. За Дж. Лакоффом та М. Джонсоном людина проектує схематичні зразки знання з більш тілесної *області-джерела* на менш тілесну *образ-ціль*. Найбільш поширеною моделлю, за якою відбувається орієнтування об'єкту в просторі, є *тілесна схема* (*body schema*) [2], або *модель частин тіла людини* (*human body part model*), або модель, яка опирається на уявлення про співвіднесення частин тіла людини, їх положення [2].

Концептуальний перенос розглядаємо як когнітивний механізм співставлення двох ментальних областей на основі аналогій. Тіло людини та його частини служать у якості образа-джерела концептуального переносу, який проектується на космогенетичний, природний та соціальний простори. Відповідно, концептуальний перенос на матеріалі соматизмів відбувається на основі народження нових смислів та активізації тих або інших аспектів, характеристик тіла та частин тіла людини, релевантних для тих чи інших найменувань, що суттєво збагачує фразеологічний фонд мови.

У нашому дослідженні ми зацікавлені лише у продуктивності метафоричного переносу для соматичної фразеології німецької мови, адже внаслідок концептуального переносу відбувається формування нових образів, значень, виникають нові одиниці, зокрема ФСК (фразеологізми з соматичним компонентом). Ми спробували виділити лише ті популярні концептосфери, на які відбувається проектування соматизмів (ми не претендуємо на завершеність даного переліку):

1. Соціосфера:

1) *За професійною діяльністю:*

– **der Kopf** (голова) ← *der Wirtschaftswissenschaftler* (економіст), *der Wissenschaftler* (науковець), *der Analytiker* (аналітик), *der Programmierer* (програміст);

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *der Dichter* (поет), *der Schriftsteller* (письменник), *der Maler* (художник), *der Komponist* (музикант);

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← *der Koch* (повар), *der Humorist* (гуморист), *der Clown* (клоун);

– **die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß, der Leib** (рука, нога, тулуб) ← *der Sportler* (спортсмен), *der Handwerker* (ремісник), *der Meister* (майстер);

– **die Nase** (ніс) ← *der Geschwürsprüfer* (дегустатор приправ);

2) *За соціальною роллю, життєвою позицією:*

– **der Kopf** (голова) ← *der Pauker* (зубрило, ботан), *der Vier-Augen-Person* (очкарик);

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *der Casanova* (казанова), *der Macho* (мачо), *der Womaniser* (вуменайзер), *der Ladykiller* (ледікілер);

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← *Feinschmecker* (гурман), *der Vielfraß* (ненажер);

– **die Leber** (печінка) ← *der Alkoholiker, der Trinker* (алкоголік), *der Alki, der Schnapsdrossel* (алкан);

– **die Lungen** (легені) ← *Kettenraucher* (зав'язаний курець);

– **die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß** (рука, нога) ← *der Straßenräuber* (розбишак), *der Plünderer* (хуліган);

– **die Nase** (ніс) ← *der Naseweis* (зухвалець);

– **die Zunge** (язик) ← *die Plaudertasche* (язиката Хвиська, помило), *die Quasselstrippe* (помило, трепло) *der Schwätzer, der Phrasendrescher, der Plappere, der Plapperhans, die Plaudertasche, der Faselhans, der Plappermaul, der Quackelfritze, der Quatschkopf, der Salbader, der Schnattermaul, der Schwadronneur, der Schwafler, der Zungendrescher, Klugscheisser*;

3) За образом жінки:

– **der Kopf** (голова) ← *das Businesslady* (бізнес-леді), *das Primelady* (прайм-леді);

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *die Mutter Teresa* (Мати Тереза);

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← *die Hausfrau* (домогосподарка);

– **die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß** (рука, нога) ← *die Hausfrau* (хатня робітниця), *die Hausklavin* (жінка-рабиня);

– **die Zunge** (язик) ← *die Plaudertasche* (жінка-пліткарка);

– **die Nase** (ніс) ← *der Naseweis*.

1.1. Медіасфера:

1) За телепередачами:

– **der Kopf** (голова) ← *інтелект-шоу* — «Quiz-Show», «Aktuell (Nachrichten)», «Richter Alexander Hold (Gerichts-Show)», «Tagesschau», «Durchs Land der Tausend Inseln», «Sag die Wahrheit (Ratespiel)» usw.

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← розважальні, романтичні — «Kleine Familie sucht große Liebe», «Deal or No Deal (Liebesshow)», «Romantische Urlaubsgrüße» usw.

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← гастрономічні та розважально-гумористичні шоу — «Tim Mälzer kocht», «Frühstücksfernseher», «Alfredissimo (Kochen)», «Hessens härteste Karaoke-show», «Lachen mit Lars (Comedy-Show)» usw.

– **die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß, der Leib** (рука, нога, тулуб) ← танцювальні шоу, спортивні змагання — «Sportschau», «Boxen live im Zweiten», «Tanz mit!» usw.

– **das Auge** (око) ← фешн-покази, арт-огляди, події мистецького світу — «Kunst & Krampel», «Kitsch oder Kunst?», «Fashion» usw.

2) За жанрами фільмів:

– **der Kopf / das Gehirn** (голова / мозок) ← *der Krimi* (детектив), *der historische Film* (історичний фільм), *der abenteuerliche Film* (пригодницький фільм) usw;

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *die Seifenoper* (мильна опера), *das Liebesdrama* (любовна драма) usw;

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← *die Komödie* (комедія), *der Horrorfilm* (фільм жахів) usw;

– **die Geschlechtsorgane** (статеві органи) ← *der erotische Film* (еротичний фільм), *der pornographische Film* (порнографічний фільм) usw;

– **die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß** (рука, нога) ← *der Actionfilm* (екшн або бойовик), *der Thriller* (трилер) usw.

2. Техносфера: (або предметна сфера)

1) За технічними приладами або їх частинами:

– **der Kopf / das Gehirn** (голова / мозок) ← *die Lampe* (лампа), *das Floppy* (дискета), *das Laufwerk* (ходовий механізм), *das Getriebe* (механізм), *der Bedeutungsspeicher* (досл. пристрій для запам'ятовування значень), *der Hutständer* (вішалка для капелюха), *die Ceranplatte* (панель із склокераміки);

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *der Motor* (мотор);

– **der Bauch, der Magen** (живіт, шлунок) ← *Benzinbank* (бак для бензину);

– **das Bein/der Fuß** (нога) ← *der Stampfer* (трамбівка), *die Stelzen* (ходулі), *das Fahrgestell* (шасі);

– **das Gesicht** (обличчя) ← *das Zifferblatt*;

– **die Ohren** (вуха) ← *die Chips* (чипи);

– **die Warzen** (соски) ← *die Antenne* (антена), *der Nippel* (ніпель), *der Aufnehmer* (приймач);

– **das Haar** (волосся) ← *der Rotor* (ротор);

– **der Mund** (рот) ← *der Zahnhalter* (досл. тримач для зубів).

2) за будівлями, їх частинами

– **das Gesicht** (обличчя) ← *die (Gesichts)baustelle* (будмайданчик), *die Filzrappe* (будівельний картон);

– **die Busen** (груди) ← *die Molkerei* (молочна ферма), *der Vorbau* (балкон), *die Milchtheke* (молочний прилавок);

3) побутовими предметами (посуд, меблі та ін.)

– **die Augen** (очі) ← *der (Glotz)korke* (корки);

– **die Ohren** (вуха) ← *die Löffel* (ложки);

– **die Busen** (груди) ← *die Einkaufstaschen* (господарські сумки), *die Tüten* (пакети);

– **der Bauch** (живіт) ← *das Waschbrett* (пральна дошка), *der Ranzen* (ранець);

4) предмети одягу

– **der Kopf** (голова) ← *die Krone* (корона);

– **das Haar** (волосся) ← *der Permanentpullover* (перманентний светер), *die Buttermütze* (масна шапка);

5) музичні інструменти

– **die Busen** (груди) ← *die Glocken* (дзвони);

– **die Beine** (ноги) ← *die Trommelstöcke* (барабанні палички);

3. Біосфера:

1) рослини, фрукти, овочі, їх частини

– **der Kopf** (голова) ← *die Nuß* (горіх), *der Kürbis* (гарбуз), *der Wirsing* (капуста), *die Rübe* (буряк), *die Melone* (диня), *die Tomate* (помідор);

– **das Haar** (волосся) ← *das Brustjungle* (джунгли на грудях), *das Achselhaardickicht* (зап'ясті на плечах), *die Palme* (пальма), *der Busch* (кущ);

– **die Nase** (ніс) ← *die Rübe* (буряк), *die Erdbeere* (полуниця);

– **das Gesicht** (обличчя) ← *die Butterbirne* (авокадо);

– **die Hand** (руки) ← *die Ast* (гілка);

2) тварини, їх соматизми

– **die Nase** (ніс) ← *der Rüssel* (хобот), *der Schnabel* (дзьоб);

– **der Mund** (рот) ← *der Rachen* (паща), *die Schnute* (рило), *die Gusche* (рило), *das Maul* (паща);

– **der Bauch** (живіт) ← *der Hühnerfriedhof* (досл. куряче кладовище);

– **die Hand** (руки) ← *die Schwanzflossen* (хвостові плавники), *die Krallen* (кігті);

– **die Busen** (груди) ← *die Igelschnauze* (їжача мордочка), *das Mäusefäustchen* (мишача мордочка), *die Igel Nase* (їжачий ніс);

– **das Gesicht** (обличчя) ← *die Aknefarm* (ферма, де розводять акне);

– **das Haar** (волосся) ← *das Achselfell* (хутро на плечах), *die Dreckfedern* (брудні пір'я);

– **die Haut** (шкіра) ← *die Entenpelle* (качина шкіра);

3) природні тіла, явища, географічні поняття

– **das Gesicht** (обличчя) ← *das Testgelände* (полігон, випробувальний майданчик), *der Korallenriff* (кораловий риф);

– **das Haar** (волосся) ← *das Stoppelfeld* (скошене поле);

– **die Schuppen** (луна) ← *der Parmesanregen* (пармезановий дощ);

4) продукти харчування, страви

– **das Haar** (волосся) ← *die Bockwurst* (гаряча сарделька);

– **die Busen** (груди) ← *die Klopsen* (битки), *die Milchtüten* (пакети (для) молока), *die Melonen* (дині);

– **das Bein** ← *die Gulaschhachse* (ніжка на гуляш);

4. Антропосфера:

1) людина, її соматизми

– **der Kopf** (голова) ← *der Schädel* (череп);

– **die Glanze** (лищина) ← *das Knie* (коліно);

– **der Bauch** (живіт) ← *das Beckgeschwür* (досл. пухлина від пива марки «Becks»), *der Gössermuskel* (досл. м'яз від пива марки «Gösser»), *das Bitburgergeschwür* (досл. пухлина від пива марки «Bitburger»);

– **die Busen** (груди) ← *die Fleischsäcke* (мішки для м'яса);

– **die Nase** (ніс) ← *der Nasennachbar* (сусід носа);

5. Сфера абстрактних понять:

1) За типом кохання (кваліфікатори кохання):

– **der Kopf / das Gehirn** (голова / мозок) ← *die Liebe-pragma*, *die Liebe-mania* (кохання-прагма (раціональні відносини), кохання-манія);

– **das Herz, die Seele** (серце, душа) ← *die Liebe-storge*, *die Liebe-agape* (кохання-сторге (дружба), кохання-агапе (жертвність));

– **die Geschlechtsorgane** (статеві органи) ← *die Liebe-eros* (кохання-ерос);

– *die Hand/der Arm, das Bein/der Fuß, das Gesicht* (рука, нога, обличчя) ← *die Liebeludus* (коханья-людус (флірт)).

2) *інші абстрактні поняття*

– *die Busen* (груди) ← *die Doppelbelastung* (подвійне навантаження);

– *der Atem* (подих) ← *die Bauchintelligenz* (черевна інтелекція).

Висновки. Отже, творення таких сленгових вторинних номінацій частин тіла людини та тварини в німецькій мові ґрунтується, переважно, на метафоричній моделі семантичної трансформації [1]. Знання про типову ситуацію моделює фрейм, він і забезпечує стереотипне, нормативне розуміння смислу.

Виконане дослідження зацікавило нас з тієї причини, що утворені метафори беруть активну участь у продукуванні нових ФСК, які є актуальними та популярними на сучасному етапі життя і допомагають ідентифікувати мовні й когнітивні «смаки» мовців.

Перспективи подальших досліджень. Доволі перспективним напрямком подальших лінгвістичних розвідок презентується когнітивно-дискурсивний аналіз явищ метонімізації та метафоризації, який надасть цінні відомості про номінативний потенціал нового слова та універсальні принципи фіксації, акумуляції, відтворення у свідомості людини певного осмисленого нею фрагменту реального світу.

Literatur

1. *Debatin B.* Die Rationalität der Metapher. Eine sprachlichphilosophische und kommunikationstheoretische Untersuchung / B. Debatin. — Berlin : De Gruyter, 1995. — 314 S.
2. *Radden G.* Konzeptuelle Metaphern in der kognitiven Semantik / G. Radden // Kognitive Linguistik und Fremdspracherwerb. — Tübingen : Narr, 1994. — S. 69–87.
3. *Römer Ch.* Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung / Ch. Römer, B. Matzke. — Tübingen : Narr, 2003. — 226 S.

References

1. Debatin, B. (1995), Die Rationalität der Metapher. Eine sprachlichphilosophische und kommunikationstheoretische Untersuchung, De Gruyter, Berlin, 314 S.
2. Radden, G. (1994), «Konzeptuelle Metaphern in der kognitiven Semantik», Kognitive Linguistik und Fremdspracherwerb, S. 69–87.
3. Römer, Ch., Matzke, B. (2003), Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung, Narr, Tübingen, 226 S.

ТАРАБА Ирина Александровна,

доцент кафедры германской филологии НИИ иностранной филологии Житомирского государственного университета имени И. Я. Франко; Житомир, Украина; тел.: +38 097 7527705;
e-mail: irinataraba@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5412-1700

МЕТАФОРИЗАЦИЯ И МЕТОНИМИЗАЦИЯ КАК КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ НЕОЛОГИЗАЦИИ НЕМЕЦКОЙ СОМАТИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация. *Цель* исследования заключается в выделении основных сфер, в которых происходят метонимические и метафорические переносы, в результате чего, по нашему мнению, происходит неологизация соматической фразеологии немецкого языка, и в определении значений метонимического и метафорического механизмов в когнитивной деятельности человека. *Предметом* исследования статьи являются основные механизмы неологизации немецкой фразеологии, создания её новых единиц на *материале* фразеологических единиц с соматическим компонентом. *Результаты* работы позволяют сделать следующие *выводы*. Концептуальный перенос на материале соматизмов происходит на основе порождения новых смыслов и активизации аспектов, характеристик тела и частей тела человека, релевантных для тех или иных наименований. Эти положения имеют *практическое применение* в разработке вопросов обогащения фразеологического фонда языка.

Ключевые слова: неологизм, фразеологизм с соматическим компонентом, соматическая фразеология, концепт, немецкий язык.

Irina A. TARABA,

The associate professor of the department of German philology, Research institute of foreign philology of Zhytomyr I. Franko State University; Zhytomyr, Ukraine; tel.: +38 097 7527705; e-mail: irinataraba@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5412-1700

METAPHOR AND METONYMY AS COGNITIVE-SEMANTIC MECHANISMS OF NEOLOGY OF SOMATIC GERMAN PHRASEOLOGY

Summary. The *subject* of the research paper are the basic mechanisms and the main principles of phraseological neology. The circle of our scientific research includes the basic mechanisms of neology of German somatic phraseology that create phraseological units: metaphor and metonymy as cognitive-semantic mechanisms of neology of somatic German phraseology. It is proved that the conceptual transfer on the *material* of somatims is based on the appearance of new meanings and the improvement of certain aspects, the characteristics of the human body and its parts that are relevant for various items what significantly enriches phraseological fund of language. These *conclusions* have a *practical application* in the development of issues of idiomatic language enrichment fund.

Key words: neologism, phraseological units with a somatic component, somatic phraseology, concept, the German language.

Статтю отримано 29.02.2016 р.

УДК 811.161.2'373.46/.611:001.4:616.3

ФІЛЮК Лілія Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна; тел.: +38(048)7958605; моб.: +38 0677398459; e-mail: fln29092012@mail.ru; ORCID ID: 0000-0003-0876-0648

МОДЕЛЮВАННЯ ТЕЗАУРУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. *Об'єктом* дослідження у статті є медична термінологія, *предметом* — моделювання тезаурусу української медичної термінології. *Мета* полягає в демонстрації лексико-семантичних словотворчих процесів формування медичної термінології та вторинної номінації за допомогою запозичення і термінологізації. Представлені визначення понять «медичний термін», «медична термінологія», «мікротерміносистема підмови стоматології». Аналізуються мовні одиниці, що функціонують у спеціалізованій мікротерміносистемі підмови стоматології. Розглядаються лексико-семантичні словотвірні процеси в медичній термінології, які включають міжсистемне запозичення лексем через інтеграцію знань і запозичень термінів з різних галузей наук, а також через запозичення іншомовних лексем і терміноелементів з мови до мови. Досліджуючи подані приклади одиниць мікротерміносистеми стоматології та стоматологічних нанотехнологій, автор робить *висновок*, що багато стоматологічних термінів, запозичених з інших суміжних наук, зазнали термінологізації і транстермінологізації, явища переходу терміна з однієї терміносистеми до іншої, при якому здійснюється їхня зміна, переосмислення і фіксація вузькопрофесійного значення.

Ключові слова: медичний термін, медична термінологія, мікротерміносистема стоматології, транстермінологізація, запозичення, наностоматологія.

Постановка проблеми. Сучасна медична термінологія представлена складною системою, сукупністю медичних і парамедичних термінів, що склалися внаслідок багатовікового розвитку світового лікування й медичної науки, яка і донині розвивається динамічно. В останні десятиліття ХХ і на початку ХХІ ст. в медичній сфері відбувається одночасний процес об'єднання дисциплін, які існували окремо, і, водночас, виокремлення вузькоспеціальних галузей. Народилися дисципліни другого покоління як самостійні напрямки медицини: космічна біологія і медицина, телемедицина, медична інформатика, медична радіологія, медична генетика, наномедицина (що включає nanoонкологію, nanoфармакологію, nanостоматологію). Питання становлення лексико-семантичної системи, поповнення та вивчення її пластів належать до числа значущих напрямків сучасної лінгвістики, чому сприяє необхідність формування систематизованої, уніфікованої терміносистеми медичної сфери діяльності.

Мета цієї статті — демонстрація лексико-семантичних словотворчих процесів формування медичної термінології та вторинної номінації за допомогою запозичення і термінологізації.

Аналіз основних досліджень. Кожен термін базується на лексичній одиниці певної мови (В. М. Лейчик [9] називає її субстратом терміна), яка набуває специфічних ознак у термінології. Водночас, терміну властиві загальні лексичні ознаки; зокрема, він зберігає здатність існувати в сукупності варіантів (так само, як і звичайне слово). Терміни — це не особливі слова, а слова з особливою функцією — бути знаком поняття в терміносистемі. Дослідниками визнається той факт, що термін, як і будь-яка інша лексема, має фонетичні, словотвірні, морфологічні, дистрибутивні та інші ознаки одиниць природної мови.

Л. М. Алексеева вважає, що найбільш слабкою ланкою в теорії термінознавства досі залишається з'ясування природи терміна, оскільки він є не тільки багатоаспектним, але і внутрішньо суперечливим об'єктом дослідження [1, с. 28]. У сучасній науці спостерігається кілька підходів до визначення терміна: одні вчені дають йому логічне визначення; другі — описово розкривають зміст, приписуючи йому характерні ознаки; треті — виділяють термін шляхом його протиставлення іншій мовній одиниці. Така багатоаспектність визначення терміна пояснюється тим, що він є об'єктом одночасно декількох наук. Відомо, що один термін може входити до різних термінологічних систем певної мови, що, на думку О. О. Реформатського, створює міжнаукову термінологічну омонімію [11, с. 65].

З. І. Комарова, підкреслюючи номінативний характер терміна, дає наступне визначення: це «інваріант (слово або словосполучення), який позначає спеціальний предмет чи наукове поняття, обмежене дефініцією та місцем у певній терміносистемі» [8, с. 49]. У визначенні Б. М. Головіна, термін — це «окреме слово або утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття і призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, виробничої, управлінської)» [5, с. 89].

У В. П. Даниленка термін — це «слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яке є найменуванням спеціального поняття і потребує дефініції» [6, с. 94]. На думку А. М. Баранова, «терміни можна визначити як слова (словосполучення) метамови науки та програм наукових дисциплін, а також слова, що позначають специфічні реалії областей конкретної практичної діяльності людини» [3, с. 158]. М. М. Володіна вказує, що «під терміном розуміється слово або словосполучення спеціальної сфери вживання, створюване для точного вираження спеціальних понять і засноване на дефініції» [3, с. 12]. В. М. Лейчик дає наступне визначення терміна: це «лексична одиниця певної мови для спеціальних цілей, що позначає спільне — конкретне або абстрактне — поняття теорії певної спеціальної галузі знань або діяльності» [9, с. 38]. На підставі всього вищесказаного можна зробити висновок, що термін — це слово або словосполучення, що має дефініцію та позначає спеціальне поняття або предмет певної галузі знання або людської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Медичний термін, за визначенням автора, — це мовна одиниця, яка зберігає загальні лексичні ознаки одиниць природної мови в медичній термінологічній базі даних (макросистемі), що представляє собою сукупність колективного знання конвенційної і комплементарної (неконвенціональної) медицини (мікросистем). Комплементарна медицина в більшості країн розглядається частково як народна, почасти як сучасна традиційна, яка не має належного наукового підтвердження, але і не є антагоністом науки. За умови інтеграційного медичного підходу лікарі поєднують конвенціональну, тобто звичайну, медичну практику з методами і засобами комплементарної та альтернативної медицини. Таким чином, сучасна медична термінологія — це складна система вираження, зберігання й передачі спеціальних медичних і парамедичних термінів, яка має певну класифікаційну ієрархію, що функціонує протягом тривалого періоду і є одночасно динамічною в плані вираження і змісту, що дозволяє зміни у класифікації найменувань у зв'язку з новими відкриттями в досліджуваній сфері.

На термінологічному рівні стратифікація медичної термінології є багаторівневою. С. В. Гриньов-Гриневиц представляє зведену класифікаційну схему понять теми «термінотворення», яка використовується лінгвістами-термінологами з метою дослідження та подальшого аналізу спеціальних термінів багатьох галузей за способами їхньої появи [6]. Медичну термінологію також можна класифікувати за цією схемою, пропонуючи поділ на: 1) семантичні способи термінотворення, що включають міжсистемне запозичення лексем і запозичення іншомовних лексем і терміноелементів, термінологізацію загальнозвичайного значення слова, метафоризацію, метонімічне перенесення; 2) морфологічні способи термінотворення; 3) синтаксичні способи термінотворення; 4) морфолого-синтаксичні способи термінотворення.

Мікротерміносистеми, що обслуговують окремі медичні області та репрезентують собою вузькоспеціальні класифікації термінів, представляють єдину мережу медичної мови. Мікротерміносистема підмови стоматології, будучи частиною загальномедичної термінології, водночас є й завершеною комплексною системою термінів, що відображає систему понять самостійної медичної дисципліни, і вузькоспрямованою спеціалізованою мікросистемою, яка зумовлена зміною навколишньої картини світу, технічним прогресом і появою сучасних підходів і методів пізнання. Стоматологія є дисципліною, що динамічно розвивається та представляє собою систему знань про захворювання порожнини рота і їх лікування, методи діагностичного дослідження та

профілактики захворювань. При цьому кожна стоматологічна спеціалізація генерує свою вузько-спеціальну лексику і формує свій термінологічний апарат.

Семантичні способи термінотворення переважають у процесі формування термінологічного медичного апарату за рахунок запозичення лексем не тільки з мови до мови, але і з системи до системи (або з системи до підсистеми). Провівши рандомізований відбір і подальше вивчення термінів, ми виявили велику кількість запозичених із мови до мови термінів, що вживаються у стоматології: *лютинг* (від англ. *luting* — «замазка») — фіксація реставрації як за допомогою цементу, так і за допомогою адгезивної техніки; *мікробраш* (від англ. *microbrush* — «маленький пензлик») — аплікатор, призначений для нанесення протруювальних стоматологічних гелів, бондінгових систем, рідинних матеріалів тощо; *полір* (від нім. *polieren* — «полірувати, шліфувати») < лат. *polio* — «роблю гладким») — інструмент для полірування зубних пломб, що має кулясту головку, яка приводиться в обертання бормашиною; *грілли* (від англ. *grills* — «грати») — декоративна решітка або накладки, незвичайна прикраса на один або кілька передніх зубів; *вкладка піплей* (від англ. *pinlay: pin* «штифт» + *inlay* — «робити вставку») — мікропротез, зміцнюваний в зубі за допомогою штифтів (пінів), розташованих у твердих тканинах зуба; *шабер* (від нім. *schaber* — «скребок») — зуботехнічний інструмент у вигляді невеликого напилка з розширеною робочою частиною, застосовуваний для ручної обробки знімних зубних протезів, тощо.

Мікротерміносистема стоматологічних нанотехнологій яскраво демонструє міжсистемне запозичення одиниць через інтеграцію знань і запозичень термінів із багатьох наукових галузей, таких як: колоїдна хімія, клітинна фізіологія, хімія поверхні і біофізика, матеріалознавство, молекулярна біологія, інформатика тощо. Продемонструємо це твердження наступними прикладами: 1) мінералогія: *нано-гідроксиапатит* (англ. *nanohydroxy apatite*); *наноалмаз* (англ. *nanodiamond*); 2) фармація: *нанокансула* (*nanocapsule*), *наноанестезія* (англ. *nanoaesthesia*), *наноліки* (англ. *nanopharmaceuticals*); 3) робототехніка і електронні пристрої, мікроелектромеханіка: *стоматологічні нанороботи* (англ. *dental nanorobots*), *лабораторія-на-чипі* (англ. *lab-on-a-chip*), *нанокомп'ютер* (англ. *nanocomputer*); 4) хімія: *наноозон* (англ. *nanoozon*), *полімер* (англ. *polymer*) тощо. Таким чином, унаслідок взаємодії двох наук терміни стоматології під впливом нанонауки як в англійській, так і в українській мовах набувають нових значень або відтінків значення, тобто відбувається переосмислення семантики слова.

Слід зазначити, що багато термінів, запозичених з інших наук, зазнали термінологізації, яка є основним процесом, що регулює перехід передтерміна в термін, тобто надбання загальноновживаним словом нового термінологічного значення в конкретній предметній області, в конкретній підмові. Так, наприклад, слово «дзеркало» в академічному словнику української мови має таке значення: «1. Відшліфована поверхня, що відображає предмети, які перед нею знаходяться, а також спеціально виготовлений предмет з такою поверхнею. 2. перен. Про те, що є відображенням яких-небудь явищ, процесів і т. ін. 3. спец. Поверхня чого-небудь» [12]. У медицині загальноновживане слово «дзеркало» термінологізується, набуваючи професійного значення: «Загальна назва ряду інструментів, призначених для розширення порожнинних ран і природних каналів або для огляду поверхонь, прихованих від безпосереднього спостереження; являють собою прямі або вигнуті пластини з відполірованими поверхнями або скляні дзеркала у відповідній оправі» [10]. У стоматології цей термін зазнав трансформізації, внаслідок якої зафіксовано нове вузькопрофесійне значення: «дзеркало стоматологічне» — невелике плоске скляне дзеркало, укріплене на кінці металевого стержня, призначене для огляду зубів і порожнини рота [10]. Трансформізація, на думку О. В. Суперанської — це явище переходу терміна з однієї терміносистеми до іншої, при якому здійснюється зміна значення, що являє собою один із типів вторинної термінологічної номінації [13].

Продемонструємо ще один приклад трансформізації. Термін «зонд» спочатку мав значення: «1. Повітряна куля з самописними приладами, яку запускають для спостереження за метеорологічними явищами. 2. Металевий бурав для дослідження глибоких шарів ґрунту; шуп. 3. Металевий електрод для визначення електричного потенціалу в чому-небудь» [12]. У медицині термін «зонд» набув значення медичного інструменту у вигляді стрижня, еластичної трубки для введення в порожнисті органи або рани з діагностичною або лікувальною метою; кореневі голки. У медичній енциклопедії наводиться приблизно 30 термінів зі значенням «зонд» [10]. У стоматології цей термін представлено такими варіантами: 1) *зонд стоматологічний* — багатофункціональний інструмент, який використовується під час кожної оперативної процедури для визначення стану ясен, періодонта тощо; 2) *зонд періодонтальний* — інструмент, який використовується для визначення та дослідження періодонтальних кишень. Таким чином, терміни, які зазнали термінологізації, часто зазнають суттєвих трансформацій, що призводять до фіксації вузькоспеціальних значень.

Висновки. Термінологія як сукупність лексики, що має найбільш інформативне навантаження, є відкритою і різномірною системою. Крім того, межі між загальноновживаним словом і терміном певною мірою умовні, так само як і між терміном, професіоналізмом і жаргонізмом.

Все це зумовлює безперервний процес переходу одиниць з однієї групи до іншої з повною або частковою втратою значення, придбанням нового значення. Аналізуючи терміни медичних енциклопедичних словників, публікацій, навчальних посібників, автор приходить до висновку, що величезна інформаційна база термінів медичної галузі презентована в комбінації з термінами окремих наук і галузей знання. Отже, вони корисні з точки зору дослідження терміносистем і поповнення медичних знань, оскільки є джерелом загальноприйнятих медичних термінів, що з'являються вперше, і термінів комплементарної медицини. Вони містять інформацію про етимологію термінів, їхні дефініції, які в подальшому проходять процес упорядкування. Наведені приклади свідчать про те, що лексико-семантичне утворення і вторинна номінація як його різновид залишаються продуктивними способами утворення термінів.

Література

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминологии / Л. М. Алексеева. — Пермь : Пермский государственный университет, 1998. — 120 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М.: Либроком, 2014. — 576 с.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. — М. : Либроком, 2013. — 368 с.
4. Володина М. Н. Термин как средство специальной информации / М. Н. Володина. — М. : Изд-во Московского университета, 1996. — 74 с.
5. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — М. : Высшая школа, 1987. — 103 с.
6. Гринёв-Гриневиц С. В. Терминоведение / С. В. Гринёв-Гриневиц. — М. : Академия, 2008. — 304 с.
7. Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в грамматике / В. П. Даниленко. — М. : Либроком, 2009. — 344 с.
8. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике / З. И. Комарова. — М. : Флинта; Наука, 2013. — 832 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение : Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — М. : Либроком, 2009. — 256 с.
10. Медицинская энциклопедия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_medicine
11. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. — М. : АспектПресс, 2010. — 536 с.
12. Словник української мови : в 11 т. / ред. І. К. Білодід. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
13. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М. : Либроком, 2012. — 248 с.

References

1. Alekseeva, L. M. (1998), *The problems of term and term-formation [Problemy termina i terminoobrazovaniya]*, Perm State Univ., Perm, 120 p.
2. Akhmanova, O. S. (2014), *Glossary of linguistic terms [Slovar' lingvisticheskikh terminov]*, Librokom, Moscow, 576 p.
3. Baranov, A. N. (2013), *Introduction to applied linguistics [Vvedenie v prikladnuju lingvistiku]*, Librokom, Moscow, 368 p.
4. Volodina, M. N. (1996), *The term as a means of special information [Termin kak sredstvo special'noj informacii]*, Moscow Univ. Publ., Moscow, 74 p.
5. Golovin, B. N., Kobrin, R. Ju. (1987), *Linguistic foundations of the doctrine of terms [Lingvisticheskie osnovy uchenija o terminakh]*, Vysshaja shkola, Moscow, 103 p.
6. Grinev-Grinevich, S. V. (2008), *Terminology [Terminovedenie]*, Akademija, Moscow, 304 p.
7. Danilenko, V. P. (2009), *Onomasiological direction in grammar [Onomasiologicheskoe napravlenie v grammatike]*, Librokom, Moscow, 344 p.
8. Komarova, Z. I. (2013), *Methodology, methods, techniques and technology research in linguistics [Metodologija, metod, metodika i tehnologija nauchnyh issledovanij v lingvistike]*, Flinta; Nauka, Moscow, 832 p.
9. Lejchik, V. M. (2009), *The terminology: subject, methods, structure [Terminovedenie: Predmet, metody, struktura]*, Librokom, Moscow, 256 p.
10. *Medical encyclopedia [Medicinskaja enciklopedija]*, available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_medicine
11. Reformatskij, A. A. (2010) *Introduction to linguistics [Vvedenie v jazykovedenie]*, AspektPress, Moscow, 536 p.
12. *Ukrainian language dictionary : in 11 vol. (1970–1980) [Slovyk ukraïns'koï movy : v 11 t.]*, Ed. I. K. Bilodid, Naukova dumka, Kyiv.
13. Superanskaja, A. V., Podol'skaja, N. V., Vasil'eva, N. V. (2012), *The Common terminology : theory [Obshhaja terminologija : Voprosy teorii]*, Librokom, Moscow, 248 p.

ФИЛЮК Лилия Николаевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина; тел.: +38(048) 7958605; моб.: +38 067 7398459; e-mail: fln29092012@mail.ru; ORCID ID: 0000-0003-0876-0648

МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕЗАУРУСА УКРАИНСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. *Объектом* статьи является медицинская терминология, *предметом* — моделирование тезауруса украинской медицинской терминологии. *Цель* состоит в демонстрации лексико-семантических словообразовательных процессов формирования медицинской терминологии и вторичной номинации посредством заимствования и терминологизации. Представлены определения понятий «медицинский термин», «медицинская терминология», «микротерминосистема подъязыка стоматологии». Анализируются языковые единицы, функционирующие в специализированной микротерминосистеме подъязыка стоматологии. Рассматриваются лексико-семантические словообразовательные процессы в медицинской терминологии, включающие межсистемные заимствования лексем через интеграцию знаний и заимствований терминов из разных наук, а также через заимствования иноязычных лексем и терминологических элементов из одного языка в другой. Исследуя представленные примеры единиц микротерминосистемы стоматологии и стоматологических нанотехнологий, автор делает вывод, что многие стоматологические термины, заимствованные из других смежных наук, подвергаются терминологизации и транстерминологизации, переходят из одной терминосистемы в другую. При этом осуществляется их изменение, переосмысление и фиксация узкопрофессионального значения.

Ключевые слова: медицинский термин, медицинская терминология, микротерминосистема стоматологии, транстерминологизация, заимствования, наностоматология.

Liliya FILYUK,

PhD, Candidate of Philological sciences, Associate Professor of the Foreign Languages for the Faculties of Arts Department; Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Francuzskij blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38(048) 7958605; mob.: +38 067 7398459; e-mail: fln29092012@mail.ru; ORCID ID: 0000-0003-0876-0648

MODELLING THESAURUS OF UKRAINIAN MEDICAL TERMINOLOGY

Summary. The *object* of the article is medical terminology, its *subject* is modeling thesaurus of Ukrainian medical terminology. The *purpose* of this article is to demonstrate lexical and semantic word-formative processes of formation of medical terminology and secondary nomination by borrowing and terminologization. Such notions as «medical term», «medical terminology», «micro terminological system of a sublanguage of stomatology» are presented here. The language units functioning in a specialized micro terminological system of terminology are analyzed. The author examines the lexical and semantic word-formative processes in medical terminology including inter-systemic borrowings of lexemes due to both the integration of knowledge and borrowings of terms from different scientific areas and borrowings of foreign lexemes and terminological elements from a language to a language. Investigating the given examples of the units of micro terminological system of stomatology and stomatological nanotechnologies the author comes to a conclusion that many stomatological terms borrowed from other adjoining sciences have been subject to terminologization and transterminologization, the phenomenon of transition of a term from one terminological system into another one where there can be seen their changing, reunderstanding and fixation of a strictly professional meaning.

Keywords: medical term, medical terminology, micro terminological system of stomatology, transterminologization, borrowings, nanostomatology.

Статтю отримано 5.05.2016 р.

УДК 811.161.1'373.611/.612-112.4/.114.4

АВДОНИНА Марина Юрьевна,

кандидат психологических наук, доцент кафедры иностранных языков экологического факультета Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; тел.: +7 495 4345300; e-mail: mavdonina@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-3819-8254

ВАЛЕЕВА Наиля Гарифовна,

кандидат педагогических наук, профессор, зав. кафедрой иностранных языков экологического факультета Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; тел.: +7 495 4345300; e-mail: ngvaleeva@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-4971-4533

ЖАБО Наталья Ивановна,

кандидат филологических наук, старший преподаватель, зав. секции немецкого и французского языков кафедры иностранных языков Аграрно-технологического института Российского университета дружбы народов; ул. Миклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Россия; тел.: +7 495 4345300; e-mail: lys11@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-2958-5738

НИКИТИН Сергей Александрович,

кандидат филологических наук, доцент, приглашённый преподаватель Веронского университета; Виа дель Артильере 8, Верона Венето, 37129, Италия; тел.: +39 045 8425111; e-mail: ser.nikitin@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0227-2769

СТРУКТУРА ЛЕКСИЧЕСКОГО ГНЕЗДА С ВЕРШИНОЙ *ЕЛЬ* В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: СИНХРОНИЯ И ДИАХРОНИЯ

Аннотация. *Цель* статьи — провести историко-лексикологическое изучение одного лексического гнезда в русском языке XX–XXI веков в связи с культурно-исторической эволюцией общества. *Объект* анализа — слова, производные от слова *ель*. *Материалом* исследования послужили письменные тексты, статьи словарей и тексты форумов и чатов Интернета. *Предмет* исследования — изменение иерархических отношений и семантики единиц лексического гнезда с вершиной *ель*. В *результате* проведённого исследования выделены новые дериваты, установлены коннотативные значения слов лексического гнезда *ель* в современном русском языке, подтверждено доминирование слова *ёлка*. *Практическое применение* результатов исследования для формирования социокультурной компетенции возможно как на практических занятиях по русскому языку, так и на семинарах для будущих журналистов.

Ключевые слова: семантические изменения, словообразование, коннотативные значения, лексическое гнездо с вершиной *ель*, социокультурная компетенция.

Постановка проблемы. Задача исследования — провести историко-лексикологическое изучение лексического гнезда *ель* в русском языке XX–XXI веков. Актуальность исследования заключается в том, что посредством фиксации изменений семантической структуры лексического гнезда, значимого в рамках данной культуры и данного исторического периода, является возможным изучение тенденции развития общества, культурных пластов традиций от десятилетия к десятилетию. Объектом исследования было выбрано лексическое гнездо *ель*, единицы которого приобрели особую важность в современной русской культуре, предметом — их значения и функционирование, а также те ассоциации с элементами культуры современной России, которые отражают развитие нашего общества.

Материалы и методы. Лингвистическое исследование было проведено на основе анализа исторических трудов, литературных произведений и мемуаров, газетных статей, словарных статей толковых [5; 7] и двуязычных словарей [12], устных сообщений (радио и телевидение) и форумов и чатов Интернета. Последний источник имеет особую важность, так как в этих материалах в письменной форме спонтанно закрепляются новые лексические единицы и новые значения уже имеющихся единиц. Интернет-сайты позволяют исследовать функционирование изучаемых единиц в новых контекстах.

Для выявления микрконтекстов использовался метод сплошной выборки. Для интерпретации текстов мы прибегли к качественному анализу микрконтекстов, к материалам дискуссий аудитории площадки Facebook, к сопоставлению комментариев мемуаристов и к опросу (86 респондентов). Большинство участников — студенты РУДН, обучающиеся по специальностям Аграрно-технологического института, медицинского и экологического факультетов (75 чел.); преподаватели кафедры иностранных языков АТИ (6 чел.); участники в возрасте от 60 до

85 лет (5 чел.). Участники эксперимента получили электронное письмо со списком слов лексического гнезда *ель* и выражений для ответа на два вопроса: 1) Знаете ли вы это слово? 2) Употребляете ли вы это слово? Затем в устной беседе им были предложены микроконтексты, выбранные на сайтах Интернета, с теми словами, которые вызвали затруднения, для ответа в свободной форме на вопрос «Что значит это слово в данном контексте? Несёт ли оно положительную или отрицательную оценку или эмоцию?».

Изложение основного материала. Исследование текстов позволило составить максимально полный список лексем гнезда «ель» в современном русском языке, наличествующих так или иначе на сайтах Интернета, не учитывая словарных статей, и в устных выступлениях на радио и телевидении. Выявлено 62 самостоятельных единицы и форманта словосочетаний. Можно предположить наличие в просторечии и других единиц, так как лишь некоторая часть общества пользуется Интернетом.

Обработка полученных материалов дала возможность построить качественно новые иерархические отношения внутри лексического гнезда *ель* с учётом современных национально-культурных особенностей.

Рассмотрим поочерёдно слово *ель* и его производные в семантическом и прагматическом плане с тем, чтобы установить те компоненты значения изучаемых слов, которые отражают изменения языковой картины мира в русской культуре [2].

№ 1. Слово *ель* — вершина словообразовательного гнезда. По времени появления в русском языке: *ель* — древнерусское слово; слова *ёлка* и *ёлочка* фиксируются с конца XVIII в. [9, с. 283]. Референт слова *ель* — вид растений *Picea abies*, единственный аборигенный вид ели в Средней России [51]. На сайтах Интернета выявлено наличие развитой системы коннотаций слова *ель* в языке последних десятилетий, прежде всего, коннотации «украшать собой».

Это слово заменяет *ёлку* в устойчивом сочетании *новогодняя ёлка* в том случае, если журналист хочет показать серьёзность ситуации. Например, в заголовке от 18 февраля 2016 г. видим: *С новогодней ели в хабаровском парке «Динамо» исчезли игрушки*. В самом тексте, в лучших традициях, референт в сочетаниях обозначен следующим образом: *разбирать праздничную ёлку; обратиться к зелёной красавице; с ели полностью сняли все украшения; во круг ёлки; само дерево* [59].

Коннотации слова *ель* — «зрелое», «высокое», «красивое» растение, например: *01.03.2016. Ранним утром во Владимире был задержан мужчина с огромной елью в руках* [28]. Сема таинственности, мистичности не часто, но актуализируется (например, в названии презентации «Таинственные ели» videouroki.net/ от 28 нояб. 2013 г. для школьного видеурока). Кроме видовых названий-терминов (около 50 видов рода: *ель восточная*, *ель сизая* и пр.), других значений у этого слова нет. Один из видов, *ель колючая*, *Picea pungens* (9 сортов) приобрёл в нашей культуре и языке последних ста лет особое обозначение — *голубая ель* — и особое значение. Это исторически связано с высаженными на Красной площади у Кремлёвской стены елями этого сорта. *Голубая ель* в нашем климате приживается плохо, семян почти не даёт, но это настолько важный символ, что за метод её выращивания из семян И. П. Ковтуненко был удостоен Сталинской премии 1952 года. Затем *голубые ели* были посажены на Мамаевом кургане, у стен Брестской крепости, у Музея изобразительных искусств в Москве и перед банками, аэропортами и т. п. Словосочетание приобрело самостоятельное коннотативное значение: это символ власти, советских партийных ритуалов, символ государственных органов, символ Красной площади и Кремля как политического центра [1].

Приведённые В. И. Далем [3, с. 469–470] восемь пословиц и идиом: 1. *Как хлеба край, так и под елью рай; а хлеба ни куска, и в тереме тоска*; 2. *Найдёшь келью и под елью*; 3. *От яблоньки яблочко, а от ели шишка*; 4. *Венчали вокруг ели, а черти пели*; 5. *Не расти яблочку на ёлке*; 6. *Не будет тебе с ёлки иголки (а щипли, сколько хошь)*; 7. *Эти толки не с ёлки. Не с ёлки толки*; 8. *И на ёлку бы лез, и ног бы не ободрал* — в речи современных носителей русского языка на сайтах Интернета нами не обнаружены, респондентам они неизвестны.

Переносный смысл альтернативного вопроса *Ель, аль сосна?* [3] тоже неизвестен респондентам, сейчас «ель или сосна» — предложение конкретного выбора породы древесины для дома, бани и пр., хотя потенциал переносного значения сохранился: заказчики и в наше время не знают, что лучше.

№ 2, № 3, № 4, № 5. Слова *елина*, *елинка*, *елинушка*, *елиночка*. В. И. Даль приводит в начале своей большой статьи следующие единицы: *ель* — *елина*, *умалит. ёлка*, *елушка*, *елинка*, *ёлочка*, *елинушка* [3, с. 469–470]. Уменьшительное *елинушка* в наше время не употребляется, лишь в сборниках народных песен находим текст «*Ты, елина, ты, моя елинушка, елина садова*» со ссылкой «Томская губерния. Этнографический Сборник, вып. VI, с. 77» [50]. И. Ф. Анненский в 1906 г. употребил производное *елинка* в одном произведении («*Ель моя, елинка*»), и больше никто к этому слову не прибегнул. Но неожиданно в 2014 г. слово воскресло (слава В. И. Далю и его читателям XXI в.!). Оно вместе с неологизмом *елиночка* попало в рифмованную рекламу игрушки: *Моя ёлочка другая — родилась она в тепле... Назовём мы нашу*

гостью — ёлочка-Елинка... Нарядим Елиночку, будет она лучшая [61]. Этот единственный обнаруженный новый случай употребления слова вызвал удивление у всех респондентов.

№ 6. Слово **ёлушка**, разумеется, крайне редко употребляется в наше время, тем не менее оно существует как в фольклорной песне (Свадебная девичья под свадебный причет: *Уж ты ёлушка, ты ёлушка* или *Ель моя ёлушка*, или *ёлка-ёлушка / Зелёная, ты, сосёнушка...*), так и в поэтических текстах. Например, в стилизованных стихотворениях Н. А. Клюева 1915 г. (*Ах ты, ель-кружевница трущобная: Молви, ёлушка, с горя аль с устали...*) и 1917 г., посвящённом С. Есенину (*Ёлушка-сестрица, / Верба-голубица, / Я пришёл до вас: / Белый цвет Серёжа, / С Китоврасом схожий, / Разлюбил мой сказ...*); в стихотворении А. Т. Твардовского 1942 г. «...И цветут — и это страшно» (*Журавель. Труба без хаты. / Мёртвый ельник не вдали. / Где ёлушка, где макушка / Устояла от огня*); на сайтах Интернета 2015 г., в частности, в рекламных текстах, претендующих на «художественность»: *Ожидание сказки и чуда начинается с первого выпавшего снега. Но форменное крещение — токмо с появлением в доме неперменного спутника Нового года, злободневной ёлки. Для того, затем чтоб ёлушка простояла неделями и радовала вас и ваших близких, надо тщательно подойти к покупке* [38]. Респонденты не употребляли в своей речи слова *ёлушка / елушка*, но некоторые сразу поняли его значение. Всё же согласимся с мнением П. П. Червинского: «грамматически возможные берёзушка, сосёнушка, ёлушка, липушка для фольклорных текстов не характерны» [8, с. 241].

Вариант *елюшка* найден лишь в издании «Живая старина» 1905 г.: *Ужэ ты, ель моя, елюшка! Ужэ ты, ель моя кудрявая!* [27]. Слово *елушечка* незнакомо нашим респондентам, но без труда правильно интерпретируется как ласкательное от *ёлушка*.

№ 7. Прилагательное **еловый**, как уже было сказано, высокочастотно в современном языке (все респонденты его употребляют) и имеет очень высокую сочетаемость: а) принадлежащий ели — *еловая шишка*; б) из дерева ели: *еловые пиломатериалы*; в) состоящий из елей: *еловый фитоценоз*.

Производители правильно выбирают формы выражения, например: *ёлочные украшения из еловых шишек; ёлочные шары*; но: *шар еловый* — композиция из настоящей веточки нобилиса.

В последние годы прибавилось новое значение слова, имеющее этимологически совершенно другое происхождение — от английского слова *yellow* (жёлтый). Это окказиональное значение. Например: *12 января в 14:00, в доме Елового по адресу Октябрьской революции, 34 состоится художественная акция «Yellowой». Цветопредставление «Yellowой» — цветовой перформанс под ритмы барабанов* [44]. Создатель названия дизайн-студии «Еловый слон» (семантически несовместимое словосочетание) так объяснил нам в личной беседе: *слон у нас Еловый и настроение Yellowoe*. Это игровое (людическое) переосмысление внутренней формы слова, замещение значения уже имеющейся лексической единицы на другое, не связанное семантически с первым. Мы предлагаем обозначить этот процесс термином «ресемантизация», предложенным в 2007 г. И. Б. Чернышёвой [10].

№ 8. Устойчивого словосочетания *голова еловая*, имеющегося в словарях, наши респонденты не знают. Однако некоторые провели параллель с известным им выражением шутилой неодобрительности *голова садовая* и без затруднений объяснили значение фразеологизма в следующем микроконтексте:

— *Жене купил, в подарок. Спрятал подальше, чтобы «сюрприз» сделать, а потом, еловая голова, не нашёл* [54].

№ 9. Уменьшительное прилагательное **еловенький**. Например, *Запах у розмарина такой «еловенький»* [29]; *Я готова у тебя их купить: Сколько ты хочешь, еловенький?* [39]. Словосочетание-неологизм *пенёк еловенький* (предположительно происходит от выражения *голова еловая*) включено в список шутило-«ласкательных» характеристик, например: *Ласковые слова мужчине: пенек еловенький* [42].

№ 10, № 11. От слова *еловый* образуются дериваты **еловик**, **еловичок**. *Клёт-еловик* (*Loxia curvirostra* Linnaeus); *Старичок-еловичок*, персонаж многих современных сказок для детей; у Даля есть *еловик* в значении «молодая, ещё мягкая еловая шишка, род лакомства» [3], однако на сайтах Интернета употребление слова в этом значении не обнаружено.

№ 12. Термин **подельник** (**подельница**, лат. *Monotropa*) — род трав семейства Вересковых.

№ 13. Диалектизм **подъеловик** [3] (вид груздей) = **подъеловый рыжик**.

№ 14. Слово **елевый** является частью словосочетаний-терминов, например: *елевый лес* (вид строительного материала). Мы рассматриваем это слово как устарелое. Ни один респондент его не знает. На сайтах продаж нет *елевых веников*, продают *еловый веник* или *хвойный веник*. Сохраняется в топонимии: *Елевыи шихан*, деревня *Елевая*. В книгах по истории Санкт-Петербурга упоминают второе название Аптекарского острова — *Елевыи остров*, но чаще дают форму *Еловый*. Есть народная сказка *Елевы шихки* и диалектальное название *рыжик елевыи*. Респонденты вышперечисленных факультетов до опроса не обращали внимания на то, что статьи об этом семействе (или, как теперь считается — подсемействе) класса хвойных начинаются так: *Елевые* или *еловые* (*Abietineae*).

№ 15. Слово *ельняк* (редкое) неизвестно респондентам, но легко понимается участниками опроса в микроконтексте из художественного стиля: *Там, где речка делала крутой изгиб и уходила влево, у самого берега рос густой ельняк* (2012 г.) [71].

№ 16. Слово *ельник* (1. собир. Еловый лес. 2. Срубленные еловые ветви [7]) имеет положительные коннотации по результатам опроса респондентов. Они чувствовали в этом слове бодрость, здоровье, связывали его с отдыхом, туризмом. Может быть, поэтому А. Пехов произвёл новый авторский дериват, компонент названия деревни *Ельничий Брод*, для романов жанра фэнтези.

№ 17. Слово *ельничный*: есть только одно словосочетание-термин — *ельничный гриб* (вид груздей).

№ 18. Онимы: город *Ельня*; ручей *Ельняк*; санаторий «*Подъельники*» в Беларуси [67]; село *Подъельск* (Республика Коми); микрорайон *Подъеловик* (Пермь) [21]; *Ельничный пруд*; посёлок *Ельничный*, остров *Ельничный*; *Ельничный рудник*, *Ельничный лог*, речка *Ельничный Исток*, улица, деревни и река *Ельничная*; фамилии *Елин*, *Ельнин*, *Ельников*, *Ельняк*, *Ельняков*, *Подъельский* и многие другие) несут в себе семы, непосредственно связанные с первыми значениями слова *ель* («род растений» и «их древесина»).

№ 19. Уменьшительно-ласкательное *ельничек* обладает поэтическим значением малой родины, выражает умиление, любование скромной русской природой, ощущаемое многими респондентами: М. Танич в сборнике «По грибы» (*ельничек-осинничек*) и В. Боков (название сборника 1981 г. «*Ельничек-березничек*» [14]) используют тот же приём парности, что В. И. Даль усмотрел в народном языке: *Ельник, березник чем не дрова?; За ельничком, за березничком кобылка ржёт, жеребёнка ждёт (мельница)* [3]. Часто это слово становится названием детских учреждений, дачных и садоводческих компаний, а значит, имеет привлекательность для наших современников.

№ 20. Слово *ёлка* по частотности в наше время твёрдо стоит в списке первых 5 000 слов современного русского языка. Как и другие слова изучаемого лексического гнезда, это слово с годами (и с изменением корпуса текстов) меняет своё место (в 2009 г. оно было по частотности на 4579 месте в языке [6], в то время как в 2002 г. стояло на 3896-м месте [11]). Слово *ель*, второе по частотности, занимает позицию 7643 (11810 в 2002 г.), *еловый* — 11938 (а в 2002 г. слово занимало позицию 9600, обгоняя слово *ель*), *ёлочка* — 12946; *ёлочный* — 18944, *ельник* — 19880.

Как видно, слово *ёлка* по частности качественно отличается от всех остальных слов своего гнезда. Однако, и этот факт не менее важен, далеко не каждая группа производных оказывается настолько частотной в совокупности. Причина такого своеобразия лежит во вновь сложившихся традициях празднования Нового года. Это цельный комплекс действий представителей нашей культуры, где бы они ни жили. Элементы празднеств меняются и переосмысливаются; эта эволюция исследована в монографии Е. В. Душечкиной [4], но с момента выхода этого глубокого исторического исследования (2002 г.) прошло 15 лет. За это время возникла качественно новая возможность получить ответы на вопросы, волнующие детей и взрослых. Исследование структуры вопросов, обсуждающихся в наше время в чатах и на форумах Интернета, показывает то новое, что сейчас считается важным для концепта «ёлка». В 2015 году в издании для детей [22] были выделены следующие исторические компоненты: чудо Св. Бонифация, срубившего священный дуб в VIII в.; традиции празднования Рождества в Эльзасе XIV в.; история ёлочных игрушек в Германии XIX в.; указ Петра I; ёлка на крыше трактира; социальные и политические смыслы празднования Рождества с ёлкой в России до 1914 г.; Новый год с ёлкой в разных странах в начале XXI в. Заметим, что опущен период 1914–1935 годов, когда было запрещено ставить ёлку, сначала — потому что это традиция Германии — врага в войне, потом — потому что это противоречило принципам воспитания, как и всякая сказка, и потому что с 1929 года по закону было запрещено отмечать Рождество Христово. Не обсуждаются персонажи Деда Мороза и Снегурочки в концепте ёлки. Е. В. Душечкина [4] показывает, что для А. Н. Афанасьева в 1869 г. («Поэтические воззрения славян на природу») было важно вскрыть общие с германскими народами языческие корни персонажа Снегурки (*Schneekind*). Не говорится о пьесе-сказке 1873 г. Островского и опере Римского-Корсакова. Не упоминается П. П. Постышев (член Президиума ЦИК СССР, расстрелян в 1939 г.), который опубликовал 28.12.1935 г. статью, ставшую основанием для немедленных действий в воспитательных учреждениях. Не упоминается и княгиня Раиса Кудашева и её стихотворение «Ёлка» [18], ставшее словами песни «В лесу родилась ёлочка».

Переписка в Интернете свидетельствует о наличии интересного в психолингвистическом смысле комплекса переживаний. Слово *ёлка* имеет следующие коннотации: патриотичность; разница календарей; немецкие протестантские корни традиции, возведённые к легенде о том, как Мартин Лютер принес ёлку домой; ёлка в произведениях Серебряного века; Дед Мороз и Снегурочка (впервые появились вместе в 1937 г.; в последние годы в конце декабря в Интернете с юмором обсуждаются родственные отношения этих персонажей) [31]. Через детскую субкультуру эти образы вошли в городской фольклор.

В целом, современное слово *ёлка* обозначает:

а) бытовое название рода растений;

б) любой предмет любого размера, символизирующий дерево, из любого материала (камней, стекла, шерсти, чего угодно) или настоящее срубленное дерево при праздновании Рождества и Нового года. Предмет, называемый «ёлка» может стоять на столе, в любом месте внутри дома, во дворе, в лесу. Это средоточие ритуалов праздника, часто более остро переживаемого взрослыми, нежели детьми. У стариков, что подтвердили и наши респонденты, возникают щемящие душу воспоминания о детстве, когда они украшали ёлку игрушками и сладкими гостинцами, водили хоровод вокруг ёлки, прятали и искали подарки под ёлкой, читали стихи около ёлки;

в) шоу, детский праздник, весь комплекс мероприятий в конце декабря и начале января. В этом смысле следует понимать выражения: *билет на ёлку, пойти на ёлку, сегодня у нас утром ёлка*;

г) внешний признак предмета или технологии; некий предмет, похожий внешне на ветку (лапу) ели; перекрещение элементов узора. Слово *ёлка* участвует во многих сложных и составных технических терминах, а также переводных терминах, с калькированием образного термина, например: *ёлка микротрубочек (microtubular fir-tree)*; *фонтанная ёлка (X-mas tree)*. Чаще компонент является эквивалентом слова *tree* (несмотря на то, что передаётся та же сема «перекрещение элементов»). Например: *двухствольная тройниковая ёлка / dual tree*; *оголовок ёлки / tree top adaptor*; «*мокрая ёлка*» / *wet tree*). Ёлка как образ соответствует и другим английским терминам-метафорам: а) остов селёдки: *the guide herring-bone / маячная ёлка*; б) вороньи лапки (*crow's feet*); в) спички, вклеенные в упаковку внакладку: *bookmatched plywood / фанера с наружным слоем, подобранным в ёлку*. Во французских терминах образу ёлки соответствует образ колоса или шеврона. Разумеется, во многих случаях русский образный термин соответствует необразному термину иностранного языка. Например, *ёлка на трубопроводе — manifold valve*; *саржа «ёлкой» — angled twill*.

№ 21, № 22. Неологизмы *полуёлка, полуёлкой*.

Полуёлка — вид искусственной ели, которая ставится возле стены.

флаг *полуёлкой*

№ 23. Неологизм *ёлковый*. Несмотря на то, что это прилагательное не было известно респондентам и воспринималось как ошибочная форма (особенно в сочетании *ёлковый лес*), они без труда интерпретировали сочетания *новогодне-ёлковый обзор интернет-портфеля*; *ёлковый лес в центре города*; *ёлковый пейзаж*; *турецкий ёлковый мёд*; *пень ёлковый*; *джин такая гадость, ёлковая вытяжка*. Однако обнаруженный топоним (на Кавказе): «*туристы поднимутся на высоту «Ёлковый ерик», где находятся родник с чистойшей питьевой водой и целебный сосновый бор*» [34] даёт возможность рассматривать это слово как давно существующее. Тем не менее, слово обычно несёт шуточный оттенок, например: *Такую ёлочку отыскала! Самая ёлковая ёлка!))*) [25]; *Вопрос к садоводам и ёлочникам. Я купила в IKEA ёлку в горшке, ...она бедняга начала осыпаться. Так вот вопрос к садоводам, флористам и ёлковедам: что делать? это уже ёлковая смерть? или ещё можно как-то спасти?* [30].

№ 24. Неологизм *ёлочник* имеет несколько значений: а) специалист или любитель разведения елей (см. выше); б) сад-собрание хвойных пород, например: *13 янв. 2014 г. — в этом году добавила в свой ёлочник голубую ель, ель пуши, сосну ватерери, можжевельник и туйку с золотистыми пёрышками* [71]; в) артист, зарабатывающий на новогодних корпоративах: *Дима Билан — главный ёлочник страны* [49].

№ 25, № 26, № 27. Шуточные неологизмы *ёлковед, ёлколог, ёлкология* в форумах Интернета показывают ироническое отношение к ситуации: *по ОРТ выступал какой-то ёлковед и изрёк чудесное словечко (я не сразу понял, только после многократных его повторений): охвоение* [43]; *27 дек. 2013 г. Докладчик: Ивойлов Г. С., ёлковед-ёлколог, историк-источниковед, бывший аспирант бывшего института истории КФУ, коллекционер* [43]; *Дровология. Делится на подвиды: соснология, ёлкология, берёзология и т. п.* [41].

№ 28, № 29. Наречия *в ёлку* [32] (значительно более употребительное) и *ёлкой* (редкое) являются техническими терминами (*кладка, мощение, переплетение, перевязка в ёлку*). Из-за семантической несовместимости составных частей термины нередко становятся семантически неинтерпретируемыми, например: *технология укладки паркета французской ёлкой*; *укладка паркета косой ёлкой*. Чаще применяются варианты с уменьшительным (*в ёлочку, ёлочкой*, см. ниже).

№ 30. Междометие *ёлки-палки!*

Междометия с элементом **ёлки** многочисленны: *ёлки-палки!*; *ёлки!*; *ёлки зелёные!*; *ёлки-моталки!*; *ёлки-метёлки!*; *ёлы-палы!* Каждое из них имеет нюансы употребления. Самое известное, **ёлки-палки!**, настолько популярно и так далеко ушло от первичной необходимости в замене обценной лексики, что с 1996 г. стало названием ресторанов русской кухни.

Начальный фрагмент стиха *ёлки-палки, дед на палке!* кочует по сайтам, но никто из наших респондентов не слышал полностью этого стихотворения, относящегося к детской субкультуре: *ёлки-палки! Дед на палке, / А бабуся на рыбалке. / Дед пошёл за молоком, / А бабуся кувырком. / Дед пришёл без молока, / А бабуся: «Ха-ха-ха!».*

Старшие респонденты самостоятельно вспомнили выражение **ёлки-палки**, *лес густой, ходит Ванька холостой!* Анализ сайтов Интернета показывает, что эта группа слов хорошо известна в современной русской культуре. Причём настолько хорошо, что заслужила, например, такой трансформации: **Ёлкин**, **Палкин** и **Лес Густов** *скинулись и купили магазин. Ёлкин за товаром ездит, Палкин за прилавком стоит, а Густов — в банк с деньгами... В это время подоспела пора Ване Холостову жениться... Понял Густов, что обманули его. ... Теперь он в Париже имеет boutique и зовётся Густавом. А куда делись Ёлкин, Палкин, да и Ваня Холостов, этого мы не знаем* [53].

№ 31. Существительное-неологизм **ёлка-палка**. Мы обнаружили в последние годы скольжение смысла: слово **ёлка-палка** (в единственном числе) снова субстантивируется. Оно означает новогоднюю ёлку, например: а) *Очень хочу живую ёлку! Но не ёлку-палку, а именно ёлку! Может быть, в этом году удастся найти что-нибудь красивое* [35]; б) 2012 г. **Ёлку-палку** *нарядили. Значит будет блеск-видон:) Шампусик, винчик, водочка, Уже болит головушка... Мордой в салат — о, Дед Морозушка* [52]. Часто — с со-значением «плохонькая», например: В. Габриелян, 2014: *Пересмотрев все ёлки, быстро поняли, что денег у нас нет даже на самую ёлку-палку* [26]. Постепенно слово приобретает значение «дерево»: *А где бы Генштабовских карт скачать? — 19 марта 2013 г. Огромный плюс в том, что если чего-то нет, Вы можете сами добавить любой объект, любую ёлку-палку на сайте OSM* [24].

№ 32. **Ёлки!** Регрессивная деривация чувствуется респондентами как более энергичная форма выражения недовольства, растерянности и других реакций на ситуацию.

№ 33. **ёлы-палы!** особенно прославилось как одна из двух единственных словесных реакций Митьков (вместе со словом **Дык!**); заметим, что такое изменение не единично, в просторечии появилось выражение *моталы-палы*.

№ 34. Начинает распространяться вариант **ёла-пала**, нарочито просторечный в речи интеллектуалов, например: *Гатчинская ДМШ им. Ипполитова-Иванова, 23 Июля 2012 года, 40 лет назад я играл на этом же самом рояле на этой же самой сцене, ёла-пала, как быстро бежит время* [60].

№ 35. Междометие **ёлки-моталки!** — название новеллы В. Чивилихина (1964г.), на сайтах Интернета — редкое, респонденты его не употребляют.

№ 36. Междометие **ёлки-метёлки!** (редкое) запомнилось как реплика из фильма «Формула любви». В разных городах так называют теперь рестораны, спектакли. Его используют для нарочито-грубоватого восхищения, например: *Hyundai Solaris в сентябре 2015 года установил рекорд... Ну так дык, ёлки-метёлки... машина* [70]. Появляются единичные случаи употребления в единственном числе, например, в названии стихотворения: **Ёлка-метёлка**. *Принцесса Космоса* [57].

№ 37. Междометие **ёлки зелёные!** знакомо всем, но никто из респондентов его не употребляет в речи. В сайтах Интернета наблюдается явная тенденция к его деидиоматизации.

№ 38. Новая идиома **с ёлки рухнуть** («сделать или сказать что-то глупое», в пару с устойчивым выражением *с дубу рухнуть*) известна всем нашим молодым респондентам и употребляется ими в речи. Микроконтексты, тем не менее, часто имеют избыточные формы, синонимичные выражения. Например, в такой записи в Вконтакте: *1 февр. 2016 г. — ты с ёлки рухнула, манюня? включи мозги!* [45].

№ 39. Прилагательное **ёлочный** более распространено, нежели **еловый**.

Заметим, что прилагательным **ёлочный** нередко переводится элемент английских технических терминов *fir-tree*, *pine-tree* (*marking*), *Christmas-tree* (*lamp*), то есть в терминах заключён тот же образ рождественского дерева, например: *ёлочные пазы; ёлочный замок, турбина с ёлочным хвостом, «ёлочные» следы, ёлочная лампа*. Но этот формант в русских терминах — основной, то есть образ ёлки предпочитается калькам образов *herringbone*, *fish-bone*, *chevron* (*chevron conveyor* — *ёлочный податчик*). Формант *arborescent* (обобщённое: *древовидный*) в геологическом термине *arborescent crystal* гипонимизируется: *рус. ёлочный ветвящийся кристалл* (либо *дендрит*).

№ 40. Прилагательное **ёлкообразный** употребляется в современном русском языке как элемент специальных терминов. Например: *ёлкообразная дуга* и *ёлкообразный рисунок* в дактилоскопии; *итущера ёлкообразной формы; ёлкообразные стендеры*. Можно предположить, что это — калька с немецкого, так как именно в немецком языке мы находим такой же по

структуре эквивалент: *ёлкообразный кристалл* — *tannenbaumformiges Kristall*. Слово может иметь и шутивно-иронический оттенок, например (о природе Австралии, 2014 г.): *поросшие в основном курумником и ёлкообразной растительностью* [66].

№ 41. Прилагательное *ёлкин* ощущается респондентами как свежее, необычное и шутивное. Однако этой шутке много лет. В. И. Даль приводит идиому *иван ёлкин* (кабак), поскольку со времен указа Петра Первого на крыше кабака крепили ёлку (вернее то, что от неё, осыпавшейся, оставалось). Респонденты не знают выражение *идти под ёлку* (пойти в кабак) и пословицы *ёлка чище метлы дом подметёт; ёлка зелена бурлак денежку добудет!* [3], зато в 2013 г. открылся винный бутик «Иван Ёлкин» [33] с тем же значением («продажа алкогольной продукции»). Прилагательное вызывает доверительное отношение, в связи с чем входит в названия компаний («*Ёлкин Дом*», «*Ёлкин двор*») и в рекламные статьи, например: *16 декабря 2011 г. На первой линии ГУМа расцвёл ёлкин сад! Увидеть необычные дизайнерские ёлочки...* [69].

№ 42. Фамилия *Ёлкин* является широко распространённой, есть и топоним *Ёлкино*. От него произошло два синонимичных составных термина:

№ 43, № 44. *ёлкинская свита, ёлкинский горизонт* (толща белых и светлосерых толсто-слоистых и массивных кристаллических известняков, часть венлокского яруса).

№ 45. Многочисленные прозвища и ники *Ёлкин-Палкин* бытуют в Интернете, для новогоднего представления 2016 г. создан сценарий-пародия на оперу «*Ёлкин-Палкин и все-все*».

№ 46, № 47. Междометия *ёлкин корень* (редко — вариант *ёлкин корешок*) и *ёлкин пень* имеют важную отличительную черту: они встречаются на сайте Интернета в сочетании с самыми изысканными и узкоспециальными словами (например, *пророчество, телефония, творчество Пауло Коэльо, францисканские монахи*). В форумах можно обнаружить эти же сочетания, но не как междометия: *17 янв. 2016 г. Вл. Зотов — Ну, вот всё хреново! я-то думал: я — брат поэта. а выходит, друже, я — ёлкин пень...* [68]; *как ёлкин пень тупой* [56]; *Даст ли приобретение контрольного пакета право Сибнефти поменять наименование клуба, даст ли возможность поувольнять на ёлкин корень торпедовские кадры* [58]; *24 мар. 2011 г. FSX намертво виснет при загрузке. Переустанавливать под самый ёлкин корень не хочется* (www.avsim.ru). Очевидно и намерение повеселить молодую интеллектуальную публику песней, начинающейся так: *Меж деревней Ёлкин Корень / И селом Большие Грязи / заселились мизантропы* (Концерт группы «Гуси-гуси», 2009 г.) [23].

№ 48. Ласкательное *ёлочка* входит в ритуалы скандирования («*Ёлочка, зажгись!*»), песни («*В лесу родилась ёлочка*», многочисленные «*Ёлочка-красавица*» и многие другие); оно равноценно слову *ёлка* в быту, поскольку в последние годы в устном общении есть тенденция к избыточному употреблению диминутивов. Микротопоним «*Ёлочка*» — это название зон отдыха: пансионата, дома отдыха, кемпинг-отеля, молодёжного лагеря, кафе, детских садов. Администраторы осознают мощные коннотации именно этого производного и используют его в текстах-призывах: *природоохранная акция «Оставим ёлочку в лесу!»; Ёлочка, держись!»; традиции установки Рождественской ёлочки 499 лет.*

Терминологические значения: угловые кавычки («») = *кавычки ёлочки*; медицинский термин *синдром крестцовой ёлочки*; доильные станки «*ёлочка*» и «*ромбическая ёлочка*»; коньковый ход «*скользящая ёлочка*»; стежок строчки и лестница «*ёлочка*» [17]; технический термин *смеситель ёлочка* (он имеет неустойчивую графическую форму, иногда он пишется через дефис, иногда формант *ёлочка* ставится в кавычки, но в устной речи часто находим, что слово *ёлочка* как обозначение вида смесителя употребляется самостоятельно).

№ 49, № 50. Наречия *ёлочкой, полуёлочкой*: *Туристы и школьники во время прогулок, при передвижении без лыжни, по-прежнему довольно часто пользуются подъёмами «полуёлочкой», «ёлочкой» и даже «лесенкой»* [19]; *снег и лёд на дорогах убирала «ёлочкой» — когда машины едут по дороге, выстраиваясь в диагональную линию и отбрасывая снежную массу в арык* [65].

Эти слова могут становиться формантами составных терминов. Например, термина-неологизма «*парковка ёлочкой*», который получил специальный дорожный знак, введённый в 2015 г. [15]:

№ 51. Наречие *в ёлочку* в общем смысле обозначает узор линий, расходящихся под углом, или форму предмета, напоминающего ёлку: *Паркет марки «TRAPA» с раскладкой в ёлочку*

[40]. В модных журналах начали приводить пару синонимов, например: «*Азбука мужского стиля*»: *Херрингбоун или ткань «в ёлочку»* [13]. В некоторых случаях заметно, что конверсия неполная, например: *Необычное в обычном: кухонная плитка с узором в виде ёлочки. Кухонный фартук, оформленный плиткой с узором «ёлочка»*. [63]. Можно найти и употребление в буквальном смысле слова (29 дек. 2015 г. — *Сотрудники аэропорта Пулково выстроились в ёлочку и поздравили всех с Новым годом* [37]).

№ 52. Идиома *все в ёлочку* [72]. Ни один из респондентов не слышал этого выражения. С одной стороны, авторы художественных произведений из жизни заключённых считают своим долгом давать сноску с пояснением внизу страницы, например: «*Занятная бикса. — Стервозная, — молвил Кактус. — В ёлочку**» / сноски «*в ёлочку — правильно (блат.)*» [20]. С другой стороны, блатной язык, возможно, почерпнул образ из профессионального жаргона мастеров по укладке паркета и пр., хотя некоторые настаивают на том, что на лесоповале ёлки укладываются в особом порядке. В интернете эта идиома употребляется как просторечно-нейтральная, например: *Когда всё в ёлочку — секреты домашних мастеров* [72]; *2016 год. В Кремле всё в ёлочку, никаких обвалов* [46]; *после установки Windows 7 — автору респект!!! всё в ёлочку!!* [73]; *Думаю, что для акустики стоимостью чуть больше 500 долларов звучание прекрасное. Однако с качеством не так всё в ёлочку* [64].

№ 53. На форумах появились новые диминутивы *ельчёнок* и *ельчёнка*, например: *А вчера с Любой посадили маленького ельчонка :) надеюсь, приживётся на воле и станет красивой статной елью!* [62].

№ 54. Прилагательное *ёлочкин* относится только к ёлке в значении элемента праздника: *ёлочкин наряд; ёлочкин экопост!*, опера «*Ёлочкин сон*».

№ 55. № 56. Существительные с аугментативным суффиксом *-ищ-* оформляются то средним, то женским родом. Например: *мы ёлочку купили, целое елище* [74] / *Но огромная пушистая елище под потолок — моя мечта прям заветная* [75]. Есть и форма *елища*.

№ 57, № 58, № 59, № 60, № 61, № 62. Сложные слова с греческими и латинскими формантами: *макси-ёлка, мега-ёлка, супер-ёлка, гипер-ёлка* — нередко употребляются в газетных статьях и в рекламных текстах и хорошо известны большинству респондентов, как и слова *мини-ёлка (мини-ёлочка), микро-ёлка (микро-ёлочка)*. Во всех случаях написание может быть и через дефис, и слитно.

Культурологически можно усматривать перспективы специальной, осознанной работы по созданию новых форм, например, в яркой цитате из плейкаста «Чудесного Нового 2016 года!!!» от 28 дек. 2015 г.: *Изображение: ёлочка, елочка, ееллочка, елушка, ёлочкка, еллль, ельчёнка* [55]. Обращаем внимание на новые способы выражения своих чувств посредством графической формы и одновременное словотворчество.

Выводы. Особенностью изучаемого лексического гнезда является повышенная частотность его основных единиц и, прежде всего, слова *ёлка*, которое отеснило слово *ель* с позиции ядра концепта. В иерархии семантических компонентов доминируют те смыслы, которые обусловлены современной жизнью России. Единицы лексического гнезда *ель* имеют множество терминологических значений, являются фамилиями, никами. В последнее время появились новые слова и выражения, словотворчество носит, в основном, шуточный характер. Избыточность синонимичных форм основана на игровом характере употребления единиц. Это одна из тех групп слов, благодаря изучению которых осознаётся роль прагматических компонентов значения слова.

На занятиях в вузе на основе изучения этого лексического гнезда могут быть обсуждены следующие темы для формирования социокультурной компетенции обучающихся: Новый год как русский праздник; Субкультуры России; Музыкальный код России (некоторые из видов

работы могут использоваться и на занятиях по РКИ). Педагогическая задача формирования бережного отношения к родному языку решается через формирования навыков интерпретации историко-культурологических компонентов сообщения, выявления прагматического плана информации как фактора изменения языковой картины мира в современной русской культуре в связи с культурно-исторической эволюцией общества.

Л и т е р а т у р а

1. Авдонина М. Ю. Коннотации слов гнезда *ель* в современной русской культуре / М. Ю. Авдонина // Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в традиционной и корпусной лингвистике / Доклады и сообщения Десятого международного симпозиума МАПРЯЛ 2010. — Велико-Тырново : ИВИС, 2011. — С. 385–387.
2. Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1977. — 312 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 2 т. / ред. В. И. Даль, И. А. Бодуэн де Куртене в соврем. написании. — М. : ОЛМА-Пресс, 2002. — Т. 1. — Доп. тит. л. с вых. дан. ориг. : СПб.; М., 1903.
4. Душечкина Е. В. Русская ёлка : История, мифология, литература. — СПб. : Норинт, 2002. — 416 с.
5. Ефремова Т. Ф. Современный словарь русского языка три в одном : орфографический, словообразовательный, морфемный : около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц. — М. : АСТ, 2010. — 699 с.
6. Ляшевская О. Н. Новый частотный словарь русской лексики (на материалах Национального корпуса русского языка) [Электронный ресурс] / О. Н. Ляшевская, С. А. Шаров. — М. : Азбуковник, 2009. — URL : http://dict.ruslang.ru/freq.php?act=show&dic=freq_freq
7. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : Азъ, 1992. — 955 с.
8. Червинский П. П. Фольклор и этимология. Лингвоконцептологические аспекты этносемантики / П. П. Червинский. — Тернополь : Крок, 2010. — 420 с.
9. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка : 13 560 слов / П. Я. Черных. — М. : Русский язык, 1993. — Т. 1. — 623 с.
10. Чернышёва И. Б. Единое информационное пространство как фактор ресемантизации терминов политического дискурса / И. Б. Чернышёва // Университетское переводоведение. — СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2007. — Вып. 8. — С. 40–52.
11. Шаров С. А. Частотный словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. А. Шаров. — 2002. — URL : www.artint.ru/projects/frqqlist.asp
12. АBBYY. *Lingvo-Online* : онлайн-словарь [Электронный ресурс]. — URL : <http://lingvo-online.ru/ru/>

И с т о ч н и к и

13. *Азбука мужского стиля*. Херрингбоун или ткань «в ёлочку» [Электронный ресурс]. — URL : <http://bowandtie.ru/azbuka-muzhskogo-stilya/herringboun-ili-tkan-v-yolochku/>
14. Боков В. Ельничек-березничек / В. Боков. — М. : Современник, 1981. — 320 с.
15. В ПДД появилась табличка «Парковка «ёлочкой»» [Электронный ресурс]. — URL : <http://www.netall.ru/auto/gnn/130/571/885107.html>
16. Гриб Подъеловик. [Электронный ресурс]. — URL : <http://gameruns.ru/?c=YzTOTx-Ap4>
17. *Губернские ведомости*, 20 января 2016 г. [Электронный ресурс]. — URL : <http://skr.su/news/255333>
18. Откуда у «Ёлочку» корни растут? [Электронный ресурс]. — URL : <http://pereformat.ru/2014/01/elochka/> [Опубликовано 14.01.2014].
19. *Способы преодоления подъёмов на лыжах* [Электронный ресурс]. — URL : www.ski.ru/static/582/2_17832.html
20. Столярова А. Чтоб было всё в ёлочку! [Электронный ресурс]. — URL : <http://www.stihi.ru/2008/08/30/302>
21. *Микрорайон Подъеловик* [Электронный ресурс]. — URL : wikimapia.org/26307907/ru/
22. Ткаченко А. История новогодней ёлки / А. Ткаченко. — М. : Настя и Никита, 2015. — 24 с.
23. blog.tyger.me/tag/music
24. guns.allzip.org/topic/21/1146844.html
25. <http://babiki.ru/blog/BJD/36445.html>
26. https://books.google.ru/books?id=h8e_BAAAQBAJ
27. <https://books.google.ru/books?isbn=5446016696>
28. <http://cod33.ru/novosti/vo-vladimire-zaderzhan-poxititel-eli-5297.html>
29. <http://eva.ru/recipes/messages-2861444.htm>
30. <http://girls-stuff-ufa.livejournal.com/1299.html>
31. <http://izhevsk.ru/forummessage/29/646663.html>
32. <http://izvestia.ru/news/252171>
33. <http://ivan-elkin.ru/>
34. <http://kubantv.ru/pobeda/95584-boevymi-tropami-kavkaza-proshli-sotrudniki-ik-11/>
35. <http://mal-kuz.flyfolder.ru/topic636.html>
36. <http://miasskids.ru/forum/36-48565-56>

37. <http://piter.my/event/535055/>
38. <http://propos.ru/osnovnye-pravila-vybora-i-ustanovki-zhivoj-novogodnej-elki/>
39. <http://sio13.livejournal.com/448686.html>
40. <http://trapa.su/de/kollektion/fischgraetmuster.html>
41. <http://tv21.ru/forum/index.php?topic=19619.60>
42. http://vk.com/topic-22075691_23727032
43. http://vk.com/wall-48306706_1925
44. <http://vk.com/wall-39644490?own=1&offset=360>
45. https://vk.com/wall-42280654_18910
46. <http://vz.ru/news/2016/1/21/789808.html> (кремль в ёлочку)
47. <http://www.anekdot.ru/id/-123115007/> vk.com/wall-48306706_1925
48. <http://www.bolshoyvopros.ru/questions/1541401-cto-oznachaet-vyrazhenie-u-zekov-vse-v-elochku.html>
49. <http://www.eg.ru/print/stars/16395/>
50. <http://www.folkmusic.ru/songsold.php?id=2423>
51. http://www.gov.karelia.ru/gov/News/2016/03/0301_09.html
52. http://www.heroeswm.ru/forum_messages.php?tid=410101&page=1580
53. <http://www.mecenat-and-world.ru/33-36/yulina.htm>
54. <http://www.ohotniki.ru/fishing/winter/article/2012/02/28/634786-perekryostok-semi-protok.html>
55. <http://www.playcast.ru/view/9072711/>
56. <https://www.stihi.ru/2003/01/02-574>
57. <https://www.stihi.ru/2014/12/08/9061>
58. <http://www.torpedo.ru/gb/comments.php?id=47252>
59. <http://www.vostokmedia.com/n274796.html>
60. <https://www.youtube.com/watch?v=Dn3CQHEMMRU>
61. <http://www.7dach.ru/NatalyaGnatok/elochka-krasavica-14031.html#ixzz41hdqQPCS>
62. ink361.com/app/users/ig-2005691842/daria_dru/photos
63. kitchensinteriors.ru/kukhonnaya-plitka-s-uzorom-v-vide-yolochki/
64. slonrekomenduet.com/model/jamo-s608-hcs3.html
65. Sputnik Кыргызстан: <http://ru.sputnik.kg/video/20151221/1021059827.html#ixzz41gfJxaYS>
66. travel.drom.ru
67. www.alean.ru/belarus/minskaya_oblast/...oblast/podyelniki_sanatoriy/
68. www.beesona.ru/id2814/literature/55091/
69. www.gum.ru/news/id/40584/
70. www.hyundai-solaris.com
71. www.ohotniki.ru/editions/rog/.../319065-v-svete-dalnego-kostra.html
72. www.stroyhaus.ru/kogda-vse-v-elochku/
73. www.wseven.info
74. <http://wap.mirtaks.borda.ru/?1-8-160-00000457-000-80-0>
75. <http://rebenok.by/community/index.php?topic=187427.170>

References

1. Avdonina, M. Ju. (2011), «Connotations of words of the family *el'* (fir-tree) in the modern Russian culture», *Theoretical and methodological problems of Russian as a foreign language in the traditional and corpus linguistics : Reports and messages of the Tenth International Symposium of MAPRYAL 2010* [«Konnotatsii slov nezda *el'* v sovremennoj russkoj kul'ture», *Teoreticheskie i metodicheskie problemy russkogo jazyka kak inostrannogo v tradicionnoj i korpusnoj lingvistike : Doklady i soobshhenija Desjatogo mezhdunarodnogo simpoziuma MAPRJaL 2010*], IVIS, Veliko-Tyrnovo, pp. 385–387.
2. Vinogradov, V. V. (1977), *Chosen works. Lexicology and lexicography* [Izbrannye trudy : Leksikologija i leksikografija], Nauka, Moscow, 312 p.
3. Dal', V. I. (2002), *Explanatory Dictionary of Living Russian language : in 2 vol.* [Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka: v 2 t.], Eds. V. I. Dal' & I. A. Baudouin de Courtenay, OLMA-PRESS, Moscow, vol. 1.
4. Dushchikina, E. V. (2002), *Russian Christmas tree : History, mythology, literature* [Russkaja elka : Istorija, mifologija, literatura], Norint, Saint Petersburg, 416 p.
5. Efremova, T. F. (2010), *Modern dictionary of the Russian language : orthography, word-building, morphemes* [Sovremennij slovar' russkogo jazyka : orfograficheskij, slovoobrazovatel'nyj, morfemnyj], ACT, Moscow, 699 p.
6. Liashevskaja, O. N., Sharov, S. A. (2009), *New frequency dictionary of the Russian Language* [Novyj chastotnyj slovar' russkoj leksiki (na materialakh Nacional'nogo korpusa russkogo jazyka)], Azbukovnik, Moscow, available at: <http://dict.ruslang.ru/freq.php>
7. Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Ju. (1992), *Explanatory Dictionary of the Russian language* [Tolkovyj slovar' russkogo jazyka], Az, Moscow, 955 p.
8. Chervinskij, P. P. (2010), *Folklore and etymology. Linguoconceptual aspects of ethnosemantics* [Folklor i etimologija. Lingvokonceptologicheskie aspekty etnosemantiki], Krok, Ternopol', 420 p.
9. Chernykh, P. Ja. (1993), *Historical and etymological dictionary of the Russian language* [Istoriko-etimologicheskij slovar' russkogo jazyka], Russkij jazyk, Moscow, 623 p.
10. Chernysheva, I. B. (2007), «United informational space as a factor of the resemantization of political terms», *University Translation Studies* [«Edinoe informacionnoe prostranstvo kak faktor resemantizacii terminov politicheskogo diskursa», *Universitetskoe perevodovedenie*], Filologicheskij fakul'tet SPbGU, Saint Petersburg, No 8, pp. 40–52.

11. Sharov, S. A. (2002), *Frequency dictionary of the Russian language [Chastotnyi slovar' russkogo jazyka]*, available at: www.artint.ru/projects/frqllist.asp
 12. *ABBY. Lingvo*, available at: <http://lingvo-online.ru/ru/>

Literature cited

13. <http://bowandtie.ru/azbuka-muzhskogo-stilya/herringboun-ili-tkan-v-yolochku/>
 14. Bokov, V. (1981), *Elnichek-bereznichek*, Sovremennik, Moscow, 320 p.
 15. <http://www.netall.ru/auto/gnn/130/571/885107.html>
 16. <http://gameruns.ru/?c=YzTOTx-Ap4>
 17. <http://skr.su/news/255333>
 18. <http://pereformat.ru/2014/01/elochka/>
 19. www.ski.ru/static/582/2_17832.html
 20. <http://www.stihi.ru/2008/08/30/302>
 21. wikimapia.org/26307907/ru/
 22. Tkachenko, A. (2015), *History of the Christmas tree [Istoria novogodnei elki]*, Eds «Nastja & Nikita», Moscow, 24 p.
 23. blog.tyger.me/tag/music
 24. guns.allzip.org/topic/21/1146844.html
 25. <http://babiki.ru/blog/BJD/36445.html>
 26. https://books.google.ru/books?id=h8e_BAAAQBAJ
 27. <https://books.google.ru/books?isbn=5446016696>
 28. <http://cod33.ru/novosti/vo-vladimire-zaderzhan-poxititel-eli-5297.html>
 29. <http://eva.ru/recipes/messages-2861444.htm>
 30. <http://girls-stuff-ufa.livejournal.com/1299.html>
 31. <http://izhevsk.ru/forummessage/29/646663.html>
 32. <http://izvestia.ru/news/252171>
 33. <http://ivan-elkin.ru/>
 34. <http://kubantv.ru/pobeda/95584-boevymi-tropami-kavkaza-proshli-sotrudniki-ik-11/>
 35. <http://mal-kuz.flyfolder.ru/topic636.html>
 36. <http://miasskids.ru/forum/36-48565-56>
 37. <http://piter.my/event/535055/>
 38. <http://propos.ru/osnovnye-pravila-vybora-i-ustanovki-zhivoj-novogodnej-elki/>
 39. <http://sio13.livejournal.com/448686.html>
 40. <http://trapa.su/de/kollektion/fischgraetmuster.html>
 41. <http://tv21.ru/forum/index.php?topic=19619.60>
 42. http://vk.com/topic-22075691_23727032
 43. http://vk.com/wall-48306706_1925
 44. <http://vk.com/wall-39644490?own=1&offset=360>
 45. https://vk.com/wall-42280654_18910
 46. <http://vz.ru/news/2016/1/21/789808.html> (kreml' v elochku)
 47. <http://www.anekdot.ru/id/-123115007/> vk.com/wall-48306706_1925
 48. <http://www.bolshoyvopros.ru/questions/1541401-chto-oznachaet-vyrazhenie-u-zekov-vse-v-elochku.html>
 49. <http://www.eg.ru/print/stars/16395/>
 50. <http://www.folkmusic.ru/songsold.php?id=2423>
 51. http://www.gov.karelia.ru/gov/News/2016/03/0301_09.html
 52. http://www.heroeswm.ru/forum_messages.php?tid=410101&page=1580
 53. <http://www.mecenat-and-world.ru/33-36/yulina.htm>
 54. <http://www.ohotniki.ru/fishing/winter/article/2012/02/28/634786-perekryostok-semi-protok.html>
 55. <http://www.playcast.ru/view/9072711/>
 56. <https://www.stihi.ru/2003/01/02-574>
 57. <https://www.stihi.ru/2014/12/08/9061>
 58. <http://www.torpedo.ru/gb/comments.php?id=47252>
 59. <http://www.vostokmedia.com/n274796.html>
 60. <https://www.youtube.com/watch?v=Dn3CQHEMMRU>
 61. <http://www.7dach.ru/NatalyaGnatok/elochka-krasavica-14031.html#ixzz41hdqQPCS>
 62. ink361.com/app/users/ig-2005691842/daria_dru/photos
 63. kitchensinteriors.ru/kukhonnaya-plitka-s-uzorom-v-vide-yolochki/
 64. slonrekomenduet.com/model/jamo-s608-hcs3.html
 65. <http://ru.sputnik.kg/video/20151221/1021059827.html#ixzz41gfJxaYS>
 66. travel.drom.ru
 67. www.alean.ru/belarus/minskaya_oblast/...oblast/podyelniki_sanatoriy/
 68. www.beesona.ru/id2814/literature/55091/
 69. www.gum.ru/news/id/40584/
 70. www.hyundai-solaris.com
 71. www.ohotniki.ru/editions/rog/.../319065-v-svete-dalnego-kostra.html
 72. www.stroyhaus.ru/kogda-vse-v-elochku/
 73. www.wseven.info
 74. <http://wap.mirtaks.borda.ru/?1-8-160-0000457-000-80-0>
 75. <http://rebenok.by/community/index.php?topic=187427.170>

АВДОНИНА Марина Юрївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов екологічного факультету Російського університету дружби народів; вул. Міклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія; тел.: +7 495 4345300; e-mail: mavdonina@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-3819-8254

ВАЛЄЄВА Наїля Гарифївна,

кандидат педагогічних наук, професор, зав. кафедри іноземних мов екологічного факультету Російського університету дружби народів; вул. Міклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія; тел.: +7 495 4345300; e-mail: ngvaleeva@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-4971-4533

ЖАБО Наталія Іванівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач, зав. секції німецької та французької мов кафедри іноземних мов Аграрно-технологічного інституту Російського університету дружби народів; вул. Міклухо-Маклая, 6, Москва, 117198, Росія; тел.: +7 495 4345300; e-mail: lys11@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-2958-5738

НИКІТИН Сергій Олександрович,

кандидат філологічних наук, доцент, запрошений викладач Веронського університету; Віа дель Артільєре, 8, Верона Венето, 37129, Італія; тел.: +39 045 8425111; e-mail: ser.nikitin@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0227-2769

СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ГНЕЗДА З ВЕРШИНОЮ *ЕЛЬ* У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ: СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ

Анотація. *Мета* статті — провести історико-лексикологічне вивчення одного лексичного гнізда російської мови XX–XXI століть у зв'язку з культурно-історичною еволюцією суспільства. *Об'єкт* аналізу — слова, похідні від слова *ель* (ялина). *Матеріалом* дослідження послужили письмові тексти, статті словників і тексти форумів і чатів Інтернету. *Предмет* дослідження — зміна ієрархічних відносин і семантики одиниць лексичного гнізда з вершиною *ель* (ялина). *У результаті* проведеного дослідження виокремлено нові деривати, встановлено конотативні значення слів лексичного гнізда *ель* у сучасній російській мові, підтверджено домінування слова *ёлка*. *Практичне застосування* результатів дослідження для формування соціокультурної компетенції можливо як на практичних заняттях з російської мови, так і на семінарах для майбутніх журналістів.

Ключові слова: семантичні зміни, словотвір, конотативні значення, лексичне гніздо з вершиною *ель*, соціокультурна компетенція.

Marina Yu. AVDONINA,

PhD., Candidate of Psychology, Associate professor of Foreign Languages Department of Ecology Faculty of the RUDN University; 6, Miklukho-Maclay Str., Moscow, 117198, Russia; tel.: +7 495 4345300; e-mail: mavdonina@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-3819-8254

Nailia G. VALEEVA,

PhD., Candidate of Pedagogy, Professor, Head of Department of Foreign Languages of Ecology Faculty of the RUDN University; 6 Miklukho-Maclay Str., Moscow, 117198, Russia; tel.: +7 495 4345300; e-mail: ngvaleeva@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-4971-4533

Natalia I. ZHABO,

PhD., Candidate of Philology, Senior Lecturer, Head of German and French Section of Foreign Languages Department of Agrarian Technological Institute of the RUDN University; 6 Miklukho-Maclay Str., Moscow, 117198, Russia; tel.: +7 495 4345300; e-mail: lys11@yandex.ru; ORCID ID: 0000-0003-2958-5738

Sergey A. NIKITIN,

PhD., Candidate of Philology, Associate Professor, Visiting Professor of the University of Verona (Università degli Studi di Verona); Via dell'Artigliere 8, 37129 Verona Veneto, Italy (Italia); phone: +39 045 8425111; e-mail: ser.nikitin@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0227-2769

THE STRUCTURE OF LEXICAL FAMILY OF WORDS WITH ROOT *EL'* (SPRUCE / FIR-TREE) IN RUSSIAN : SYNCHRONY AND DIACHRONY

Summary. The purpose of the research is to conduct historical and lexical study of one family of words (*el'*, spruce or fir-tree) in Russia of XX–XXI centuries. Journalistic texts and texts of the Internet have been analyzed in order to reveal the change of the hierarchical relationships and semantics of the units of this group due to cultural and historical evolution of the society. Using computer technology the study permits to select stable associations and connotative meanings of *el'*'s numerous derivatives in the modern Russian language, revealing the dominance of the word *elka* in conjunction with the new cultural traditions of New Year celebrations. Practical application for the formation of social competence of the research results has been proposed both at Russian language training, as well as in seminars on pragmatics and semantics for future journalists.

KEY words: semantic changes, word-building, connotative meanings, «el'» (fur-tree) family of words, socio-cultural competence.

Статью отримано 19.04.2016 р.

УДК 811.222.1'342.82:801.612'06

ВАЛИПУР Алиреза,

кандидат филологических наук, профессор кафедры русского языка Тегеранского университета; ул. Норс Каргар, 15/16, г. Тегеран, Иран; тел.: +(9821) 61119128; e-mail: alreva@ut.ac.ir ; http://ut.ac.ir/en; ORCID ID: 0000-0002-1533-1529

ИЗУЧЕНИЕ СЛОВЕСНЫХ И ТОНОВЫХ УДАРЕНИЙ ПО ТЕОРИИ АВТОСЕГМЕНТНОЙ И МЕТРИЧЕСКОЙ ФОНОЛОГИИ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ¹

Аннотация. *Цель* статьи — рассмотрение вопросов, связанных с ударением в персидском языке, на основе теории автосегментной и метрической фонологии. *Объект* изучения — ударение в персидских словах знаменательных и служебных частей речи. *Предмет* исследования — процесс просодического выделения слов в речи на основе теории автосегментной и метрической фонологии. В персидской лингвистике признанным является мнение о том, что место ударения в слове — это его последний слог. Однако использование метрической теории фонологии свидетельствует о том, что это утверждение не всегда соответствует действительности. Автор данной статьи предпринимает попытку описать персидское ударение при помощи данных морфонологии. В *результате* проведённого исследования удалось выявить некоторые морфонологические особенности, оказывающие влияние на персидскую акцентуационную систему, и сделать *вывод* о том, что использование методик автосегментной и метрической фонологии даёт возможность различить явления словесного и тонового ударений в персидской речи. Таким образом, следует различать ударение в слове (словесное) и в фразе (тоновое). *Практическое применение* результатов заключается в том, что они могут рассматриваться как новый взгляд на персидское ударение и использоваться при обучении персидской речи в учебных заведениях разных уровней, а также должны быть отражены в учебниках и пособиях по обучению персидскому языку.

Ключевые слова: метрическая фонология, словесное ударение, тоновое ударение, фонема, часть речи, персидский язык.

Введение в проблему. Традиционно ударение в персидском языке считается конечным, то есть выделяет гласный последнего слога в слове. Однако ряд иранских языковедов характеризует ударение в персидских глаголах как стремящееся к начальному слогу и даже начальное [напр., 11, с. 32]. Подтвердить или опровергнуть эту точку зрения может только всестороннее глубокое исследование данного вопроса, предусматривающее проведение анализа глагольного ударения на фоне всей акцентуационной системы персидского языка. В. П. Мурат считает, что в разных языках каждая часть речи, независимо от количества составляющих слогов, может иметь свою особую модель ударения [1, с. 28]. Следовательно, вполне вероятно, что персидский глагол может в акцентуационном плане отличаться от слов именных частей речи.

Один из слогов в слове выделяется по отношению к другим. Словесное ударение, являющееся одним из понятий языкового и речевого абстрагирования, характерно для абсолютного большинства персидских слов. Второй вид ударения, с которым мы сталкиваемся в речи, называется тоновым. Тоновое выделение в персидском языке рассматривается на уровне высказывания и определяется при произношении фраз (предложений), во фрагментах звучащей речи. Признанным является положение о том, что тоновое ударение обязательно падает в выделяемом слове на слог, являющийся носителем словесного ударения [10, с. 46]. Таким образом, традиционно считается, что слоги носители словесного ударения на уровне высказывания потенциально являются также носителями тонового ударения.

Изложение основного материала. Словесное ударение считается абстрактным, постоянным, предсказуемым и зависит от языковой компетентности, а тоновое ударение является объективным, непостоянным, непредсказуемым и является ситуативно обусловленным, то есть зависит

¹ Based on the research plan «Comparative Analysis of Acoustic Characteristics of Russian and Persian Consonants Based on Jakobson and Fant criteria» (№ project 460–5009.1.16), financed by the University of Tehran.

от функционирования языковой единицы в той или иной коммуникативной ситуации [5, с. 12]. Во фрагменте речи количество словесных и тоновых ударений чаще всего неодинаково. Поэтому тоновое ударение можно рассматривать как локальное, способное проявляться в большей или меньшей степени тоновыми отличиями, проявляя минимальный, максимальный или промежуточные уровни тона. Тональное ударение может изменяться в зависимости от изменений коммуникативной ситуации. Так, в русском языке ударными бывают любые слоги в словах: и первые, и последние, и все срединные, — то есть русское словесное ударение является разноместным [4, т. 1, с. 91], в то время как тоновое ударение следит за объективными подъёмами во фрагменте звучащей речи. Если то или иное слово во фрагменте речи выделяется, то это выделение происходит в форме тонового ударения на слог-носителе ударения.

На основе положения о том, что сущность ударения является словесной, можно определить ударение как одну из частей словесной фонетической информации, которая заложена в слове и содержится в сознании носителя языка, его языковой картине мира. Каждая лексическая единица имеет фонетические, морфологические, синтаксические и семантические уникальные признаки. Носители языка вынуждены запоминать все эти признаки [9, с. 83]. Следовательно, знание места расположения ударения в лексических единицах считается языковой компетентностью носителей языка. Аргументом этому может послужить то, что персоговорящие ставят ударение на последний слог при создании неологизмов и при употреблении иноязычных слов (варваризмов).

Далее в рамках теории исследования рассмотрим модель ударения в персидском языке. В персидском языке у имён **существительных** ударение обычно падает на последний слог, и в словоизменительных формах слова место ударения изменяется. Признав ударение в рамках автосегментной и метрической теории фонологии словесным признаком слова, можно утверждать, что ударение в персидских именах существительных ставится на последний слог. Такое ударение называется конечным. Если к существительному добавляется постпозитивная словоизменительная морфема, то ударение переносится на неё, а если присоединится артикль, то место ударения остаётся прежним. В персидском языке ударение в **прилагательных** тоже падает на последний слог. Очевидно, что ударение присуще и **наречию**, рассматриваемому в качестве части речи. Ударение в наречии, как и у существительного, прилагательного падает на последний слог.

Будучи словами самостоятельной части речи, имена **числительные** также имеют свои правила постановки словесного ударения, учитывающие структурную организацию разных групп этих слов. Акцентные модели числительных разных групп сводятся к постановке конечного словесного ударения, однако этот вопрос нуждается в отдельном исследовании, поскольку числительным свойственно особое словоизменение.

Модель **глагольного** ударения зависит от нескольких факторов. Поскольку существуют исключения при преобразовании глагольной основы настоящего времени в прошедшее, говорящий по-персидски должен усвоить и помнить основы настоящего и прошедшего времени глаголов. Разумеется, следует учитывать словесную структуру глагола. Если принимать глагольную основу прошедшего и настоящего за лексическую единицу глагола в персидском языке, то мы увидим, что ударение у глагола, как и у прилагательного, и у существительного, падает на последний слог. Значит, словоизменительные формы входят в единую словесную парадигму глагола. Мена места ударения в глаголах зависит от тонового ударения, которое в некоторых ситуациях опускается. При рассмотрении глагола в персидском языке в качестве лексической единицы можно утверждать, что словоизменительные морфемы, вопреки артиклям, при присоединении к глаголу имеют самостоятельное ударение.

Иногда персидские исследователи высказывают мнение о том, что в персидском языке предлогам и некоторым другим **служебным словам** нехарактерно ударение [9, с. 103]. Если же признавать тот факт, что служебные слова, как и знаменательные, тоже мыслятся носителями языка как самостоятельные лексические единицы, то, в случае наличия у них гласных звуков, они тоже способны иметь ударение. Так, в устной речи имеется возможность выделения предлога, являющегося в других ситуациях проклитикой, то есть безударным словом в препозиции к знаменательному в одном с ним фонетическом слове. При этом наличие ударения в предлоге не переводит следующее за ним знаменательное слово в разряд энклитик, так как знаменательное слово сохраняет своё словесное ударение. Это выделение и есть то самое тоновое ударение, которое должно падать на слог-носитель ударения. Значит, предлог, если на него падает тоновое ударение, имеет и словесное ударение, которое в разных ситуациях реализуется или не реализуется говорящим. Например, в особой ситуации говорящий спрашивает: /*Гофти аз мадресе ча бе мадресе?*/ = Ты сказал из школы или в школу? Собеседник же в ответ подчёркивает и выделяет «аз», говоря: аз мадресе. Тому, что предлоги считаются безударными, способствует то, что в персидской незнаковой речи ударение падает на слог-носитель ударения, находящийся на наиболее отдалённом слог-носительном слове, а предлог в предложно-субстантивном сочетании находится в абсолютном начале сочетания. Следовательно, учитываются только формально-языковые закономерности, а речевые особенности не берутся во внимание.

Подобное явление наблюдается и в русской разговорной речи. Так, украинский учёный Е. Н. Степанов, описывая в своей диссертации особенности акцентуации и интонирования в русской городской речи жителей Одессы, указывает, что «одной из функциональных особенностей фразового ударения <...> является тенденция выделять частицы, предлоги, префиксы, содержащие в рамках конкретного дискурса антонимические значения, постановкой ударения на эти частицы, предлоги, префиксы. Фразовое ударение в этом случае может реализоваться отдельно от словесного» [8, с. 185]. Следует отметить, что в русской языковой традиции понятие *фразовое* ударение соответствует понятию, именуемому в персидском языкознании *тоновым* ударением. Исследователь приводит ряд примеров, среди которых: *Ватерлиния всегда должна быть н^ад водо́й, а не п^од водо́й* (Из устной речи). Речевая антонимия делает возможным в русском языке появление в слове дополнительного ударения на противопоставленных в фразе префиксах, а не только на проклитических предлогах. Например: *Тебе же сказали ^нухо́дить, а не ^ва́ходить* (Из устной речи). При этом в русской речи такое фразовое ударение требует особого интонирования [6; 7].

Учитывая тот факт, что предлоги в речи употребляются всегда с одним знаменательным словом, тоновое ударение в высказывании, по правилу, также должно выделять знаменательное слово. Это способствует тому, что предлоги принимают за слова, у которых отсутствует ударение.

Персидские **союзы** как служебные слова имеют, подобно предлогам, свойство составлять единые фонетические слова с соединяемыми знаменательными словами. Но так же, как и предлоги, союзы могут выделяться в речи, если на них падает тоновое ударение. Это является аргументом того, чтобы считать союзы способными выделяться и становиться ударными в речи.

Выводы. Основываясь на том факте, что ударение в рамках автосегментной и метрической теории фонологии является словесным, а также на основании дифференцирования двух видов ударения в слове и фразе, в данном исследовании мы рассмотрели ударение в персидском языке. Опытным путём доказано, что ударение в имени существительном, прилагательном, глаголе, наречии и числительном, независимо от того, какую структуру слова они имеют, простую или сложную, падает на последний слог. Предлоги и союзы имеют свою особую модель ударения. Так как список союзов, предлогов и других служебных слов ограничен, носители языка запоминают неконечные ударения как исключения, число которых незначительное. Ударение падает на производные морфемы. Словоизменительные морфемы тоже могут быть ударными, и если они присоединяются к основе, то ударение переходит на них, а если несколько словоизменительных морфем будет в составе слова, то ударение падает на самую дальнюю морфему. На артикли ударение не падает, и если артикль добавляется к основе слова, то место ударения не изменяется.

В данной статье изложены результаты исследований, которые проводились в Тегеранском университете по теме «Сравнение и сопоставление акустических характеристик согласных фонем в русском и персидском языках на основе критериев Фанта и Якобсона». (Проект № 460–5009.1.16).

Л и т е р а т у р а

1. Мурат В. П. Введение в языкознание : методические указания. — 6-е изд. / В. П. Мурат. — М. : Изд-во МГУ, 1988. — 99 с.
2. Орфоэтический словарь русского языка : произношение, ударение, грамматические формы. — 4-е изд., стер. / С. Н. Борунова, В. Л. Воронцова, Н. А. Еськова; под ред. Р. И. Аванесова. — М. : Русский язык, 1988.
3. Пирогова Н. К. Современный русский язык. Фонетика : методические указания / Н. К. Пирогова. — М. : Изд-во МГУ, 1990. — 53 с.
4. Русская грамматика : в 2 т. / [ред. Н. Ю. Шведова; Ин-т русского языка АН СССР]. — М. : Наука, 1980.
5. Современный русский язык. Теоретический курс. Фонетика [Текст] : учебник для студентов-иностранцев / ред. В. В. Иванов, Л. А. Новикова. — М. : Русский язык, 1985. — 160 с.
6. Степанов Е. Н. Интонационные особенности русской речи одесситов / Е. Н. Степанов // Мова : наук.-теор. часопис. — Одеса : Астропринт, 2002. — № 7. — С. 226–234.
7. Степанов Е. Н. Особенности акцентуационной системы одесского койне / Е. Н. Степанов // Русистика и современность. Языкознание. 3 / [ред. М. Bobran]. — Rzeszów : Wyd. Uniw. Rzeszowskiego, 2003. — S. 124–142.
8. Степанов Е. Н. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.02 — русский язык / Е. Н. Степанов. — Одесса : ОНУ им. И. И. Мечникова, 2013. — 596 с.

1375. «رطق رشن، یسانشن ابز تامدقم، یرم، یرقاب 9
 1368. «رصاعم گنر هف تاراشتنا، ن ابز ی یوا، ماظن، هل لادی، هرمت 10
 1376. «ناهج شقن تاراشتنا، (کیتنوف) یسانش او، دمحم یلع، سان شقح 11

References

1. Murat, V. P. (1988), *Introduction to Linguistics : methodical instructions [Vvedenie v jazykoznanie : metodicheskie ukazaniya]*, MGU Publishers, Moscow, 99 p.
2. Borunova, S. N., Vorontsov, V. L., Eskova, N. A., (ed. R. I. Avanesov), (1988), *Orthoepic dictionary of Russian : pronunciation, accent, grammar forms. 4th ed. [Orfoepicheskij slovar' russkogo jazyka : proiznosheniye, udarenije, grammaticheskiye formy. 4-e izd.]*, Russkij jazyk, Moscow.
3. Pirogova, N. K. (1990), *Modern Russian language. Phonetics : methodical instructions [Sovremennij russkij jazyk. Fonetika : metodicheskie ukazaniya]*, MGU Publishers, Moscow, 53 p.
4. Shvedova, N. Yu. (ed.), (1980), *Russian grammar : in 2 vol. / Institute of the Russian Language, Academy of Sciences of the USSR [Russkaja grammatika : v 2 t. / Institut Russkogo jazyka AN SSSR]*, Nauka, Moscow.
5. Ivanova, L. A., Novikova, M., M. (editors), (1985), *Modern Russian : theoretical course. Phonetics : Textbook [Sovremennij russkij jazyk : teoreticheskij kurs. Fonetika : uchebnik]*, Russkij jazyk, Moscow.
6. Stepanov, Ie. N. (2002), «Intonational peculiarities of Russian speech of citizens of Odessa», *Mova* [«Intonacionnyje osobennosti russkoj rechi odessitov», *Mova*], Astroprint, Odesa, No. 7, pp. 226–234.
7. Stepanov, Ie. N. (2002), «Features of the accentual system of Odessa urban Koine», *Russian Studies and modernity. Linguistics. 3* (ed. M. Bobran) [«Osobennosti akcentuacionnoj sistemy odesskogo koine», *Rusistika i sovremennost' Jazykoznanije. 3* (red. M. Bobran)], Wyd. Uniw. Rzeszowskiego, Rzeszów, pp. 124–142.
8. Stepanov, Ie. N. (2013), *Russian Urban Speech in the Multilingual Cultural Space of Odessa : Thesis [Russkaja gorodskaja rech v polilingvokulturnom prostranstve Odessy : dis. ... doktora filol. nauk : 10.02.02 — russkij jazyk]*, Odessa Mechnikov National University, Odessa, 596 p.
9. Bagheri, M. (1997 [1375]), *Introduction to Linguistics [Dar amadi bar zabanshenasi]*, Qatreh, Tehran.
10. Samare, Y. (1990 [1368]), *Phonology [Avashenasi]*, Culture Publications, Tehran.
11. Haghshenas, Ali Mohammad (1998 [1376]), *Academic Russian grammar phonological (phonetic) [Akademicheskaja russkaja grammatika. Fonologija i fonetika]*, The Jahan, Tehran.

ВАЛІШУР Аліреза,

кандидат філологічних наук, професор кафедри російської мови Тегеранського університету; вул. Норс Каргар, 15/16, м. Тегеран, Іран; тел.: +(9821) 61119128; e-mail: alreva@ut.ac.ir; http://ut.ac.ir/en; ORCID ID: 0000-0002-1533-1529

ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНОГО Й ТОНОВОГО НАГОЛОСУ В ПЕРСЬКІЙ МОВІ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ АВТОСЕГМЕНТНОЇ ТА МЕТРИЧНОЇ ФОНОЛОГІЇ

Анотація. *Мета* статті — розгляд питань, пов'язаних з наголосом в перській мові, на основі теорії автосегментної та метричної фонології. *Об'єкт* вивчення — наголос у перських словах самостійних і службових частин мови. *Предмет* дослідження — процес просодичного виокремлення слів у мові на основі теорії автосегментної та метричної фонології. У перській лінгвістиці визнаною є думка про те, що місце наголосу в слові — це останній склад слова. Однак наше дослідження доводить, що це твердження не завжди відповідає дійсності. У статті зроблено спробу описати перський наголос за допомогою нової методик. У *результаті* проведеного дослідження вдалося виявити деякі морфологічні особливості, що впливають на перську акцентну систему, і зробити *висновок* про те, що використання методик автосегментної та метричної фонології дає можливість розрізнити явища словесного і тонового наголосів у перській мові. Таким чином, слід розрізнити наголос у слові (словесний) і у фразі (тоновий). *Практичне застосування* результатів полягає в тому, що вони можуть розглядатися як новий погляд на перський наголос і використовуватися при навчанні перської мови в навчальних закладах різних рівнів, а також повинні бути відображені в підручниках і посібниках з навчання перської мови.

Ключові слова: метрична фонологія, словесний наголос, тоновий наголос, фонема, частина мови, перська мова.

Alireza VALIPOUR,

Professor of the Faculty of Foreign Languages & Literatures, University of Tehran, 15/16, North Kargar str., Tehran, Iran; ph.: +(9821) 61119128; e-mail: alreva@ut.ac.ir; http://ut.ac.ir/en; ORCID ID: 0000-0002-1533-1529

STUDYING OF VERBAL AND TONE ACCENTS ACCORDING TO THE THEORY OF SEGMENTS AND METRIC PHONOLOGY IN THE PERSIAN LANGUAGE

Summary. The *purpose* of the article is consideration of questions connected with stress in Persian language focusing on the theory of a segment and metric phonology. The *subject* of this study is stress in Persian language including nouns, adjectives, verbs, adverbs, numerals. *Object* of research is a revision of questions in this area on the theory of segment and metric phonology. Though stress in Persian language was studied by many scientists linguistic research approves that stress in the Persian language is put on a final syllable. Research from the point of view of the metric theory of phonology has not been realized before. The author tries to show in this article that by means of morphological data of the word in it is possible to describe stress as a phonologic phenomenon. The *finding* of research shows that, through the

theory of the segment and metric phonology distinctive features between two concepts: verbal accent and tone accent can be distinguished. Thus, by means of this method it becomes clear that these two accents point to different things. The first accent belongs to the word (verbal), and the second to the phrase (statement). The *practical value* of the research is that it provides a new view on the description of stress to be used in textbooks and grants on training of certain languages of the world.

Key words: metric phonology, verbal accent, tone accent, phoneme, the Persian language.

Статью получено 28.01.2016 г.

УДК 811.111'373.21'374.721

МУЗЯ Евгений Михайлович,

кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры английского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого; г. Мелитополь, 72312, Украина; тел.: +38677765552; e-mail: kletchatiy2002@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5716-1513

ДЕНИСЕНКО Надежда Валерьевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии и методики преподавания английского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого; г. Мелитополь, 72312, Украина; тел.: +38 097 2165504; e-mail: tisyaka@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9457-8396

МИЛЬКО Наталья Евгеньевна,

ассистент кафедры английской филологии и методики преподавания английского языка Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого; г. Мелитополь, 72312, Украина; тел.: +38 097 2467969; e-mail: natalya_0304@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5397-5296

МЕТОДЫ ИНКОРПОРИРОВАНИЯ ТОПОНИМОВ В КОРПУС СЛОВАРЯ И ИХ РАСПОЛОЖЕНИЯ В НЁМ

Аннотация. Вопрос нерешённости проблемы рационального расположения вводов топонимической лексики в корпус словаря, а именно, алфавитный (в соответствии с планом выражения), или же тематический (в соответствии с планом содержания), обуславливает *актуальный* характер данного исследования. Анализ методов инкорпорирования топонимической лексики в корпус словаря является *целью* исследования; его *объектом* являются 11 словарей английского языка. Типы расположения вводов топонимической лексики в корпус словаря являются *предметом* исследования.

Результаты исследования показывают, что алфавитный подход, обеспечивающий простоту поиска необходимого элемента в словаре, является наиболее распространённым при расположении в нём топонимической лексики. Однако сторонники тематического подхода придерживаются того мнения, что при алфавитном расположении единиц словаря лексика представляется в виде разрозненных элементов, а не в виде системы. Принято считать компромиссом алфавитно-гнездовой принцип построения словарей, когда производные от заголовочных слов, расположенных по алфавиту, дефинируются не в отдельных словарных статьях, а в рамках словарной статьи лексемы — производящей основы в качестве подвыводов. Обработка лексикографических источников показывает наличие практики выведения топонимической лексики в приложения к словарю, а также размещение топонимов и в корпусе словаря, и в приложении. Суть этих методов в пояснительных записках к словарям не разъясняется.

Практическая значимость работы заключается в детальном анализе принципов инкорпорирования топонимов в лингвистических словарях английского языка с целью их дальнейшего применения в практической лексикографии.

Ключевые слова: принципы инкорпорирования, теоретическая лексикография, топоним, словарная практика.

Постановка проблемы. Один из широко обсуждаемых в теории лексикографии вопросов связан с нерешённостью проблемы рационального расположения вводов топонимической лексики в корпус словаря: алфавитный (в соответствии с планом выражения) vs тематический (в соответствии с планом содержания), что и обуславливает *актуальность* данного исследования. **Целью** является анализ методов инкорпорирования топонимической лексики в корпус словаря. **Объектом** исследования являются 11 лингвистических словарей английского языка: CNED, LDCE, COED, OUD, RHD, OERD, WNTCD, COD¹, W³, CDEL, WNWD. **Предметом** нашего изучения стали типы расположения вводов топонимической лексики в корпус словаря.

Поскольку доминирующим способом является алфавитный ввод, то дискуссию ведут преимущественно адепты тематического подхода [4; 8; 9].

Не обходят этот вопрос молчанием и исследователи практической лексикографии [2; 6], которые, в частности, отмечают противоречивость алфавитного способа прежде всего для языков аналитического строя [7]. Так, при использовании пословного подхода (word-by-word method), лемма *girl scout* будет расположена после леммы *girlhood*, а при побуквенном подходе (letter-by-letter) порядок расположения данных вводов будет обратным (примеры Л. П. Ступина).

Изложение основного материала. Основным аргументом в пользу алфавитного подхода служит, конечно, простота поиска необходимого элемента в словаре. Главным доводом, приводимым сторонниками тематического подхода, является тот факт, что при алфавитном расположении единиц словаря лексика предстаёт не в виде системы, а в виде разрозненных элементов.

Ещё В. И. Даль образно заметил, что при алфавитном способе расположения слов «самые близкие и сродные речения разносятся далеко врозь и томятся тут и там в одиночестве; всякая живая связь речи разорвана и утрачена; слово, в котором не менее жизни, как и в самом человеке, терпнет и коснеет; одни и те же толкования должны повторяться несколько раз; читать такой словарь нет сил, на десятом слове ум притупеет и голова вскружится, потому что ум наш требует во всём какой-нибудь разумной связи, постепенности и последовательности» [1; 13].

Своего рода компромиссом принято считать алфавитно-гнездовой принцип построения словарей, когда производные от заголовочных слов, расположенных по алфавиту, дефинируются не в отдельных словарных статьях, а в рамках словарной статьи лексемы — производящей основы в качестве подвводов. Впрочем, анализ *Australian National Dictionary* [AuND] (одного из лучших современных словарей), широко использующего алфавитно-гнездовой способ расположения единиц словника, убеждает в том, что данный подход вдвойне неадекватен, поскольку алфавитный принцип нарушается, а системный не вводится в полном объёме. Более того, часть производных расположена по гнездовому принципу, а часть — по алфавитному. Поиск нужной информации, особенно детальной, в таком словаре — задача чрезвычайно сложная даже для специалиста.

Для современной лингвистической лексикографии в целом характерно смешение алфавитного и алфавитно-гнездового принципов (ср., например, *Webster Third New International Dictionary of the English Language* [W³] (см. анализ словаря в [6] или учебные словари серии Thorndike-Barnhardt [5]).

Отражение в словаре системных связей, безусловно, является одной из важнейших задач. Это тем более важно, когда объектом описания служит терминосистема. Вместе с тем, для имён собственных, асистемных по своей природе, этот тезис неактуален. Следовательно, при лексикографическом описании топонимов необходимо найти компромисс между их системностью в рамках общенационального языка, в рамках терминосистемы и уникальностью каждого топонима как имени собственного. Каким должен быть этот компромисс, предстоит решить специалистам в области теоретической лексикографии; в современной специальной литературе данный вопрос, насколько известно, ещё не рассматривался.

Именно поэтому считается целесообразным сосредоточить внимание на поисках ответа в лексикографической практике и рассмотреть с этой точки зрения 11 словарей английского языка: CNED, LDCE, COED, OUD, RHD, OERD, WNTCD, COD¹, W³, CDEL, WNWD.

Прежде всего, обращает на себя внимание практика выведения топонимической лексики за пределы собственно словаря в приложения. К ней прибегают составители всех исследованных словарей. В приложениях топонимы располагаются по алфавитному принципу, иногда — по алфавитно-гнездовому. При алфавитном расположении ни о каком отражении системности просто не может идти речи; при алфавитно-гнездовом принципе находит отражение лингвистическая системность, однако системность терминологическая остаётся нераскрытой.

Составители трёх словарей — OERD, W³ и WNTCD — применили практику размещения топонимов как в корпусе словаря, так и в приложении. К сожалению, в пояснительной записке к словарю суть этого метода не разъясняется и принципы отбора топонимов для описания в самом словаре не уточняются.

Выводы. Таким образом, проведённый анализ словарной продукции только подтверждает нерешённость задачи разработки непротиворечивых принципов инкорпорирования топонимов как в теоретической литературе, так и в практике составления лингвистических словарей английского языка.

Л и т е р а т у р а

1. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. — М. : ГИС, 1956. — Т. 1.

2. *Малаховский Л. В.* Оксфордский словарь английского языка. 1884–1933 гг. (анализ принципов построения) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. В. Малаховский. — Л., 1954. — 16 с.

3. Малаховский Л. В. Новое в англо-американской лексикографии : обзор / Л. В. Малаховский // Вопросы языкознания. — М., 1988. — № 6. — С. 126–134.
4. Свич З. М. Принципы укладання та призначення ідеографічного словника / З. М. Свич // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь, 2002. — № 32. — С. 45–46.
5. Семейн Л. Ю. Принципы построения учебных толковых словарей родного языка (на материале британской лексикографии) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. Ю. Семейн. — Л., 1990. — 221 с.
6. Ступин Л. П. Лексикографический анализ большого толкового словаря Уэбстера 1961 : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. П. Ступин. — Л., 1963. — 404 с.
7. Ступин Л. П. О двух типах толковых словарей в истории английской лексикографии / Л. П. Ступин // Системное описание лексики германских языков. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. — Вып. 2. — С. 107–113.
8. Burkhanov I. Linguistic foundations of lexicography : semantic analysis of ideographic dictionaries / I. Burkhanov. — Rzeszów : Wydawnicwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999. — 387 p.
9. McArthur T. Worlds of reference : Lexicography, learning and language from of the clay tablet to the computer / T. McArthur. — Cambridge, etc.: Cambridge Univ. Press, 1986. — 230 p.

Список сокращений лексикографических источников

1. AuND. Australian National Dictionary: Australian words and their origin. A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / Ed. By W. S. Ramson. — Melbourne: Oxford University Press, 1997.
2. CDEL. Collins Dictionary of the English Language. — 2nd ed. / Ed. by P. Hanks. — London & Glasgow, Collins, 1987.
3. CNED. Collins New English Dictionary: A new dictionary of the living language / Ed. under the direction of A. H. Irvine; with an introd. by E. Weekley. — Reprint. — London, Glasgow: Collins, 1970.
4. COD¹. Canadian Oxford Dictionary. 1st ed. /Ed. By K. Barber. — Toronto: Oxford University Press, 1998.
5. COED. The Concise Oxford English Dictionary /Ed. by C. Soanes & A. Stevenson. — Oxford: Oxford University Press, 2004.
6. LDCE. Longman Dictionary of Contemporary English. — 3rd ed. — Harlow (Essex): Longman, 1996.
7. OERD. The Oxford English Reference Dictionary. — Oxford, New York: Oxford University Press, 1996.
8. OUD. Oxford Universal Dictionary / Ed. by C. T. Onions, Oxford: Clarendon Press, 1955.
9. RHD. Random House Webster's Unabridged Dictionary 2nd ed. — New York: Random House, 2001.
10. W³. Webster's Third New International Dictionary of the English Language / Ed. by Ph. Gove, Springfield, (Mass.): Merriam — Webster, 1981.
11. WNTCD. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language / Ed. by Jean L. McKechnie, — 2nd ed., New York: Collins & World, 1978.
12. WNWD. Webster's New World Dictionary / Ed. by V. Newfield, editor-in-chief. — 3rd college ed. — 1988.

References

1. Dal, V. I. (1956), *Explanatory Dictionary of Living Russian language : in 4 vol.* [Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka], GIS, Moscow, vol. 1.
2. Malakhovskij, L. V. (1954), *Oxford English Dictionary. 1884–1933 years. (Analysis of design principles). Author's thesis [Oksfordskij slovar' anglijskogo jazyka. 1884–1933 gg. (analiz principov postroenija) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04]*, Leningrad, 16 s.
3. Malakhovskij, L. V. (1988), «The new in Anglo-American lexicography : a review», *Topics in the study of language* [«Novoe v anglo-amerikanskoj leksikografii : obzor», *Voprosy jazykoznanija*], Moscow, No. 6. — pp. 126–134.
4. Svich, Z. M. (2002), «Conclusion principles and purpose of ideographic dictionary», *Culture of peoples of the Black Sea region* [«Pryncypy ukladannia ta pryznachennia ideografichnogo slovnika», *Kultura narodov Prichernomorja*], Simferopol', No. 32, pp. 45–46.
5. Semeyn, L. Yu. (1990), *Conclusion principles of educational dictionaries of the native language (on a material of the British lexicography): Thesis [Printsipy postroenija uchebnykh tolkovykh slovarej rodnogo jazyka (na materiale britanskoj leksikografii) : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04]*, Leningrad, 221 p.
6. Stupin, L. P. (1963), *Lexicographic analysis of a large explanatory dictionary of Webster 1961 : Thesis [Leksikograficheskij analiz bolshogo tolkovogo slovaria Webstera, 1961 : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04]*, Leningrad, 404 p.
7. Stupin, L. P. (1978), «On two types of explanatory dictionaries in the history of English lexicography», *Systemic description of vocabulary of the Germanic languages* [«O dvukh tipakh tolkovykh slovarej v istorii anglijskoj leksikografii», *Sistemnoe opisanie leksiki germanskikh jazykov*], Izd-vo LGU, Leningrad, vol. 2, pp. 107–113.
8. Burkhanov, I. (1999), *Linguistic foundations of lexicography: semantic analysis of ideographic dictionaries*, Wydawnicwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszow, 387 p.
9. McArthur, T. (1986), *Worlds of reference : Lexicography, learning and language from of the clay tablet to the computer*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 230 p.

МУЗЯ Євген Михайлович,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; м. Мелітополь, 72312, Україна; тел.: +38 067 7765552; e-mail: kletchatiy2002@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5716-1513

ДЕНИСЕНКО Надія Валеріївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; м. Мелітополь, 72312, Україна; тел.: +380972165504; e-mail: tisyaka@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9457-8396

МІЛЬКО Наталя Євгенівна,

асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; м. Мелітополь, 72312, Україна; тел.: +38 097 2467969; e-mail: nataly_0304@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5397-5296

МЕТОДИ ІНКОРПУВАННЯ ТОПОНІМІВ В КОРПУС СЛОВНИКА ТА ЇХ РОЗТАШУВАННЯ В НЬОМУ

Анотація. Невирішеність проблеми раціонального розташування вводів топонімічної лексики в корпус словника, а саме, алфавітний (відповідно до плану вираження), або ж тематичний (відповідно до плану змісту) зумовлює *актуальність* дослідження. Аналіз методів інкорпування топонімічної лексики в корпус словника є *метою* дослідження; *об'єктом* є 11 лінгвістичних словників англійської мови. Типи розташування вводів топонімічної лексики в корпус словника — *предмет* дослідження.

Результати дослідження свідчать про те, що найбільш поширеним підходом розташування топонімічної лексики є алфавітний підхід, що забезпечує простоту пошуку необхідного елемента у словнику. Проте прихильники тематичного підходу, дотримуються тієї думки, що при алфавітному розташуванні одиниць словника лексика представляється у вигляді розрізнених елементів, а не у вигляді системи. Алфавітно-гніздовий принцип побудови словників вважають компромісом. При цьому слова, похідні від заголовних слів, розташованих в алфавітному порядку, дефінуються не в окремих словникових статтях, а в рамках словникової статті лексеми, що є основою для підводів. Обробка лексикографічних джерел показує наявність практики виведення топонімічної лексики за межі власне словника в додатки, а також розміщення топонімів як у корпусі словника, так і в додатку. Однак суть цих методів у пояснювальних записках до словників не роз'яснюється.

Практичне значення роботи полягає в необхідності застосування у практичній лексикографії, зокрема при вдосконаленні словників англійської мови, розроблених нами й підданих детальному аналізу принципів інкорпування топонімів.

Ключові слова: принципи інкорпування, теоретична лексикографія, топонім, словникова практика.

Eugene M. MUZYA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, the Head of the English Language Chair, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University; Melitopol, 72312, Ukraine; tel. : +38 067 7765552; e-mail: kletchatiy2002@mail.ru; ID ORCID 0000-0002-5716-1513

Nadiia V. DENYSENKO,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the English Philology English Teaching Methodology Department, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University; Melitopol, 72312, Ukraine; tel.: +380972467969; e-mail: tisyaka@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-9457-8396

Natalia E. MILKO,

Assistant of the English Philology English Teaching Methodology Department, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University; Melitopol, 72312, Ukraine; tel.: +38 097 2467969; e-mail: nataly_0304@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-5397-5296

THE TOPONYMICAL INCORPORATING METHODS IN THE DICTIONARY BODY AND ITS ARRANGEMENT IN IT

Summary. The *relevance* of this study is the question of rational arrangement of the toponymical lexis entries in the dictionary, namely the alphabetical (in accordance with the plan of expression) or thematic (in accordance with the content). The analysis of toponymical lexis incorporation *methods* into the dictionary body is the *purpose* of the study, *object* are 11 language dictionaries of the English language. The types of entries location in the language dictionary are the *subject* of research.

The *results* of research show that the most common approach is the location of the toponymical lexis in alphabetical arrangement that provides an easy search of an essential element in the dictionary. However, the thematic approach supporters consider that in the alphabetical arrangement of vocabulary units, the lexis is presented in the form of disparate elements, rather than as a system. It is considered to be a compromise alpha-cluster principle of the dictionaries, when derived from the header words, arranged in alphabetical order, are defined not in different entries, but as part of the lexeme dictionary entry — producing bases as an underentry. The processing of lexicographical sources indicates the practices of toponymical lexis arrangement

beyond the dictionary in the application, and also the replacement of toponyms in the dictionary body, and in the application. However, the essence of these methods in the notes to the dictionary is not explained.

The *practical significance* of the work is the detailed analysis of the place-names incorporation principles in the linguistic dictionaries of the English language and their further application in practical lexicography.

Key words: incorporating principles, theoretical lexicography, toponym, dictionary making practice.

Статью отримано 27.02.2016 р.

УДК 811.161.1'367.332.3/334/4

СТЕПАНОВ Евгений Николаевич,

доктор филологических наук, зав. кафедрой русского языка Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 048 7762277; +38 096 4966406; e-mail: stepanov.odessa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

ПРЕДИКАТИВНО-НАРЕЧНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ ИЛИ НЕПОЛНЫЕ ОДНОСОСТАВНЫЕ БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ?

Аннотация. *Цель* данной статьи — показать ошибочность утверждения о наличии в русском языке предикативно-наречных словосочетаний и доказать, что сегменты односоставных безличных предложений, содержащие в своём составе главный член — безлично-предикативное слово, — это контекстуально неполные односоставные безличные предложения. *Объект* исследования — неоднословные сегменты односоставных безличных предложений, включающие безлично-предикативное слово (слово категории состояния). *Предмет* исследования — синтаксические механизмы функционирования данных сегментов в русской речи. В работе использован *метод* структурно-семантического анализа языковых единиц и приёмы описательного *метода* их изучения. В *результате* проведённого исследования поставленная цель достигнута полностью. Поскольку единственной синтаксической функцией безлично-предикативных слов является функция главного члена безличного односоставного предложения, а сами слова этой знаменательной части речи не изменяются по форме, они не могут выступать в иных синтаксических функциях и не могут быть компонентами словосочетаний. Наши *выводы* позволяют разрешить целый ряд противоречий, возникающих при условии признания изучаемых языковых единиц словосочетаниями, содержащими безлично-предикативные слова. Наша точка зрения полностью соответствует требованиям, которые предъявляются в структурно-семантическом синтаксисе к словосочетанию, неполному предложению, односоставному предложению, безличному предложению и его структурной схеме, безлично-предикативному слову, знаменательному слову. Установлено также, что коррелятивные отношения между понятиями «знаменательное слово» и «главное слово словосочетания» неполны и асимметричны в связи с ограничениями грамматической и лексической дистрибуции знаменательных частей речи, прежде всего, безлично-предикативных слов, наречий, местоимений и имён прилагательных.

Ключевые слова: модель словосочетания, безлично-предикативное слово, неполное предложение, односоставное безличное предложение, знаменательное слово, главное слово словосочетания, структурная схема, структурно-семантический синтаксис, русский язык.

Постановка проблемы. Сегодня целостное понимание любой семиотической системы невозможно без изучения её синтаксиса. Определение правил синтаксического взаимодействия единиц любой системы даёт полное представление о её структуре, механизмах и способах взаимодействия её единиц. Учёные исследуют не только синтаксис вербального языка, но и синтаксис балета, музыки, ритуала, культуры, веры, науки как таковых, языков программирования и т. д. [5, с. 218, 306, 326, 387 и др.]. Изучение синтаксиса любого языка, в том числе русского, имеет важное значение для овладения этим языком. Наиболее точное отражение синтаксических закономерностей языка в сочетании с ситуативными особенностями его функционирования является залогом успешной коммуникации.

Опыт преподавания синтаксиса современного русского языка показывает, что некоторые языковые факты можно интерпретировать по-разному в рамках одной концепции. Однако вариативность в русском синтаксисе считают не только допустимой, но даже свойственной русской ментальности [10], хотя каждый вариант всё же может быть уместен или неуместен в той или иной ситуации и имеет своё коммуникативное задание. Например, в речи допустима как формально-грамматическая, так и смысловая координация сказуемого по числу в случаях типа *большинство учащихся выполнилО (задание) и большинство учащихся выполнилИ (задание на отлично)*. Норма здесь неустойчива, вариативна. В одних случаях коммуникант ориентируется на форму количественного слова, в других — на порядок следования слов, в ряде же

случаев основой выбора является семантика глагола, субъективное восприятие ситуации [6, с. 242–246]. Наши наблюдения свидетельствуют о том, что такая вариативность имеет под собой семантические основания. Единственное число указывает на пассивное действие либо сугубо «статистический» характер высказывания. В этом случае могут присутствовать распространители, без которых предложение было бы конструктивно недостаточным. В приведённом примере это прямое дополнение *задание*. Множественное же число указывает на то, что коммуникант осмысливает высказывание не только в статистическом, но и, отчасти, в активно-деятельностном плане. Субъект действия конкретизируется, во-первых, формой множ. числа предиката (в этом случае передаётся не формальная зависимость в числе сказуемого от главного слова синтаксически связанного словосочетания-подлежащего, а смысловая зависимость формы сказуемого от реального количества исполнителей действия) [см., напр.: 8, с. 195–220]; во-вторых, — указанием на результат действия с помощью конструктивно не обязательных второстепенных членов (здесь эту роль выполняет обстоятельство образа действия *на отлично*).

Кроме того, иногда лингвисты предлагают закрепить положения, противоречащие другим основополагающим положениям той же синтаксической концепции, на которую ссылаются авторы. Одним из таких противоречивых, с нашей точки зрения, положений является утверждение о необходимости выделения в рамках структурно-семантического направления в русском синтаксисе словосочетаний с категорией состояния в роли главного члена [1, с. 40], то есть «предикативно-наречных» или «предикативных» словосочетаний в их классификации на основе морфологической природы стержневого слова [напр.: 3, с. 20; 9, с. 50].

Постановка задач. Цель данной статьи — попытаться показать иное решение данного вопроса, которое не противоречит основополагающим установкам современной синтаксической теории. Объект исследования — неоднословные сегменты односоставных безличных предложений, включающие слово категории состояния. Предмет исследования — синтаксические механизмы функционирования данных сегментов в русской речи. Основные задачи: вскрыть противоречия в утверждении о существовании предикативно-наречных словосочетаний и показать истинную природу этих образований. В работе используется метод структурно-семантического анализа и приёмы описательного метода исследования языковых единиц.

Изложение основного материала. Современный подход к словосочетанию как непредикативной единице синтаксиса, организованной двумя или более формами знаменательных слов, инициирует вопрос о вариантах моделей словосочетаний, в частности, о возможности или невозможности организации этих единиц синтаксиса определёнными сочетаниями словоформ тех или иных частей речи. Если исходить из традиционной точки зрения на словосочетание как на единицу, организованную присловной подчинительной связью [7, т. 2, с. 79], то уместной является классификация словосочетаний на основе морфологической природы главного, стержневого слова. Если же принимать во внимание нетрадиционную точку зрения, в соответствии с которой словосочетание определяется как «непредикативное соединение на основе синтаксической связи слова с формой слова или формы слова с формой слова» [2, с. 403], то к моделям, представленным главным и зависимым компонентами, добавятся модели, организованные сочинительной связью. Компоненты сочинительных словосочетаний обычно относятся к одной и той же знаменательной части речи, они равноправны. Зависимые компоненты в таких словосочетаниях отсутствуют. При традиционном понимании сочинительное словосочетание интерпретируется как сочинённый ряд слов / словоформ. Сочинённые ряды в предложениях выступают в функции однородных членов. Сравните (полужирным курсивом выделены главные компоненты): 1) словосочетания, организованные подчинительной связью: *подойти к дому; игра в футбол; готов к соревнованию; очень быстро; мои два брата*; 2) сочинительные словосочетания: *брат и сестра; голодный, но счастливый; не только отдыхать, но и трудиться; то быстро, то медленно, то никак* и др.

Следует напомнить о том, что обязательным требованием к словосочетанию любой модели является знаменательный характер входящих в него слов. В Грамматике-80 знаменательными (полнозначными, самостоятельными) называются «слова лексически самостоятельные, называющие предметы и признаки или указывающие на них, и способные функционировать в качестве членов предложения» [7, т. 1, с. 457]. Е. В. Клобуков в «Кратком справочнике по современному русскому языку» под ред. П. А. Леканта указывает: «Самостоятельные части речи служат для обозначения предметов, признаков, процессов и других явлений окружающей внеязыковой действительности. Такие слова обычно выступают самостоятельными членами предложения, являются носителями словесного ударения и этим отличаются от служебных слов. Разграничено семь частей речи данного типа: существительные, прилагательные, числительные, местоимения (в узком, строго грамматическом понимании), глаголы, предикативы (безлично-предикативные слова), наречия» [4, с. 262]. Таким образом, знаменательность традиционно рассматривается как понятие лексической и грамматической семантики слова, связывается также с его синтаксическим функционированием и акцентной характеристикой. Наши попытки найти в научной и справочной литературе указание на то, все ли знаменательные слова могут выступать в роли

главных или зависимых компонентов словосочетания, не увенчались успехом. Отсутствие какого-либо указания на ограничение возможностей той или иной части речи формировать словосочетание приводит к противоречивым утверждениям, о которых мы упоминали выше.

Очевидно, что понятия «знаменательное слово» и «главное слово словосочетания» находятся в отношениях корреляции. Если признавать безошибочной классификацию словосочетаний по морфологической природе стержневого слова, данную В. В. Бабайцевой и её последователями, то указанную корреляцию следовало бы признать полной. Так ли это на самом деле? Мы считаем, что это не так, что корреляция эта неполная. Асимметрия обусловлена невозможностью слов такой части речи, как предикатив, то есть слов категории состояния выступать в роли как главного, так и зависимого слова подчинительного словосочетания, а также формировать сочинительные словосочетания.

Представим все возможные, с нашей точки зрения, модели словосочетаний по признаку морфологической природы стержневых слов. Условные обозначения: N — имя существительное; Adj — имя прилагательное; Q — имя числительное; Pron — местоимение; V — глагол; Adv — наречие; Praed — категория состояния (предикатив). Главное слово в модели подчинительного словосочетания указываем на первом месте. Сначала указываем модели подчинительных словосочетаний, а после двух косых линий — сочинительных.

1) имя существительное в роли главного слова:

- N + N — *дело чести* // *кот и собака*;
- N + Adj — *высокий балкон*;
- N + Q — *вагон восемь*;
- N + Pron — *наш университет*;
- N + V — *желание научиться*;
- N + Adv — *чуть-чуть парикмахер*;
- N + Praed — \emptyset ;

2) имя прилагательное в роли главного слова:

- Adj + Adj — *легче лёгкого* // *то кислый, то солёный, то сладкий*;
- Adj + N — *готовый к употреблению*;
- Adj + Q — *дешевле пяти*;
- Adj + Pron — *счастлив чему-либо*;
- Adj + V — *способный говорить*;
- Adj + Adv — *достаточно сильный*;
- Adj + Praed — \emptyset ;

3) Q + Q — *шестью восемь* // *пятнадцать и восемнадцать*;

- Q + N — *тридцать восемь попугаев*;
- Q + Adj — *шесть десятых*;
- Q + Pron — *двое из нас*;
- Q + V — *обе ушедшие*;
- Q + Adv — *трижды три*;
- Q + Praed — \emptyset ;

4) Pron + Pron — *любой другой* // *не только я, но и он*;

- Pron + N — *никто из охранников*;
- Pron + Adj — *кто-то высокий*;
- Pron + Q — *что-нибудь из пяти*;
- Pron + V — *что-то закрытое*;
- Pron + Adv — *почти двести*;
- Pron + Praed — \emptyset ;

5) V + V — *приехать отдохнуть* // *строить, а не разрушать*;

- V + N — *говорить о деле*;
- V + Adj — *приятное люблю*;
- V + Q — *считать до пятидесяти*;
- V + Pron — *полюбить их*;
- V + Adv — *стремительно пронестись*;
- V + Praed — \emptyset ;

6) Adv + Adv — *слишком медленно* // *некрасиво да и бесталанно*;

- Adv + N — \emptyset ;
- Adv + Adj — *чаще прежнего*;
- Adv + Q — *меньше десяти*;
- Adv + Pron — *выше меня*;
- Adv + V — \emptyset ;
- Adv + Praed — \emptyset .

7) Praed + Praed — \emptyset // \emptyset ;

- Praed + N — \emptyset ;

Praed + Adj — Ø ;
Praed + Q — Ø ;
Praed + Pron — Ø ;
Praed + V — Ø ;
Praed + Adv — Ø .

Перечень моделей свидетельствует о том, что сочетаемость некоторых пар знаменательных частей речи в словосочетании, то есть при образовании непредикативных синтаксических единиц, нулевая либо ограниченная. Причины разные.

Невозможность реализовать потенциальные позиции для образования словосочетаний наблюдается, в первую очередь, в случае наличия в сочетании безлично-предикативного слова (слова категории состояния). Причина этого заключается в грамматическом значении и функциональной ограниченности безлично-предикативных слов. Эта группа слов охарактеризована Е. В. Клобуковым как «самостоятельная часть речи, выражающая значение состояния живых существ или окружающей среды в грамматической форме предиката безличных конструкций... По синтаксическим свойствам (несочетаемость с подлежащим) предикативы сближаются с безличными глагольными формами. От наречий они отличаются тем, что не имеют грамматического значения признака действия или признака признака, **в предложении являются предикатами** [выделено автором. — Е. С.], могут образовывать аналитические формы времени...» [4, с. 191]. Кроме того, слова категории состояния — неизменяемая часть речи. Исключение составляют слова, образованные от качественных наречий на -О. Они могут изменяться в форме компаратива (*Здесь весело, а там веселее. Ему хорошо, а мне лучше*). Следовательно, в речи слово категории состояния в любой позиции, в любой форме, как без распространителей, так и с одним или несколькими распространителями не может быть компонентом непредикативной синтаксической конструкции. Если в конструкции имеется слово категории состояния, эта конструкция является только предикативной единицей, а именно безличным односоставным предложением. Сочинённый ряд слов категории состояния можно рассматривать как сложное предложение с несколькими частями, каждая из которых — безличное односоставное предложение, или как простое односоставное безличное предложение, осложнённое однородными главными членами. Сравните: *На улице уже почти светло, а в комнате ещё по-прежнему темно. — После хороших результатов основных претендентов на медали на душе стало легко и спокойно.*

В. В. Бабайцева и Л. Ю. Максимов в качестве примеров предикативно-наречных словосочетаний приводят такие конструкции: *больно руку, очень больно, мне грустно, трудно с тобой, хорошо дома, хорошо в лесу* [1, с. 40]. Если предположить, что словосочетания выделены сугубо механически, без учёта функционально-синтаксических особенностей их главных слов, то мы можем предположить, сегментами каких безличных предложений они являются. Например: **Ребёнку после укула очень больно. *Мне стало грустно без тебя. *Бабушке трудно с тобой справляться. *Тебе будет очень хорошо в лесу после дождя.* Любой из сегментов этих предложений, содержащий безлично-предикативное слово, остаётся предложением. Например: *Ребёнку больно. После укула больно. Очень больно. Мне грустно. Без тебя грустно. Бабушке трудно. Трудно справляться с тобой. Тебе хорошо. Очень хорошо. Хорошо в лесу. Хорошо после дождя.* Разумеется, каждый сегмент, в связи с особенностями его состава, является контекстуально неполным предложением. Особенностью неполных предложений такого типа является то, что вне контекста они могут рассматриваться и как ситуативно неполные (например: *Больно!* — вербальная реакция на действие по причинению боли говорящему), и как полные предложения. Ведь структурная схема односоставных безличных предложений такого типа предусматривает, в основном, наличие только одного компонента: **Praed**. Разновидности этой структурной схемы могут учитывать также наличие инфинитива в составе главного члена (**Praed** + **Inf** : *Здесь уже трудно прожить на одну зарплату*), глагольной связки (**Сop** / **0 Praed** / **Praed** + **Inf** : *Осенью стало дождливо / Осенью дождливо. В транспорте приятно слушать исполнение Андреа Бочелли / В электричке приятно было смотреть концерт Сары Брайтман, а не американский боевик*), субъектного детерминанта ((**D**) **Сop** / **0 Praed** / **Praed** + **Inf** : *(Ему) уже лучше / стало лучше. (Полицейскому) ещё нужно потренироваться / нужно будет потренироваться*). Отсутствие одного из дополнительных компонентов схемы в реализации высказывания, видимо, можно считать причиной квалификации предложения как неполного.

Нулевой либо ограниченной является дистрибуция ещё целого ряда моделей русского словосочетания в связи с особенностями грамматической и лексической семантики ряда частей речи либо определённых лексических групп, относящихся к той или иной части речи. И хотя этот материал не является основным объектом данного исследования, для полноты представления вопроса о причинах и формах асимметрии коррелятивных отношений между понятиями «знаменательное слово» и «главное слово словосочетания» укажем их.

В русской речи не может быть словосочетаний, в которых в роли главного слова выступало бы наречие, а в роли зависимых — имя существительное или глагол. Наречие — относительно

новая знаменательная часть речи русского языка. Грамматическая дистрибуция слов этой части речи весьма ограничена. Наречия в современном русском языке обозначают «непроцессуальный признак действия, предмета, или другого непроцессуального признака — качества либо свойства...» [7, т. 1, с. 703]. Изменение позиции наречия влечёт за собой переход слова без изменения формы в разряд другой части речи. Например, в атрибутивных словосочетаниях типа *завтра украинца, сегодня студента* и под., которые формально соответствуют модели с нулевой дистрибуцией **Adv + N**, наречие субстантивируется, поскольку выступает в функции определяемого слова, носителя признака. Поэтому данные словосочетания следует относить к модели **N + N**. Наречие любой семантической группы при сочетании с любой глагольной формой выступает только как зависимое слово, поэтому модель **Adv + V** имеет нулевую дистрибуцию. Ограниченной является дистрибуция местоимений в функции главного слова. Чаще других в этой роли способны функционировать местоимения неопределённого и отрицательного разрядов (**Pron + N**; **Pron + Adj**; **Pron + Q**; **Pron + V**). В ряде моделей с главным словом наречием и именем прилагательным в роли главного слова функционирует только форма сравнительной степени этих частей речи (**Adv + Adj**; **Adv + Q**; **Adv + Pron**; **Adj + Adj**; **Adj + Q**).

Выводы. В результате проведённого исследования нам удалось показать, что выделение в рамках структурно-семантического направления русского синтаксиса словосочетаний с категорией состояния в роли главного члена (= предикативно-наречных; предикативных словосочетаний) является ошибочным и противоречит пониманию словосочетания как непредикативной единицы синтаксиса. Поскольку единственной синтаксической функцией безлично-предикативных слов является функция главного члена безличного односоставного предложения, а сами слова этой знаменательной части речи не изменяются по форме, они не могут выступать в иных синтаксических функциях и не могут быть компонентами словосочетаний. Сегменты односоставных безличных предложений, состоящие из двух или более знаменательных слов, одним из которых является безлично-предикативное слово (= слово категории состояния; предикатив; предикативное наречие), следует рассматривать как неполные односоставные безличные предложения с главным членом — безлично-предикативным словом. Такой подход к вопросу квалификации сегментов односоставных безличных предложений снимает целый ряд противоречий, возникающих при признании этих сегментов словосочетаниями. Он полностью соответствует требованиям, предъявляемым в структурно-семантическом синтаксисе к словосочетанию, неполному предложению, односоставному предложению, безличному предложению и его структурной схеме, безлично-предикативному слову, знаменательному слову.

Коррелятивные отношения между понятиями «знаменательное слово» и «главное слово словосочетания» неполны и асимметричны в связи с ограничениями грамматической и лексической дистрибуции знаменательных частей речи, прежде всего, безлично-предикативных слов, наречий, местоимений и имён прилагательных.

Л и т е р а т у р а

1. *Бабайцева В. В.* Современный русский язык : в 3 ч. : учебник. Ч. 3 : Синтаксис. Пунктуация. — 2-е изд., перераб. / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. — М. : Просвещение, 1987. — 256 с.
2. *Белошапкова В. А.* Современный русский язык : учебник / В. А. Белошапкова, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, М. В. Панов. — М. : Высш. шк., 1981. — 560 с.
3. *Гукова Л. Н.* Синтаксис современного русского языка в таблицах и схемах : пособие для учителя / Л. Н. Гукова ; [МОНМС Украины; ОНУ им. И. И. Мечникова]. — Одесса : Астропринт, 2013. — 168 с.
4. *Касаткин Л. Л.* Краткий справочник по современному русскому языку / Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков, П. А. Лекант (ред.). — М. : Высш. шк., 1991. — 383 с.
5. *Мечковская Н. Б.* Семантика : Язык. Природа. Культура : курс лекций / Н. Б. Мечковская. — М. : ИЦ Академия, 2004. — 432 с.
6. *Розенталь Д. Э.* Справочник по правописанию и литературной правке : для работников печати. — 5-е изд., испр. / Д. Э. Розенталь. — М. : Книга, 1989. — 320 с.
7. *Русская грамматика* : в 2 т. / [АН СССР, Ин-т русского языка; гл. ред. Н. Ю. Шведова]. — М. : Наука, 1980.
8. *Степанов Е. Н.* Согласование по смыслу в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 — русский язык / Е. Н. Степанов. — Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1987. — 294 с.
9. *Суворова С. А.* Структурно-семантические особенности заглавий научных работ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 — русский язык / С. А. Суворова. — Днепропетровск : ДНУ им. О. Гончара, 2015. — 199 с.
10. *Чернышёва А. Ю.* Синтаксическая вариативность как свойство русского менталитета / А. Ю. Чернышёва // Русская и сопоставительная филология : системно-функциональный аспект : сборник научных трудов. — Казань, 2003. — С. 149–152.

References

1. Babajceva, V. V., Maksimov, L. Ju. (1987), *The modern Russian language : in 3 parts , a textbook, part 3, Syntax. Punctuation. 2nd ed., revised* [Sovremennyyj russkij jazyk : v 3 ch. : uchebnik. — Ch. 3 : Sintaksis. Puntuacija. — 2-e izd., pererab.], Prosveshhenie, Moscow, 256 p.
2. Beloshapkova, V. A., Zemskaja, E. A., Miloslavskij, I. G., Panov, M. V. (1981), *The modern Russian language : a textbook* [Sovremennyyj russkij jazyk : uchebnik], Vyssh. shk., Moscow, 560 p.
3. Gukova, L. N. (2013), *The Syntax of the modern Russian language in the tables and diagrams : a handbook for teachers* [Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka v tablicakh i skhemakh : posobie dlja uchitelja], Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine; Odessa Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, 168 p.
4. Kasatkin, L. L., Klobukov, E. V., Lekant, P. A. (eds.) (1991), *Short Guide to the modern Russian language* [Kratkij spravocnik po sovremennomu russkomu jazyku], Vyssh. shk., Moscow, 383 p.
5. Mechkovskaja, N. B. (2004), *Semiotics : Language. Nature. Culture : lectures* [Semiotika : Jazyk. Priroda. Kul'tura : kurs lekcij], Academia Publ. House, Moscow, 432 p.
6. Rozenthal, D. E. (1989), *The Handbook of spelling and literary editing : Print employees. 5th ed.* [Spravocnik po pravopisaniju i literaturnoj pravke : dlja rabotnikov pečati. — 5-e izd., ispr.], Kniga, Moscow, 320 p.
7. *Russian grammar : in 2 vol.* (1980), [Russkaja grammatika : v 2 t.], USSR Acad. of Sciences, Inst. of the Russian language, Ch. Ed. N. Ju. Shvedova, Nauka, Moscow.
8. Stepanov, Ie. N. (1987), *Coordination within the meaning of the modern Russian language : Thesis* [Soglasovanie po smyslu v sovremennom russkom jazyke : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 — russkij jazyk], Odessa Mechnikov State Univ., 294 p.
9. Suvorova, S. A. (2015), *Structural and semantic peculiarities of scientific paper titles : Thesis* [Strukturno-semanticheskie osobennosti zaglavij nauchnyh rabot : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 — russkij jazyk], Dnepropetrovsk Oles Gonchar National Univ., Dnepropetrovsk, 199 p.
10. Chernysheva, A. Ju. (2003), «Syntactic variability as a property of the Russian mentality», *Russian and Comparative Philology : the systemic-functional aspect : the collection of scientific papers* [«Sintaksicheskaja variativnost' kak svojstvo russkogo mentaliteta», *Russkaja i sopostavitel'naja filologija : sistemno-funkcional'nyj aspekt : sbornik nauchnykh trudov*], Kazan', pp. 149–152.

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, зав. кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 048 7762277; +38 096 4966406; e-mail: stepanov.odessa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

ПРЕДИКАТИВНО-ПРИСЛІВНИКОВІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЧИ НЕПОВНІ ОДНОСКЛАДНІ БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ?

Анотація. *Мета* цієї статті — показати помилковість твердження про наявність у російській мові предикативно-прислівникових словосполучень і довести, що сегменти односкладних безособових речень, що містять у своєму складі головний член — безособово-предикативне слово, — це контекстуально неповні односкладні безособові речення. *Об'єкт* дослідження — неоднослові сегменти односкладних безособових речень, які включають безособово-предикативне слово (слово категорії стану). *Предмет* дослідження — синтаксичні механізми функціонування цих сегментів у російській мові. У роботі використано *метод* структурно-семантичного аналізу мовних одиниць і прийоми описового *методу* їх вивчення. У *результаті* проведеного дослідження повністю досягнуто поставленої мети. Оскільки єдиною синтаксичною функцією безособово-предикативних слів є функція головного члена безособового односкладного речення, а самі слова цієї самостійної частини мови не змінюються за формою, вони не можуть виступати в інших синтаксичних функціях і не можуть бути компонентами словосполучень. Наші *висновки* вирішують низку протиріч, які виникають при визнанні мовних одиниць, що є об'єктом цього дослідження, словосполученнями з безособово-предикативними словами. Наша точка зору повністю відповідає вимогам, які пред'являються у структурно-семантичному синтаксисі до словосполучення, неповного речення, односкладного речення, безособового речення і його структурної схеми, до безособово-предикативного слова, самостійного слова. Визначено також, що корелятивні відносини між поняттями «самостійне слово» і «головне слово словосполучення» неповні та асиметричні з причини обмеження граматичної та лексичної дистрибуції самостійних частин мови, перш за все, безособово-предикативних слів, прислівників, займенників і прикметників.

Ключові слова: модель словосполучення, безособово-предикативне слово, неповне речення, односкладне безособове речення, самостійне слово, головне слово словосполучення, структурна схема, структурно-семантичний синтаксис, російська мова.

Ievgenii N. STEPANOV,

Doctor of Philological Sciences (Grand PhD), Head of the Russian language Chair of Odessa Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzskij blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7762277; +38 096 4966406; e-mail: stepanov.odessa@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

PREDICATIVE ADVERBIAL WORD-COMBINATIONS OR INCOMPLETE MONONUCLEAR IMPERSONAL SENTENCES?

Summary. The *purpose* of this article is to show the fallacy of the opinions about the functioning in the Russian language of predicative adverbial word-combinations in the Russian language and to prove that segments of mononuclear impersonal sentence, containing the principal member in its structure — impersonal-predicative word — are contextual incomplete mononuclear impersonal sentences. The *object* of study is multiword segments of mononuclear impersonal sentences, including an impersonal-predicative word (a word of the category of state). The *subject* of this research is the syntactic mechanisms of functioning of the segments under analysis in the Russian language. The *method* of structural and semantic analysis of language units and descriptive *method* have been used in the work. The purpose is fully achieved as a result of the study. The function of the principal member of impersonal mononuclear sentence is only possible syntactic function of impersonal-predicative words; impersonal-predicative words do not change in form. Consequently, all impersonal-predicative words can't perform other syntactic functions and can't be the components of any word-combinations. Our *findings* allow a number of contradictions that arise in the recognition of studied language units for word-combinations including impersonal-predicative words. Our point of view is fully consistent with the requirements relating to the word-combination, incomplete sentence, mononuclear sentence, impersonal sentence and its models, impersonal-predicative word, autosemantic word in the structural and semantic syntax. During the study of the problem, some trends were also observed. Thus, the correlative relationship between the concepts of «autosemantic word» and «key word of a word-combination» is incomplete and asymmetric due to restrictions on the grammatical and lexical distribution of autosemantic parts of speech, first of all, impersonal-predicative words, adverbs, pronouns and adjectives.

Key words: impersonal-predicative word, model of a word-combination, incomplete sentence, mononuclear impersonal sentence, autosemantic word, key word of a word-combination, model of a sentence, structural and semantic syntax; the Russian language.

Статтю отримано 10.05.2016 р.

УДК 811.111'06'367.626

MOISEIENKO Natalia G.,

PhD, Candidate of Science in Philology, Associate Professor, lecturer at the Department of English Grammar, Odessa National I. I. Mechnikov University, 24/26 Francuzskij blvd., Odessa, 65058, Ukraine; тел.: +38 093 4388839; +38 067 1087618; e-mail: natalywx@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-8465-5519

GRAMMATICAL STATUS OF PRONOUNS IN MODERN ENGLISH

Summary. The *object* of the study of this article is the points of view of the linguists on grammatical status of pronouns in Modern English. The *subject* of our investigation is cognitive characteristics of pronouns in Modern English and possibilities of their representation in classifications of pronouns. The *purpose* of our work is to try to find adequate criteria for classification of pronouns in Modern English. *Methodologically* our research is based upon the laws of cognition, on such psychological categories as conceptual category, archetype. The descriptive analysis and comparison were used. The *findings* of our work include principles of classification of pronouns in Modern English. *Practical value* of our research consists in possibility of acquiring its results in the course of teaching English as a foreign language and in possibility of their use in fundamental cognitive investigations of the parts of speech of the English language. *Results* of our work are: 1) the prototype theory can be very effective in helping to classify the miscellaneous group of pronouns according to the conceptual categories they reflect, it can also help to explain the cases of hypostasis within the subgroups of pronouns; 2) pronouns can be united on the ground of their common function — to point to a certain phenomena of the objective world without identifying it, they are associated with different conceptual categories (substance, possession, location, temporality, quality, quantity) which explains differences in their formal characteristics.

Key words: pronoun, part of speech, substance, conceptual category, prototype.

Problem justification. In modern linguistics in general, and in anglistics in particular there does not exist a unique point of view on categorial status of pronouns. The difficulties of its definition are closely connected with the general problem of definition of the parts of speech which remains topical since the time of Aristotle [9; 13; 15; 32; 33]. There exist a number of grammatical classifications of Parts of Speech, based upon different criteria [1–6; 8–35; 37–39]. The question

of the criteria is decisive when one deals with classification of the words of any language into certain groups. Depending upon the criteria such groups of words can be called «lexical» [11; 17; 18; 36], «grammatical» [4; 12; 19; 23; 38], «lexico-grammatical» [1; 2; 6; 20; 27–29].

The definition of the pronoun as a part of speech has been a problem in linguistics for about 100 years since the time of appearance of the first scientific grammar book [26, p. 11], this fact can be explained by a couple of reasons.

One reason is that the division of words into lexico-grammatical groups of parts of speech is based upon different criteria with different authors [1 — 39].

Another reason is that the lexical units, united in the group of pronouns, have quite different syntactic and semantic characteristics. It leads certain linguists to the conclusion that there can't exist a separate part of speech called pronoun, that the words which constitute this group must be distributed between other groups of words [6, p. 84].

It is clear that the problem of grammatical status of pronoun is still unsolved. The **topicality** of our work is explained by this fact. Its **object** is the linguists' points of view on grammatical status of pronouns in Modern English. The **subject** of our investigation is cognitive characteristics of pronouns in Modern English and possibilities to use them for classification of pronouns. The **purpose** of our work is to try to find adequate criteria for classification of pronouns in Modern English. Practical material for analysis constitutes 1500 examples of actual use of pronouns in modern English taken from modern British and American literature by consecutive selection and by random selection from the English explanatory dictionaries.

In 1926, academician L. V. Scherba analyzing the system of parts of speech in the Russian language doesn't distinguish the pronouns as a separate part of speech at all. He refers them partly to a «special group of pronominal noun», partly to adjectives [cit. from 26, p. 40]. B. Hajmovich and B. Rogovskaya, for example, do not refer pronouns to a separate part of speech. «Summarizing, — they conclude in a theoretical course of grammar, — we can tell, that they can be united neither by any morphological categories, nor by any syntactic functions. Therefore they cannot be considered as separate parts of speech» [17, p. 116]. In 1959 A. I. Smirnitsky emphasized that «a question what pronouns represent and whether they are treated as a special part of speech, is difficult and disputable» [cit. from 26, p. 21].

E. Gordon and I. Krylova write: «Pronouns include a miscellaneous group of words which function in the sentence as noun pronouns or adjective pronouns. To define the meaning of pronouns is difficult. Unlike nouns and adjectives, they do not name things or qualities but only point to them. In other words, they are deprived of a concrete lexical meaning. Instead they possess the generalized meaning which becomes clear only in a context or a situation» [14, p. 168]. As far as we can see the authors underline the nounal and adjectival functions of the pronouns, their generalized meaning; according to these criteria, in their opinion, these lexical units can belong to one and the same part of speech.

In her turn O. Seliverstova thinks that pronouns have quite a definite meaning because they bear information that does not depend upon the context [34, p. 45] O. Revzina and S. Chlenova also do not connect the pronominal meaning with the context, they call it «distinct and clearly felt» [cit. from 26, p. 64]. Though D. Biber et al. consider that pronouns are used instead of full noun phrases. The scientists call them the «economy devices», in their opinion they do not give detailed specification, they serve as pointers, requiring the listener or reader to find the exact meaning in the surrounding (usually preceding) text or in the speech situation. As far as we can judge from this definition its authors speak more about the function of the pronouns and what concerns their meaning he suggests looking for it not among some mental concepts of a reader or a speaker «but in the surrounding (usually preceding) text or in the speech situation» [5, p. 42]. For S. Ullmann pronouns do not have their own, independent meaning [cit. from 26, p. 48].

Speaking about the meaning we would like to mention that each word is connected with a certain mental space or even mental construction in a human conscience, coming from this statement we can state that there are no empty lexical units and words in a language. If we take the noun «examination» we can see that it is not associated with any concrete substance, it correlates with a certain abstract notion, the same can be said about the nouns «idea», «thing». These lexical units have a rather abstract meaning, especially the noun «thing», it can point to quite different notions in different contexts but its not deprived of its own lexical meaning. In our opinion it is also possible to define some special wide meaning for pronouns which they can actualize in different context.

In this connection Dwight Bolindger wrote: «Our mistake was that we wrongly identified the generalization of meaning with the absence of meaning» [7, p. 85].

Concerning functional characteristics of pronouns we can mention that a lot of linguists point to their ability to operate as substantive pronouns (Noun-Pronouns) and adjective pronouns (Adjective-Pronouns), L. S. Barhudarov and D. A. Shteling [3, p. 39], V. N. Kaushanskaja and co-authors [24, p. 53], E. Gordon and I. Krylova [14, p. 268], M. J. Blokh are among them [6, p. 39]. E. Izrailevich and K. Kachalova define a pronoun as «a part of speech which is used

instead of a noun or an adjective» [22, p. 67]. The use of these lexemes is illustrated by them in the following way:

I want some paper. Please give me some.

I want some matches. Have you got any?

Have you got any interesting books? [ibidem, p. 89].

Sometimes the function of pronouns is understood in a wider sense, they are said to 'deputize' for other parts of speech: nouns (he, she, it we, they); adjectives (his, her, its, their; this/these, that/those); numerals (many, much, few, several, some), and adverbs (here, there, thus) [38, p. 42]. Etymologically, the word pronoun means "a word used instead of a noun". That is the reason why some English grammarians, such as J. C. Nesfield, G. Curme, A. M. Clark, define the pronoun as a word used instead of a noun only [cit. from 26, p. 7 — 8].

The basic material presentation. In our opinion the statement that pronoun is used instead of a noun is based upon a wrong grammatical interpretation of the word «name». The word «nomen» in Latin grammars and «onoma» in Greek grammars were used to point to the names of substances, qualities and quantities [cit. from 26, p. 41].

American structuralist, professor W. Francis refers to pronouns only the words *I, we, you, he, she, it, they, who*. Other words traditionally classified as pronouns he refers to the nouns: full nouns (*somebody, nobody, something, nothing; anybody, anyone, anything, everybody, everyone, everything, someone, no one*) and function nouns (*all, any, both; enough, his, more; much, several, some; no, my, our, your, her, their; none, mine, ours, yours, theirs*) [10]. F. Palmer thinks that the pronoun should be possibly considered as a subclass of the noun because its functions are, to a certain extent, the same. To his opinion it is difficult to unite pronouns according to their morphological categories [cit. from 26, p. 28].

In connection with this we have to mention that it is possible to speak of morphological categorization only concerning personal pronouns within a wider system of pro-units in Modern English [6, p. 65]. In traditional grammar words are classified into parts of speech according to their meaning, form and syntactic function. The peculiarity of pronouns as a class of words is that they cannot be united by the above mentioned features. Their only common feature is a specific reflection of objective reality. It can be illustrated by the references of the personal pronoun *she*. *She* points to a female human not directly but through other notions grammatically expressed by a noun or a noun phrase: a female human(a girl, a woman) → Mary → a human.

The woman wore a fashionable wrap. She wore a fashionable wrap.

He approached a young woman. He approached her [5, p. 346].

As far as we can see in the given examples *she* is associated with a concrete, known female human, and *her* points to the unknown young female human. We can also state that the meaning of the pronouns *she* and *her* in our examples include not only reference to substances, but also to their qualitative characteristics «known, unknown, young». Let's consider another example.

I looked around for toilet paper, but there was not any. [45, p. 8]

It's a puzzle that any intelligent child could solve. [41, p. 230]

Lexeme *any* is associated with each one or all members of the group, doesn't matter which, but it points to the concrete phenomena of the objective reality through the noun phrases «toilet paper», «intelligent child». In the first example it stands not only for a single name of some substance but for the whole notion «any toilet paper»

From here we can conclude that variant meanings of pronouns are contextually dependent. What concerns their invariant meaning it proves to be a very general one and in our opinion should be defined within the frames of other classes of words.

Thus, such lexemes as *my, your, his*, function as adjectives (*You should take my advice*), *some* may function as a noun (*I've made a pot of coffee. Would you like some?*), adjective (*That was some party last night!* means very good, impressive) or adverb (*Would you like some more cake?*) [41].

Traditionally, pronouns are divided into: 1) personal (*I, you, he, she, it; we, they*); 2) possessive (*my, your, his, her, its; our, their — mine, yours, his, hers, its; ours, theirs*); 3) reflexive (*myself, yourself, himself herself, itself; ourselves, yourselves, themselves*); 4) demonstrative (*this / these, that / those, here, there, now, then, the same, such*); 5) interrogative-relative (*who, what, which, when, where, how, that*); 6) reciprocal (*one another, each other*); 7) indefinite-negative (*some, somebody, any, anybody, anyone, anything another, other — no, no-one, one, nobody, nothing*); 8) generalizing (*all each every, everything, either, both*); 9) quantitative (*much, many, few, several, some*) [1, p. 45; 2, p. 28; 4, p. 25; 12, p. 55; 16, p. 101; 20, p. 56; 21, p. 38; 23, p. 101; 24, p. 35; 25, p. 51]. As far as we can see the division into subgroups is based upon a certain semantic feature. Formally and semantically they reveal substantive, adjectival and adverbial characteristics:

Whenever she sees something that she likes, she goes and buys it. [48, p. 6]

Something and it possess substantive characteristics, syntactically they function as objects and point to substances.

The students borrowed each other's notes [45, p. 100]. *Each other's* has substantive characteristics, it is used with formant 's', functions as an attribute of a noun, points to a substance.

There must be some reason for her behaviour [46, p. 21]. *Some* has adjectival characteristics, it functions as an attribute of a noun and is associated with a certain quality.

Why are you so angry this morning? [45, p. 73]. *So* has adverbial characteristics. It functions as an adverbial modifier, points to the degree of a quality.

From everything mentioned above we can conclude that pronouns differ both conceptually and formally.

Analysis of actual use of pronouns in speech shows that they are associated with the following conceptual categories: substance (*I, you, she they, some, somebody, any, anybody, anyone, anything, no-one, nobody, nothing, everything, each other, one another*); possession (*my, your, his, her, its; our, their, mine, yours, his, hers, its, ours, theirs*); location (*here, there, where, this, that*); temporality (*now, when, this, that*); quality (*some, any, both, certain, such, the same, either, neither, so*); quantity (*some, any, several, much, many, little, few, a few, a little*).

Peter and I will do the cooking [41, p. 236]. (*I* points to a speaker)

Anything made of wood needs to be protected from the weather [45, p. 20] (*anything* points to some objects).

He can't sell the house. It isn't his, it's mine [47, p. 76] (*his* and *mine* point to the owners).

We've lived here for over 20 years [46, p. 61] (*here* points to a place).

He gave me this diamond ring [48, p. 22] (*this* points to a substance which is nearest to the speaker).

Benson was late again this morning [42, p. 34] (*this* is associated with the events connected with some present situation).

The children used to love those old Charlie Chaplin films [ibidem] (*those* describes something connected with past experience).

Hello, is that Robert Hoffman? [41, p. 15]. (points to a person who is far away)

She married some guy she met on the boat [47, p. 21] (*some* points to a non-identified quality).

I am feeling some better [41, p. 79] (*some* has a quantitative meaning).

As far as we can see the pronouns can be divided into a number of well distinguished groups of words reflecting some definite conceptual category. Their only common feature is to point to a certain phenomena of the objective world without identifying it.

We think that analysis of this group of words from the point of view of conceptual structures they reflect: substance, relations, quantities, qualities, locations, dimensions, and so on can help in solving the problem of their grammatical status. Coming from the fact that each conceptual structure has the mental archetype in its core which functions as a category prototype [36, p. 45], in our opinion we have to connect the lexical units under analysis with a certain prototypical category, in this way we will get a number of groups of words united on the basis of prototypical similarity.

As soon as the language units we are investigating function as substitutes of grammatically different elements we have to assume that their categorial meaning may be rather flexible. The suggestion that categorial meaning is flexible receives an initial expression in prototype theory [36, p. 121; 42, p. 628].

According to D. Geeraerts, features that are frequently mentioned as typical of a prototype-theoretical conception include the following:

a. Prototypical categories exhibit degrees of typicality; not every member is equally representative for a category.

b. Prototypical categories are blurred at the edges.

c. Prototypical categories cannot be defined by means of a single set of criterial (necessary and sufficient) attributes.

d. Prototypical categories exhibit a family resemblance structure, or more generally, their semantic structure takes the form of a radial set of clustered and overlapping readings [36, p. 139].

Analysis of pronouns on the basis of the above mentioned principles show that these lexical units can be united on the ground of their common function — to point to a certain phenomena of the objective world without identifying it, they are associated with different conceptual categories (substance, possession, location, temporality, quality, quantity) which explains differences in their formal characteristics.

Conclusions. Summing up everything mentioned above we can state that the problem of grammatical status of pronouns in Modern English hasn't been solved yet. The attempt to classify them on the basis of traditional criteria: semantic, morphological and syntactic leads scientists to controversial conclusions about these words ability to be united into one lexico-grammatical group. Structural approach to this problem narrows the class of pronouns only to substitutes of the nouns, not taking into consideration their wider semantic potential and leaving aside a great number of other lexical units having the same function to point to a phenomenon of the objective

world without identifying it. In our opinion the prototype theory can be very effective in helping to classify the miscellaneous group of pronouns according to the conceptual categories they reflect, it can also help to explain the cases of hypostasis within the subgroups of pronouns.

References

1. Barabash, T. A. (2001), *English grammar [Grammatika anglijskogo yazyka]*, JuNVES, Moscow, 255 p.
2. Barhudarov, L. S. (1975), *Essays on Modern English morphology [Ocherki po morfologii sovremennogo anglijskogo yazyka]*, Vyssh. shk., Moscow, 155 p.
3. Barhudarov, L. S., Shteling, D. A. (1973), *English grammar [Grammatika anglijskogo yazyka]*, Vyssh. shk., Moscow, 423 p.
4. Beaumont, D., Grander, C. (2000), *English Grammar*, Macmillan Publishers Ltd, London, 352 p.
5. Biber, D. et al. (2000), *Longman grammar of spoken and written English*, Pearson Education, Harlow, 1204 p.
6. Blokh, M. Y. (2005), *A Course in theoretical English grammar [Kurs teoreticheskoy anglijskoj grammatiki]*, Vysshaya shkola Publ. House, Moscow, 220 p.
7. Bolinger, D. (1977), *Meaning and form*, Longman, London, 383 p.
8. Close, R. A. (1979), *A Reference grammar for students of English*, Prosveshchenie, Moscow, 342 p.
9. Filmore, Ch. (1957), «The Case for case», *Universals in linguistics theory*, NY., 258 p.
10. Francis, W. N. (1958), *The Structure of American English*, The Ronald Press Co, NY., 614 p.
11. Fries, Ch. (1952), *The Structure of English*, NY., 417 p.
12. Ganshina, N. A., Vasilevskaya, N. M. (1964), *English grammar [Anglijskaya grammatika]*, Vyssh. shk., Moscow, 380 p.
13. Gleason, H. A. (1965), *Linguistics and English Grammar*, NY., 434 p.
14. Gordon, E. M., Krylova, S. B. (2014), *A Grammar of Present-day English [Grammatika sovremennogo anglijskogo]*, Vyssh. shk., Moscow, 335 p.
15. Gurevich, V. V. (2003), *Theoretical Grammar of English [Teoreticheskaya grammatika anglijskogo yazyka]*, Flinta, Moscow, 135 p.
16. Guzeeva, K. A. (2003), *English grammar [Spravochnik po grammatike anglijskogo yazyka]*, Soyuz, Saint Petersburg, 286 p.
17. Hajmovich, B. S., Rogovskaja, B. I. (1967), *Theoretical grammar of English [Teoreticheskaja grammatika anglijskogo jazyka]*, Vyssh. shk., Moscow, 392 p.
18. Huddleston, R. D. (1984), *Introduction to the grammar of English*, Cambridge University Press, Cambridge, 350 p.
19. Huddleston, R., Pullum, G. K. (2002), *The Cambridge grammar of the English language*, Cambridge University Press, Cambridge, 328 p.
20. Ilyish, B. A. (1965), *The Structure of Modern English language [Struktura sovremennogo anglijskogo yazyka]*, Prosveshchenie, Leningrad, 320 p.
21. Ivanova, I. P., Burlakova, V. V., Pochepcov, G. G. (1981), *Theoretical grammar of modern English [Teoreticheskaya grammatika sovremennogo anglijskogo yazyka]*, Vyssh. shk., Moscow, 285 p.
22. Izrailevich, E. E., Kachalova, K. N. (2009), *English grammar usage [Prakticheskaya grammatika anglijskogo yazyka]*, IVES, Moscow, 450 p.
23. Joly, A. (1975), *Studies in English grammar*, Haskell House Publisher, NY., 295 p.
24. Kaushanskaya, V. N. et al. (2000), *A Grammar of the English language [Grammatika anglijskogo yazyka]*, Flinta, Moscow, 320 p.
25. Komarov, A. S. (2005), *A practical English grammar for students [Prakticheskaja anglijskaya grammatika dlia studentov]*, Flinta, Nauka, Moscow, 243 p.
26. Moiseienko, N.G. (1999), *The meaning and use of the indefinite pronouns in Modern English : Thesis [Znachenie i upotreblenie neopredelennykh mestoimennij v sovremennom anglijskom jazyke : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.04]*, Odessa, 180 p.
27. Morokhovska, E. Ja. (1993), *Fundamentals of theoretical English grammar [Osnovy teoreticheskoy grammatiki anglijskogo jazyka]*, Vysca Skola, Kyiv, 471 p.
28. Plotkin, V. Ja. (1975), *Grammatical systems in English [Grammaticheskie sistemy v anglijskom jazyke]*, Shtiinca, Kishinev, 126 p.
29. Raevska, N. M. (1976), *Modern English grammar [Grammatika sovremennogo anglijskogo jazyka]*, Vysca skola, Kiev, 304 p.
30. Ramsey, S. (1968), *The English language and English grammar*, Haskell House Publishers, NY., 571 p.
31. Reznik, R. V., Sorokina, T. S., Kazarickaja, T. A. (1999), *A Grammar of Modern English usage [Prakticheskaja grammatika anglijskogo yazyka]*, Flinta, Nauka, Moscow, 688 p.
32. Robins, R. H. (1985), *General linguistics : An Introductory survey*, Longman, London, 330 p.
33. Russell, B. (1963), *An Inquiry into meaning and truth*, Penguin Books, Middlesex, 332 p.
34. Seliverstova, O. N. (1988), *The pronoun in language and speech [Mestoimennie v yazyke i rechi]*, Nauka, Moscow, 151 p.
35. Swan, M. (1984), *Practical English Grammar*, Vyssh. shk., Moscow, 552 p.
36. Taylor, J. R., MacLaury, R. E. (Eds.) (1995), *Language and the cognitive construal of the world*, Mouton de Gruyter, Berlin, NY., 312p.
37. Verba, G. V., Verba, L. G. (2005), *Handbook of English Grammar [Dovidnyk z gramatyky anglijskoji movy]*, Osvita, Kyiv, 320 p.
38. Voroncova, G. N. (1960), *Essays on English grammar [Ocherki po grammatike anglijskogo yazyka]*, ILIYA, Moscow, 399 p.

39. Zelenshchikova, A. V., Petrova, E. S. (2003), *A New University English Grammar [Grammatika srovnennogo anglijskogo yazyka]*, Academia, Moscow, 640 p.
40. LD — *Longman Dictionary of Contemporary English* (2000), Longman, Essex, 1668 p.
41. MEDAL — *Macmillan English Dictionary for Advanced Learner* (2002), Oxford Prep, London, 1692 p.
42. *Novejskij filosofskij slovar* (2001), Minsk, 1279 p.
43. Coughlin, W. J. (1984), *The Twelve apostles*, Pan Books, London, 381 p.
44. Francis, D. (1983), *Whip Hand*, Pan Books, London, 256 p.
45. Hunter, J. D. (1966), *The Blue Max*, E. P. Dutton and Co., N.Y., 280 p.
46. Huxley, A. (1974), *After Many a Summer*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 243 p.
47. Huxley, A. (1994), *The Doors of Perception. Heaven and Hell*, Flamingo Modern Classic, 258 p.
48. John, N. (1982), *So Many Tomorrows*, Silhouette Special Ed., London, 250 p.
49. Lottman, E. (1987), *The Morning After*, Arrow Books, London, 192p.
50. O. Henry (1995), *100 selected Stories*, Wordsworth Editions Limited, Ware, Hertfordshire, 735 p.
51. Show, I. (1982), *Acceptable Losses*, Avon Books, NY., 309 p.
52. Steinbeck, J. (1967), *The Long Valley*, Coogi Books, London, 135 p.
53. Wallace, J. (1968), *The Fabulous Showman*, The New English Library, London, 209 p.
54. Wells, H. (1980), *The Door in the Wall*, FLP, Moscow, 431 p.

МОЙСЕЕНКО Наталя Григорівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри граматики англійської мови, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 093 4388839; +38 067 1087618; e-mail: natalywx@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-8465-5519

ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС ЗАЙМЕННИКА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. *Об'єкт* нашого дослідження складають точки зору лінгвістів стосовно граматичного статусу займенників у сучасній англійській мові. *Предметом* наукової розвідки є когнітивні характеристики займенників у сучасній англійській мові та можливості їх репрезентації у класифікаціях займенників. *Мета* нашої роботи зводиться до визначення адекватних критеріїв щодо виділення займенників у частиномовні групи слів. *Методологічно* наше дослідження базується на законах пізнання, на таких психологічних категоріях як концептуальна категорія, архетип. *Результати* нашої роботи пропонують принципи класифікації займенників у сучасній англійській мові. Вони можуть бути застосовані при викладанні англійської мови як іноземної, а також при проведенні фундаментальних когнітивних досліджень частин мови в англістиці. *Висновки* нашої роботи зводяться до наступних положень: 1) теорія прототипів може бути ефективною при розподілі такої різноманітної групи слів як займенник на класи згідно із концептуальними категоріями, які вони віддзеркалюють. Ця теорія також може допомогти пояснити випадки гіпостасиса у підкласах займенників; 2) займенники можуть бути об'єднані в одну групу слів на підставі загальної вказівної функції: вони вказують на певне явище об'єктивної дійсності без його ідентифікації, співвідносяться із різними концептуальними категоріями (субстанція, володіння, локативність, темпоральність, кваліфікативність та квантитивність), що й зумовлює відмінність їх формальних ознак.

Ключові слова: займенник, частина мови, субстанція, концептуальна категорія, прототип.

МОЙСЕЕНКО Наталя Григорівна,

кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры грамматики английского языка, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 093 4388839, 067 1087618; e-mail: natalywx@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-8465-5519

ГРАМАТИЧЕСКИЙ СТАТУС МЕСТОИМЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. *Объектом* нашего исследования являются точки зрения лингвистов относительно грамматического статуса местоимений в современном английском языке. *Предмет* нашего исследования составляют когнитивные характеристики местоимений в современном английском языке и возможности их репрезентации в классификациях местоимений. *Цель* работы сводится к определению адекватных критериев для распределения местоимений по частям речи. *Методологически* наше исследование основывается на законах познания, на таких психологических категориях как концептуальная категория, архетип. *Результаты* нашего исследования содержат принципы классификации местоимений в современном английском языке. Они могут найти применение в ходе преподавания английского языка как иностранного, а также при проведении фундаментальных когнитивных исследования частей речи в английском языке. *Выводы* нашей работы сводятся к следующим положениям: 1) теория прототипов может быть эффективной при разделении такой разнородной группы слов как местоимения на классы в соответствии с теми концептуальными категориями, которые они отражают, эта теория также поможет объяснить случаи гипостасиса в подклассах местоимений; 2) местоимения могут быть объединены на основании общей функции указывать на определенные явления объективной действительности, не идентифицируя их, они соотносятся с различными концептуальными категориями (субстанция, обладание, локативность, темпоральность, кваліфікативность и квантифікативность), что и определяет их формальные различия.

Ключевые слова: местоимение, часть речи, субстанция, концептуальная категория, прототип.

Статтю отримано 8.05.2016 р.

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

УДК 811.161.1'01.373.4'42:821.161.1—343.5:271:643.3/4

ГОНЧАРЕНКО Алина Владимировна,

аспірант отдела русского языка Института языковедения имени А. А. Потебни НАН Украины;
ул. Грушевского, 4, г. Киев, 01001, Украина; тел.: +38 063 7789308;
e-mail: alinagon4arenko@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0001-6528-0873

НОМЕНКЛАТУРА БЛЮД МОНАСТЫРСКОЙ КУХНИ В ДРЕВНЕРУССКОМ ЖИТИЙНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. *Предмет* исследования статьи — кулинарная номенклатура. *Материалом* послужили лексические единицы, выбранные из текста Киево-Печерского патерика. Основным методом является лексико-этимологический анализ названной тематической группы слов. *Цель* — выделить в её составе заимствованные и исконные элементы и охарактеризовать особенности их функционирования в языке. В *результате* проведённого исследования установлено, что основной пласт анализируемых номенов уходит корнями в праславянский и даже праиндоевропейский период. Немногочисленный слой книжной лексики представляют старославянизмы и грецизмы, которые часто являются терминами христианской культуры. Канонический характер памятника оказал влияние и на употребление некоторых исконных названий в книжной форме. **Выводы:** с течением времени часть слов претерпела лексико-семантические изменения. В частности наименования, обладающие в рассматриваемый период времени общим значением, постепенно стали названиями конкретизированных понятий. Они сохранили исходную семантику в отдельных современных восточнославянских говорах. Часть номенов архаизировалась ещё в древнерусский период. **Практическая значимость:** проведённое исследование позволяет не только постичь реалии материальной культуры восточных славян, но и исследовать закономерности становления и развития лексико-семантической системы древнерусского языка в последний период его существования.

Ключевые слова: тематическая группа лексики, древнерусский язык, старославянский язык, Киево-Печерский патерик, гипероним.

Постановка проблемы. Лексико-семантическая лингвистическая система, как известно, является наиболее динамичной по сравнению с другими ярусами языка. Поэтому её изучение невозможно без учёта исторических изменений слова. «Несомненно, что только при полном воспроизведении исторически сменяющихся или изменяющихся систем языка, — считал В. В. Виноградов, — может быть воссоздана вся картина изменений значений и оттенков слов» [3, с. 8]. С другой стороны, история языка открывает широкие горизонты для изучения реалий материальной и духовной культуры, особенностей общественной мысли того или иного народа.

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на то, что вопросы исторической лексикологии восточнославянских языков рассматриваются учёными ещё с XIX в., на сегодняшний день эта отрасль языковедческой науки имеет немало «тёмных мест». Традиционными являются студии отдельных тематических групп и семантических объединений слов по памятникам древней письменности. Однако не все они изучены в равной степени. В частности, фрейм «пища» подвергся диахроническому лингвистическому анализу только с конца XX в. Полнее всего он был рассмотрен в диссертационной работе В. И. Невойт. Попытка исследования кулинарной лексики с древнейших времён до современности принадлежит Э. Г. Козыревой. На материале трёх казацких летописей к. XVII — н. XVIII в.в. эту тематическую группу изучала О. Ю. Крыжко. Одно из последних исследований, посвящённых анализу группы слов, называющей пищу и продукты питания в XIV–XVII в.в., принадлежит С. А. Яценко.

Постановка задач. Не менее интересным оказывается и изучение такой лексики в период, предшествующий распаду древнерусского языкового единства. В это время был создан первый оригинальный патерик на Руси — Киево-Печерский, своеобразие которого обусловлено объединением в нём книжной и народно-разговорной языковых традиций. В этой связи целью исследования является установление соотношения между исконными и заимствованными лексическими единицами, называющими пищу и продукты питания в тексте Киево-Печерского патерика.

Изложение основного материала. Процесс приёма пищи был одним из неотъемлемых элементов монастырского быта и требовал соблюдения особых предписаний. Начиная с приготовления блюд, необходимо было следовать установленным правилам. В Патерике описывается случай, когда киевский князь Изяслав посетил Печерский монастырь. Он, отведав «монастырских

брашень», был приятно удивлён вкусом еды. Как оказалось, секрет приготовления монастырской пищи состоял в благоговении иноков. Перед тем, как приступить к делу, повар шёл за благословением к игумену, а весь процесс приготовления должен был сопровождаться молитвами. Существовал и целый ряд других требований относительно рациона монахов.

В тексте Киево-Печерского патерика (КПП)¹ встречается несколько родовых названий пищи. Наиболее частотным выступает старославянизм *пища*, являясь адаптированной путём *шт > шч* древнеболгарской формой праславянского **pitja*. Как показывают примеры из текста Патерика, слово могло реализовываться как минимум три значения: общеродовое 'еда', а также 'пропитание' и 'духовная пища'. Ср.: *...и тако отъидоша и бес пища весь тѣй день пребыша* (КПП, с. 74); *...убогым же подаваа еже на потрѣбу и на пищу тѣмъ* (КПП, с. 70); *...и уча и утѣшаа и словеса увѣщеваа, душа их кормяше пищею негиблющею живота вѣчнаго* (КПП, с. 56). Выступая в таких значениях, по мнению А. С. Львова, термин является «типично старославянским словом, поскольку в других южных и западных славянских языках оно известно, в основном, в значении 'корм для скота'. Восточнославянские диалекты не знали образования **pit-ja > *piša*» [8, с. 157]. Сегодня исходную семантику слова сохраняет только русский язык. В украинском языке оно встречается в некоторых закарпатских говорах.

Значение 'еда' реализует в Патерике и ряд однокоренных терминов: *ядь*, *ядение*, *яства*: *...яко недовольну ему быти монастырьскою ядью* (КПП, с. 162); *Ты же, сим подобяся, попечение твориши о питии и о яденіи, и сим славенъ ся творя* (КПП, с. 118); *Нѣкто бо от братіа в тайнѣ украд хлѣбъ, безъ того повелѣнія яств, и не можахе ясти* (КПП, с. 151). На книжную форму этих дериватов глагола *ясти* указывает начальное *я* (из **ĕ*) вместо ожидаемого *ѣ* (**ja < ѣ (*ĕ)*), хотя сами образования имеют общеславянский характер. Ср.: укр. *їда*, *їжа*, рус. *еда*, *ежа*, бел. *яда*, *ежа*. Названные лексемы могут выступать в тексте и в других значениях. В частности, номен *ядь* называет трапезу: *...приготовить на вечерю брашна на ядь князю* (КПП, с. 61). Существительное *ядение* в отдельных случаях реализует сему 'употребление в пищу': *И устави въ монастыри своем, како пѣти пѣнія монастырьскаа ...и что яденіе в княя дѣни, все съ уставленіемъ Феодосій тѣи избрѣтъ* (КПП, с. 19–20). Окончание приёма пищи обозначается дериватом *отъядение*.

К группе гиперонимов примыкают также названия *снѣдь* и *снѣдение*. Внешняя форма этих слов, по аналогии с *ѣдь*, должна указывать на исконный характер лексем. Тем временем они, а также их дериваты, активно употребляются во многих старославянских текстах [15, с. 662–663]. Корень *снѣд-* хорошо известен современному украинскому литературному языку — *сніданок* 'завтрак', а также многочисленным русским говорам. Внешняя форма, а также широкое распространение слова в восточнославянской речи позволяют предположить, что оно не книжного происхождения.

Общеродовую сему 'еда, пища вообще' реализует в Патерике и номен *брашно*: *...се уже четвертый день имать не вкушаа брашна, ни въ одежду облачится* (КПП, с. 35). В таком значении слово известно и старославянским памятникам. На восточнославянской почве оно могло приобретать семантику мучного кушанья, также реализованную в анализируемом тексте: *...яко за два лѣта не вкуси хлѣба и воды, и ни от какого же брашна, ни от овоща* (КПП, с. 187). Называя такое конкретизированное понятие, лексема выступала в полногласной форме, которую продолжают сохранять различные говоры русского языка, а также литературный украинский язык — *борошно* 'мука'. По мнению Р. В. Болдырева, *брашно* уже в праславянском языке имело значение 'крупа, мука' [2, с. 88]. Из рассуждений Ф. П. Филина можно догадываться, что сема 'мучное кушанье' имеет южнославянское происхождение. Учёный считает, что слово *брашно* проникло в древнерусскую речь ещё в дописьменную эпоху в результате тесного общения восточных славян с южными. При этом он указывает на поморские варианты *брашня*, *брашенка* 'ржаная лепёшка'. В таком случае термин «не следует относить к разряду церковнославянизмов, а нужно рассматривать как обычное русское слово, заимствованное в отдалённую эпоху из других языков» [17, с. 148]. Тем не менее, книжный семантический компонент 'пища' является доминирующим в Патерике. По всей видимости, этот факт объясняется тем, что текст анализируемого памятника носит в первую очередь канонический характер.

В целом, черноризцы были непритязательны в еде, чего, собственно, требовал монастырский устав. Некоторые подвижники в знак своего смирения были особенно безразличны к пище. Так, о преподобном Антонии говорится, что *«ядъ же его бѣ хлѣбъ сухъ и воды в мѣру вкушаа»*, блаженный Феодосий *«ядый хлѣбъ сухъ и зеліе варино безъ масла»*, для Исакия Печерника *«снѣдь же его бѣ просфора едина, и то же чресъ день, и воды в мѣру пїаше»*.

Как можем видеть, вода и хлеб составляли минимум для поддержания жизнедеятельности человека (ср. семантику выражения *хлеб да вода*). Их можно было употреблять даже в пост. Таким образом, *хлѣбъ* был одним из основных продуктов питания. Неслучайно это слово

¹ В дальнейшем используется сокращённый вариант названия с указанием страницы в скобках.

является наиболее частотным в выделенной тематической группе. Несмотря на свою полисемантическую как в старославянском, так и в восточнославянском языках, в Патерике лексема выступает только в значении 'печёный хлеб': ... *иди, чадо, и не яви никому же сего, но испеци по обычаю братии хлѣбы* (КПП, с. 63). Однако утверждать, что в анализируемый текст слово попало из церковных книг, оснований нет. Оно имеет праславянский характер и хорошо известно восточнославянским языкам и сегодня. С течением времени лексема, по утверждению Ф. П. Филина и А. С. Львова, приобрела переносное обобщённое значение 'пища вообще' [17, с. 148; 8, с. 161–162]. В Киево-Печерском патерике иногда встречаем сочетание *чистъ хлѣбъ*. Именно такой хлеб келарь, послушавшись игумена Феодосия, решил приберечь на трапезу, когда соберётся вся братия, предложив оставшейся её части обычные «*манастырскыи хлѣбы*». Следует думать, что чистым мог называться белый хлеб, который иногда передавали в монастырь горожане. Сами монахи выпекали такой хлеб только на большие праздники: «... *установлено бысть преподобным отцем нашим Феодосіем въ пяток тоя недѣли* (первой недели великого поста. — выделено А. Г.) *да бывають имъ хлѣбы чисты зѣло, друзіи же от них с медом и с маслом творени*» (КПП, с. 59). Сырьём для изготовления хлеба традиционно было жито (в Патерике слово выступает также в общем значении 'хлебные злаки, зерна') или пшеница. Однако в голодное время с этой целью могла использоваться и лобода, как это описывается в Слове о Прохоре черноризце.

В некоторых случаях в древнерусском языке *хлѣбом* могла называться просфора, поскольку она представляла собой небольшой хлебец ритуального характера. Слово восходит к греческому *просфора*. Именно в памятниках, переводных с греческого языка, как было замечено З. Г. Козыревой, встречается название *просфора*. В памятниках собственно древнерусских засвидетельствованы различные фонетические варианты слова [6, с. 70]. В Патерике, в частности, в большинстве случаев наблюдаем народно-разговорные названия *просфура*, *просхвур*, *проскурное печеніе*. Появление таких форм может свидетельствовать об устном заимствовании восточными славянами греческого термина. В Печерском монастыре, как видно из текста, существовала даже специальная «должность» — *проскурникъ*. В «Материалах...» И. И. Срезневского приводятся и другие дериваты (*проскурница*, *проскурными*, *проскурън*), что подтверждает мысль об изустном заимствовании термина [14, т. 2, с. 1570–1571].

Для называния части, ломтя хлеба, в тексте дважды упоминается субстантив *укруха*: ... *яко нечему же бы причастилься иному брашну, развѣ укруха хлѣба и сочиву* (КПП, с. 99). В праславянском языке существовала форма **kruhxъ*, которая, по мнению В. В. Мартынова, называла печёный хлеб, буханку хлеба и была вытеснена другим праславянизмом **xlebxъ* [9, с. 191]. Продолжая эту мысль, можем предположить, что появление начального *y-* (*o-*) в форме *укруха* (*окруха*) является указанием на часть от целого. Слово активно употреблялось как в книжной, так и в народно-разговорной речи, сохранившись и сегодня во многих восточнославянских диалектах. В старославянском и в древнерусском языках *укрухой* называли не только кусок хлеба, но и частицу чего-либо вообще. Как утверждает В. И. Невойт, форма **kruhxъ* могла выражать общее значение 'кусочек, осколок, щепка' [10, с. 62]. Сегодня она зафиксирована не только в диалектах, но и в литературных украинском и русском языках. Ср.: укр. *крихта*, рус. *кроха*, *крошка* 'мельчайшая частица, маленький кусочек чего-либо (преимущественно хлеба)' [13, т. 4, с. 352; 12, т. 5, с. 1709].

Помимо хлебных изделий монахам были известны и блюда растительного происхождения. В частности, Прохор черноризец «... *николи же хлѣба вѣкуси, развѣ просфоры, ни овоща никакова же, ни питія, но точію лободу и воду...*» (КПП, с. 150). На книжное происхождение лексем *овощ* указывает наличие *-щ-* вместо *-ч-*. В старославянском языке этим словом обозначались фрукты [15, с. 403]. Как считает В. В. Нимчук, вплоть до XVIII в. лексема функционировала в значениях и 'фрукт' и 'овощ' [11, с. 243]. В тексте Патерика, как кажется, реализуется традиционное восточнославянское значение 'овощ'.

Такую семантику в языке восточных славян мог приобретать и термин *зеліе*, выступающий в анализируемом памятнике в книжной форме. Однако считаем, что между выделенными словами в тексте существует семантическое различие. Г. Н. Лукина утверждает, что *зеліе* является общим наименованием дикорастущих съедобных растений [7, с. 120]. Известно, что инок Григорий «*имѣаше ... малъ оградець, идѣже зеліе съяше*» (КПП, с. 135). *Зеліе* варили или же ели сырым (суровым). Во многих случаях оно, наряду с хлебом и водой, было основным продуктом питания монахов: *иніи ядыхуть хлѣбъ с водою, иніи же зеліе варено, друзіи же сурово* (КПП, с. 94). По всей видимости, *зеліе* было родовым названием травянистых огородных растений, употребляемых в пищу.

Таковыми скудными яства монахов были не всегда. В праздничные дни, если была такая возможность, разрешалось приготовление сочива: «*В субботу же и в недѣлю сочива вкушаху; многажды же и въ та дни не обрѣтѣшуся сочиву, зеліе сваривше и то ядыху едине*» (КПП, с. 37). П. П. Толочко считает, что первоначально такое блюдо воспринималось как предмет роскоши [16, с. 229]. С течением времени по мере разрастания монастыря и, очевидно,

укрепления его материального положения сочиво, как можем видеть из текста, становится более обычной повседневной пищей: *И егда си прихождаху к нему, тажде блаженный по божественном томъ поученіи представляше им трапезу от брашень монастырскихъ, хлѣбъ и сочиво* (КПП, с. 54). В древнерусскую эпоху этим словом обозначалось зерно чечевицы (сочевицы), растения семейства бобовых [14, т. 3, с. 470]. По предположению В. И. Невойт, существительное *сочиво* имело обобщающее значение 'бобовые' [10, с. 91]. Тем временем в ранних редакциях Патерика в некоторых случаях встречаем замену лексики *сочиво* выражениями *варения горохови, четвертии гороху*. В связи с этим, более вероятной кажется мысль о том, что древние русичи родовое понятие 'бобовые' вкладывали в слово *горох*, а субстантив *сочиво* обладал более конкретным значением. Сема 'бобы' для выделенного термина, по мнению Г. Н. Лукиной, является окказиональной [7, с. 115]. Прослеживается и связь лексики с праславянским *soкъ* 'сок'. С. А. Яценко предполагает, что сама лексема **sočivo* образована для обозначения жидкости, содержащейся в зёрнах растений [18, с. 11]. Подтверждение находим в современных восточнославянских языках, где *сочиво* 'сок из конопляных, маковых и т. п. семян, употребляемый вместо масла; кушанье на таком соке, с таким соком' [13, т. 14, с. 440; 12, т. 9, с. 477].

Заправляли пищу древние русичи маслом. Этот термин мог использоваться для называния жира как животного, так и растительного происхождения. В Патерике слово называет только растительный жир. Из текста узнаём, что монахи производили масло «от земних съмень». При этом ранние редакции дают более конкретную информацию — «въ съмени лну». Несмотря на то, что его употребление в монастырском рационе разрешалось уставом, наибольшие подвижники, в частности Феодосий Печерский, «ядый хлѣбъ сухъ и зеліе варино безъ масла и воду піа» (КПП, с. 57). Использовалось оно и для бытовых церковных потребностей. В таком случае лексема сопровождалась определением *древяное*: «...*маслу же не суцу древному на вливаніе кандил въ тѣй день*» (КПП, с. 60). Как отмечается в коллективной монографии «История украинского языка. Лексика и фразеология», это было *масличное* (оливковое) масло, которое привозили на Русь торговцы [5, с. 121]. Происхождение анализируемого слова традиционно сводят к **maz-slo* от **magati* [4, т. 3, с. 407–408]. Изначально, видимо, этот продукт использовался для смазывания чего-либо, со временем став названием продукта питания.

Выводы. Таким образом, группа слов, называющая пищу и продукты питания, тесно связана с материальной культурой народа. Она является одним из древнейших пластов славянской лексики, уходящих корнями в праславянский и даже праиндоевропейский период. Это позволяет исследовать закономерности становления и развития названной микросистемы на фоне других систем языка эпохи древней Руси.

Литература

1. *Абрамович Д. И.* Кievo-Печерський патерик / Д. И. Абрамович. — К. : Час, 1991. — 280 с.
2. *Болдирев Р. В.* Походження слова «борошно» / Р. В. Болдирев // Рідне слово. — Вип. 8. — С. 86–90.
3. *Виноградов В. В.* Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования // Вопросы языкознания. — 1995. — № 1. — С. 5–34.
4. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. — К. : Наук. думка, 1982–2012.
5. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / відп. ред. В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 743 с.
6. *Козирева З. Г.* Лексика на позначення продуктів харчування з зерна (на матеріалі давньоруських пам'яток) / З. Г. Козирева // Мовознавство. — 1984. — № 3. — С. 65–70.
7. *Лукина Г. Н.* Предметно-бытовая лексика древнерусского языка / Г. Н. Лукина. — М. : Наука, 1990. — 180 с.
8. *Львов А. С.* Лексика «Повести временных лет» / А. С. Львов. — М. : Наука, 1975. — 367 с.
9. *Мартынов В. В.* Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры : (к проблеме прародины славян) / В. В. Мартынов. — Минск : Изд-во АН БССР, 1963. — 250 с.
10. *Невойт В. И.* Название пищи и продуктов питания в древнерусском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. И. Невойт; КГУ им. Тараса Шевченко. — К., 1986. — 201 с.
11. *Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексичі української мови / В. В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1992. — 416 с.
12. *Словарь современного русского литературного языка* : в 17 т. / под ред. В. И. Чернышёва. — М. — Л. : Изд-во АН СССР, 1948–1965.
13. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. *Срезневский И. И.* Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам : в 3 т. — СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1893–1912.
15. *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. — М. : Русский язык, 1994. — 842 с.
16. *Толочко П. П.* Київ і Русь. Вибрані твори. 1998–2008 р.р. / П. П. Толочко. — К. : Академперіодика, 2008. — 348 с.

17. Филин Ф. П. Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи (по материалам летописей) / Ф. П. Филин // Учен. зап. ЛГПИИ им. А. И. Герцена. — Ленинград, 1949. — Т. 80. — 288 с.
18. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. А. Яценко; Ін-т укр. мови НАН України. — К., 2009. — 22 с.

References

1. Abramovich, D. I. (1991), *Kyiv-Pechersk patericon [Kyjevo-Pechers'kyj pateryk]*, Chas, Kyiv, 280 p.
2. Boldirev, R. V. (1974), «The origin of the word «boroshno» (flour)», *Native word [«Pohodzhennja slova «boroshno»]*, *Ridne slovo*, No. 8, pp. 86–90.
3. Vinogradov, V. V. (1995) «Word and meaning as an object of historical and lexicological studies», *Topics in the study of language [«Slovo i znachenie kak predmet istoriko-leksikologicheskogo issledovanija»]*, *Voprosy jazykoznanija*, Moscow, No. 1, pp. 5–34.
4. Melnychuk, O. (ed.), (1982–2012), *Etymological dictionary of the Ukrainian language : in 7 vol. [Etimologichnyj slovnyk ukraïns'koï movy : u 7 t. / za red. O. S. Mel'nychuka]*, Naukova dumka, Kyiv.
5. Rusanivs'kyj, V. M. (ed.), (1983), *History of the Ukrainian language [Istorija ukrajins'koji movy. Leksyka i frazeologija / vidp. red. V. M. Rusanivs'kyj]*, Naukova dumka, Kyiv, 743 p.
6. Kozyrieva, Z. G. (1984), Vocabulary to denote food products made of grain (based on Old Russian written monuments), *Movoznavstvo [«Leksyka na poznachennia produktiv harchuvannia z zerna (na materiali davn'orus'kyh pam'jatok)»]*, *Movoznavstvo*, Kyiv, No. 3, pp. 65–70.
7. Lukina, G. N. (1990), *Subject-household lexicon of the Old Russian language [Predmetno-bytovaja leksika drevnerusskogo jazyka]*, Nauka, Moscow, 180 p.
8. L'vov, A. S. (1975), *Vocabulary of «Tale of Bygone Years» [Leksika «Povesti vremennyh let»]*, Nauka, Moscow, 367 p.
9. Martynov, V. V. (1963), *Slavic-German lexical interaction in ancient times: (To the problem of the ancestral homeland of the Slavs) [Slavjano-germanskoe leksicheskoe vzaimodejstvie drevnejšej pory: (K probleme prarodiny slavjan)]*, Izdatel'stvo AN BSSR, Minsk, 250 p.
10. Nevojč, V. I. (1986), *Names of food products in the Old Russian language : Thesis : 10.02.01 [Nazvanie pishhi i produktov pitanija v drevnerusskom jazyke: dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, KGU im. Tarasa Shevchenko, Kiev, 201 p.
11. Nimchuk, V. V. (1992), *Old Russian heritage in the vocabulary of the Ukrainian language [Davn'orus'ka spadshhyna v leksyči ukrajins'koji movy]*, Naukova dumka, Kyiv, 416 p.
12. Chernyšev, V. I. (ed.), (1948–1965), *Dictionary of the Modern Russian literary language : in 17 vol. [Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka : v 17 t. / pod red. V. I. Chernyševa]*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moscow & Leningrad.
13. Bilodid, I. K. (ed), (1970–1980), *Dictionary of the Ukrainian language : in 11 vol. [Slovnnyk ukrajins'koji movy : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida]*, Naukova dumka, Kyiv.
14. Sreznevskij, I. I. (1893–1912), *Materials for the Dictionary of the Old Russian language in the written monuments : in 3 vol. [Materialy dlja Slovaria drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamiatnikam : v 3 t.]*, Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, Saint Petersburg.
15. Cejtlin, R. M., Večerka, R., Blagova, Je. (ed.), (1994), *The Old Church Slavonic Dictionary (for manuscripts of X–XI centuries) [Staroslavjanskij slovar' (po rukopisiam X–XI vekov) / pod red. R. M. Cejtlin, R. Večerki, Je. Blagovoj]*, Russkij jazyk, Moscow, 1994. — 842 p.
16. Tolochko, P. P. (2008), *Kyiv and Russia. Selected works. 1998–2008 [Kyiv i Rus'. Vybrani tvory. 1998–2008 r.r.]*, Akadempriodyka, Kyiv, 348 p.
17. Filin, F. P. (1949), «Vocabulary of the Russian literary language of ancient Kiev epoch (based on the chronicles)», *Proceedings of Leningrad State Herzen Pedagogical Institute [«Leksika russkogo literaturnogo jazyka drevnekievskoj epokhi (po materialam letopisej)»]*, *Uchenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta imeni A. I. Gercena*, Leningrad, vol. 80, 288 p.
18. Jacenko, S. A. (2009), *The names of food, dishes and drinks in the Ukrainian language of XVI–XVII centuries : Author's thesis [Nazvy produktiv harchuvannia, strav i napojiv v ukrajins'kij movi XIV–XVII st. : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01]*, Instytut ukrajins'koji movy NAN Ukraïny, Kyiv, 22 p.

ГОНЧАРЕНКО Аліна Володимирівна,

аспірантка відділу російської мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України;
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна; тел.: +38-063-7789308;
e-mail: alinagon4arenko@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0001-6528-0873

НОМЕНКЛАТУРА СТРАВ МОНАСТИРСЬКОЇ КУХНІ В ДАВНЬОРУСЬКОМУ ЖИТТІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. *Предметом* розгляду у статті є кулінарна номенклатура. *Матеріалом* слугують лексичні одиниці, вибрані з тексту Києво-Печерського патерика. Основним *методом* є лексико-етимологічний аналіз названої тематичної групи слів з *метою* виокремлення в її складі запозичених і питомих елементів і визначення особливостей їх функціонування в мові. У *результаті* проведеного дослідження встановлено, що основний пласт аналізованих номенів сягає корінням в праслов'янський і навіть праіндоевропейський період. Нечисленний шар книжної лексики складають старослов'янізми та грецизми, які часто є термінами

християнської культури. Канонічний характер пам'ятки вплинув і на вживання деяких питомих назв у книжній формі. **Висновки:** з плином часу частина виокремлених слів зазнала лексико-семантичних змін. Зокрема найменування, що мали в розглядуваний період часу загальне значення, поступово стали назвами конкретизованих понять. Вони зберегли вихідну семантику в окремих сучасних східнослов'янських говорах. Частина номенів архаїзувалася ще в давньоруський період. **Практична значимість:** проведене дослідження дозволяє не тільки осягнути реалії матеріальної культури східних слов'ян, але й дослідити закономірності становлення й розвитку лексико-семантичної системи давньоруської мови в останній період її існування.

Ключові слова: тематична група лексики, давньоруська мова, старослов'янська мова, Києво-Печерський патерик, гіперонім.

Alina V. GONCHARENKO,

Graduate student of the Department of Russian Language of O. O. Potebnya Institute of Linguistics of National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Hrushevsky str., Kyiv, 01001, Ukraine; tel.: +38 063 7789308; e-mail: alinagon4arenko@yandex.ua; ORCID ID: 0000-0001-6528-0873

NOMENCLATURE OF DISHES OF MONASTERY CUISINE IN OLD RUSSIAN HAGIOGRAPHIC DISCOURSE

Summary. The article is devoted to consideration of culinary nomenclature in the text of Kyiv-Pechersk patericon. A lexical-etymological analysis of the named thematic group of words allowed us to allocate both bookish and specific elements in its structure. It is established that the main layer of analyzed nomens is rooted in Slavonic, even in Indo-European period. Not numerous layer of bookish vocabulary consists of staroslavyanisms and gretsizms, which are often used as the terms of Christian culture. The canonical nature of remembrance has influenced on the use of some certain names in a bookish form. Over time, a part of allocated words has gone through the lexical-semantic changes. In particular, the names that had a general meaning during the considered time period gradually became the names of concretized concepts. They have kept the original semantics in some modern East Slavic dialects. A part of nomens has archaized during the Old Russian period.

The conducted research allows us not only to comprehend the realities of material culture of the eastern Slavs, but also to explore the formation patterns and development of lexical-semantic system of Old Russian language during the last period of its existence.

Key words: thematic group of vocabulary, the Old Russian language, the Old Slavonic language, Kyiv-Pechersk patericon, hyperonym.

Статтю отримано 3.03.2016 р.

УДК 811.161.2'282.36'367.6

ДЕЛЮСТО Марина Сергіївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету; вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, 68600, Україна; тел.: +38 050 0533181; e-mail: mdelyusto@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9162-4131

ЧАСТИНИ МОВИ В ДІАЛЕКТНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Мета статті — продемонструвати особливості реалізації частин мови в діалектних текстах, записаних від носіїв української південнобесарабської говірки села Шевченкового Кілійського р-ну Одеської обл. **Предметом** розгляду є проблема опису й функціонування частин мови в українських діалектах. **Результатом** вивчення цієї проблеми в українській новожитній південнобесарабській говірці села Шевченкового Кілійського р-ну Одеської обл., що співіснує у межиріччі Дністра і Дунаю разом з говірками споріднених (російської, болгарської) та неспоріднених (румунської, гагаузької, албанської, циганської) мов, є доведення того, що діалектний макротекст — графічний аналог фонозаписів діалектного мовлення носіїв говірки — достовірне джерело інформації про функціонування граматичних класів слів. Становлячи певну завершеність, він уможливує використання статистичних **методів** і накладання інваріантної наддіалектної моделі. **Висновки:** новими характеристиками реалізації частин мови у говірках є ядерність і периферійність, надлишковість (наявність елементів граматичної системи, не властивих літературному стандарту та іншим українським говіркам) і лакунарність (відсутність реалізації притаманних інваріантній наддіалектній моделі складників). Останню рису проаналізовано й в аспекті функціонування граматичних одиниць, що передбачає зіставлення парадигматичних рівнів (форм і значень) як у межах морфологічної системи говірки, так і між стратами.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, частини мови, інваріантна наддіалектна модель, лакунарність, надлишковість.

Постановка проблеми. Здатність людини відзеркалювати явища об'єктивної дійсності у процесі її пізнання й усвідомлення, розподіляти і класифікувати її явища виявляється досить рано і пов'язана із засвоєнням мови. Ця здатність реалізується у двох процесах — категоризації та концептуалізації дійсності [13]. Категоризація визнана лінгвістичним явищем, оскільки її результати відбито насамперед у повнозначній лексиці, яка в свою чергу може типізуватися, зводиться до більш загальних категорій — частин мови (сукупності однорідних граматичних класів слів). Розподілити слова за частинами мови — це означає знайти критерії, за допомогою яких на підставі аналізу та синтезу вони розійдуться за різними рубриками — категоріями.

Зв'язок проблеми з попередніми дослідженнями. В історії вітчизняної та зарубіжної лінгвістики існують різні погляди щодо розподілу слів за частинами мови: домінантно на підставі семантики — О. О. Потєбня, Ш. Баллі та ін.; переважно на підставі морфологічних ознак — П. Ф. Фортунатов, А. М. Мухін та ін., насамперед на підставі синтаксичних ознак — О. М. Пешковський). Пізніше в гетерогенний принцип (Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, І. К. Кучеренко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська та ін.) залучалися різнорідні параметри, комплекс яких теж не однаковий: від 3 до 6 і більше. Граматичні описи частин мови не залишаються сталими, а зазнають найрізноманітніших змін структурно-змістового характеру. Зміна наукових парадигм значно сприяє цьому. Так, в межах традиційних критеріїв (семантичного, морфологічного та синтаксичного) в різних лінгвістичних напрямках тривають дискусії щодо розподілу слів за частинами мови, їх кількості та обсягу, з'ясування категоріального значення сталих, визнаних усіма частин мови, перехідності граматичних класів слів (М. В. Панов, В. О. Плунгян, О. Д. Кошелев, А. Вежбицька, О. С. Кубрякова, М. Я. Плющ, Н. М. Костусяк, І. А. Мельник та ін.). Отже, функціонування граматичних класів слів у мові залишається надзвичайно актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо доцільним видається опис частин мови в діалектному мовленні, адже упродовж тривалого часу в цій галузі панував формальний підхід до аналізу граматики, і тільки останні дослідження засвідчили результативність використання функційного, когнітивно-дискурсивного та комунікативного аспектів її вивчення [4; 12]. На сьогодні маємо узагальнювальні описи українських діалектів, що з-поміж інших висвітлюють їхні морфологічні особливості (С. П. Бевзенко, Ф. Т. Жилко), монографічне дослідження морфології українських говорів на тлі історичного розвитку української мови (С. П. Бевзенко), змінюваних частин мови у східностепових говірках (З. Л. Омельченко), словотвору і словозміни іменних частин мови українських говірок Закарпатської обл. (М. І. Сюсько) та Північної Буковини (К. Ф. Герман, Л. Г. Гажук-Котик), іменників, насамперед граматичної категорії відмінка в українських діалектах (І. Г. Матвійас, А. П. Могила, П. С. Лисенко, І. Й. Опцико, В. А. Чабаненко, Г. В. Воронич, М. І. Зубрицька, Л. В. Рябець, Р. С. Зінчук), меншою мірою — інших субстантивних граматичних категорій та лексико-граматичних розрядів (Н. Д. Черкес, Н. В. Бекеш, Л. В. Дика, Т. В. Щербина), словозміни і ступенювання прикметників (С. П. Самійленко, Л. П. Бова, Н. П. Прилипко), функціонування займенників (М. М. Онишкевич, І. І. Ревзін), дієслів (Я. В. Закревська, М. Я. Лесів, В. І. Лавер, Н. Й. Марчук, Л. С. Білик, Г. І. Мартинова), прислівників (М. В. Леонова, О. Д. Пискач, Т. М. Розумик, Ю. В. Громик, Г. І. Гримашевич), службових частин мови (В. В. Німчук, Я. О. Пура, А. М. Залеський, В. І. Добош, Л. М. Григорчук, М. Г. Железняк, Т. І. Сердюкова, Ю. І. Бідношия) та вигуків, переважно тих, якими кличуть та відганяють свійських тварин і птахів (Н. П. Прилипко) тощо. Однак системного опису функціонування частин мови в українських говірках досі не створено. Упорядкування значних за обсягом діалектних текстотек, що фіксують діалектне мовлення в його природному стані, уможливають використання статистичних методів, сприяють подібному аналізу.

Постановка завдання. Мета статті — продемонструвати особливості реалізації частин мови в діалектних текстах, записаних від носіїв української південнобесарабської говірки села Шевченкового Кілійського р-ну Одеської обл. Загальний обсяг використаних для дослідження текстів становить 12 др. арк. Підкреслимо, що взята для аналізу діалектна мікросистема, як і більшість інших українських говірок досліджуваної території, є гетерогенною, містить риси усіх трьох українських наріч (південно-східного, південно-західного і північного), адже постала за рахунок переселення наприкінці XVIII ст. представників різних областей України, зокрема Таврії, Полтавщини, Криму, Запорозької Січі, Поділля тощо.

Виклад основного матеріалу. Вивчення діалектного макротексту — графічного аналогу фонозаписів мовлення діалектоносіїв — уможливорює співвідношення реальної граматичної системи говірки з інваріантною наддіалектною моделлю (ІНМ), створеною на підставі граматики літературної мови та відомих описів діалектів, дозволяє визначити ті елементи ІНМ, які не мають реалізації у мовленні носіїв говірки (є потенційними), становлять лакуни [4, с. 16–17] або, навпаки, є надлишковими щодо неї. З'ясувати такі особливості граматики поза діалектним текстом, «фотографічно точно зафіксованою мовою в дії» [5, с. 12], не видається можливим. Так само тільки текст як кінечна величина дозволяє з високим ступенем точності визначати ядерні (центральні) і периферійні одиниці у граматичній структурі говірки, зафіксувати типові й специфічні риси мовних одиниць, проаналізувати умови їхнього виникнення й функціонування.

Зокрема, проведений аналіз засвідчив, що повнозначні частини мови в аналізованому діалектному макротексті становлять 69 % від усіх словоформ, службові частини мови — 31 %. З погляду уживаності з-поміж граматичних класів слів провідне місце посідають іменники (21,9 %) та дієслова (22 %). Напівпериферія представлена частками (14 %), займенниками (13,7 %), сполучниками (10 %), периферія — прислівниками (7,3 %), прийменниками (7 %), прикметниками (2,4 %) та числівниками (1,7 %).

На підставі застосування вищезазначених прийомів виявлено насамперед дві відмінні ознаки морфології досліджуваної діалектної мікросистеми: лакунарність і надлишковість, — у межах яких також спостережено диференціацію.

Так, надлишковість морфологічної системи говірки, зокрема, вбачаємо: 1) у функціонуванні багатьох дублетних форм роду іменників (*грам* — *ґрама*, *л'ітр* — *л'ітра*, *ст'іл* — *стола*, *комиш* — *ко́миша*, *та́ка* *роз'к'іш* — *та́кого* *роз'кошу*), не властивих літературному стандарту, але зафіксованих в інших говірках української мови [2; 7; 9]; 2) у спорадичній реалізації граматичної категорії числа іменників як тернарної з опозицією одиниця — двоїна — множина (*сестра* — *дві сестри* — *сестри*; *ден'* — *три дн'а* — *дн'і*); збереження дуальних форм з наз. відм. іменника ж. р. властиво насамперед південно-західним говорам української мови, а зі знах. відм. іменників ч. р. — степовим і слобожанським говіркам південно-східного наріччя [1, т. 3, ч. 4, с. 180; 2; 7; 9]; 3) у вирівнюванні числових парадигм окремих субстантивів *singularia* та *pluralia tantum* (*гул'н'а* — *гул'н'і*, *транспорт* — *транспорт*, *асвал'т* — *асвал'ти*, *Саша* — *Саши*; *Помазан* — *Помазани*, *Дра'гул'а* — *Дра'гул'і*), що засвідчено в говірках усіх трьох наріч української мови [7; 10; 11; 15]; 4) у відмінюванні іменників іншомовного походження, аббревіатур та інших, кваліфікованих в літературній мові як незмінювані (*к'іна не^u було*; *не^u померла без^u к'іна*; *розр'ішали по к'ілу моло́ка на х'верм'і брат'*; *в с'іл'ні работа́ю*; *п'ішою́ от досафа на курси шофе́рою*; *директор ен'тесу каже*), — тенденції, простеженої на всьому обширі побутування українських діалектів, зокрема у степових [7], середньонадніпрянських [15], західнополіських [10], бойківських [11] говірках; 5) у більш послідовному характері творення видових протиставлень дієслів порівняно з літературною мовою (*п'ідл'ічитис'* — *п'ідл'ічуватис'*, *прибо^uл'іти* — *прибал'увати*); 6) у поширеності імперфективних форм з суфіксом *-ува-*, пор. [9], зокрема й тих, що не властиві літературній мові (*зара'батувати*, *обра'батувати*, *поп'лутуватис'а*); 7) у продуктивності зворотних лексем, відсутніх у літературному стандарті (*приглу'начи'лас'*, *бо^uл'іє^uмос'а*); 8) у поширеності дієслів з двома префіксами *по - + на -* (*пона'тикати*), *по - + за -* (*поза'помічати*), *по - + при -* (*поприб'ірати*), *по - + по -* (*попохо'дити*) та у високій активності демінутивних форм займенникових прислівників з суфіксами *-чки* (*-єчки*), *-ечко* (*-єчко*), *-ичко* (*-ічко*) (*таке^uчки*, *тамє^uчко*, *те^uперички*, *по'тومه^uчки*), відзначених і в інших наддунайських говірках [14]; 9) у вживанні, подібно до багатьох українських говірок [9, с. 159], питально-відносного прислівника *де* із семантикою 'куди' (*де ти б'іжиш?*); 10) у продуктивності префікса *у-* (*у-*) при творенні номінативних прислівників, що виражається у додаванні його до слів, які в літературній мові з ним не вживаються (*уве'сно́йу*, *у'полнос'т'і́йу*, *уза́йт'ра*); 11) у ширшому функційному навантаженні порівняно з літературною мовою прийменника *за*, напр.: *ме^uн'і за о́ч'ого Ко́лу́ було́ дуже жал'ко* (пор. ідентичну конструкцію без *за*), *хто за м'но́йу́ буде^u захи'ішаю'а?* (замість *хто мене́ буде захищати?*); прийменника *на*, що поєднуючись зі знах. відм. іменника функціонує в атрибутивному та об'єктному значенні навіть у тих випадках, де в літературній мові з цією семантикою частіше вживаються прийменники *для* (*во'на на пе'чен' журна*), *про* (*ска'зай на мене́ шос' пло'хе*) або на *+* місц. відм. іменника чи орудн. відм. без прийменника (*стали шит' на маши́н'ку*), що властиво поліським, подільським, надністриянським, південнокарпатським українським говіркам [1, т. 3, ч. 4, с. 182–183; 6, с. 44]; 12) у дублюванні прийменника *із* (*іс*) перед іменниковим означенням (*із св'і'чок іс т'іх*); 13) у реалізації в синтаксемах зі значенням адресата дії прийменника *к +* дав. відм. іменника (*доступ к грошам*), що є архаїчною рисою [8], властивою частині говірок південно-західного наріччя, а також деяким південно-східним [9] та східнополіським [8], а також можна пояснити впливом сусідніх російських говірок; 14) у надмірному та семантично невиправданому вживанні часток (*не^u було ж н'і'чого / т'іки о'це кон'і; а це о'с' тоже пер'ва йде; ну о'це ж бур'а'ки; о'це ж аж у Д'ісан'не*), яким, окрім функцій підсилювально-видільної, слово- та формотворчої, емоційно-експресивної, модальної, у текстах властива функція заповнення пауз (*не^u п'ідвела́ його́ п'іт / у той / п'іт ко́лон'ку; во'ни ж у мене́ три т'і / три го́ди ше посл'і Й'івана про'жили; п'ішла у ко́л'хоз у те / св'іно'ф'ерму*), що притаманно діалектному мовленню і проілюстровано у низці опублікованих українських діалектних хрестоматій¹; 15) у функціонуванні спонукальних часток

¹ Пор. : Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / укл. Руснак Н., Гуїванюк Н., Бузинська В. — Чернівці : Рута, 2006. — 383 с.; Говірки Східної Слобожанщини : зб. діалектних текстів : навч. посібн. / упоряд. В. В. Леснова ; за заг. ред. П. Ю. Гриценка. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. — 304 с.; Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. : Гриценко П. Ю. та ін. — К. : Довіра, 1996. — 358 с. тощо.

ну, а ну, а ну ка, давай, не властивих літературному стандарту та іншим говіркам української мови (ну ви ж поїм'ят'; а ну ше шо скажи; а ну ка давай с'уда; давай зн'їмай ц'у заслонку); специфічних партикул *даже, да, хот'а би, чут', ба, май*, що постали внаслідок міждіалектної взаємодії (*даже* було в'рем'я / шо не^у було *коней*; *да* / ідемо у Добрудж; *та й хот'а би ми в'з'али ц'ї грош'ї* / *та й пропіли йїх*; *чут'* плат'а не зго^ур'їло; *май* по^уїїхали не^у з'найу / *Вал'а з д'їт'ми*; *цей* по^умошником буї зам'єст'їт'єл'а / *ба* той / е / *Скоробрєха*).

Термін *лакунарність* використовуємо в двох аспектах: по-перше, в аспекті моделювання, зіставляючи моделі опису літературного страту та інших діалектних систем, по-друге, в аспекті функціонування структури, який передбачає зіставлення парадигматичних рівнів (форм і значень) як у межах морфологічної системи говірки, так і між стратами. Висновки про некомплектність парадигми, відсутність елемента на підставі діалектних текстів мають релятивний характер; наступним обов'язковим етапом дослідження є верифікація лакунарності — перевірка на підставі позатекстових джерел (питальника, провокування на вживання форм) потенційної відсутності відповідної словоформи. У діалектних текстах лакунарність у першому аспекті простежується чітко: це ті граматичні форми і значення, що у них не виявлено, проте можливість їх існування засвідчує ІНМ. Це можуть бути частини мови, окремі словозмінні форми слів, значення граем.

Зокрема, у досліджуваній морфологічній системі про лакунарність свідчать такі явища: 1) відсутність реалізації форм непрямих відмінків іменників IV відміни з суфіксами *-ат-, -ен-* на зразок *те^л'ати, порос'ат'ї, імен'ї*, подібне зауважено і в слобожанських говірках: *нашому те^л'а, йаєн'а, порос'а* [3, с. 144]; 2) відсутність вживання іменників на позначення жіночих прізвищ з флексією *-о* (*Коваленко, Коноваленко, Бондаренко*) та з основою на приголосний (*Слободен'ук*) у непрямих відмінках, заміна їх на похідні утворення від чоловічих прізвищ з суфіксом *-их-* (*заб'їрвали т'от'у Ол'у Галушчичу*); 3) відсутність реалізації форм кличн. відм. іменників, що позначають неістот; 4) відсутність реалізації у мовленні діалектоносіїв і відмінкових значень, і форм дав., орудн. та місц. відм. числових назв *дв'їс'т'ї* — *де^в'їац'от* та усіх складених числівників; 5) відсутність реалізації лише форм грамеми род. відм. числівників *чотир'ї, п'ят' — дев'ят', дес'ат' — триц'ят'*; *сорок, де^в'їаносто, сто* (*ш^{че} й де^в'ат'нац'ат' не^у було; буду с'їд'їт' коло вас до сто год*); 6) відсутність синтетичних форм майбутнього часу недоконаного виду (*робитиму*), а функціонування лише аналітичних форм (*буду робити*); 7) відсутність наказових дієслівних форм з флексією *-їмо* (*ход'їмо*); 8) відсутність / в окремих випадках спорадичність форм активних дієприкметників та дієприслівників; 9) відсутність таких засобів творення займенникових прислівників, як префікси *аби-* та *де-*; 10) відсутність прийменника *від*, натомість функціонування лише варіанта *од* (*од й'їго*); 11) спорадичне випадіння прийменників *у, на* у мовленні носіїв (*а потім [?] два годи виїхала в Румун'їю; клуб буї / [?] к'їно ходили*); 12) менша частотність порівняно з літературною мовою сполучників тощо.

Дослідники говорів межиріччя Дністра і Дунаю відзначають, що «така словозмінна і синтагматична поведінка здатна диференціювати ареал, вказувати на генезу говірок, виявляти динаміку» [12, с. 101].

Наголосимо також, що лакунарність одиниць морфологічного рівня, властивих ІНМ, може компенсуватися іншими засобами цього ж або інших рівнів мовної системи. Напр., відсутність префікса *шчо-* як засобу творення темпоральних прислівників (*щодня, щонеділі*) компенсовано функціонуванням замість нього означального займенника *кожний* та його варіантів (*кажнього дн'а, кажньої не^д'їлі*). Спорадичність прийменників *про, о, об, для* — за рахунок більшої, порівняно з ІНМ, активності синонімічних синтаксем з прийменниками *за* (*ска'зати за (бари)*) та *на* (*п'їшла зам'їн'ала за йа'кус' картинку*) тощо. Замість конструкції *по + місц. відм.* (*по об'їд'ї*) з темпоральною семантикою у цьому значенні використано синтаксеми *п'їсл'а + род. відм. іменника*. Відсутність протиставних кон'юнктивів *але, проте, зате, однак* й ін. та складених градаційних *не тільки...але і (ї), не тільки...а і (ї)* тощо компенсовано функціонуванням специфічних сполучників сурядності: замість розділового *або* — розділового *їл'ї*, замість протиставного *але* — протиставного *но* (*но^у*); вживанням особливих підрядних сполучників причини *зато що, потому шо* та умови *їєсл'ї ...то* компенсовано лакунарність сполучників на зразок *тому що, якшо ... то*. У позиції літературних *який, котрий, що, як* подано й сполучник *де* (*м'їй хаз'айїн / де по'мер фото'карточка; базар' буї о'там о'коло / де до вас їїхат'*). Замість розгалуженої системи порівняльних зворотів, наявних у літературному стандарті зі сполучниками *ніж, мов*, значення порівняння реалізовано передусім за допомогою сполучника *їак*.

Висновки. Отже, в системі частин мови української говірки села Шевченкового Кілійського р-ну Одеської обл. на тлі діалектного тексту визначено ядерні й периферійні одиниці в системі частиномовних класів, окреслено лакунарність і надлишковість, що випливають із зіставлення складників інваріантної наддіалектної моделі та говірки, причому, подібно до літературного стандарту української мови, морфологічну недостатність як різновид лакунарності компенсовано

іншими засобами мовної системи (питомими інших мовних рівнів або рідше — запозиченими зі споріднених та неспоріднених мов).

Перспективи подальших розвідок убачаємо в пошуку інших особливостей функціонування частин мови в слов'янських діалектах та в удокладненні описаних у статті явищ.

Література

1. *Атлас української мови* : [в 3 т.]. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. — К. : Наукова думка, 1984. — 498 с. — (391 карта) ; Т. 2. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. / [ред. тому Я. В. Закревська]. — К. : Наукова думка, 1988. — 520 с. ; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. — К. : Наукова думка, 2001. — 266 с. — (206 карт).
2. *Бевзенко С. П.* Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К. : Вища школа, 1980. — 246 с.
3. *Глуховцева К. Д.* Динаміка українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. — Луганськ : Альма-матер, 2005. — 592 с.
4. *Гриценко П. Е.* Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. — 2013. — Вып. 16. — С. 9–36.
5. *Гриценко П. Ю.* Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. — Ізмаїл : ІДГУ, 2000. — С. 9–15.
6. *Добощ В. І.* Синтаксис південнокарпатських українських говорів (прийменикові конструкції) / В. І. Добощ. — Ужгород : Ужг. держ. ун-т, 1977. — 48 с.
7. *Дроздовский В. П.* Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 661 / В. П. Дроздовский. — К., 1962. — 27 с.
8. *Железняк Н. Г.* Предложные конструкции в украинских восточнополесских говорах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Н. Г. Железняк. — К., 1989. — 17, [1] с.
9. *Жилко Ф. Т.* Нариси з діалектології української мови / Федот Трохимович Жилко. — [2-ге вид. перероб.]. — К. : Радянська школа, 1966. — 307 с.
10. *Зінчук Р. С.* Словозміна іменників у західнополіських говірках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Р. С. Зінчук. — Луцьк, 2010. — 20 с.
11. *Зубрицька М. І.* Відмінювання іменників неповної числової парадигми у говірках бойківсько-закарпатського порубіжжя / М. І. Зубрицька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. — К., 2007. — Вип. 3. — Кн. 2. — С. 220–226.
12. *Колесников А. О.* Морфологія українських південнобессарабських говірок : генеза і динаміка : [монографія] ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. — Ізмаїл : СМІЛ, 2015. — 676 с.
13. *Костюшкина Г. М.* Категоризация и психомеханика языка / Г. М. Костюшкина // *Studia Linguistica Cognitiva*. — 2006. — Вып. 1. — С. 222–239.
14. *Мукан А. М.* Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 661 / А. М. Мукан. — К., 1961. — 16 с.
15. *Рябець Л. В.* Словозміна іменника в говірках центральнополісько-середньонадніпрянської суміжності : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. В. Рябець. — К., 1999. — 17, [1] с.

References

1. *Atlas of the Ukrainian language (1984–2001)* [*Atlas ukrajins'koho movy*], Naukova dumka, Kyiv, V. 1, 498 p.; V. 2., 520 p.; V. 3., 266 p.
2. Bevzenko, S. P. (1980), *The Ukrainian dialectology* [*Ukrajins'ka dialektologija*], Vishha shkola, Kyiv, 246 p.
3. Hlukhovceva, K. D. (2005), *The dynamics of the Ukrainian East-Slobozhanshyna dialects* [*Dynamika ukrajins'kykh shidnoslobozhans'kykh hovirok*], Alma-mater, Lugansk, 592 p.
4. Hrytsenko, P. Yu. (2013), «The grammatical portrait of a dialect» [*Grammaticheskij portret dialektu*], *Studies in Slavic Dialectology*, No. 13, pp. 9–36.
5. Hrytsenko, P. Yu. (2000), «The text as a space of dialectal phenomena realization», *The Digest devoted to the 60-th prof. Kolesnikov anniversary* [*Tekst jak prostir vyjavu dialektnykh javyshh*], *Zbirnyk lingvistychnykh prac' : do 60-rihcha prof. O. A. Kolesnykova*, IDGU, Izmail, pp. 9–15.
6. Dobosh, V. I. (1977), *The syntax of the Ukrainian South-Carpathian dialects* [*Syntaksys pivdennokarpat's'kykh ukrajins'kykh hovoriv*], UDU, Uzhgorod, 48 p.
7. Drozdovskij, V. P. (1962), *The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside : Author's thesis* [*Ukrainskie govory Bessarabskogo Primor'ja : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk*], Kiev, 27 p.
8. Zhelezniak, N. G. (1989), *Preposition constructions in the Ukrainian East-Polissia Dialects : Author's thesis* [*Predlozhnye konstrukcii v ukrajinskikh vostochnopol'es'skikh govorah : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk*], Kiev, 17 p.
9. Zhylo, F. T. (1966), *Sketches in Ukrainian Dialectology* [*Narysy z dialektologiji ukrajins'koho movy*], Radianska shkola, Kyiv, 307 p.
10. Zinchuk, R. S. (2010), *Noun word-changing in West-Polissia dialects : Author's thesis* [*Slovozmyna imennikov u zahidnopolis'kikh hovirkakh : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*], Luck, 20 p.
11. Zubrycka, M. I. (2007), «Word-changing of nouns with incomplete number paradigms in dialects of contiguous areas of Bojkivshyna and Zakarpattya», *Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov University* [*Vidminiuvannia imennykiv nepovnoji chyslovoji paradygmy u hovirkakh bojkiv's'ko-zakarpats'koho*

porubizhzhia», *Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova*, Kyiv, vol. 3, part 2, pp. 220–226.

12. Kolesnykov, A. O. (2015), *The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects : origin and dynamics* [*Morfologhija ukrajins'kykh pivdennobesarabs'kykh hovirok : geneza i dynamika : monohrafija*], SMIL, Izmail, 676 p.

13. Kostyushkina, G. M. (2006), «Language categorization and psychemechanics» [«Kategorizacija i psikhomekhanika jazyka»], *Studia Linguistica Cognitiva*, Vol. 1, pp. 222–239.

14. Mukan, A. M. (1961), *The Ukrainian Higher Danube dialects. Phonetic and grammatical peculiarities : Author's thesis* [*Ukrainskie naddunajskie govory. Fonetiko-grammaticheskie osobennosti: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk*], Kiev, 16 p.

15. Ryabets, L. V. (1999), *Word-changing in local dialects of contiguous areas of Central Polissia and Middle Dnieper : Author's thesis* [*Slovozmyna imennyka v hovirkakh central'no-polis'ko-seredn'onaddniprians'koho sumizhnosti : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*], Kyiv, 17 p.

ДЕЛЮСТО Марина Сергеевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Измаильского государственного гуманитарного университета; ул. Репина, 12, г. Измаил, 68600, Украина; тел.: +38 050 0533181; e-mail: mdelyusto@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-9162-4131

ЧАСТИ РЕЧИ В ДИАЛЕКТНОМ ТЕКСТЕ

Аннотация. *Цель* статьи — показать особенности реализации частей речи в диалектных текстах, написанных от носителей украинского южнобессарабского говора села Шевченково Килийского р-на Одесской обл. *Предметом* рассмотрения является проблема описания и функционирования частей речи в украинских диалектах. *Результатом* изучения этой проблемы в украинской новожильческой южнобессарабской частной диалектной системе (ЧДС) с. Шевченково Килийского р-на Одесской обл., которая сосуществует в междуречье Днестра и Дуная вместе с говорами родственных (русского и болгарского) и неродственных (румынского, гагаузского, албанского, цыганского) языков, является доказательство того, что диалектный макротекст — графический аналог фонозаписей диалектной речи носителей ЧДС — достоверный источник информации о функционировании грамматических классов слов. Составляя определённую завершенность, он делает возможным использование статистических *методов* и наложения инвариантной наддиалектной модели. **Выводы:** новыми характеристиками реализации частей речи в говорах являются ядерность и периферийность, избыточность (наличие элементов грамматической системы, не свойственных литературному стандарту и другим украинским говорам) и лакуарность (отсутствие реализации присущих инвариантной наддиалектной модели составляющих). Последняя характеристика анализируется и в аспекте функционирования грамматических единиц, который предусматривает сопоставление парадигматических уровней (форм и значений) как в пределах морфологической системы говора, так и между стратами.

Ключевые слова: частная диалектная система, диалектный текст, части речи, инвариантная наддиалектная модель, лакуарность, избыточность.

Maryna S. DELYUSTO,

PhD (Philology), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Chair, Izmail State University for Humanities; 12 Repin str., Izmail, 68600, Ukraine; tel.: +38 050 0533181; e-mail: mdelyusto@ukr.net; ID ORCID: 0000-0001-9162-4131

PARTS OF SPEECH IN THE DIALECTAL TEXT

Summary. The *object* of the article is the problem of the description and functioning of parts of speech in the Ukrainian dialects. The *subject* of this study is the specificity of parts of speech realization in dialectal macro texts of the Ukrainian steppe dialect spoken in the v. Shevchenkove, Kiliya district, Odessa region, spread in the multi-lingual and multi-dialectal area between the Danube and the Dniester rivers. The author gives reasons for the necessity to apply dialectal text as a source of the linguistic information, highlights its peculiarities, distinguishes central and peripheral morphological phenomena of dialect system on the basis of frequency of occurrence; identifies functional lacunas as specific markers of dialectal morphology. **Methodology** comprises of such methods and procedures of dialectal analysis as: statistical method for establishing central and peripheral morphological phenomena of the dialect grammatical system; an invariant overdialectal model which is devised and employed innovationally for a consistent description of all the parts of speech of the dialect and allow revealing of functional lacunas and superfluity. The latter are *finding* of research. The *practical value* of the investigation is to use the suggested tools of the morphological level description for analysis of other Ukrainian dialects.

Key words: dialect, dialectal text, parts of speech, invariant overdialectal model, functional lacunas, superfluity.

Статтю отримано 20.03.2016 р.

КАИРЖАНОВ Абай Каиржанович,

доктор филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилёва; Астана, Казахстан; e-mail: kairzhanov@list.ru;
ORCID ID: 0000-0002-5940-7433

ИКОНИЧЕСКИЕ ЛОГОГРАММЫ ШУМЕР И ТАМГИ-ЗНАКИ, ПЕТРОГЛИФЫ ЕВРАЗИЙСКИХ КОЧЕВНИКОВ

Аннотация. В статье исследуются шумерские иконические логограммы (архаического (Ša) и классического (Ṣa) эпох) и их непосредственные заимствования в Ассирии (As); сопоставляются и сравниваются с тамгами-знаками и петроглифами евразийских кочевников с целью определения не идентичности, а эквивалентности знаков. Эти сопоставления отражают древнейшие следы аккультурации между автохтонным населением южных пределов Месопотамии и пришельцами, вероятно, кенгеру, которые проникли к ним с северо-востока, с иранского плато Центральной Азии, и смешались с ними. В работе рассматриваются следствия и последствия аккультурации между оседлыми и кочевыми народами до завоевания южной части двуречья аккадцами. Следствия и последствия аккультурации проявляются, прежде всего, в схожести изобразительных логограмм шумер с тамгами-знаками кочевников Евразии. Подтверждается гипотеза о том, что информация в Евразии передавалась в широтном направлении, но в меньшей степени по меридиану, что приводило к развитию различных систем письма: слогового и алфавитного на Западе и в Центральной Азии и иероглифического на Востоке. В работе рассматривается проблема близости языкового строя шумер с языками урало-алтайской языковой семьи. Это касается близости этих языков: у них общий агглютинативный строй и идентичные фонетические процессы. При сравнении шумерских изобразительных логограмм с тамгами-знаками выявляется «зерно» первосмысла этих знаков, что могло быть основанием для создания в середине первого тысячелетия до н.э. первых рунических знаков-символов, которые имелись в древности на инкорпорирующем уровне развития на Алтае. Рассматриваются шумеро-тюркские лексические соответствия ряда тюркских языков: древнетюркского, старокыпчакского, современных кыпчакских (чувашского, казахского, киргизского, ногайского, крымскотатарского и др.) и алтайских языков (хакасского, алтайского, тувинского, якутского), а также турецкого и монгольского языков. Определяются ареалы распространения тамги-знаков, эквивалентные с шумерскими иконическими логограммами (Румыния (Асанчи, Омурчи)), Венгрия, южные пределы лесостепной зоны Восточной Европы вокруг Чёрного (Малая Азия) и Каспийского морей, Сары-Арки Казахстана, Алтая, северной и внутренней Монголии и Восточного Туркестана).

Ключевые слова: логограмма, петроглифы, тамги-знаки, шумеру, кенгеру.

Современной науке известно, что первая цивилизация была основана в южной части двуречья (Месопотамии) — Idigna (Тигр) и Baganun (Евфрат). Субтропический климат и несущие плодородный ил реки дали возможность появлению на Земле цивилизации, по четырём углам которой обитали беспокойные кочевники-варвары: на северо-западе семиты различного этнического происхождения, а на северо-востоке — другие кочевые народы, которые с иранского плато пытались проникнуть в богатую Месопотамию и завоевать эти пределы. Принято считать, что приблизительно в 4–3 тыс. до н. э. в низовьях двух великих рек появилась априори несемитская и неперсидская культура, которая известна нам под именем «Шумеру» благодаря аккадцам, которые этноним «кенгеру» исказили так: «mät šumeri» («страна шумер»). Ср.: šu+me+ri — это позднейшее искажение аккадцами самоназвания народа южной части Месопотамии — KI+EN+GI(R) («кенгеру»), что в переводе означает «страна хозяев цивилизации». Существуют и другие названия: KALAM (страна, отчина, народ); сакральное наименование KUR+GAL («великая гора»), хотя в южной части двуречья нет высоких гор. Возможно, это связано с поклонением Небу. Так, в архаический период культуры Шумер (Ša) это сочетание подвергается семантическому сдвигу, то есть возникает метафора — «народ, появившийся благодаря божественному замыслу DINGIR». Шумеры называли себя «черноголовыми» (SA+I (-GA)), а народ свой — UN+SA-I [ун-саи]. Трудно судить по рисунку головы, какими были шумеры, например, из Lexicon zur Bible. Можно только предполагать, что они обладали выдающимися носами, схожими с кочевниками северо-востока Центральной Азии. Есть сведения, что определённая часть

автохтонного населения прибыла с острова (Дильмун) [18]. До нашествия аккадцев население южных пределов Месопотамии не было этносом семитского происхождения. Принято считать, что это были метисы, смешавшиеся с племенным союзом кенгеру, пришедшим с северо-востока. Многие учёные утверждают, что шумеры были априори древними семитами. Делаются попытки найти общие языковые и исторические параллели и черты с

Ветхим заветом [18]. С такой точкой зрения мы не можем согласиться, так как язык шумер агглютинативный, обладает «вялой» артикуляцией. Кроме того, в речи наблюдаем явления сингармонизма. Главное отличие от языка древних семитских племён состоит в том, что все слоги находились в сильной позиции (слоги имели острое и тупое ударение в пределах одного фонетического слова). Это отличает язык шумер от индоевропейских языков, но сближает с урало-алтайской языковой семьей (Ф. Хоммель [23, с. 19–22], С. П. Толстов [20, с. 76], А. С. Аманжолов [1, с. 65–71]). Шумерские тексты и их культура оказывали сильное влияние и на западных, и на восточных соседей, о чём свидетельствуют археологические исследования, например, шумерские печати, найденные в доарийской культуре Инда, и керамика с клинописью, обнаруженная вблизи Киева [6]. Аккадцы завоевали Шумер в 236 г. до н. э. Позже эта территория была захвачена аморреями, а затем вошла в состав Вавилона. Следующим было завоевание касситами, после которого территория вошла в состав Ассирии. Затем Месопотамия была завоёвана Персией, а в 6 веке до н. э. захвачена А. Македонским, и началась эпоха эллинизма. Наконец, уже в течение длительного времени происходила арабизация этих земель. Наше исследование ограничивается тем периодом, в котором образовалась культура Месопотамии до проникновения аккадцев, то есть архаика и классика Шумер, когда в автохтонное население проник племенной союз кенгеру с северо-востока, представители которого были «каплей в море» местного населения. Именно этот союз привнёс некоторые изменения в культуру южных пределов Месопотамии. Сравним иконические логограммы шумер с тамгами-знаками и петроглифами кочевников Евразии. Еще Ф. Хоммель в начале 20 века выдвинул гипотезу о родстве шумерского с урало-алтайскими языками. Эту гипотезу поддержал С. П. Толстов, но как указывает А. С. Аманжолов, остаётся до сих пор недоказанным предположением. А. С. Аманжолов в 1974 году пытался доказать это родство, исследуя шумерскую лексику и сравнивая её со словами алтайских языков [1]. В настоящей статье мы пытаемся сопоставить архаические (Ša) и классические (Šk) логограммы Шумер с тамгами-знаками и петроглифами кочевников Евразии в связи с генезисом тюркской руники. Науке известно, что шумерские логограммы (Wortschrift «письмо слов») и ассирийская клинопись (As), являющаяся эволюцией шумерских иконических логограмм — сакральный язык Шумер, позже Вавилона, принадлежат древнейшему письменно зафиксированному языку мира. И. М. Дьяконов считал, что попытки выявить генетическую группу языка шумер, его родство с каким-либо другим языком до сих пор не прояснили проблему [7; 8, с. 47, 51]. Мы пытаемся сравнить шумерские логограммы с тамги-знаками и петроглифами кочевников Евразии для выяснения путей пересечения кенгеру с автохтонным населением южной части Месопотамии.

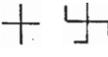
Логограммы, либо пиктограммы — «... тип письма, характеризующийся тем, что графические знаки (в виде рисунков или условных изображений) служат для передачи содержания речи, но не отражают языковых форм» [3, с. 324]. Приведём более пространное рассуждение А. М. Кондратова: «Типологически выделяются 2 разновидности пиктограмм: «иконические», имеющие сходство с изображаемым понятием или объектом (знак солнца для передачи понятий «день», «солнце» и т. п.), и «символические», условные (генетически, видимо, восходящие к «иконическим», образным, но утратившие внешнее сходство с изображаемым объектом)» [11, с. 374]. Дальше он рассуждает, что остаётся открытым вопрос о том, «происходят ли эти системы из одного центра (по мнению моноцентристской гипотезы происхождения письма — из Шумера) или фонетическое письмо рождалось из различных пиктографических систем независимо в разных регионах» [Ibid., с. 374]. Отметим, что древнейшие пиктограммы (идеогаммы) шумерской культуры несли «зерно=первосмыслы», не обозначающие сему «принадлежности». В результате дальнейшей эволюции они превратились в клинопись. Итак, шумерские пиктограммы имели совершенно иные значения по сравнению с тюркскими тамгами-знаками, для которых функция принадлежности оставались доминирующей чертой. Пиктографические значения, обозначающие реалии окружающей действительности, в этих знаках подверглись со временем аннигиляции.

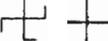
[1] (Ša): (Šk): (As) DINGIR, AN (diir) 'бог, божество'; 'небо, небеса; бог Ан' [R, с. 48–49]. В др.тюркск. *täŋri* 'небо'; 'бог, божество'; хакасск. *tuŋir* 'небо'; алтайск. *тен,ери* 'небо; бог'; якутск. *тан,ара* 'небо; бог'; казахск. *тән,ірі* 'бог', уйгурск. *тән,ри* 'бог'; чувашск. *турă* 'бог, божество'; монгольск. *тэнгэр* 'небо' [1, с. 66]. В чагатайск. *таŋ* 'время рассвета (утренняя звезда)' [25, с. 250].

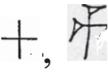
Ср., архаический знак (Ša) MUL 'звезда, созвездие; планета; метеор'. В кыпчакском племенном союзе наблюдаем единственную в Евразии подобную тамгу в Евпатории [22]. У Су бей Хайя приводятся петроглифы , обнаруженные на скалах Восточного

Туркестана [17, с. 177]. Этот солярный петроглиф, может быть, стал прообразом колеса. Рассмотрим другие солярные символы. Так, И. Баски, Э. Триярский и В. И. Филоненко при-

водят др.тюркск. тамгу [4; 21; 22] (такую тамгу наблюдаем у ногайцев и у куманов). У

Х. Перле есть тамги-знаки: [13]. Ср., алтайские тамги: (у кергилов) [10,

с. 236]. У Су бей Хайя [17, с. 344]. По-видимому, эти древнетюркские и сяньбийские тамги встречаются не только на территории Восточного Туркестана, но и во внутренней

Монголии. Ср., у шумер: MAŠ 'жертвенное животное', которое приносят в жертву DINGIR.

Отметим, что в шумерском языке при помощи агглютинативных аффиксов появляются новые слова. Кстати, все гласные в слогах не подвергаются редукции, и наблюдаем явления сингармонизма. Ср., процесс деривации в шумерском языке: *máš+dà+ri+a* ('пожертвование'), *máš+dà* ('пристальный взгляд'), *máš+gána* ('расположение') и другие. Кроме того, в архаиче-

скую эпоху Шумера встречается и такая логограмма , в ассирийской культуре встречаем другую конфигурацию UDU.

[2] (Ša): (Šk): (As) GUD 'бык', *gudè* 'бык, буйвол' [14, с. 138–139]. В шумерскую классическую эпоху логограмма подверглась процессу палиндрома и почти без изменения была заимствована ассирийцами. В др.тюркск. *ud ~ uđ* 'корова' (в 12-летнем животном цикле); 'бык'; уйгурск., киргизск., алтайск. *yü* 'вол, бык, корова', турецк. *ud* 'siğir, öküz; bağa (burcu)' [19]. Если сравнить с тамгами, то обнаруживаем следующие эквивалентные

знаки: (крымские вблизи Евпатории) [22]; — каракерей у среднего жуза казахов, Э. Триярский отмечает и у древних тюрков [21]. И. Баски фиксирует несколько другую тамгу

у древних тюрков («теке»). У народов Алтая также встречаются подобные тамги: майман (телеуты) — , мундус (тубалар) — , чапты и очы (тубалар) — , ,

 — кара тогус (кумандины), тонжаан (тубалар), ёлют и юлют (телеуты); — (теке) у кара и сары алмат [4; 10, с. 234]. Почему же так были популярны подобные тамги-знаки у тюркских народов? По-видимому, основной смысл заключался в следующем: *рог* возносит человека (семантический сдвиг), и тогда он будет прославлен в веках за какие-либо подвиги, деяния. Семантическую эволюцию этого явления наблюдаем и в Ветхом Завете: *καὶ ἀλήθεια μου καὶ τὸ ἔλεος μου μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ὄνοματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας* [15, с. 77].

[3] (Ša): (Šk): (As) AŠ 'один; одинаковый; одинокий' [14, с. 42–43]. Ср., эпитет бога Луны Сина: *aš+im- babbar* (*aš*-'один; уникальный'; *babbar* 'белый, сияющий'). В шумерском языке имеются омонимы: *aš* ('паук') и *áš* ('желание; проклятие'), последний имеет

другой иконический знак (AŠ). Эквивалентные с Ša обнаруживаем тамги-знаки у следующих родовых подразделений казахов: — тана (байулы), кожа, канлы, сикым, ысты (ойык). Кроме того, встречаются в Крыму вблизи Евпатории [22], и у ногайских родов, и из Омурчи (Румыния). Остаётся проблема — правильно ли мы интерпретируем эту тамгу, как, например, «алип» или «косеу»? Возможно, «зерно первосмысл» в этой тамге было совершенно другим, возможно, они отмечали свои уникальные и неповторимые деяния в истории своего рода.

[4] (Ša): (Šk): (As) KÚR 'вход' (*ki* 'место'+*ür* 'вход') [14, с. 62–63]. В др.тюркск. *kir-* «1. Входить, проникать внутрь чего-либо: *jana kirip türgäš qayan bujruqı az tuduquy eligin tutdı* (затем снова войдя [в ряды врагов], он схватил своей рукой буюрука кагана тюркешей» (Ktb) [24; 9, с. 308]. В тувинск., якутск. *kir-* 'входить, заходить'; чагатайск. *kir-* 'входить; поступать' [25, с. 237].

Э. И. Соломоник даёт прорисовку «сарматской» тамги [16]; X. Перле фиксирует ряд монгольских усложнённых знаков: , которые восходят к более древнему знаку [13], являющемуся солярным символом у древних тюрков [21, с. 189–200].

[5] (Ša): (Šk): (As) BAD 'открывать; дать выйти; уходить; дистанцироваться; уезжать; разделять, разъединять, удалять' [14, с. 66–67]. В Ассирии появляется омоним (BAD), обозначающий 'источник; фонтан; подземная вода'. Второй омоним проникает в германские языки: немецк. *Bad* 'источник; купание; воды'; английск. *Bad* 'плохой'. Отметим, что в классический период Шумер у слова *bad* появляется другая логограмма (BAD, KALA, KALAG), которая подверглась семантическому сдвигу — 'крепость; укрепление; трудность; пахотная земля'. И. Баски приводит тамгообразный знак у мадьяр [4]. Кроме того, этот знак обнаружили на одной ахеменидской печати D57 [5, рис. 6].

[6] (Ša): (Šk): (As) GÁD(A) 'завязывать узлом; соединять', qàd, kad, kút (qid, kit) [14, с. 80–81]. В др.тюркск. *kit* (*ked*) «1. Сильный, смелый; 2. Очень; 3. Крепко, основательно; 4. Обильный; 5. Особенный, отборный» [9, с. 292]. В чагатайск. *ket-* 'уходить, уезжать; идти' [25, с. 237]. Вблизи Евпатории на захоронениях XIV века обнаружены

В. И. Филоненко стелы с тамги-знаками .

[7] (Ša): (Šk): (As) TAB, TAB-TAB, tab, tap, dab, dap, taba, dapa [14, с. 94–95]. Ср. значения шумерских лексем: *tab* 'спутник, компаньон; пара; жало; жар, лихорадка'; *dab* 'оковы, узы; окружать, осаждать' [18]. В др.тюркск. *tab-* 'найти, снискать', *taba-* 'последлог к, на, по направлению к: *meniñ taba keldi* ('он пришёл ко мне' [Мк III, 216]) [9, с. 525].

Ср., шумерское слово *tab* в турецк. *yap- 'örtmek, kapamak'* [19]. Подобная тамга найдена среди ногайских, крымских и казахских племенных союзов (кыпчаки, байулы (кызылкурт), жетыру (тама, керейт)) [22; 2].

[8] (Ša): (Šk): (As) ÌR, ÈR, èr, ir [14, с. 58–59]. «Membrum virile; мужчина. В др.тюркск. *er* '1. Мужчина; 2. Муж, супруг; 3. Муж, воин, герой'; тувинск. *эр* '1. Мужчина; 2. Самец'; алтайск. *эр* '1. Муж; мужчина; 2. Герой, храбрец'; хакасск. *ир* '1. Мужчина; 2. Муж'; чувашск. *ар* 'мужчина; муж'; монгольск. *эр* '1. Муж; мужчина; 2. самец'» [1, с. 70–71]. В чагатайск. *эр* 'мужчина' [25, с. 232]. Петроглиф мужчины в публикации Су бей Хайя изображён более рельефно и натурально, но такой абстракции, конечно, по сравнению с шумерской логограммой, ещё не достиг человек того времени для совершения абстрактного сдвига при создании иконической логограммы [17, с. 311]. Только в Крыму В. И. Филоненко зарисовал вблизи Евпатории подобную тамгу, подвергнутую па-

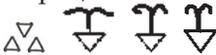
линдруму: . J. Boardman сделал прорисовку тамгообразного знака из ахеменидской печати . К сожалению, абберация дальности не позволяет с максимальной полнотой интерпретировать их «зерно первосмысла». В енисейской и орхонской рунике мы имеем знак [q при i].

[9] (Ša): (Šk): (As) DÙ [14, с. 124–125]. Ср. семантику шумерской лексемы *dù* 'работа; полнота, целость, тотальность'

[DÙ, GAG]. Слово *gag* (*kak*) приобрело следующие денотативные значения: 'колышек; ноготь, гвоздь; кость; стержень, сустав, колено' [КАК, GAG]. В др.тюркск. *du'a* из арабск. — 'молитва' [9, с. 161]. И здесь абберация дальности позволяет предположить, что в арабск. попадает шумерское слово через посредство аккадского, либо финикийского языков,

однако в арабск. оно подверглось семантическому сдвигу. Ср., тувинск. сочетание лексем: *да-лай дуву* 'морское дно'.

Ср., тамги-знаки кочевников: 1) старший жуз казахов: шапрашты . Здесь первосмысл этого знака не обозначает «тумар», а выражает целостность кочёвок этого рода. Эта тамга встречается и в Крыму недалеко от Евпатории [22]. Кроме того, этой тамгой обозначали пути своих кочёвок в широтном направлении кочевники в Северном Причерноморье, так называемые

«сарматские» знаки. но эти знаки являются сложными образованиями: [16].

[10] (Ša): (Šk): (As) (iš)PA 'лист, почка, бутон, побег; ветвь; крыло; перо' [14, с. 134–135]. В др.тюркск. *iš* (*eš*, *aš*), *aš-* 'увеличивать, приставлять, умножать' [9,

с. 62]. Ср., тамги евразийских кочевников: у др.тюрков одиночный знак [21], обнаружена Г. Г. Левиным в 2000–2001 гг. в Тибете в г. Лхаса на горе Потала во дворце Далай ламы

на входных ступенях правого крыла руноподобная одиночная надпись [12, с. 7–8]. В тувинск. *иш-* 'работа, дело, занятие'. Мы можем только предположить, что подобный параллелизм объясняется либо взаимовлиянием, либо случайным совпадением с архаической логограммой Шумер. Однако поиски подобных знаков в других местах вне континента Евразии нами не обнаружены.

[11] (Ša): (Šk): (As) GAL, qal, kal, gala [14, с. 156–157]. Ср., значение шумерского слова GAL 'большой; мощный; великий'. В др.тюркск. имеем *qajüt* «2. 'чрезмерный, высокий'» [9, с. 196]. В тувинск. *кал+бак* 'широкий; расширенный'. Естественно, что знаки подвергались процессу палиндрома. Так, Э. И. Триярский и И. Баски приводят древне-

тюркскую тамгу . В. И. Филоненко среди ногайских и казахских тамги-знаков фиксирует

следующие тамги: , . Кроме того, В. И. Филоненко засвидетельствовал идентичные

тамги в Крыму вблизи Евпатории: . Какое же «зерно» первосмысл скрывается

в этих тамгах? Например, у таракты , табын (), торе . Понятно, что они

не обозначали ни «тарак», ни трезубец. Кроме того, сравните, тамги из Омурчи: , ; у

тонжаан (тубалар) [10].

[12] (Ša): (Šk): (As) GAM, gam, qam, gum, gar, qur [14, с. 166–167]. Ср.,

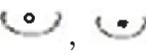
значения лексемы *gam* 'понижаться, клониться, склоняться; смерть; глубина' (ср., *gür* [GAM]). В др.тюркск. *gür* 'могила' [9, с. 195]; *gor* 'убыток, ущерб, вред' [9, с. 457–458]. По-видимому, «зерно первосмысл» «падать, опускаться куда-либо». И. Баски приводит сложную

др.тюркск. тамгу [4]. В. И. Филоненко — из Евпатории [22].

[13] (Ša): (Šk): (As) UTU [14, с. 174–175]. Ср., значения шумерской лек-

семы *ud* 'солнце; свет; день; время; погода; шторм, буря (демон)' [UD]. Эта древнейшая иконическая логограмма была заимствована египтянами, которые изображали в виде солнеч-

ной ладьи бога RA . А. С. Аманжолов, рассматривая отглагольное прилагательное *ütü* (палящее, обжигающее (жаром, зноем)), сравнивает с турецк. *ütüle-* в значении 'опаливать (о животных)'. Ср., др.тюркск. *ütük* 'жаровой утюг' [1, с. 67]. Э. И. Триярский приводит две

тамги древнетюркские , [21].

[14] (Ša): (Šk): (As) BÜR, BUZUR, BÜR 'дыра, начало; рудник; копь; шахта; глыбина' [14, с. 188–189]. Лексема BUZUR полисемантична: 'сохранность, безопасность, тайна,

мистерия, торговый налог'. Ср., тувинск. *буз+уур* 'скрываться, прятаться'. Э. И. Триярский сделал прорисовку двух сложных древнетюркских тамги-знаков (73); (43). Х. Перле

приводит одну монгольскую тамгу [13]. С. Аманжолов фиксирует тамгу у рода Уак , обозначая её значение как «ай» [2]. По-видимому, «зерно первосмысл» тюркской тамги — это «сохранность чего-либо», и сложно видеть за этим знаком ущербную луну. Если бы это было так, то было бы просто, значение которой якобы лежит на поверхности, как бы по подобию знак идентичен с лунарным символом. Вероятно, это не так.

[15] (Ša): (Šk): (As) LÁ, *lal*, *lá* [14, с. 212–213]. Ср. значения шумерских слов: *lá* 'пенетрировать, проникать внутрь, прокалывать, силой внимать (чтобы видеть, смотреть); знать; заботиться; носить бороду, усы'; *lal* 'быть высоким; держать; поднимать; нести; вешать...'. Вероятно, «зерно» первосмысл — 'находиться на высоте чего-либо'. Ср., древнетюркскую одиночную руноподобную надпись из Тибета:

 [12]. Огузский род додурча обладает следующей сложной тамгой . Кроме того, в одной ахеменидской печати имеется тамгоподобный знак (D54) [5]. Кроме того, среди крымских, ногайских и казахских (шеркеш, карасакал, же-

ныс) родов В. И. Филоненко и С. Аманжолов отмечают следующие тамги: ; [22; 2].

Ср., тамгу из Асанчи.

[16] (Ša): (Šk): (As) LUGUD, *lagab* 'ствол дерева' [14, с. 214–215]. В др. тюркск. *lagun* 'деревянная выдолбленная чаша' [9, с. 332]. Ср., в современном казахск. *леген*.

Э. И. Триярский, Х. Перле, В. И. Филоненко приводят многочисленные варианты тамги («кхалка») у следующих народов: древних тюрков, сянбийцев, казахов (род Садыр у найманов и у племенного союза Дулат), ногайцев. Кроме того, в Крыму, вблизи Евпатории и в Омурчи и Асанчи (Румыния) обнаружена тамга, так называемая «кхалка» [21; 13; 22; 2]. Итак, «зерно» первосмысл этой тамги — «круглый срез дерева».

[17] (Ša): (Šk): (As) ME 'назначение, функция' [14, с. 218–219]. Ср., процессы деривации этого слова: *me*, *mí*, ME+ME, ME+A, ME+DÍM. В др. тюркск, казахск. *та* (функция) направленности: 'на, возьми!' [9, с. 334]. В великой степи зафиксированы тамги-

знаки идентичные с изобразительной логограммой шумер. Ср., у монголов (Х. Перле), встречается в Крыму (В. И. Филоненко), в Омурчи, Асанчи, среди казахских родов (карасакал , байбакты , жагалбайлы) [2]. По-видимому, эти знаки не обозначали «балта» (топор). «Зерно» первосмысл заключается в следующем — «назначение и функция направленности на совершении определенного действия». Ср., петроглиф из Восточного Туркестана, опубли-

кованный Су бей Хайем: , в основе которого лежит иконический образ человека, то есть невербальный язык [17, с. 98].

[18] (Ša): (Šk): (As) DIB 'перегораживать, пересекать' [14, с. 222–223]. Если транскрибировать это слово, то получаем [dip]; здесь наблюдаем ассимиляцию по глухости конечного звонкого согласного этой лексемы. В турецк. *yip* 'верёвка' [19]; в казахск. *жип* 'нить, верёвка'. Ср. петроглиф из Восточного Туркестана у Су бей Хайя: [17, с. 321].

В. И. Филоненко приводит тамгу из Крыма [22]. По-видимому, это уже абстрактный знак, символизирующий облавную охоту на зверя, чтобы живьем приструнить его.

[19] (Ša): (Šk): (As) ŠAL, *sal* [14, с. 228–229]. Ср. значение *šà+ál* 'всё, что в сердце (кого-либо), то есть сердечная страсть'. Ср. *mí SAL* 'женщина; самка'. А. С. Аманжолов приводит параллели из тюркских языков: «алтайск. *салаа* '1) приток (реки); разветвление (дерева, дороги); 2) промежуток между пальцами; перепонка между пальцами'; тувинск. *шала-* 'пришивать пояс к верхней части юбки (штанов); киргизск. *салаа* '1) ложбина, ложбинка;

2) промежутки между пальцами»; эвенкийск. *сӓлга* '1) промежность; 2) шаг, расстояние'» [1, с. 70]. В чагатайск. *sal-* 'вкладывать; бросать, метать' [25, с. 247]. Такой знак (∇) встречается на территории Крыма (Евпатория) [22] и у казахского рода шапрашты [2].

Выводы. Настоящее исследование может вызвать амбивалентные суждения. С одной стороны, можно утверждать, что перед нами обычный этнографический параллелизм и что эти совпадения, даже пусть эквиполентные, по сути, случайны, с другой же стороны, пытливый читатель может проследить следствия и последствия древнейшей аккультурации между разными этносами на начальном этапе складывания шумерской цивилизации. Многочисленные языковые совпадения не случайны. Они свидетельствуют о длительных контактах между автохтонным и пришлым народами.

Кроме того, в последнее время, особенно в научных кругах России, появляются публикации, в которых такие совпадения в сравниваемых языках объясняются не с точки зрения типологической или генеалогической теорий, а с точки зрения ностратической гипотезы. Мы считаем, что такой подход является тенденциозным и непродуктивным, сужающим рамки генеалогической теории происхождения языков.

Л и т е р а т у р а

1. Аманжолов А. С. Шумеро-тюркские соответствия и изобразительные логограммы / А. С. Аманжолов // *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker*. — Berlin, 1974. — S. 65–71.
2. Аманжолов А. С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка / А. С. Аманжолов. — Алма-Ата, 1959. — Ч. 1. — 296 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Советская энциклопедия, 1966. — 608 с.
4. Баски, Имре. Тамги и этнические названия (вклад тамги-знаков в этногенезе татар) / Имре Баски. — Будапешт, 1997. — 214 с.
5. Voigtman J. Тамгообразные знаки на ахеменидских печатях, 1998 // Ольховский В. С. Тамга (к функции знака) // Историко-археологический альманах. — Армавир, 2001. — № 7. — С. 75–86.
6. Варга Д. Древний Восток: у начал истории письменности / пер. с венг. яз. ; Домокош Варга. — Будапешт, 1985. — 217 с.
7. Дьяконов И. М. Письмо / И. М. Дьяконов // Лингвистический энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — С. 378.
8. Дьяконов И. М. О языках древней Передней Азии / И. М. Дьяконов // Вопросы языкознания. — М., 1954. — № 5. — С. 47–51.
9. *Древнетюркский словарь* / [ред. В. М. Наделяев и др.; Ин-т языкознания АН СССР]. — Л. : Наука, 1969. — 677 с.
10. Клешев В. А. Народная религия алтайцев : вчера, сегодня / В. А. Клешев. — Горно-Алтайск : Г. Г. Высоцкой, 2011. — 246 с.
11. Кондратов А. М. Пиктография / А. М. Кондратов // Лингвистический энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — С. 374.
12. Левин Г. Г. Древнетюркский язык (Морфология). — Якутск : Изд-во ЯГУ, 2000. — 58 с.
13. Перле Х. Исследование этногенеза монгольских племен путем изучения их клановых обозначений (на монг. языке) / Х. Перле. — Улан-Батор, 1975. — 243 с.
14. Labat R. Manuel D'épigraphie Akkadienne (Signes, Syllabaire, Idéogrammes) / Labat René, Malbran-Labat Florence. — Paris, 1948 (manuscript). — 348 p.
15. Северьянов С. Синайская псалтырь : глаголический памятник XI века / С. Северьянов. — Петроград, 1922. — 77 с.
16. Соломоник Э. И. «Сарматские знаки» Северного Причерноморья / Э. И. Соломоник. — Киев, 1959. — 97 с.
17. Су бей Хай. Синьцзянь яньхуа (Петроглифы Синьцзяна) (на китайском языке). — Урумчи, 1994. — 467 с.
18. Гудава Т. До и после Библии. Шумеро-русский словарь : в 2 ч. / Тенгиз Гудава. [Электронный ресурс]. — URL : <http://www.netslova.ru/gudava/sumer/dictionary.html>
19. Tuna O. Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi / Osman Tuna // *Türk Dil Kurumu Yayınlan*. — Ankara, 1997. — S. 5–21.
20. Толстов С. П. Древний Хорезм : Опыт историко-археологического исследования. — М., 1948. — 76 с.
21. Триярский Э. И. Тамги тюркских племён из Болгарии / Э. И. Триярский // UAJG. — 1975. — № 47. — С. 189–200.
22. Филоненко В. И. Тамги татарских кладбищ г. Евпатории / В. И. Филоненко. — Симферополь, 1928. — 22 с.
23. Хоммель Ф. Ethnologie und Geographie des alten Orients / Ф. Хоммель. — München, 1926. — 22 S.
24. *Kıb — Жолдасбеков М.* Большая надпись в честь Кюль-тегина / М. Жолдасбеков и др. // Атлас Орхонских памятников. — Астана : Kultegin, 2006. — С. 117–204.
25. Eckmann J. Çağatayca el kitabı / Janos Eckmann. — Ankara, 2005. — 256 с.

References

1. Amanzholov, A. S. (1974), «The Sumero-Turkic conformity and graphic logograms», *Sprache, Geschichte und Kultur der Altäischen Völker* [«Šumero-türkskije sootvetstvija i izobrazitelnyje logogrammy», *Sprache, Geschichte und Kultur der Altäischen Völker*], Berlin, pp. 65–71.
2. Amanzholov, A. S. (1959), *Issues of dialectology and the history of the Kazakh language* [Voprosy dialektologii i istorii kazakhskogo jazyka], Alma-Ata, vol. 1, 296 p.
3. Ahmanova, O. S. (1966), *Dictionary of linguistic terms* [Slovar' lingvisticheskikh terminov], Sovetskaja enciklopedija, Moscow, 608 p.
4. Baski, Imre, (1997), *Tamgas and ethnic names (contribution tamga-signs in the ethnogenesis of the Tatars)* [Tamgi i etnicheskije nazvanija (vklad tamgi-znakov v etnogeneze tatar)], Budapest, 214 s.
5. Boardman, J. (1998 [2001]), «Marks similar to tamgas on the seals of the Achaemenid», in : Olkhovskiy, V. S. «Tamga (to the mark function)», *Historical and Archaeological Almanac* [«Tamgoobraznyje znaki na ahemenidskikh pečhatiakh», v : Olkhovskiy, V. S. «Tamga (k funkcii znaka)», *Istoriko-arkheologičeskij al'manakh*], Armavir, [2001], No. 7, pp. 75–86.
6. Varga, Domokosh (1985), *Ancient East: at the beginning of the history of writing* (transl. from the Hung. lang. [Drevnij Vostok : u nachal istorii pis'mennosti], Budapest, 217 p.
7. Djakonov, I. M. (1990), «Writing», *Linguistic Encyclopedic Dictionary* [«Pismo», *Lingvisticheskij enciklopedičeskij slovar'*], Sov. Enciklopedija, Moscow, p. 378.
8. Djakonov, I. M. (1954), «On the languages of ancient Front Asia», *Topics in the study of language* [«O jazykah drevnej Perednej Azii», *Voprosy jazykoznanija*], Moscow, No. 5, pp.47–51.
9. Nadeliaev, V. M. etc (eds.) (1969), *Old Turkic Dictionary: Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of the USSR* [Drevnetiurkskij slovar': red. V. M. Nadeliaev i dr., In-t jazykoznanija AN SSSR], Nauka, Leningrad, 677 p.
10. Kleshev, V. A. (2011), *Folk religion of Altaians : yesterday, today* [Narodnaja religija altajcev : vchera, segodnia], G. G. Vysockoj, Gorno-Altajsk, 246 p.
11. Kondratov, A. M. (1990) «Pictography», *Linguistic Encyclopedic Dictionary* [«Piktografija», *Lingvisticheskij enciklopedičeskij slovar'*], Sov. Enciklopedija, Moscow, p. 374.
12. Levin, G. G. (2000), *Old Turkic language (morphology)* [Drevnetiurkskij jazyk (morfologija)], JaGU, Yakutsk, 58 p.
13. Perle, H. (1975), *A study of the ethnogenesis of the Mongol tribes by exploring their clan symbols (in Mongolian lang.)* [Issledovanije etnogeneza mongolskikh plemen putem izuchenija ikh klanovykh oboznachenij], Ulaanbaatar, 243 p.
14. Labat, R., Malbran-Labat, F. (1948), *Manuel D'épigraphie Akkadienne (Signes, Syllabaire, Idéogrammes)*, Paris, (manuscript), 348 p.
15. Severjanov, S. (1922), *Sinai Psalter : Glagolitic monument of XI century* [Sinajskaja psaltyr' : glagolicheskij pamiatnik XI veka], Petrograd, 77 p.
16. Solomonik, E. I. (1959), «Sarmatian signs» of Northern Black Sea Area [«Sarmatskije znaki» Severnogo Prichernomorja], Kiev, 97 p.
17. Su bej, Haj (1994), *Petroglyphs of Xinjiang* [Sintszjan janhua (Petroglify Sintszjana)], Urumqi, 467 p.
18. Gudava, Tengiz (2007–2016), *Before and after the Bible. Sumerian-Russian Dictionary: in 2 vol. [Do I posle Biblii. Šumero-russkij slovar': v 2 t.]*, URL : <http://www.netslova.ru/gudava/sumer/dictionary.html>
19. Tuna, Osman (1997), «Šümer ve Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi», *Türk Dil Kurumu Yayınlan*, Ankara, pp. 5–21.
20. Tolstov, S. P. (1948), *The ancient Khorezm : Experience the historical and archaeological research* [Drevnij Horezm : Opyt istoriko-arkheologičeskogo issledovanija], Moscow, 76 p.
21. Trijarski, E. I. (1975), «Tamgas Turkic tribes from Bulgaria», *UAJG* [«Tamgi türkskikh plemen iz Bolgarii», *UAJG*], No. 47, pp. 189–200.
22. Filonenko, V. I. (1928), *Tamgas from Tatar cemeteries of Yevpatoria* [Tamgi tatarskikh kladbish g. Evpatorii], Simferopol, 22 p.
23. Hommel, Fritz (1926), *Ethnologie und Geographie des alten Orients*, München, 22 p.
24. Ktb — Zholdasbekov, M. et al. (2006), «A large inscription in honor of Kul-Tegin», *Atlas of Orkhon monuments* [«Bolshaja nadpis' v chest Kul-tegina», *Atlas Orhonskikh pamiatnikov*], Kultegin, Astana, pp. 117–204.
25. Eckmann, Janos (2005), *Çağatayca el kitabı*, Ankara, 256 p.

КАЇРЖАНОВ Абай Каїржановіч,

доктор філологічних наук, професор Євразійського національного університету імені Л. М. Гумільова; Астана, Казахстан; e-mail: kairzhanov@list.ru; ORCID ID: 0000-0002-5940-7433

ІКОНІЧНІ ЛОГОГРАМИ ШУМЕР І ТАМГА-ЗНАКИ, ПЕТРОГЛІФИ ЄВРАЗІЙСЬКИХ КОЧІВНИКІВ

Анотація. У статті досліджуються шумерські іконічні логограми (архаїчної (Ša) і класичної (Ša) епох) і їх безпосередні запозичення в Ассирії (As); зіставляються і порівнюються з тамга-знаками і петрогліфами євразійських кочівників з метою визначити не ідентичність, а еквіполентність знаків. Ці зіставлення відбивають найдавніші сліди акумуляції між автохтонним населенням південних регіонів Месопотамії та прибульцями, ймовірно, кенгеру, які проникли сюди з північного сходу, з іранського плато Центральної Азії, та змішалися з автохтонним населенням. В роботі розглядаються слідства та наслідки акумуляції між

осілими та кочовими народами до завоювання південної частини Дворіччя академіями. Слідства та наслідки акультурації проявляються, перш за все, у схожості образотворчих логограм шумерів з тамга-знаками кочівників Євразії. Підтверджується гіпотеза про те, що інформація в Євразії передавалася в широтному напрямку, але в меншій мірі меридіанами, що призводило до розвитку різних систем письма: складового й алфавітного на Заході і в Центральній Азії, та ієрогліфічного на Сході. У роботі розглядається проблема близькості мовного ладу шумерів з мовами урало-алтайської мовної сім'ї. Це стосується близькості цих мов: у них загальний аглютинативний лад і ідентичні фонетичні процеси. При порівнянні шумерських образотворчих логограм з тамга-знаками виявляється «зерно» першого значення цих знаків, що могло бути підставою для створення в середині першого тисячоліття до н. е. перших рунічних знаків-символів, які існували в давнину на інкорпуючому рівні розвитку на Алтаї. Розглядаються шумеро-тюркські лексичні відповідники ряду тюркських мов: давньотюркської, старокипчацької, сучасних кипчацьких (чуваської, казахської, киргизької, ногайської, кримськотатарської та ін.) і алтайських мов (хакаської, алтайської, тувинської, якутської), а також турецької та монгольської мов. Визначаються ареали поширення тамги-знаків, еквівалентних з шумерськими іконічними логограмами (Румунія (Асанчі, Омурчі)), Угорщина, південні межі лісостепової зони Східної Європи навколо Чорного (Мала Азія) і Каспійського морів, Сари-Арки Казахстану, Алтаю, Північної та Внутрішньої Монголії, Східного Туркестану).

Ключові слова: логограми, петрогліфи, тамги-знаки, шумери, кенгеру.

Abay K. KAIRZHANOV,

Doctor (Grand PhD) in Philological Sciences, Professor of Eurasian National L. N. Gumilev University; Astana, Kazakhstan; e-mail: kairzhanov@list.ru;

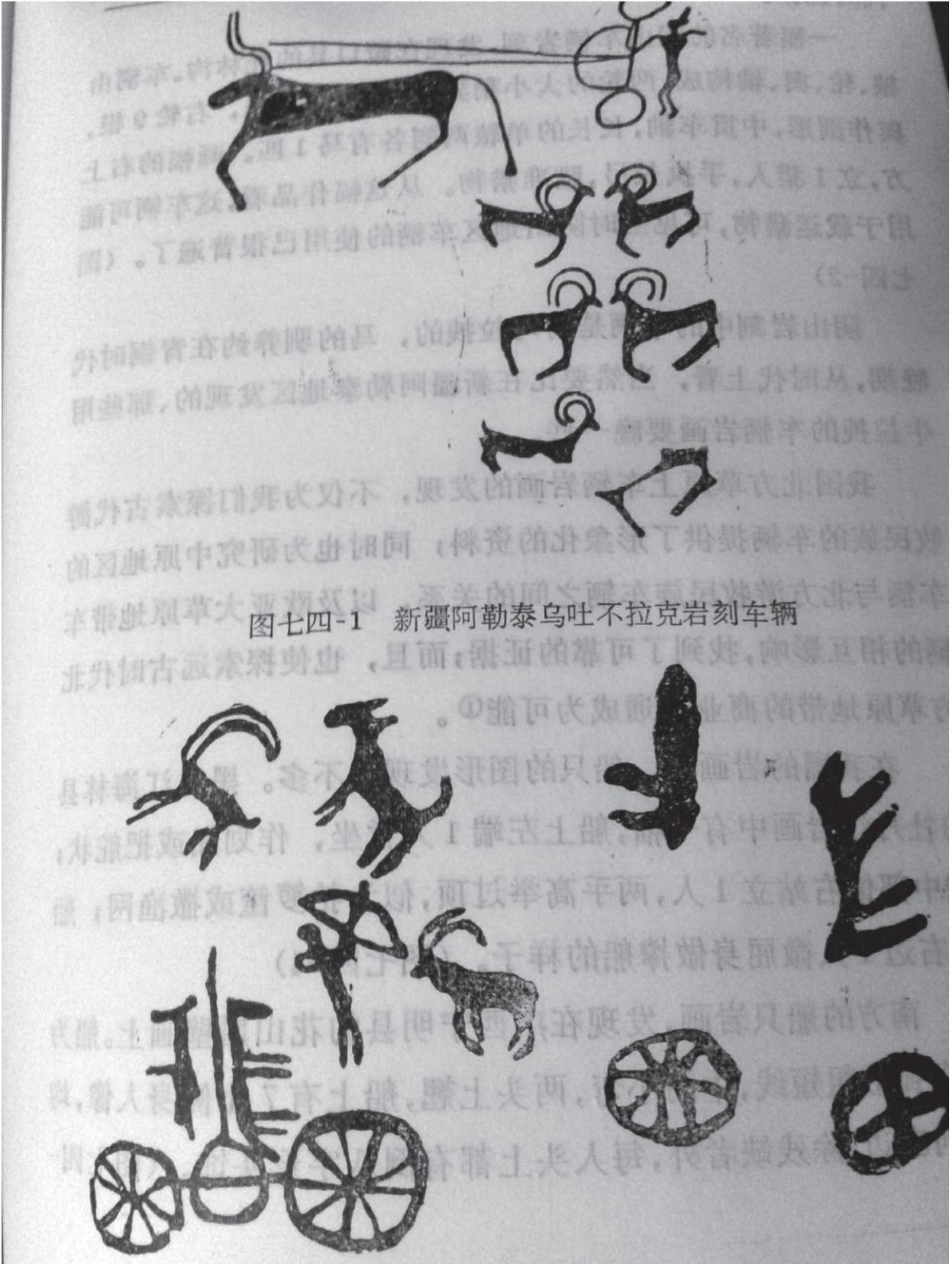
ORCID ID: 0000-0002-5940-7433

THE SHUMERIAN ICONIC LOGOGRAMS AND TAMGA-SIGNS, TOKENS OF EURASIAN NOMADS

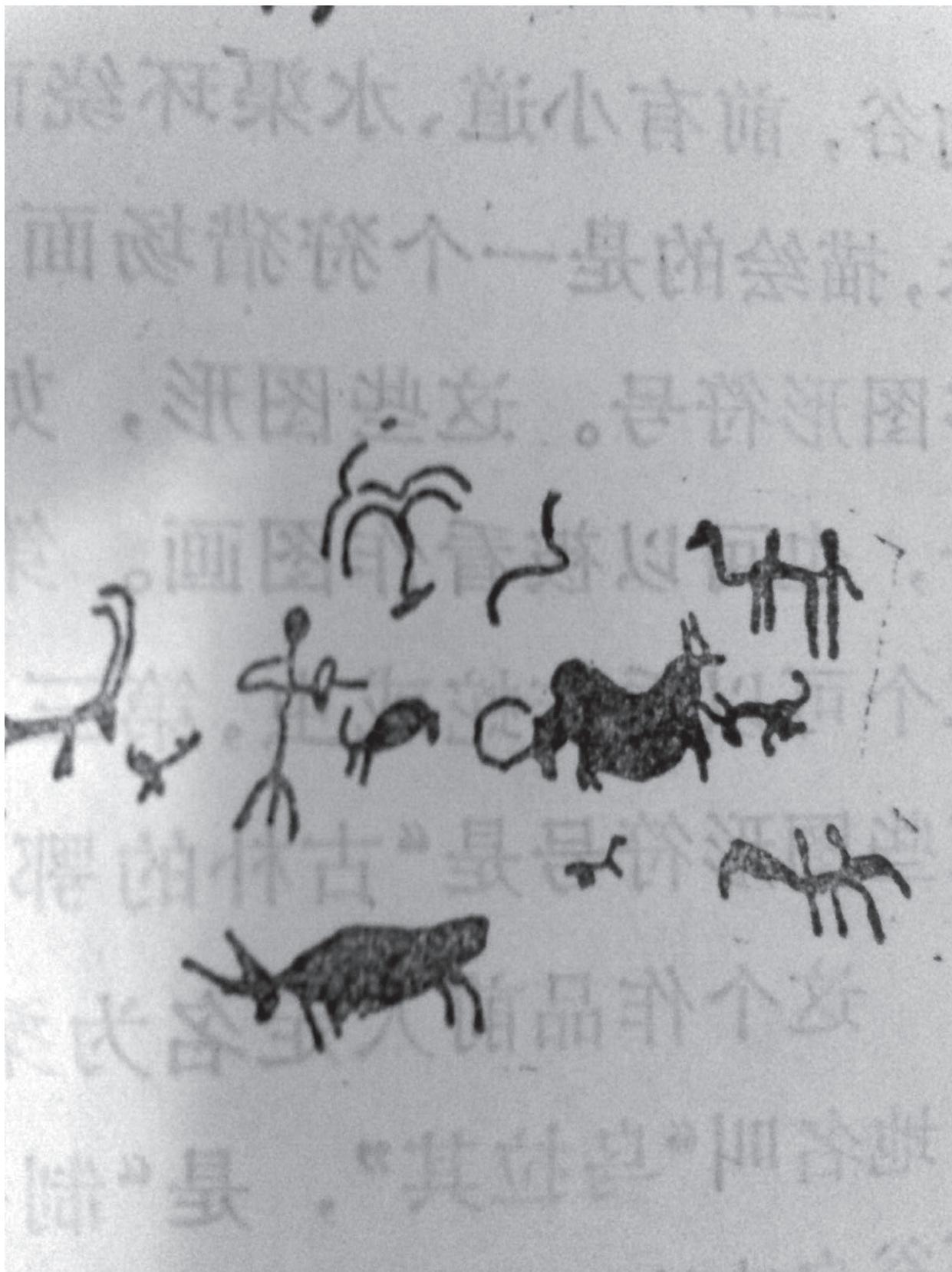
Summary. The given article investigates the Sumerian iconic logograms and their borrowings in Assyria, concurring and comparing with tamga-signs (tokens) of Eurasian nomads for equivalent's purpose rather than for determination's aim. These collations have revealed ancestor's trace of acculturation between autochthonous population of the south parts of Mesopotamia and aliens, presumably, kangaroo, which penetrated to them from north-east of Central Asian Iranian table land and mixed with them. The article considers the acculturate consequences between settled and nomadic nations before occupation of south parts of Mesopotamia. The consequences of acculturate, mainly in coincidence of Sumerian graphical logograms and tamga-tokens of Eurasian nomads. A hypothesis was confirmed, that the information in Eurasia was delivered in latitudinal direction, however, to small extent upon meridian that entailed of diverse of letter systems, namely syllabic and alphabetic in the West and Central Asia and hieroglyphic in the East. Additionally, the problem of adjacency of Sumerian linguistic order and an ural-altaic linguistic system. It concerns proximity of these languages that they have common agglutinate order and identical phonetic processes. Given the comparison of Sumerian graphic logograms and tamga-tokens, the basic meaning of these tokens is emerged, moreover it would be a basis of token's creation in the amidst of the first millennium B. C., which was in the incorporative level of its development in Altai. Considering Sumerian-Turkic lexical correspondences following languages: Old Turkic, Old Qypchaq language, modern Qypchaq (Chuvash, Kazakh, Kyrgyz, Nogai, Crimean Tatar etc.) and Altaic languages (Khakassian, Altaic, Tuva, Yakut), also Turkish and Mongolian languages. Defined areas of distribution signs-tamga equivalently with Sumerian iconic logograms (Romania (Asanchi, Omurchi), Hungary, southern limits of the forest steppe zone of East Europe around Black (minor Asia) and Caspian seas, Saryarka of Kazakhstan, Altai, Northern and Inner Mongolia and East Turkestan).

Key words: logogram, tamga-signs, tokens, kangaroo.

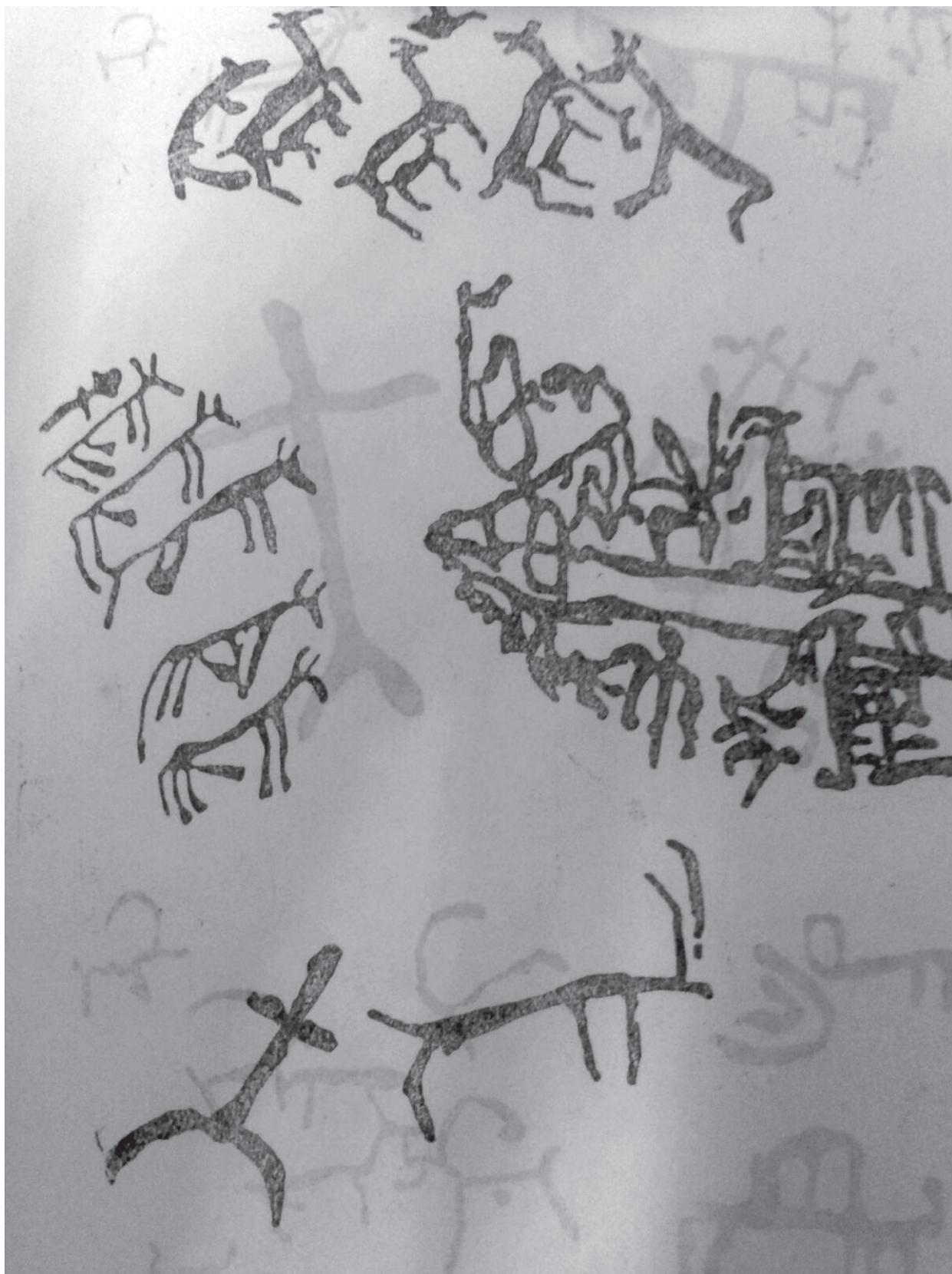
Статтю отримано 21.02.2016 р.

图七四-1 新疆阿勒泰乌吐不拉克岩刻车辆

УДК 811.161.2'367.626'282.3(477.74:282.044[282.243.7+282.247.314])

КОЛЕСНИКОВ Андрій Олександрович,

доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмайльського державного гуманітарного університету; вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68600, Україна; тел.: +38 066 9745497; e-mail: akolesnykov2015@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-8365-7598

ІМЕННИКОВІ ЗАЙМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ

Анотація. *Мета* статті — описати генетичні і динамічні ознаки іменникових займенників в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю. *Предметом* аналізу є функціонування граматичних форм і значень іменникових займенників (особових, предметно-особових і питальних) в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю — специфічного полілінгвального ареалу, де новожитні українські говірки різних діалектних типів побутують подекуди понад двісті років у контакті з переважно новожитніми говірками діалектів румунської, російської, болгарської, албанської, гагаузької, циганської мов. Займенникові грами досліджено за допомогою *методики* аналізу фонозаписів діалектного мовлення — діалектних текстів та відповідей на спеціально укладений питальник, з увагою до їхніх суперечливих свідчень як джерела інформації про динаміку говірок. *Результатом* дослідження стало те, що прономінативи, співвідносні з іменниками, засвідчили значний діагностичний потенціал як маркери генетичних і динамічних типів українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. *Висновки:* на основі здійснених спостережень над іменниковими займенниками найбільш виразно в ареалі виокремилися генетичні типи українських говірок з ознаками моногенності південно-західної діалектної основи (буковинсько-подільської, закарпатської, західнополіської), а також динамічні різновиди стійких і редукованих говірок.

Ключові слова: новожиття українська говірка, граматики, іменникові займенники, діалектний тип, генетичні маркери, динаміка.

Постановка проблеми. Іменникові займенники в українських говірках ареалу межиріччя Дністра і Дунаю виявляють високу релевантність з погляду їхньої здатності бути маркером генетичного типу говірок (чимало таких діалектних рис пов'язано з диференціацією буковинсько-подільського, західнополіського, закарпатського діалектних типів говірок з ознаками моногенності), а також їхнього динамічного типу (розрізнення говірок за часом формування, сталістю / редукованістю).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі фрагменти аналізу займенникової словозміни в досліджуваних говірках, насамперед рис відмінних від літературного стандарту, подано у працях 60-х рр. ХХ ст. В. П. Дроздовського [9–11] та А. М. Мукач [19; 20], а також картографовано в «Атласі української мови» [2], що уможливило вивчення динаміки українських говірок ареалу. Системний опис займенників окремої української наддунайської говірки села Шевченкового Кілійського р-ну на засадах діалектної текстографії з урахуванням інтегральних і диференційних елементів говірки здійснила М. С. Делюсто [8]. Однак докладної описової і лінгвогеографічної характеристики побутування іменникових займенників в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю з урахуванням їхньої генези і динаміки досі не здійснено.

Постановка завдання. Мета статті — описати генетичні і динамічні ознаки іменникових займенників в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю.

Виклад основного матеріалу. Іменникові особові займенники (*яа, ти, ми, ви, в'їн*) і зворотний займенник *себе*, лакунарний у наз. відм. в усіх страхах загальнонародної української мови, мають низку релевантних ознак в ареалі, що стосуються їх функціонування і словозміни. Загалом інтегральним, подібно до інших степових говірок [21; 22], є: уживання форм множини 2 ос. *ви* (замість *ти*) і 3 ос. *во'ни* (замість *в'їн*) як пошанних форм звертання і вказівки (*яа роз'казуй'їм*), зокрема до батьків, які координують із відповідною формою дієслова, хоча скрізь у молодшого покоління простежується й тенденція звертатися до батьків «на *ти*»; фонетичні варіанти, пов'язані з наближенням у ненаголошеній позиції /e/ до /i/ (*ме'не, ме'н'ї; ме'не, ме'н'ї; ми'не, ми'н'ї; ми'не, ми'н'ї*), а подекуди й навіть звуженням їх аж до /i/ (*м'ї'н'ї*), як і в подільських, середньонадніпряньських говірках [17; 18], та, як і в полтавських, подільських та інших [4; 17], наближенням і звуженням /o/ до /y/ (*то'б'ї, су'б'ї*), що відзначалося й у 60-х рр. ХХ ст. [9, с. 6–7; 10, с. 137, 142].

Займенник 1 ос. одн. (*яа*) має особливості у дав., місц., знах., орудн. відм. Поряд з найпоширенішою і безальтернативною у більшості говірок формою *ме'н'ї*, в окремих у дав., місц. відм. зберігаються характерні для галицько-буковинських, карпатських, подільсько-волинських [3, с. 119; 12, с. 85;] давні енклітичні й зредуковані займенники *м'ї, мн'ї* (*мама м'ї казала* — Рл.1; *а м'ї каже* — Вс.; *мн'ї казали, трудно мн'ї* — Пк.; *давали мн'ї* — Мл.), засвідчені передусім у діалектних мікросистемах (далі — ДМ) південно-західного походження, але майже

відсутні тепер у материнських [5, к. 79]. Подібна редукція ненаголошеного голосного спостережена й у знах. відм. (*м'не тато н'іс* — Пк.). Вияв деяких із редукованих форм у текстах не завжди підтверджує питальник, напр., у Пк. він подає тільки *мн'і* і *ме'не*. До того ж функція форм *мн'і*, *м'не* як генетичного південно-західного маркера не є чіткою, адже такі форми дав. відм. (*мн'і*) як спорадичні зафіксовано й у говірках мішаного типу (Шв.) поряд з варіантами, що можна вважати результатом впливу говірок російської мови (*мн'е*), індукція яких не виключена [8, с. 119–120; 20, с. 176]. Крім того, відзначена первісність спорадичної форми дав. відм. *мн'і* (>*мзн'і*) порівняно з новою *ме'н'і* (*ми'н'і*, *м'і'н'і*) [20, с. 176]. Форма *мн'і* відома також західнополіським і підбузьким говіркам [2, т. 3, ч. 4, с. 211]; *мн'е* — окремим степовим і слобожанським [2, т. 3, ч. 4, с. 211].

За переваги у род., знах. відм. форм *ме'не*, *ме'не*, *ми'не*, спостережено їх локальні й спорадичні варіанти *м'не* і *м'ен'а*. Форма род. відм. *м'ен'а*, засвідчена раніше [8, с. 120], очевидно, okazіональна, викликана інтерференцією з російською мовою; подібне стосується й грамеми орудн. відм. з флексією *-ой* займенників *йа* і *себе* [8, с. 119–120], відомої для займенника 1 ос. одн. середньо- та східнополіським говіркам, деяким слобожанським [2, т. 3, ч. 4, с. 211]. Типовими ж для всіх українських говірок МДД в орудн. відм. є форми з флексією *-ойу* (*мноюу*, *собойу*).

Спорадичне уживання форми наз. відм. займенників *йа*, *ми* у функції род. (*хто майе дев'ят' д'ітей к'ром'е йа* — Вс.; *два чув'іки і ми двоїе* — Пк.) пов'язуємо з функціональною взаємодією грамеми і, можливо, тенденцією до аналітизму, зокрема у північнобесарабському типі. У говірках останнього, зокрема Пк., як і в материнських (стосовно форми займенника *йа*) [5, к. 78], поширені й безприйменникові конструкції з род., знах. відм. особових займенників *йа*, *ми* (*нуд ме'не напад'айе*, *серце зах'ват'уйе ми'не*, *ми'не болит жив'іт*, *д'іти ж були нас*) [14, к. 24], фіксовані в ареалі й раніше [2, т. 3, ч. 2, к. 81]. Іноді форми з прийменником і без варіюються в одному контексті (*йа вже забула де в мене болит / чи ме'не болит чи н'і* — Пк.). Якщо конструкцію *д'іти ж були нас* можна пояснити й випадінням прийменника, зумовленим темпом розмовного мовлення, оскільки її не підтверджує питальник, то більшість подібних не є трансформами, адже прийменникову і безприйменникову реалізацію род. відм. займенника *йа* розрізняє наголос, виявляє і діалектний текст, і питальник. Спорадичне безприйменникове уживання форми дав. відм. *мен'і болит'*, за частішого *у мене болит'*, було спостережено в МДД й раніше [9, с. 21]. Зараз територіальний розподіл цих конструкцій такий: род. відм. без прийменника *у* (*ми'не болит / болит' жив'іт*), окрім говірок буковинсько-подільського походження (Пк., Вс., Ну.) та тих, що знаходяться під їх впливом (Бл., Скр., Гн.), зауважений як спорадичне явище й у деяких інших (Ск., Соф., Єл., Уд.); форма ж дав. відм. у конструкції *мен'і болит'*, відзначена дотепер, засвідчена у говірках західнополіської генези (Мп., Нс.); на місці сполучень род. відм. займенника з прийменником *на* зафіксовано частіше як варіант безприйменниковий род. відм. (*тос'ка ме'не напад'айе* — Ол.; *нуд ме'не напад'айе* — Пк., Бл., Скр., Ск., Сем.; *нуд' ме'не напад'айе* — Гн.; *нуд'га ме'не напад'айе* — НЦ, Пк.2, СЦ, Шр., Мк., Пр.БД.), а також конструкції типу *мен'і нудно*, *ме'не нудит'* тощо.

У займенників 1 ос. у говірках буковинсько-подільського походження спостережено й форми дав. відм. у функції род. відм. з прийменником і без (*забере нам кав'ри*, *дурак'и прозівали нам* — Вс.; *заслабла мен'і ж'інка* — Пк., Ну.). Безприйменниковий дав. відм. займенника *ми* у функції безприйменникового і прийменникового род. відм. зафіксовано в ареалі й у діалектних текстах говірок мішаного типу (*в'чора було ден' рож'ен'йа нам* — Шв.) [8, с. 120]. Перевірка програмою конструкції *заслабла мен'і ж'інка* виявила її найлокальнішу реалізацію в ареалі — у говірках північнобесарабського типу. Зіставлення ареальної поведінки займенника *йа* у конструкціях (*у мене болит' жив'іт* і *заслабла мен'і ж'інка*) підтверджує думку про семантичну і контекстуальну зумовленість відмінкових форм займенників.

У говірці Пк. зауважено й уніфіковані конструкції род. відм. займенників з прийменником *до* на позначення об'єкта типу *д'ивл'аца до мене 'на мене'*, *н'і'якого 'виду до него*, *дзв'онив до мене 'мені'*, *кажу до него 'йому'*. Сучасне територіальне варіювання цих конструкцій має такі закономірності: частіше як спорадичне явище, звичайно варіантне до безприйменникового, прийменникове уживання спостережене у говірках північнобесарабської генези (*говор'у / кажу до него* — Пк., Вс.), а також в інших ДМ (*кажу / кажу до н'ого* — Нс., Мк., Лим., Пр.Тат.; *говор'у до н'ого* — Чист., Вол.; *д'ивл'аца до мене* — Ол., Гн., Пк.2, Соф., Пр.Тат.).

Чимало діалектних особливостей у МДД мають і предметно-особові займенники (*в'ін*, *во'на*, *во'но*, *во'ни*). Наз. відм. займенника *в'ін* характеризує локалізований і спорадичний варіант *йон* (*мей к'раичий йак йон*) (Рл.1), пов'язаний, очевидно, з впливом контактних російських говірок [13]. Зі слів мовців цей варіант властивий і Ол., але, беручи до уваги його непередставленість у ДТ, не виключаємо чинник ототожнення української і російської говірок, що співіснують в цьому селі. На окремі форми словозміни займенника *в'ін* в Ол. впливає властиве їй помірне акання (*йалму* — дав. відм.). Наз. відм. множ. та одн. ч. та ж. р. притаманні як периферійне і поодинокі явище форми без протетичного [в], спостережені спорадично у ДТ окремих говірок

(Шв., Бр., Мт., Пшт., Кс., Сф. та ін.). Питальник, як правило, їх виявляє рідко, напр., у Вс. відповіді на програму дають варіантні форми *она, о'но, о'ни*, ймовірно, гіперичної природи.

Форми непрямий відмінків ч. і с. р. предметно-особових займенників спільні для цих родів, як і в літературній мові. Для більшості говірок, подібно до інших степових [21; 22], властиві як основні варіанти форми без початкового [н] у післяприйменниковій позиції, перевага чи значна представленість форм з протетичним [н] відрізняє в ареалі говірки з південно-західною основою. Род., знах. відм. займенника З ос. ч. і с. р. в українських говірках МДД має такі територіальні варіанти: *його, н'ого* (в післяприйменниковій позиції); *його* (в післяприйменниковій позиції); *него* (в післяприйменниковій позиції); *йго* (без прийменника); *н'го* (без прийменника). Останнє як варіант засвідчено лише в Нс. західнополіського типу, де фіксуємо також форму род. відм. множ. з приставним [н] (*них зошит*).

Форми типу *коло його / кала його* (Ол.), *до його, на його, з його* переважають у говірках з південно-східною діалектною основою (Пл., Ол.), деяких з північною (Яр.) та мішаних (Шв., Лс., Тр., Бр., Мт., Пшт., Кс., Сф.), у безприйменниковій позиції в цих говірках уживається форма *його*. У говірках найновішої формації західнополіського типу (Мп.) зафіксовано й *на його, коло його*. Форми без приставного [н] відзначають й дослідники інших українських говірок, насамперед південно-східних [18], у тому числі південнобесарабських [11; 20]. В окремих ДМ ареалу форми цієї грами без приставного [н] є безваріантними, що, крім програми, доводить й аналіз текстів [8, с. 122]. Уживання форм на зразок *до н'ого* у таких говірках інформує про освіченість діалектоносія. Подекуди засвідчено відносно рівноправну варіантність, напр., у СЦ: *до н'ого* і *до його, в н'ого* і *в його, коло н'ого* і *коло його, на н'ого* і *на його*, що характеризує й материнські говірки [4, с. 286].

Частіше форми з приставним [н] після прийменника уживані в ДМ південно-західної генези та різного походження новішої формації. До того ж у частині говірок буковинсько-подільського типу (Вс., Пк., Ну.) спостережено як основні варіанти архаїчні прийменникові форми *него* (*в'ід него дитина, не йди за него бо в'ін в'редний / іду бо л'убл'у* — Пк.; *у него справедл'иво, а йак у него нервов не ф'атало, до него п'ідишли, йа за него дам ек'замен* — Вс.), властиві материнським [6, к. 64] та іншим ДМ [24, с. 137], відзначені раніше у Пк. [10, с. 136], пор. [14, к. 25]. Напр., у Пк. зафіксовано форми *до него, у него* (род. відм.), *в него* (знах. відм.), *на него, без него, кругом него, за него, в'ід него*, але варіюються *коло н'ого* і *коло него*, а у Вс. — *на н'ого, на него* і *на його*. В інших говірках північнобесарабської генези (Мл., Рл. 1, Рл. 2) архаїчні форми род. відм. одн. ч. р. і с. р. (*до него*), зауважені там діалектологами¹ [9, с. 18; 10, с. 136; 15, с. 40], зафіксовані тепер укр. спорадично переважно у мовленні старшого покоління, натомість форми зі спільним формантом займенника *цей* (*цего*) є стійкими як основні і досі. Домінантними в таких ДМ стають форми без приставного *н* (*в його, до його* — Рл. 1; *за його, про його, до н'ого* — Рл. 2). На користь того, що це факти динаміки вже новостворених говірок, свідчить і збіг ареалів форм *него* і *цего* на материнській території [6, к. 64, 58]. У говірці закарпатського типу (Пб.) зафіксовано такі варіантні форми род. відм. займенника *в'ін*: *до него* і *до його, коло н'ого* і *коло него*. В окремих говірках північнобесарабського типу (Пк., Вс.) виявлено й стягнені безприйменникові форми *йго* (*бо'йаласа йго*), варіантні до *його* і представлені в окремих говірках материнського діалекту [5, к. 84]. Спостережена раніше у Рл. 2 і Мл. [9, с. 18], а також у Пл., Пр. БД., Тат., Див. [11, с. 173], Рл. 1, Пк. [10, с. 136] реалізація *й'го*², властива окремим материнським північнобесарабським мікросистемам [5, к. 84] і тому має діагностичний потенціал у плані генези. У говірках Рл. 1, Рл. 2 і Мл. ця форма рідкісна, а в інших з названих мікросистем наразі не побутує. Не відзначено тепер і зауваженої раніше у Рл. 1 форми *йего* (*йакби йего найс'ти*) [15, с. 40].

Основним виявом дав. відм. займенника *в'ін* є форма *йо'му, йо'му*, що подекуди у ДТ може реалізуватися як і *йел'му*, що була помічена раніше, пояснена впливом російської мови та індукцією словозміни присвійних займенників *мій, твій, свій* [8, с. 121]. Питальник засвідчує також форми *й'і'му* (Скр.), де [i], очевидно, — результат звуження [e]; *йа'му* (Ол.), де [a] — рефлекс ненаголошеного [o]. У деяких говірках північнобесарабської генези основним (Пк.) чи єдиним (Вс., Ну.) варіантом цієї форми є реалізація *йму* (дав *йму*), притаманна й деяким материнським говіркам [5, к. 85]. Форма *й'і'му* у паралельному вжитку до *йо'му, йо'му* була відзначена у сер. ХХ ст. у говірках Рл. 2, Мл., Пл., Пр. БД., Тат. [11, с. 173]. У зв'язку

¹ В. П. Дроздовський відзначав, що в сс. Рл. 2 і Мл. «в мові представників старшого покоління переважаючими є форми з приставним *н'* в непрямий відмінках (*у н'ого, до н'ого, у них* тощо)» (в той час, як для переважної більшості аналізованих говірок типовими є форми без *н'*). «Спорадично засвідчуються тут в род. відм. одн. форми з приставним *н* перед *е* типу *у него*» [11, с. 172]. «У мові представників середнього і молодшого покоління шойно зазначених говірок форми з приставним *н'* і без нього співіснують як варіантні з приблизно однаковою частотою вживання» [11, с. 172–173].

² Цей варіант прокоментовано як такий, що виник, очевидно, внаслідок прогресивної асиміляції ненаголошеного *e*, як і в словах *Кий'іва, з'най'імо* [10, с. 136].

з генетичною спільністю говірок, де представлені такі форми, припускаємо, що з *й'їму*, *й'їго* внаслідок подальшої редукції і розвинулися на материнській чи вже на новозаселеній території *їму*, *їго*.

Домінантною формою місц. відм. в ареалі [14, к. 26] є спільна з літературною мовою на *н'ому*, проте у говірках мішаного типу та з південно-східною, північною основою переважає чи, рідше, є безваріантною форма без приставного *н* (на *їому* — Ол., Рл. 1, Чист., СЦ, Бл.). У деяких говірках буковинсько-подільського походження засвідчено на *н'ім*, по *н'ім* (не *дуже пон'їмала по н'ім* — Пк.) і на *н'ему* (Вс., Ну.).

У род., знах. відм. займенник 3 ос. ж. р. [14, к. 27], окрім спільних з літературною мовою форм *й'її* (без прийменника) і *нейї* (після прийменника), має й відмінні. Репрезентанти без приставного *н* після прийменника типу *до й'її*, *у й'її*, вкрай спорадично виявлені у діалектних текстах та зауважені раніше (*у й'її не^{ма} н'їчого*) [10, с. 145; 19, с. 197]¹, програма діагностує лише в деяких говірках новішої формації західнополіського типу, а саме Мп. (*гукнути на й'її*, *у й'її не^{ма}*) і ВК (*гукнути на й'їю*, *у й'її не^{ма}*). Питальник і тексти свідчать про послідовне вживання в більшості різнотипних говірок (Яр., Ол., Бл., Скр., Гн. тощо) форм з прийменниками з *нейї*, *до нейї*, *на нейї*, *у нейї*, а без прийменників — *знайшли й'її*.

У говірках північнобесарабської генези після прийменника за послідовного вживання форми *нейї* (в *нейї вод'анка* — Вс.; *посм'їаца з нейї* — Пк.), функціонує енклітична займенникова форма *йї* (*бог йї три^{ма}є* — Вс.; *йї розд'їли голу* — Пк.), засвідчена в материнських та інших говірках [5, к. 87; 24, с. 138] та в південнобесарабських цієї генези (Рл. 1, Рл. 2, Мл., Пк.) [9, с. 18; 10, с. 136; 15, с. 40]. Напр., у Пк. спостережена така варіантність: з *нейї*, *у нейї* але *знайшли йї* і *й'її*. У знах. відм., що виражає прямий об'єкт, після прийменника на подекуди (Пк., Рл. 1) зафіксовано стягнену архаїчну форму *н'у* (*зав'єш'ан'їє на н'у*, *гукнути на н'у* і рідше *на нейї* — Пк.), також помічену раніше, окрім Пк. [10, с. 136], у Рл. 1 [15, с. 40], Рл. 2 [11, с. 177] і Мл. [9, с. 18; 10, с. 136], де тепер частіше *на нейї* (Мл.). Форма *на н'у*, зафіксована в новостворених [23, с. 23] та старожитніх ДМ [24, с. 138], у МДД властива й говірці закарпатського типу (Пб.).

Енклітична форма род. відм. *йї*, поширена, окрім південно-західних діалектів, у частині середньополіських і степових говірок, спорадично представлена у діалектних текстах говірок мішаного типу [8, с. 121; 19, с. 198; 20, с. 178], тому її можна вважати маркером південно-західної генези лише за послідовного функціонування в текстах говірки і вияву за допомогою питальника. Форма *на н'у* також була відзначена раніше як спорадична у наддунайських ДМ [19, с. 198], де подібні репрезентанти, напевно, ще рідші, ніж у сер. ХХ ст., принаймні питальник їх там не засвідчив.

Випадки уживання у функції род. відм. форми наз. відм. (*полу^чайу пенс'їю* / *во^{на} ме^н'ї хва^тає* — Пк.) пояснюються функційною взаємодією граєм у спонтанному процесі породження мовлення.

Зі значенням належності у род. відм. спостережено й узгоджувані з іменником присвійні форми *нейін*, *нейна* (*нейін зошит* 'її зошит' — Нс.), що корелює із відповідними формами у материнських ДМ [1].

У дав. відм. територіально варіюються *йї*, *й'її*, *йї* [14, к. 28]. Форма, спільна з літературною мовою, — нетипова для більшості говірок, у яких основна реалізація — *й'її* — результат індукції род. відм., як і в південно-західних говорах, звідки вона й могла запозичитися [20, с. 184]. У частині говірок ці дві форми варіюються лише за певного контексту (Мк., Пб. та ін.), напр., у Мк.: *допома^в й'її* і *йї*, але лише *дати й'її*, *й'її с'їм год*; в інших — вона безальтернативна (Ол., Пл. тощо), що, крім питальника, підтверджує й текстовий аналіз (*ногу др'їзали й'її*, *й'її да^їєте*, *не^{ма} й'її коли балакат*' — Пл.).

Форма *й'її* (іноді без варіанта *йї*), засвідчена в інших ДМ південно-східного наріччя [12, с. 86; 22, с. 10], поширена й у говірках південно-західної генези, зокрема північнобесарабської (*пома^в й'її* — Пк.; *я^а й'її в'їти ка^жу* — Вс.). Так само індикатором генези цих говірок є стягнена і перенесена з род. відм. форма *йї* [5, к. 87], відзначена раніше у Рл. 1 [15, с. 40], але тепер спостережена локальніше (Пк., Ну.), напр., у Пк. основні форми *йї* і *й'її*, репрезентант *йї* (*не ка^жу йї за той ул'її*, *йї наврочили*), очевидно, — результат впливу літературної мови. Форми *йї* і *й'її* спостережені й у Соф.

¹ В. П. Дроздовський зауважував переважання форми *й'її* в дав., род. і рідше — місц. відм. [10, с. 145], а А. М. Муқан відзначала лише їх наявність як паралельного варіанта і пояснила, з покликанням на Л. А. Булаховського (3 історичних коментарів до української літературної мови. — Мовознавство. — Т. Х. — К., 1952. — с. 90), що таке поширення форми род. відм. ще й у функції дав.-місц. відм. відбулось у говірках унаслідок аналогії до м'якої жіночої відмінності з її тотожністю форм (*землі*, *волі*) в род. відм. і дав. відм. одн. [19, с. 197]. Проте останнє лише частково пояснює уживання реалізації *й'її* в післяприйменниковій позиції род. відм. Виходить, що почавши вживатися у місц. відм. після прийменника, ця форма поширилася і на післяприйменниковий род. відм. Не зовсім вкладається в цю схему аналогії і збереження форми *й'її* у знах. відм.

Форма дав. відм., спільна з род. і знах. відм. (*й'й'ї, йе'йо* чи *й'й'їо*) активна у говірках новішої формації західнополіського типу, де вона може набувати й специфічної форми *й'й'їо* (*й'й'їо є'їм 'рок'ів* — ВК).

На функціонуванні місц. відм. (*на н'їй, на й'їй, на 'нейї, на й'й'ї, на н'ї*), як і в дав., відбивається індукція род. відм., тому форма *на н'їй* у говірках МДД радше виняток, замість неї нормативною у більшості говірок є *на 'нейї* (форма, характерна для післяприйменникового род. відм. у літературній моделі). Перевага, а частіше, згідно з даними програми, й безальтернативність таких форм, стосується говірок різних типів: мішаних на південно-східній основі (НЦ, Пк. 2, Вол., Чист., Ск., Віл., Шр., Мк., Пр. БД., Пр. Тат. тощо), з південно-східною основою (Ол.), північною (Яр.) і навіть деяких з північнобесарабською (*же'нвеса на 'нейї* — Вс.), де вона безваріантна [14, к. 29]. Натомість в інших ДМ останнього типу уживанні форми (*на н'ї*), варіантні з повними (*на н'їй* — Пк.) та з тими, що є результатом аналогії до род. відм. (*на 'нейї* — Ну.).

У мікросистемах новішої формації закарпатського типу (Пб.) зафіксовано тільки *на 'н'їй*, а в говірках західнополіської генези, поряд з основним варіантом *на 'нейї* (Мп.) чи єдиною формою (ВК), виступає аналогічна (запозичена з род. відм. без прийменника) *на й'й'ї*, що функціонує й у прийменниковій і безприйменниковій позиції род., знах. відм. та дав. відм. Як основна чи варіантна (Лим.) форма *на й'й'ї* локально спостережена й у мішаних говірках (Шв.), пор. [8]. У говірці з південно-східною основою полтавського типу (СЦ) як варіант до *н'їй, й'й'ї* і *'нейї*, подібно до материнських ДМ [4, с. 286], зафіксовано форму *на й'їй*, що разом з *на н'їй* засвідчено і в говірках новішої формації (Плц.).

Таким чином, лінгвогеографічно [14, к. 28, 29] підтверджується індукція форми род. відм. займенника *во'на* на дав. і місц. відм., але не лише безприйменникової його реалізації, хоч таке враження (про втрату залежності від прийменника і поширеність форм типу *на й'й'ї*) і складається з дотеперішніх спостережень [10, с. 145; 15, с. 40; 19, с. 197].

Своїм територіальним варіюванням серед форм 3 ос. множ. увагу привертають грами род., знах., місц. та орудн. відм. У літературному стандарті род., знах. та місц. відм. у післяприйменниковій позиції використовують спільні форми (*них*), у безприйменниковій у род., знах. відм. функціонує — *й'їх*. В аналізованих говірках особливості уживання відзначених форм засвідчено після прийменників (лише в Нс. західнополіського типу фіксуємо *них* без прийменника). Окрім спостережень над текстами, їх було перевірено й питальником. Південнобесарабська тенденція уживання таких форм без приставного *н* у позиції після прийменників (*до 'його, без й'їх*), відзначена раніше [9, с. 18], зумовлює те, що аналізовані форми виявляються безальтернативно (лише *на, у, без й'їх*) у деяких ДМ південно-східного та мішаного типу (Віл., Шр., Ол., Чист.), а також у говірках новішої формації західнополіської генези (ВК, Нс.).

У говірках південнобесарабського походження (Пк., Вс., Ну.), деяких мішаних з перевагою південно-західних рис (Мк.) та інших (Ск., Єл.), а також у ДМ новішої формації закарпатського (Пб.) та північного типу (Плц.) зафіксовано лише форми з приставним *н* (*на них, у них, без них*). Водночас у говірках північнобесарабського типу (Мл., Рл. 1, Рл. 2), материнські риси в яких збережені меншою мірою, засвідчено й форми без приставного *н* (*до'у й'їх, за й'їх* — Рл. 1, Мл.). Своєрідна кореляція генетичних і динамічних характеристик стосується й говірок північного типу. Так, на противагу зауваженій говірці (Плц.), у Яр. переважно вживаються форми множ. без приставного *н* (*на й'їх, з й'їх*), як і післяприйменникові форми одн. ч. р. (крім орудн. відм.), що характерно для поліських говорів [16, с. 59].

Диференціація форм з протетичним *н* і без нього може зберігатися навіть за близького контактування говірок, пор.: у Чист. (*на й'їх, у й'їх, без й'їх*), а у Вол. (*на них, у них, без них*).

Інші говірки характеризуються своєрідним варіюванням післяприйменникових форм (*в й'їх* і *в них* — Шв.). При цьому в одних ДМ (Бл., Кал., Лим.) грама місц. відм. отримує форму *на них*, а род. відм. — *у й'їх, без й'їх*; в інших (Вш.) — навпаки (*на й'їх, у н'їх, без н'їх*) або (СЦ) рівноправні варіанти (*на них* і *на й'їх, у них* і *у й'їх, без них* і *без й'їх*).

У низці говірок варіювання таких післяприйменникових форм з протезою *н* і без неї складніше і залежить від прийменника, напр.: НЦ (*на й'їх, у й'їх, без й'їх* і *без них*); Пк.2 (*на них, у них* і *у й'їх, без й'їх*); Пр. БД. (*на н'їх, у й'їх, без них* і *без й'їх*); Соф. (*на них, у них* і *у й'їх, без них* і *без й'їх*); Тр. (*на й'їх, у й'їх, без н'їх*); Мп. (*на й'їх, у них, без них* і *без й'їх*); Скр. (*на них* і *на й'їх, у й'їх, без й'їх*), але загалом закономірно відзначається певна перевага форм без приставного *н* [14, к. 30]. Наведені приклади демонструють ще одну варіантну форму (*н'їх*), спорадично виявлену в різнотипних говірках ареалу (Мк., Пр. БД., Тр., Вш.).

Аналіз текстів окремих говірок з варіативністю прийменниково-відмінкових форм з протезою *н* і без неї (Шв., Пл., Яр.) доводить домінантність реалізацій без приставного *н* (*на й'їх 'кажут', в й'їх* тощо — Пл.).

Орудн. відм. займенника 3 особи ч. р. (*за ним* — Рл. 1) у говірках різних типів, зокрема й тих, де діє тенденція до усунення приставного *н* у род., знах., місц. відм., перевірена питальником в післяприйменниковій позиції (*з ним* чи *з їм*), виражається формою *ним* (Бл., Скр., Гн., Ну., Вс., Ол., СЦ, Пб., Рл. 1 тощо); ж. р., згідно з питальником, представлено в ареалі лише

формою *нейу* (Рл. 1, Ол., Бл., Скр., Гн., Вш., Нс., Пб., Вс., Ну., Мп., ВК, НЦ, Пк. 2, Чист., Вол., СЦ, Ск, Віл., Шр., Мк., Пр. БД., Лим., Тр., Пр. Тат., Єл. тощо). Орудн. відм. займенника 3 ос. множ., як і ч. та ж. р. цього відмінка, переважно збігається з літературним стандартом — у більшості говірок ареалу має лише форму *ними* (з *ними*). Це загалом відповідає ситуації у багатьох південно-східних говорах [2, т. 3, ч. 4, с. 212] та спостереженням над українськими говірками МДД [8, с. 123]. Форма без протези на зразок з *йми* спорадична і локальна (Пб.).

Суттєвих і численних відмінностей від літературної мови й ареальних в уживанні питальних іменникових займенників *хто, що* в українських говірках МДД наразі не відзначено, як і в дотеперішніх дослідженнях цих ДМ. Часткова специфіка передусім інтегральна для різних говірок і має фонетичний характер (форми дав. відм. *ко^ому, чо^ому*, варіантні до *ко^ому, чо^ому*, форми орудн. відм. *чим / ч'ім*, варіантні до *чим¹, форма чо / ч'о*, варіантні до род. відм. *чо^ого* і давального *чо^ому*, відбита і в непохідних (*а ч'о йа буду води л'ат' / шо йа ни хоч'у?*, *бабо / ч'о ти прийшла с'уда?* — Пк.), і похідних формах *н'іч'о, чо'то*). Лакунарність літературного варіанта *на кім, на чім* [8, с. 123–124] стосується не всіх говірок (*не^е мали на ч'ім шити / ни мали чим кормица, на ч'ім пекти* — Пк.).

Деякі з таких особливостей диференційні в ареалі. Напр., серед територіальних і внутрішньосистемних варіантів наз., знах. відм. займенника *що* є такі: *шчо, шч'о, шо, ш'о, што*. В. П. Дроздовський зауважив пом'якшення шиплячого [ч] як диференційну рису говірок північнобессарабської генези [9, с. 10], напевно й через це і тепер форми з пом'якшеними [ч] і [ш] властиві говіркам Рл. 1, Рл. 2, Мл., Пк. тощо, проте поширені й в інших. Форма *што*, спорадично засвідчена в різних говірках у мовленні окремих діалектоносіїв, асоціюється у мовців передусім із впливом російської мови, тому і не була внесена у питальник, адже відбиває радше орієнтацію мовців на російську мову, ніж особливості української діалектної. Проте у діалектних текстах говірки закарпатського типу (Пб.) варіант *што*, уживаний у займенниковій функції (наз., знах. відм.) та в ролі сполучника (*што, ш'тоб*), останнє виявлено й питальником, є питомою рисою і генетичним маркером [7, с. 83].

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що іменниковими займенниками — маркерами північнобессарабського діалектного типу — є форми *у него, до него, за него* та под., стягнені форми особових займенників (безприйменикова форма ч. р. род. відм. *йго*, дав. відм. *йму*, ж. р. знах. відм. *йі, на н'у*). Генетичними маркерами закарпатського типу є, окрім варіантних форм род. відм. займенника *він* (*до него* і *до його*), ще й стягнена форма знах. відм. одн. ж. р. *на н'у*. Генетичним маркером західнополіського діалектного типу є те, що займенник *вона* у функції род. відм. зі значенням належності використовує присвійну форму (*нейін зошит* 'її зошит'), дав. відм. цього займенника має форму *й'йо*. Мішані говірки характеризують форми займенників з відсутнім початковим *н*, там де він наявний в літературній мові та інших українських говірках (*до його, на його, коло його, на його*), що поширилося й на редуktivні говірки з південно-західно-буковинсько-подільською основою (Мл., Рл. 2), де ще в 50–60-ті рр. ХХ ст. відзначали форми на зразок *на него, до него*.

Перспективи подальших розвідок пов'язуємо з повнішим охопленням питальником і обстеженням полімовних населених пунктів ареалу, де функціонують українські говірки, з дослідженням редуktivних говірок, говірок міст і селищ міського типу регіону, з описом можливостей інтерференції в цій ланці морфологічної системи.

Література

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Г. Л. Аркушин — К., 2005. — 44 с.
2. Атлас української мови : [в 3 т.]. — Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. — К. : Наукова думка, 1984. — 498 с. — (391 карта) ; Т. 2. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. / [ред. тому Я. В. Закревська]. — К. : Наукова думка, 1988. — 520 с. ; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. — К. : Наукова думка, 2001. — 266 с. — (206 карт).
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К. : Вища школа, 1980. — 246 с.
4. Ващенко В. С. Полтавські говори / Василь Семенович Ващенко. — Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1957. — 539 с.
5. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова / К. Ф. Герман. — Чернівці : ПРУТ, 1998. — Т. 2. — 215 с.
6. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини : Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. — Чернівці : Видавнича спілка «Час», 1995. — Т. 1. — 314 с.
7. Григорчук Л. М. Сполучник *що* / Л. М. Григорчук // Українська діалектна морфологія. — К., 1969. — С. 82–94.
8. Дельсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01. — К., 2010. — 235 с.

¹ У говірках південно-західної генези, напр. Пк., частіше представлено *чим* (*чи^ем*).

9. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 661 / В. П. Дроздовский. — К., 1962. — 27 с.
10. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці X республіканської діалектологічної наради. — К., 1961. — С. 132–155.
11. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... канд. филол. наук : 661 / В. П. Дроздовський. — Одеса, 1962. — 473 с.
12. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — [2-е вид. перероб.]. — К. : Радянська школа, 1966. — 307 с.
13. Касаткин Л. Л. Диалект липован — русских старообрядцев Нижнего Подунавья / Л. Л. Касаткин, Р. Ф. Касаткина, Т. Б. Юмсунова // Научный вестник Измаильского державного гуманитарного университета. — Измайл, 2004. — Вып. 17. — С. 77–84.
14. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок : генеза і динаміка : [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. — Измайл : «СМИЛ», 2015. — 676 с.
15. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. — К., 1965. — С. 33–43.
16. Матвіяс І. Г. Діалектна основа словозміни в українській мові / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. — 2006. — № 5. — С. 52–65.
17. Мельничук О. С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.) / О. С. Мельничук // Діалектологічний бюлетень. — Вып. III. — К., 1951. — С. 44–68.
18. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / А. П. Могила // Середньонадніпрянські говори. — К., 1960. — С. 44–64.
19. Муқан А. М. Варіантність форм у деяких новостворених говорах української мови / А. М. Муқан // Українська діалектна морфологія. — К., 1969. — С. 191–199.
20. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. филол. н. : 661 / Муқан Агафія Михайлівна. — Глухів, 1960. — 291 с.
21. Нагин Я. Д. Говори Каховського і сусідніх районів Херсонської області : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 661 / Я. Д. Нагин. — Киев, 1956. — 17 с.
22. Пачева В. М. Українські говірки Запорізького Надазов'я : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 10.02.01 / В. М. Пачева. — Запоріжжя, 2002. — 18 с.
23. Шарпило Б. А. Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины) : автореф. дис. ... канд. филол. н. : 661 / Б. А. Шарпило. — К., 1960. — 24 с.
24. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Гаврило Федорович Шило. — Львів : Вид-во Львів. пед. ін-ту, 1957. — 254 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2005), *Word Formation of the Substantive Grammatical Parts of the Western Polissian Dialect : Author's thesis*: [Imennyj slovotvir zakhidnopolis'kogo govoru : avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk], Kyiv, 44 p.
2. *Atlas of the Ukrainian language* (1984–2001) [Atlas ukrajins'koho movy], Naukova dumka, Kyiv, V. 1, 498 p.; V. 2., 520 p.; V. 3., 266 p.
3. Bevzenko, S. P. (1980), *The Ukrainian dialectology* [Ukrajins'ka dialektologija], Vishha shkola, Kyiv, 246 p.
4. Vaschenko, V. S. (1957), *The Dialects of Poltava region* [Poltavs'ki govori], KhU, Harkiv, 539 p.
5. Herman, K. F. (1998), *Atlas of the Ukrainian North Bukovina dialects : Word-changing, functional parts of speech* [Atlas ukrajins'kykh govirok Pivnichnoji Bukovyny: Slovozmyna, sluzhbovi slova], PRUT Chernivci, V. 2, 215 p.
6. Herman, K. F. (1995), *Atlas of the Ukrainian North Bukovina dialects : phonetics, phonology* [Atlas ukrajins'kykh govirok Pivnichnoji Bukovyny : Fonetyka, fonologija], Chas, Chernivci, V. 1, 314 p.
7. Hryhorchuk, L. M. (1969), «The conjunction scho» [«Špoluchnik shho»], *The Ukrainian dialectal morphology*, pp. 82–94.
8. Delyusto, M. S. (2010), *The grammar of a dialect on the basis of dialectal text : dissertation* [Gramatyka govorky u svitli tekstu : dis. ... kand. filol. nauk], Kyiv, 235 p.
9. Drozdovskij, V. P. (1962), *The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside : Author's thesis* [Ukrainskie govory Bessarabskogo Primor'ja : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk], Kiev, 27 p.
10. Drozdovskij, V. P. (1961), «The Ukrainian South-Bessarabia dialects» [«Pivdenobessarabs'ki ukrajins'ki govorky»], *Works of the tenth Republic dialectal summit*, pp. 132–155.
11. Drozdovskij, V. P. (1962), *The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside: dissertation* [Ukrainskie govory Bessarabskogo Primor'ja : dys. ... kand. filol. nauk], Odessa, 473 p.
12. Zhylko, F. T. (1966), *Sketches in Ukrainian Dialectology* [Narysy z dialektologiji ukrajins'koho movy], Radians'ka shkola, Kyiv, 307 p.
13. Kasatkin, L. L., Kasatkina, R. F., Jumsunova, T. B. (2004), «The dialects of lipovans — Russian Old Believers of Low Danube», *Scientific Bulletin of Izmail State Humanitarian University* [«Dialekt lipovan — russkikh starobriadev Nizhnego Podunav'ja»], *Naukovyj visnyk Izmajils'kogo derzhavnogo humanitarnogo universitetu*, Izmail, vol. 17, pp. 77–84.
14. Kolesnykov, A. O. (2015), *The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects : origin and dynamics* [Morfolohija ukrajins'kykh pivdenobessarabs'kykh govirok : geneza i dynamika : monohrafija], SMIL, Izmail, 676 p.
15. Logvin, V. P. (1965), «The morphological system of dialects of Low Right Naddnistranschyna» [«Morfolohichna sistema govirok nizhn'oji pravoberezhnoji Naddnistranschyny»], *The territory dialects and Proper Nouns*, pp. 33–43.

16. Matvijias, I. H. (2006), «The dialectal basis of morphological forms in the Ukrainian literary language» [«Dialektna osnova slovozmyny v ukrajins'kij movi»], *Movoznavstvo*, Kyiv, No 5, pp. 52–65.

17. Melnychuk, O. S. (1951), «The South-Podillia dialect of the v. Pysarivka (Kodyma district, Odessa region)» [«Pivdenноподільська говірка с. Писарівки (Кодимського району Одеської обл.)»], *The Dialectal Digest*, No 3, pp. 44–68.

18. Mogyla, A. P. (1960), «Word-changing in the Middle Cherkasschyna dialects» [«Slovozmyna v govirkakh seredn'oji Cherkashhyny»], *The Middle Dnieper dialects*, pp. 44–64.

19. Mukan, A. M. (1969), «Forms alternativeness in some Ukrainian resettlement dialects» [«Variantnist' form u dejakykh novostvorenykh govorakh ukrajins'koi movy»], *The Ukrainian dialectal morphology*, pp. 191–199.

20. Mukan, A. M. (1960), *The Ukrainian Lower Danube dialects. Phonetic and grammatical peculiarities : dissertation [Ukrainskie naddunajskie govory. Fonetiko-grammaticheskie osobennosti : diss. ... kand. filol. nauk]*, Gluhiv, 291 p.

21. Nahin, Ja. D. (1956), *The dialects of Kakhovka and neighboring districts, Kherson region : Author's thesis : [Govory Kahovskogo i sosednikh rajonov Khersonskoj oblasti : avtoref. diss. ...kand. filol. nauk]*, Kiev, 17 p.

22. Pacheva, V. M. (2002), *Ukrainian dialects of Zaporizhzhya Priazovje : Author's thesis [Ukrains'ki govorky Zaporiz'kogo Nadzov'ja : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]*, Zaporizhzhya, 18 p.

23. Sharpylo, B. A. (1960) *Comparative and historical characteristic of the Ukrainian East-Slobozhanschyna dialects (Starobelschyna) : Author's thesis [Sravnitel'no-istoricheskaja kharakteristika ukrajinskih govoroov Vostochnoj Slobozhanshhiny (Starobel'shhiny) : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk]*, Kiev, 24 p.

24. Shylo, G. F. (1957), *The South-West dialects of USSR to the North of the Dniester [Pivdennozakhidni govory URSS na pivnich vid Dnistra]*, LPU, L'viv, 254 p.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Позначення населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: Віл. — Вільне; Вол. — Володимирівка; Мк. — Миколаївка; НЦ — Нова Царичанка; Пк.2 — Петрівка; Пр.БД. — Приморське; Сем. — Семенівка; Соф. — Софіївка; СЦ — Стара Царичанка; Ск. — Старокозаче; Уд. — Удобне; Чист. — Чистоводне; Шпр. — Широке;

Татарбунарський р-н: Тат. — м. Татарбунари; Див. — Дивізія; Лим. — Лиман; Пр.Тат. — Приморське; Рл. 2 — Ройлянка; Тр. — Трапівка;

Саратський р-н: Мл. — Молдове; Пл. — Плахтіївка; Рл. 1 — Ройлянка; Яр. — Ярославка; Арцизький р-н: ВК — Веселий Кут; Вш. — Вишняки; Мп. — Мирнопілля; Нс. — Новоселівка; Плц. — Плоцьк; Пб. — Прямобалка;

Таругинський р-н: Бл. — Благодатне; Вс. — Височанське; Гн. — Ганнівка (Височанська сільрада); Єл. — Єлизаветівка (Юр'ївська сільрада); Ну. — Новоукраїнка; Ол. — Олександрівка; Пк. — Петрівка; Скр. — Скриванівка;

Кілійський р-н: Лс. — Ліски; Труд. — Трудове; Шв. — Шевченкове;

Ізмаїльський р-н: Бр. — Броска; Кал. — Каланчак; Кс. — Кислиця; Мт. — Матроска; Пшт. — Першотравневе; Сф. — Саф'яни.

КОЛЕСНИКОВ Андрей Александрович,

доктор філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету; ул. Рєпина, 12, г. Ізмаїл, 68600, Україна; тел.: +38 066 9745497; e-mail: akolesnykov2015@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-8365-7598

МЕСТОИМЕНІЯ-СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ МЕЖДУРЕЧЬЯ ДНЕСТРА И ДУНАЯ

Аннотация. *Цель* статьи — описать генетические и динамические признаки местоимений-существительных в украинских говорах междуручья Днестра и Дуная. *Предметом* анализа является функционирование грамматических форм и значений местоимений-существительных (личных, предметно-личных и вопросительных) в украинских говорах междуручья Днестра и Дуная — специфического полиязычного ареала, где украинские новожильческие говоры разнообразных диалектных типов взаимодействуют местами более двухсот лет с преимущественно новожильческими говорами диалектов румынского, русского, болгарского, гагаузского, албанского, цыганского языков. Местоименные граммы изучены с помощью *методики* анализа фонозаписей диалектной речи — диалектных текстов и ответов на вопросник, с особым вниманием к их противоречивым сведениям, что, по мнению автора, может быть источником информации о динамике говорів. *Результатом* исследования стало то, что прономинативы, соотносимые по морфологическим признакам с именами существительными, выявляют значительный диагностирующий потенциал как показатели генетических и динамических характеристик украинских говорів междуручья Днестра и Дуная. На основе проведённых наблюдений над функционированием местоимений-существительных сделаны *выводы* о том, что наиболее выразительно в ареале проявляются генетические типы украинских говорів с признаками моногенности юго-западной диалектной основы (буковинско-подольской, закарпатской, западнорусской), а также противопоставляются динамические разновидности стойких и редуцированных говорів.

Ключевые слова: новожильческий украинский говор, грамматика, местоимения-существительные, диалектный тип, генетические маркеры, динамика.

Andrij O. KOLESNYKOV

Grand PhD in Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian Language and Literature Chair, Izmail State University for Humanities; 12 Repin str., Izmail, 68600, Ukraine;
e-mail: akolesnykov2015@ukr.net; тел.: +38 066 9745497; ORCID ID: 0000-0002-8365-7598

SUBSTANTIVE PRONOUNS IN THE UKRAINIAN DIALECTS SPREAD BETWEEN THE DNIESTER AND THE DANUBE RIVERS

Summary. The *object* of the article is the problem of the origin and dynamics of the pronouns in the Ukrainian dialects spoken between the Danube and the Dniester rivers. The *subject* of this study is the specificity of substantive pronouns realization in the Ukrainian dialects of above-mentioned region. The *purpose* of the article is to investigate the peculiarities of substantive pronouns functioning in dialectal speech — dialectal texts and the questionnaire answers of bearers. The research is done descriptively. Due to a new *methodology* which takes into consideration the combining dialectal textography and special developed program the author had succeed in illustrating the status of dialectal feature and stages of dialectal genesis, the study is differed by the application to contradictory data of dialectal texts and program as a source of linguistic information about dynamics. The *finding* of morphological analysis of substantive pronouns is defining according to the origin character monogeneous South-West Bukovina-Podillya, Zakarpatskiy, West-Polissya dialectal types. According to the degree of reduction the stable dialects with low reduction, minimal level of dynamics and unstable ones with higher degree of reduction, considerable level of dynamics are selected. The *practical value* of the research is to use the *results* of it to study the other Ukrainian dialects of this region.

Key words: Ukrainian resettlement dialect, grammar, substantive pronouns, the genesis markers, dialectal type, dynamics.

Статтю отримано 23.04.2016 р.

УДК 811.512.1'01'373.231/.232

МУССАБЕКОВА Урзада Абилкасимовна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры тюркологии Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилёва; Астана, Казахстан; e-mail: mussabekovaya@yandex.kz;
ORCID ID: 0000-0002-0784-3874

АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ДРЕВНИХ ТЮРКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ)

Аннотация. *Цель* статьи — рассмотреть имя собственное, которое включает в себя культурную информацию, являясь отражением этнических и эстетических установок. *Объект* анализа связан с различными периодами социально-культурной жизни, характеризующейся стереотипными представлениями о функции имени в обществе, отражающей события его политической или духовной жизни. *Предмет* исследования — анализ антропонимических систем трёх больших групп в доисламский и исламский периоды тюркских народов. *Результаты* работы свидетельствуют о способности самосохранения семантической структуры и перечня единиц древнетюркской антропонимической системы. В работе использованы *методы* синхронического и диахронического изучения имён собственных, что позволяет перейти от описания частных закономерностей к обобщающим исследованиям антропонимических проблем в лингвистике, психологии и социологии. *Практическая* актуальность исследования сопряжена с неугасающим интересом людей к именам, познанию их значений, влияния на судьбу человека, его поведение в обществе. *Выводы.* Одной из причин «долголетия» тюркской антропонимической системы является её теснейшая связь с устойчивыми древними этническими традициями, которые проявляются в уважении предков и их имён. Антропонимия даёт уникальный богатый материал для исследования реликтовых словообразовательных моделей и этнической истории. В ЯКМ тюркских народов принцип антропоцентризма сохраняется даже тогда, когда цена жизни человека нивелируется, а общество избирает другие ценностные ориентиры.

Ключевые слова: антропонимическая система; имянаречение; имянаречение; новотюркская эпоха; древнетюркские и кыпчакские антропонимы; идентификация.

Постановка проблемы. В силу исторически сложившихся предпосылок развитие антропонимов играет огромную роль в жизни тюркского народа. В связи с этим несомненный интерес представляют современные тюркские антропонимы. Сегодня ономаσιологический аспект имени собственного в большей степени проявляется в сфере функционирования языка, поскольку имена собственные появляются в естественно звучащем языке [10]. «Человек сначала должен

был научиться обобщать и создавать слова для обозначения общих понятий, а уже потом освоить технику различения однородных явлений, предметов одного и того же класса и научиться давать именованию индивидуальностям» [4, с. 6].

Современная лингвистика определяет язык как сложную знаковую систему [10; 7]. Имена собственные являются одной из значимых частей этой системы. Человек проживает с именем всю свою жизнь. Оно представляет собой своеобразное замещение человека как в семье, так и в других сферах общения. История тюркских народов чрезвычайно богата и многообразна. На определённых этапах своего исторического развития тюркские племена контактировали с иными этносами, что отразилось в языке и истории и оставило заметный след в культуре народа, в частности, в традициях имятворчества и имянаречения.

Современный подход к изучению языка объединяет усилия лингвистов, психологов, социологов. Актуальность исследования антропонимической системы сопряжена с неугасающим интересом людей к именам. В качестве связующего звена всех сторон комплексного рассмотрения места имени в структуре самосознания личности и эволюции антропонимикона мы выдвигаем принцип диалогичности имени. Таким образом, актуальность исследования определяется тем, что в центре внимания находится человек как «творец имён» (термин Ю. Н. Караулова).

Изложение авторской позиции. Изучение имён, бытующих в Казахстане, имеет долгую историю, в ходе которой в научный оборот введён богатейший фактический материал, получивший детальное структурно-системное описание с позиций истории возникновения, семантики, функционирования антропонимов разных типов в разных типах дискурса. Выбор имени является одной из составляющих конструирования личности, в ходе которого преодолеваются ограничения биологического пола; этническая принадлежность также не обязательно манифестирует себя через имя. На наш взгляд, личность человека и его имя тождественны по отношению друг к другу. Имя, которое человек получает после рождения, сразу же привыкая к нему, на всю жизнь откладывается в его подсознании и становится уникальным идентификационным кодом его личности. Расширяя теорию тождества, мы бы хотели отметить, что в тюркском этносе личное имя носит дополнительную нагрузку. Тюркский народ верит, что при выборе личного имени родители закладывают в своего ребенка энергетическую программу, в которой заложены требования и пожелания, определяющие его будущее. Тождество имени и судьбы человека, а не только его личности, является основополагающим тезисом в тюркской картине мира. Имя собственное заключает в себе огромное количество культурной информации, являясь отражателем этнических и эстетических установок, которые установлены в том или ином социуме. Оно связано с различными периодами социально-культурной жизни, характеризующейся стереотипными представлениями о функции имени в обществе, которое отражает события политической или духовной жизни страны. В языковой картине мира сохраняется принцип антропоцентризма даже тогда, когда в обществе обесценивается жизнь человека и избираются иные ценностные ориентиры. Имя собственное человека столь широко рассмотрено в разных сферах, что дальнейшее его исследование представляется возможным только с привлечением данных, накопленных языкознанием, философией, социологией, культурологией.

Обращение к антропонимической системе с позиции человеческого сознания, учёт связи речемыслительной деятельности личности с её внеязыковым окружением позволяет вскрыть глубинные процессы динамики антропонимикона тюркских народов. Современная антропонимия — это результат длительной языковой и культурной деятельности людей. Именно поэтому необходимо учитывать комплексный характер антропонимических исследований и ряд дополнительных лингвистических и экстралингвистических факторов. Антропоним является компонентом лексико-семантической системы языка как сам по себе, так и в составе взаимодействующей с нарицательной лексикой единицы, часто сохраняющей в своём составе основы уже утраченных апеллятивов. Антропонимия даёт уникальный богатый материал для исследования реликтовых словообразовательных моделей и этнической истории.

Изложение основного материала. Этнический состав тюркских групп в древний период с древнетюркским, древнекыпчакским этносами, огузо-кыпчакскими племенами, уграми, позднее их тесные контакты с поволжскими татарами, башкирами, бухарцами, казахами, которые значительно повлияли на их именование [3; 5]. Наиболее древними компонентами современной тюркской антропонимической системы являются древнетюркские, кыпчакские, булгарско-кыпчакские имена. В дальнейшем тюркская антропонимия эволюционировала под влиянием имён, использовавшихся народами, входившими в восточное объединение: тувинцами, якутами, хакассами, монголами. Например, тюркские имена типа *Чалабай* имеют основу *чала*, *cala*, сохранившуюся в тувинском языке: тувинский глагол *чала* восходит к монгольскому *gala* «посылать», «быть посланным богом», а существительное *бай* имеет значение «пророк», «посланник бога». Наличие антропонимов монгольского происхождения исторически обусловлено, поскольку ещё в начале XVII в. значительные массы западных монголов занимали территории по берегам Оби, Иртыша. Культура имянаречения в современной тюркской семье характеризуется сохранением традиций, свойственных для тюрков конца XIX в.

Национальная антропонимия является сложной системой, объединяющей ряд подсистем, строящихся по словообразовательному, смысловому или коммуникативному принципу. В ней выделяются и такие подсистемы, которые слагаются из имён, объединённых сходством или противоположностью значений их основ. В их развитии проявляются определённые мыслительные и языковые закономерности общего характера. Идеалом всех ономастических исследований является представление всей антропонимической системы полностью, «во всём её движении от истоков до перспектив. Полностью он неосуществим, но к нему можно приблизиться, с одной стороны, накладывая один на другой синхронические срезы, а с другой — связывая диахронически прослеживаемые изменения тех или иных антропонимических явлений» [6, с. 51]. Действительно, имея разные предметы исследования в пределах одного объекта, синхронный и диахронный анализы «дополняют друг друга и открывают возможность увидеть и «сиюминутную» жизнь языка, и его жизнь во времени» [1, с. 92].

Основополагающим является замечание В. А. Никонова: «Только в перспективе времени и пространства видна динамика имён: одни тенденции генеральны, определяющие, другие — второстепенны и подчинены, а некоторые направлены против течения» [8, с. 26]. Новым в именнике народа является не только появление имён, которых до этого не было, а смена частотности прежних имён. Анализ исторических данных способствует лучшему пониманию антропонимической системы, поскольку она является итогом длительного развития. Наличие исторически сложившегося и продолжающегося развиваться корпуса антропонимов, с одной стороны, и возможность рефлексировать над именем, выбирать его для новорожденного, а затем варьировать его именование, с другой, определяют ракурс рассмотрения антропонимов как существующих «вне человека» и «в человеке». Но лишь в последние годы антропонимы стали рассматриваться с точки зрения выявления фактического восприятия имени членом конкретного лингвокультурного сообщества. Семантика именовании почти не зависит от различий языков. Мужские имена, означающие пожелание силы, смелости, ловкости, власти, обычны у большинства народов. Имя-пожелание *Тумэр* (монг.-бур. *тумэр* 'железо') встречается во многих формантных именах монгольских ханов: *Улзытэ Тумэрхаан*, *Есунтумэрхаан*, *Туб Тумэрхаан*, *Тугэс Тумэр Усгалхаан* и др. В наше время многие из упомянутых антропонимов функционируют в именниках тюркских народов, что объясняется либо генетической близостью древних племён, либо длительным контактированием, что, возможно, обуславливает общность антропонимической лексики. При расшифровке следует учитывать, что родовые имена могут иметь тотемный характер: тюрк. *Кубдуг* 'панцирники', тюрк. *Худай* 'божество', тюрк. *Албин* 'собака' (монг.-бур. *Галзут* 'яростные, бешеные собаки', монг.-бур. *Шарайт* 'рыжие собаки', монг.-бур. *Бодонгут* 'дикие кабаны'); иметь отношение к топонимам (тюрк. *Хуасай* 'жители светлой равнины', тюрк. *Харгана* 'жители места, богатого караганником'). В антропонимической системе мы выделяем три пласта антропонимов. Первый пласт — это имена, унаследованные от древнетюркских и средневековых кыпчакских этнонимов и антропонимов. Второй пласт — имена исламского периода, получившие развитие в новотюркскую эпоху. Третий пласт — имена, заимствованные из антропонимиконов контактировавших с тюрками народов.

На разных этапах эволюции общества функционировала своя антропонимическая система. На базе древнетюркского языка существовала древнетюркская и древнекыпчакская антропонимические системы. Формирование и развитие антропонимической системы связано с культурными традициями тюрков, кыпчаков, болгар, уйгуров, карлуков. Родоплеменные названия, этноантропонимы тюрков позволили определить язык-основу антропонимических систем. В среднетюркский период (X—XV вв.) происходит слияние племён и родов, что ведёт к формированию единой духовной и материальной культуры и является причиной функционирования в именнике тюркских антропонимов различного происхождения. Тюркизация и принятие ислама золотоордынцами тоже значительно повлияли на антропосистему тюрков. Среднетюркский период можно разделить на три хронологических этапа: болгарский этап (X—XIII вв.) как предзолотоордынский период, золотоордынский этап (XIII—XV вв.) и поздnezолотоордынский этап или татарско-ханский период (середина XV—XVI вв.).

Современный именник тюрков характеризуется наличием антропонимов общетюркского и арабского происхождения. Проникновение мусульманских имён происходило несколько столетий. Причиной тому является противостояние местного язычества новой религии. Изучив исторические документы, Ф. Х. Гильфанова делает вывод о том, что знакомство с исламом населения бассейна реки Иртыша происходит с первой половины XV в., когда сюда стали прибывать мусульманские вероучители, и до правления хана Мухаммеда Шейбани. «Знакомство с исламом» было насильственным. Ишан Багаутдин поручил своим шейхам «учинить... великую войну за веру» с татарами, «не имевшими истинной веры и истинных понятий и поклонявшимся куклам» [2, с. 78–79]. Во второй половине XVI в., в период правления хана Кучума, Сибирское ханство уже предстаёт как мусульманское государство. В течение XV—XVI вв. наблюдаются волны исламизации населения данного ареала, однако среди некоторых групп исламизированность остаётся неясной вплоть до XVIII в. Многие учёные придерживаются мнения, что ислам тайно

распространялся мутлами только с 1720 г., так как в середине XVIII в. большая часть сибирских татар ещё не приняла ислам, а окончательно он утвердился в первой половине XIX в. Что касается глубины проникновения ислама в народные массы, то исследование антропонимической системы тюрков даёт следующую картину. Первыми ислам приняли татары (середина XVIII в.), тобольские и тюменские татары — к концу XVIII в., барабинцы — в начале XIX в. В данном случае принятие ислама происходило осознанно, нарекать ребёнка мусульманскими именами могли родители, которые хорошо усвоили ислам и следовали учению Корана. Действительно, несмотря на достаточно раннее начало исламизации тюрков, оно не могло окончательно доисламизироваться, пережитки языческой веры остаются и в настоящее время.

Ф. Х. Гильфанова выделяет следующие этапы исламизации тюрков: I этап: середина XV—XVI в.в. — первые волны исламизации, «*знакомство*» с исламом носило *принудительный характер* со стороны ишанов, шейхов, правверных мусульман Востока; II этап: XVII — середина XVIII в. — *усвоение ислама*, распространение его относительно *мирным путём*. Об этом свидетельствуют мусульманские начальные школы при мечетях и средние школы, а также мусульманская или арабская культура под общим названием «восточная» культура; III этап: середина XVIII—XIX в. — происходит *естественная исламизация* населения [2, с. 188–194]. Мощным толчком принятия мусульманской веры явилась насильственная христианизация тюркотатарского населения в первой четверти XVIII в. [5, с. 12–18]. Проанализированные антропонимические системы трёх больших групп в доисламский и исламский периоды свидетельствуют о способности самосохранения их древнетюркской антропонимической системы с её семантической структурой и перечнем антропонимов. Основной экстралингвистической причиной «долголетия» антропонимии является теснейшая связь с древними этническими традициями, которые отличаются устойчивостью, жизнеспособностью, патриархальным сознанием тюркского народа. Это проявляется в уважении предков и их имён. Всё это проявилось в процессах онимизации апеллятивов в личные имена. Пратюркская антропонимическая система стала складываться в то время, когда древние тюрки придерживались языческих воззрений и верований.

Основной собственно лингвистической причиной сохранности антропонимов является наличие непосредственной связи тюркских антропонимов с тюркскими апеллятивами: существительными, прилагательными, числительными, глаголами. Следует отметить также продуктивность фонетических показателей, словообразовательных средств и структурных антропомоделей, применяемых при образовании личных имён.

Современные тюркские личные имена сопряжены с исконными наименованиями объектов природы: а) небесных тел (*Ай, Кояш, Нур*); б) названиями металлов и минералов (*Алтын, Таш, Тимер, Чуерташ*); в) кличками и названиями животных (*Арслан, Кармышак, Кочек, Кучкар*); г) словесными обозначениями орудий труда (*Балта, Булат, Сабан, Урак*); д) обозначением социальных и семейных отношений (*Абышка, Бай, Мурза*); е) глаголами состояния, желаний (*Кил, Калсын, Торсын, Туктасын, Улмас, Яшасен*); ж) цветовой лексикой (*Аккош, Карабай, Карабаш, Сарыбай*).

Фонетический состав онимов отражает особенности наречий, диалектов и говоров, которые описаны в тюркской диалектологии. Тот или иной диалект наречия генетически восходит к своему родовому (племенному) говору. *Татары* сохранили в древнем именнике, главным образом, кыпчакские черты, а также огузские, карлукские. *Барабинское наречие*, вероятно, по происхождению является древнетюркско-кыпчакско-булгарским и отражает черты, схожие с наречиями уйгуров, карлуков. Естественно, системы древних родовых и племенных диалектов в процессе своего развития приобретали новации благодаря внешним причинам — воздействию соседних языков. Для сравнения вокализма в звуковой оболочке антропонимов, имевших родовое и племенное происхождение в группах с исконной фонологической структурой тюркских языков, в центре системы гласных фонем оказались имена рассматриваемых групп, а на периферии — фонемы, отсутствующие в других группах. Следовательно, структура вокализма в антропонимах трёх групп в основных чертах сохранилась, а обнаруженные отклонения не изменили фонологической структуры и не внесли в вокализм изменений. *Чередование консонантов* в антропонимах при сравнении с системой согласных фонем в тюркских языках обнаруживается в начальных и конечных позициях согласных. В центре схемы оказались аналогии *п/б* (передние, губные, чистые, смычные), *т/д* (средние, переднеязычные, зубно-альвеолярные, смычные), *к/г* (заднеязычные, мягконёбные, смычные), *ц/ч* (средние, переднеязычные, зубноальвеолярные), вместо *х/г* в тюркских языках — *х/к* в именниках трёх групп татар [5]. В алтайскую эпоху завершилось выделение тюркских племён, для языков которых было характерно наличие фонем *з/ш/с*. Таким образом, при сравнении отдельных фактов языка необходимо учитывать все трудности установления генеалогических связей и сложность определения степени родства, а в связи с этим и сложность относительной датировки того или иного фонетического, лексического и грамматического явления или процесса.

Проанализировав фонетико-морфологическую структуру наиболее ранних по происхождению антропонимов, можно констатировать, что в их составе выделяются два главных разряда

личных имён: *простые и сложные антропонимы*, представляющие собой именные или глагольные основы. *Простые* по своей морфемной структуре антропонимы, в свою очередь, подразделяются на *простые производные* (безаффиксные) и *простые производные* (аффиксальные) антропонимы. *Простые производные* (безаффиксные) антропонимы — это апеллятивные собственные имена, не поддающиеся дальнейшему морфологическому членению, т. е. антропонимы, образованные от корневых производных основ. Простые производные антропонимы являются в тюркских именниках наиболее древними, так как связаны с родоплеменной эпохой развития общества: *Алаша* — «кляча», *Чура* — «раб, невольник» и под. Это собственные имена, возникшие на основе апеллятивов.

Простые производные личные имена составляют большинство номинативных единиц в сравнении с простыми производными (аффиксальными) антропонимами. Это, вероятно, связано с удобством использования таких антропонимов в повседневной жизни, что и стимулирует их высокую продуктивность. При подсчёте простых и сложных антропонимов обнаружилось, что безаффиксные номинативные знаки имеют преимущество в древней антропонимической системе. К *простым производным* антропонимам относятся имена типа: *Ауык* — «открытый»; *Бакыр* — «медь»; *Балта* — «топор»; *Булак / Пулак* — «подарок»; *Егет* — «парень», «джигит»; *Кече* — «младший»; *Кочек* — «щенок»; *Кучкар* — «баран-производитель»; *Кубяк* (др.-булг.) — «собака»; *Кунак* — «гость»; *Сабыр* — «терпеливый», *Тимер* — «железо»; *Урман* — «лес»; *Урак* — «серб» и др.

Общественно-политическая жизнь СССР не оказала достаточно глубокого влияния на традиции выбора имени. Имена, заимствованные из арабского и персидского языков, за триста с лишним лет прочно и органично вошли в лексический состав тюркских языков. Историзм имён собственных безусловен, потому как во многих случаях именно онимическая лексика сохраняет следы исчезнувших слов, которые не употребляются в настоящее время. Описание исторического аспекта номинации представляет большой интерес в изучении мотивов имянаречения. 1920–1930-е годы — время смены политической и идеологической ориентаций — характеризуются созданием имён-неологизмов [3, с. 51–53]. Достаточно вспомнить такие имена, как *Владилен* (Владимир Ленин), *Гертруда* (герой труда), *Изольда* (изо льда), *Ким* (Коммунистический интернационал молодёжи), *Май*, *Майя*, *Молот*, *Мэлс* (Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин), *Октябрина*, *Рената* (революция, наука, труд), *Сталина*, *Трактор*, бурят. *Хубисхал* — «революция» и др. Однако наречение такими именами было редким.

По мнению О. Н. Новиковой, в процессе социализации люди усваивают систему имён в совокупности их социолингвистических и психологических импликаций как часть культуры. Имя выступает как социальный знак. Наличие фонда личных имён подразумевает устойчивые стереотипы коллективной оценочности, нормативные символы социоэтнической идентификации. Стереотипы личного имени, парадигмы образов сознания, понимаемые как способы восприятия имени, обеспечивают постоянство этого восприятия на уровне культуры как системы сознания, связанной с определённым этносом. Научным инструментом, позволяющим учесть сложную игру факторов, значимых для интерпретации комплекса закодированных разными способами сведений, может стать трактовка в формате оппозиции «свой» / «чужой», образующей когнитивную рамку восприятия именованного индивида. «Свой» характер имени закрепляется традицией. «Другое», «необычное» вытаскивает из удобного, привычного стереотипного восприятия человека через его именование, таким образом заставляя менять что-то в себе. Основанием этого процесса является прогностический характер имени: знакомое ведёт к привычным образам и ассоциациям. Выбор имени опосредуется историческим контекстом, культурными пристрастиями членов семьи. Выражая через имя свою волю, имядатель выступает как творец, который при помощи имени программирует судьбу новорожденного, предоставляет ему покровителя из числа предков, известных личностей или из каких-либо положительных сил; в имени закрепляются памятные места, явления, события. Так, имя выступает транслятором семейных и / или личностных ценностей [9, с. 36–41].

Больше всего тюркских элементов наблюдается в составе личных имён у найманов и керейтов, в речи которых сохраняется сильное влияние древнетюркской культуры, особенно через религию. В «Сокровенном сказании...» зафиксированы, например, такие личные имена найманов и керейтов, как (1) *Алтун-Ашуук* (< др.-тюрк. *алтунашуук* — «золотая лодыжка» или «золотой шлем»).

(2) *Кучулук-хан* (< др.-тюрк. *кючлюг* — «сильный, могущественный»).

(3) *Йеди-Тублук* (< др.-тюрк. *йедитуглук* — «семизнаменный»).

(4) *Инанча-Бильгекан* (< др.-тюрк. *Ынанчубилгекан*, ср. древнетюркские личные имена *Билге-Казан*, *Кюлбилге хан*, *Ынанчубилге*, *Ынанчу чур*; здесь *ынанчу* < др.-тюрк. *ынанч* — «вера, доверие; доверенный» — употребляется и как титул, восходит к др.-тюрк. *ынан* — «верить, доверять»; *билге* — др.-тюрк. «мудрый» — от др.-тюрк. *бил* — «знать», «уметь»).

(5) *Сангум* (< др.-тюрк. *сангун* — воинский титул).

(6) *Эльку-тур* (здесь два др.-тюрк. слова: *эль* и *кутур*, где *эль* — «племенной союз, народ» — часто встречается в составе древнетюркских личных имён, например, *Эль Буга*, *Эль*

Тэмюр, Эль Чур; а *кутур* является фонетическим вариантом древнетюркского *кутуз* и имеет значение «буйный, бешеный»).

(7) *Гучугудун-Буйрук-кан, Буйрук-кан, Курча-кус-Буйрук-кан* (здесь компонент *Буйрук* восходит к др.-тюрк. *уйрук, буйурук* — «приказной», употребляющемуся также и как титул, название должности; от др.-тюрк. *буйу* — «приказывать»).

(8) *Олукйасун* — «мёртвые кости» — от тюркского. Ср. др.-тюрк. *олуе* — «мёртвый» от др.-тюрк. «умирать».

(9) *Орок* можно возвести к др.-тюрк. *орук* — «дорога, путь». В современных тюркских языках слово *орук, орок* — «дорога» имеет, как и лексема *йол*, ещё и значение «полоса» (обычно тёмная на светлом фоне). Таким образом, тюркизм хорошо объясняет значение выражения *орокиминкула* как «белый конь с чёрной полосой на спине».

(10) *Утураку* — «идти впереди всех» < др.-тюрк. *утуру, утру, утра* — «напротив, на встречу». Ср.: др.-тюрк. *утрын-, утрун* — «противиться, противодействовать».

(11) *Учумак* — название типа стрелы; возможно, происходит от тюрк. *уч* — «летать, лететь».

(12) *Карши* — «дворец»; *ноуужукарши* — «походный дворец» < др.-тюрк. *карши* — «дворец»;

(13) *Коастанокит* — «прекрасные девицы» < тюрк.-тув. *каас* — «нарядный», хакас. *хоос* — «рисунок, узор», чул.-тюрк. *коос, куас* — «красивый», тоф. *каас* — «рисунок, узор; украшение», *каастыг* — «нарядный, красивый; разукрашенный».

(14) *Кош* — «жилище, дом»; *кошиллик* — «палатка, запасная юрта» < тюрк., кирг. *кош* — «запасная юрта; кочевой лагерь», туркм. *гош* — «полевой стан», чагат. *кош* — «кочевой лагерь», др.-тюрк. *кош* — «запасной». Из современных монгольских языков это слово представлено в калмыцком, где оно существует в форме *хош* и имеет значение «временная стоянка; полевой табор», а также «вторая юрта (при главной)».

(15) *Тэрмэ* — «праздничный шатёр». Ср.: башк. *тирмэ*, ног. *терме уй*, тув. *тербеог* — «войлочная юрта», кирг., каз. *терме*, узб. *терма* — «сборный». В основе всех этих слов лежит тюркское *тер* — «собирать». Калмыцкий термин *терм* — «стенная решётка кибитки» — восходит к тюрк. *терме*, образованному от тюрк. *Тер*.

(16) *Монг* — «огорчение» < др.-тюрк. *мунг* — «страдание, горе, тягота, нужда, забота».

(17) *Чака* — «дитя» < тюрк. *чака*. Ср.: тур. *чака*, башк. *сага*, тат. *чага*, кирг. *чака*, каз. *шага* — «ребёнок», х.-монг. *цах* — «младенец».

Выводы. Исследование антропонимической системы древних тюрков на материале древнетюркских памятников письменности свидетельствует о том, что имя собственное отражает этнические и эстетические установки общества в разные периоды его социально-культурной, политической и духовной жизни. Анализ антропонимических систем трёх больших групп тюркских народов в доисламский и исламский периоды свидетельствует о способности самосохранения семантической структуры и перечня единиц древнетюркской антропонимической системы. Антропонимия даёт уникальный богатый материал для исследования истории фонетических, грамматических и словообразовательных моделей тюркских языков, их лексико-семантическую историю.

Л и т е р а т у р а

1. Бондалетов В. Д. Динамика личных имен в XX в. / В. Д. Бондалетов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем : проблемы антропонимики : сб. статей. — М. : Наука, 1970. — С. 92–106.
2. Гильфанова Ф. Х. Антропонимия сибирских татар в этнолингвистическом аспекте (на материале русских архивных документов XIX–XX в.в.) : дис. ... докт. филол. н. : 10.02.02 — языки народов РФ (татарский язык) / Ф. Х. Гильфанова. — Казань, 2010. — 370 с.
3. Джанузаков Т. Д. Очерк казахской ономастики / Т. Д. Джанузаков. — Алма-Ата : Наука, 1982. — 175 с.
4. Матвеев А. К. Ономатология / А. К. Матвеев. — М. : Наука, 2006. — 292 с.
5. Махпиров В. У. Имена далёких предков (источники формирования и особенности функционирования древнетюркской ономастики) / В. У. Махпиров — Алматы : Институт востоковедения МН-АН РК, 1997. — 302 с.
6. Никонов В. А. Задачи и методы антропонимики / В. А. Никонов // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем : проблемы антропонимики : сб. статей. — М. : Наука, 1970. — С. 33–56.
7. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. — М. : Наука, 1974. — 278 с.
8. Никонов В. А. Системы личных имен у народов мира. Вместо введения / В. А. Никонов // Системы личных имён у народов мира. — М. : Наука, 1989. — С. 5–10.
9. Новикова О. Н. Тенденции развития британского антропонимикона : дис. ... докт. филол. н. : 10.02.04 — германские языки / О. Н. Новикова. — Уфа, 2012. — 435 с.
10. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М. : Наука, 1973. — 365 с.

References

1. Bondaletov, V. D. (1970), «The dynamics of personal names in the XX century», *Personal names in the past, present and future : problems of anthroponymics : collection of articles* [«Dinamika lichnykh imion v XX v.», *Lichnyje imena v proshlom, nastojashhem, budushhem : problem antroponimiki : sbornik statej*], Nauka, Moscow, pp. 92–106.
2. Gil'fanova, F. Kh. (2010), *Anthroponyms of the Siberian Tatars in ethnolinguistic aspect (based on the Russian archival documents of XIX–XX cc.) : Thesis* [Antroponimija sibirskikh tatar v etnolingvističeskom aspekte (na materiale russkikh arkhivnykh dokumentov XIX–XX v.v.) : dis. ... dokt. filol. n. : 10.02.02 — jazyki narodov RF (tatarskij jazyk)], Kazan', 370 p.
3. Džhanuzakov, T. D. (1982), *Essay of the Kazakh onomastics* [Očerok kazahskoj onomastiki], Nauka, Alma-Ata, 175 p.
4. Matveev, A. K. (2006), *Onomatology* [Onomatologija], Nauka, Moscow, 292 p.
5. Makhpirov, V. U. (1997), *The names of ancient ancestors (the sources of the formation and the peculiarities of functioning of the ancient Turkic onomastics)* [Imena dalekikh predkov (istočniki formirovanija i osobennosti funkcionirovanija drevnetiurkskoj onomastiki)], Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Kazakhstan, Almaty, 302 p.
6. Nikonov, V. A. (1970), «The objectives and the methods of anthroponymics», *Personal names in the past, present and future : problems of anthroponymics : collection of articles* [«Zadachi i metody antroponimiki», *Lichnyje imena v proshlom, nastojashhem, budushhem : problem antroponimiki : sbornik statej*], Nauka, Moscow, pp. 33–56.
7. Nikonov, V. A. (1974), *The name and the society* [Imia i obshhestvo], Nauka, Moscow, 278 p.
8. Nikonov, V. A. (1989), [«Sistemy lichnykh imion u narodov mira. Vmesto vvedenija», *Sistemy lichnykh imen u narodov mira*], Main editorial office of Oriental Literature, «Nauka» Publishing House, Moscow, pp. 5–10.
9. Novikova, O. N. (2012), *Trends in the development of British anthroponymy : Thesis* [Tendencii razvitiija britanskogo antroponimikona : dis. ... dokt. filol. n. : 10.02.04 — germanskije jazyki], Ufa, 435 p.
10. Superanskaja, A. V. (1973), *The general theory of proper names* [Obshhaja teorija imeni sobstvennogo], Nauka, Moscow, 365 p.

МУССАБЕКОВА Урзада Абілқасимівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри тюркології Євразійського національного університету імені Л. М. Гумільова; Астана, Казахстан; e-mail: mussabekovaya@yandex.kz;
ORCID ID: 0000-0002-0784-3874

**АНТРОПОНИМІЧНА СИСТЕМА СТАРОДАВНІХ ТЮРКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОТЮРКСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПИСЕМНОСТІ)**

Анотація. *Мета* статті — розглянути власні назви, що містять у собі культурну інформацію, будучи відображенням етнічних і естетичних установок. *Об'єкт* аналізу пов'язаний з різними періодами соціально-культурного життя, яке характеризується стереотипними уявленнями про функції імені в суспільстві, що відбивають події його політичного або духовного життя. *Предмет* дослідження — аналіз антропонімічних систем трьох великих груп тюрків у доісламський і ісламський періоди. *Результати* роботи свідчать про здатність самозбереження семантичної структури та переліку одиниць давньотюркської антропонімічної системи. У роботі використано *методи* синхронічного та діахронічного вивчення власних назв, що дозволяє перейти від опису окремих закономірностей до узагальнювальних досліджень антропонімічних проблем у лінгвістиці, психології та соціології. *Практична актуальність* дослідження пов'язана з незгасним інтересом людей до імен, пізнання їх значень, впливу на долю людини, його поведінку в суспільстві. *Висновки.* Однією з причин «довголіття» тюркської антропонімічної системи є її тісний зв'язок з усталеними древніми етнічними традиціями, які проявляються в повазі предків і їхніх імен. Антропонімія дає унікальний багатий матеріал для дослідження реліктових словотвірних моделей і етнічної історії. У МКС тюркських народів принцип антропоцентризму зберігається навіть тоді, коли ціна життя людини нівелюється, а суспільство обирає інші ціннісні орієнтири.

Ключові слова: антропонімічна система; творення імені; ім'янаречення; новотюркська епоха; давньотюркські та кипчакські антропоніми; ідентифікація.

Urzada A. MUSSABEKOVA,

PhD (Candidate of Philology), Associate Professor of Turkic Studies Department, Gumilyov Eurasian National University; Astana, Kazakhstan; e-mail: mussabekovaya@yandex.kz;
ORCID ID: 0000-0002-0784-3874

ANTHROPONYMIC SYSTEM OF ANCIENT TURKS (ON THE BASE OF ANCIENT TURKIC WRITTEN MONUMENTS)

The *purpose* of the article is to study proper names of the ancient Turkic anthroponymic system, which includes cultural information, reflecting the ethnic and aesthetic ideals of society. The *object* of analysis is associated with various periods of social and cultural life, characterized by stereotypes about the function of name in a society, which represents the events of a political or spiritual life of the country. The *subject* of

research is the analysis of anthroponymic systems of three large Turkic groups in the pre-Islamic and Islamic periods. The **results** of the work demonstrate the ability of the ancient Turkic anthroponymic system to self-preservation of the semantic structure and a list of units. The study of proper names in synchronic and diachronic aspects allows us to move from the description of particular laws to integrated research of anthroponymic problems in linguistics, psychology and sociology. The **practical relevance** of the research is associated with undying interest of people to the names, to knowledge of their values and influence on the destiny of a person, his behavior in society.

Conclusions: One reason for the «longevity» of the Turkic anthroponymic system is its close connection with the stable ancient ethnic traditions, which are manifested in respect for ancestors and their names. Anthroponyms give plentiful and unique material for the studying of relic word-formation models and ethnic history. In the Turkic language picture of the world the principle of anthropocentrism is retained even when the price of human life is leveled, and the society elects other value systems.

Key words: anthroponymic system; name-formation; naming; New Turkic era; Ancient Turkic and Kypchak anthroponymy; identification.

Статтю отримано 28.03.2016 р.

Українською, російською, англійською та іншими мовами

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Журнал «Мова» постановою президії ВАК України № 1–05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Перереєстровано Постановою президії ВАК України № 1–05/8 від 22.12.2010 р.; Наказом МОН України № 1328–05/8 від 21.12.2015 р.

З 2014 р. журнал «Мова» індексується в польській міжнародній наукометричній системі Index Copernicus (ICV 2014 : 67.85, Standard Value : 6.75), а з 2016 року — в Науковій електронній бібліотеці eLIBRARY.RU.

Журнал представлений також у каталозі Ulrich's Periodicals Directory, пошуковій системі Google Scholar і базі даних Directory of Research Journals Indexing (DRJI). Бере участь в українських проєктах «Наукова періодика України» та Ukrainian Scientific Journals (USJ). Входить до бібліометричних інформаційних баз «Україніка наукова», Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky. Зміст статей журналу відображено у випусках українського реферативного журналу «Джерело».

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 9 від 31.05.2016 р.)

Електронна версія науково-теоретичного часопису з мовознавства «Мова»: ISSN 2414–9489 (online)

Тираж 100 прим. Зам. № 337 (72).

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 111, 113, Одеса, Україна 65058
Телефон / Phone: +38 (048) 776-22-77; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14
E-mail: jurnal.mova@rambler.ru; stepanov.odessa@gmail.com

Видавництво і друкарня «Астропринт». 65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
www.astroprint.odessa.ua; astro_print@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307—4558. Мова. 2016. № 25. 1—172.

